

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 9(124)

2007 йил, сентябр

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

МУНДАРИЖА

ИСТИҚЛОЛ ИЛҲОМЛАРИ

МИРПЎЛАТ МИРЗО. Қалбимдасан, Ватан!.....3

НАСР

КРИСТОФЕР БАКЛИ. Арабистонлик Флоренс. Роман.....5

ЮСУФ АС-СИБОИЙ. Мунофиқлар юрти. Роман82

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

АБУЛАЛО АЛ-МААРРИЙ. Ҳаёт — аччиқ ҳақиқат.....76

Япон мумтоз назми.....132

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

ҲАФИЗ АБДУСАМАТОВ. «Янги ер»дан бошланган шухрат.....144

ФАЛСАФА, МАДАНИЯТ. САНЪАТ

АНАСТАСИЯ ГРИБ. Жаҳон маданияти ўчоқлари.....152

НАПОЛЕОН ХИЛЛ. Руҳият олами.....162

АДАБИЙ ТАНҚИД

ТУРСУН ҚУРБОН ТУРКАШ. Илм била фазл гулистони.....180

ТОШКЕНТ
СЕНТЯБР

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

АНСОРИДДИН ИБРОҲИМОВ. **Бобурий маликага эҳтиром**.....190
МАҲМУД САТТОРОВ. **Тоғай Муроднинг қайтиши**.....193

ЖАҲОН КУЛАДИ

АЗИЗ НЕСИН. **Ҳикоялар**.....195

Бош муҳаррир
ўринбосари:
Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир ҳайъати:
Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
Амир ФАЙЗУЛЛА

Жамоатчилик кенгаши:
Равшан АБДУЛЛАЕВ
Бобур АЛИМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Туробжон ЖЎРАЕВ
Минҳожиддин МИРЗО
Абдулла ОРИПОВ
Ғайрат ШОУМАРОВ
Тўлепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Рустам ҚОСИМОВ
Рустам ҚУРБОНОВ
Пўлат ҲАБИБУЛЛАЕВ

Навбатчи муҳаррир Ҳ.ВАЛИЖОНОВА
Расом А.БОБРОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳ Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи Ж.ЗАЙНИДДИНОВА

Жаҳон адабиёти, 9. 2007.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

Журналдан кўчириб босилган асарлар
«Жаҳон адабиёти»дан олинганлиги кўрсатилиши шарт.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Босишга рухсат этилди 10.09.2007 й. Бичими 70x108 1/16. Газета қоғози. Офсет босма.
Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1000 нусха. 07—705 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот
агентлигининг “Ўзбекистон” НМИУда чоп этилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

© **Жаҳон адабиёти, 2007 й.**

Қалбимдасан, Ватан!

Дунёга келаркан ҳар битта инсон,
Заминнинг бир бурчин айлайди макон.
Менга болаликдан ошно, қадрдон
Мовий кенгликларинг, тоғларинг, Ватан!

Тонглар жило берган юксак қоялар
Мурғак юраклардан мангу жой олар,
Шукуҳинг дилларга ўчмас руҳ солар,
Мудом азиз сўлу соғларинг, Ватан!

Бағрингда гуриллаб кечди замонлар,
Кечди не-не орзу, не-не армонлар,
Ҳали келар яна ажиб давронлар,
Тошгай сурудан қирғоғларинг, Ватан!

Баҳслашмасин кентлар, пойтахтлар ҳарчанд,
Дунёнинг гултожи эрур Самарқанд,
Илоҳий гўзаллик сен билан пайванд,
Тўтиё кўзга тупроғларинг, Ватан!

Куллик заҳрин чекдинг, чекдинг риёзат,
Мард ўғлон сўрадинг бўлди ижобат,
Соҳибқирон берди сенга саодат,
Зар бўлди тарих вароғларинг, Ватан!

Гарчи дунёда мўл турфа гина-кек,
Самоларга қалбин очди Улуғбек.
Тафаккур парвози билмас сарҳад, чек,
Юлдузлар бўлди чароғларинг, Ватан!

Қолмадинг тубанда, устувор бўлдинг,
Бани башар учун ифтихор бўлдинг,
Гоҳ хуш айёмларга интизор бўлдинг,
Қайтди тагин хуррам чоғларинг, Ватан!

Кувон, дилинга нур — ирфонинг қайтди,
Тилинг, дининг қайтди, имонинг қайтди,
Ҳадис илмидаги султонинг қайтди,
Қайтди номи ардоғларинг, Ватан!

Қайтди юртга бу кун ажодлар шони,
Мурғак диллардадир улар тугени,
Ҳали лол қолдиргай жумла дунёни
Сенинг бу митти қароғларинг, Ватан!

Буюк толеинг бор — тўқис, беминнат,
Хур насллар сен-чун баридан қиммат.
Борлиқни гўзаллик қутқарур — ҳиммат
Ва гўзалликдир яроғларинг, Ватан!

Уфқлар чорлади — ошдинг сен доvon,
Йўлингга нур тўшар тонглaринг шоён.
Ўлмас шаҳидларинг шаънига ҳар он
Ўқир мадҳ гулу япроғларинг, Ватан!

Карвонлар тинмаган Ипак йўли бу,
Эзгулик йўли бу, тилак йўли бу,
Динёни боғлаган юрак йўли бу.
Келур йўқлаб дўст-ўртоғларинг, Ватан!

Тоғлардан баланддир сенинг виқоринг,
Бахтинг туғин тутди танти сардоринг.
Қалбларда мавжланар мангу узоринг —
Сен берган нурли титроғларинг, Ватан!

Армоним йўқ сен деб ўтларда ёнсам,
Қалбимда қўшиқсан, танамда жонсан,
Дунёда ягона Ўзбекистонсан,
Тушмасин бошга фироғларинг, Ватан!

Мирпўлат МИРЗО

КРИСТОФЕР БАКЛИ

Арабистонлик Флоренс

Роман

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Париж яқинидаги француз ҳукумати департаментининг жаноб Делама бошқарувидаги штаб-квартираси жойлашган Фрамбуаз саройида Делама-Нуар билан Малик ўртасида, бир пиёла чой устида ўтган суҳбат мавзуси навбатдаги ўйинда мусулмон руҳонийлари асосий сиймо бўлиши ҳақида эди. Асабийлашган Малик ўзини ноқулай ҳис қилиб, бетоқат ўтирарди. Унга мана бу баландбўйли, қимматбаҳо костюм кийган назокатли эркекнинг Васабия ва Матар тарихига доир бир олам билимини намойиш қилаётгани ёқмаётганди.

Доминик Делама-Нуар Франциядан ташқарида нозик тадбирлар ўтказувчи 11-бўлимни бошқарарди. У, шунингдек, Яқин Шарқда тинчлик ўрнатиш бўйича Франция нуқтаи назарини ақс эттирган 1922 йилги монументал ҳисоботнинг муаллифи ҳам эди. Ҳисоботга қўйидагича сарлавҳа қўйилганди: “Биз Ливан ва Сурияни оламиз, яҳудийлар ва фаластинликларни ўзингизга қолдиришингиз мумкин”. У уч хил араб лаҳжасида бемалол гаплашар ҳамда курд ва пушту тилларини биларди. Яна форс тилида бемалол гаплаша олмаслигини таъкидлаб туришни яхши кўрарди. Бундан ташқари, у араб тилида равон шеърлар ёзарди...

Малик унинг гапларига қатъиятли бир қиёфада қулоқ солиб ўтирарди. Мушаклари ўйнаб турган юзига қараган одам у суҳбатдошининг гапларини тинглаш ўрнига ўз хаёллари билан бандлигини сезиши қийин эмасди. Делама-Нуар эса унинг башарасидан: “Менинг қандай қилиб амир бўлишимни қачон муҳокама қиламиз, ахир?” — деган бетоқат фикрни уқиб турарди. У бу ҳолатга эътибор бермай суҳбатни давом эттирар, Малик эса унинг гапларини эшитишдан кўра “Формула-1” русумли машиналаридан бирига ўтириб, уни тезроқ “учириб” кетиш орзуси билан ёнарди.

— Бу гапларнинг ҳаммасини яхши биламан, — деди у ниҳоят тоқати тоқ бўлиб, қўлидаги Людовик XV нинг маъшуқасига атаб маҳсус тайёрланган қимматбаҳо финжонни столга қўяркан. — Лекин мен сиз билан Матарнинг ўтмиши эмас, келажаги ҳақида гаплашгани келганман.

Делама-Нуар бармоғи учини унинг енгига тегизиб:

Давоми. Боши ўтган сонда.

— Албатта, — деб қўйди.

Малик ажабланиб, суҳбатдошига қаради.

— Сиз мазкур ҳолатдаги тарих ҳақиқатини ниҳоятда яхши ҳис қиласиз. Сиз бугунги умаролар ичида буни чуқур англайдиган ягона одам бўлсангиз керак. Бу ёндош чизиқларни акангиз амир ва унинг узоқ қариндоши Мустафо бен билан қанчалик...

— Ҳа, ҳа, ҳа, Мустафо, — деярли инграб юборди Малик. — Бу ёндош чизиқлар гўё одамга заҳар сочаётган илондек кўзга яққол ташланади. Бироқ, яхшиси, банкдаги ҳисоблар ҳақида гаплашармиз?

— Ҳа-а, — минғирлади Делама-Нуар негадир етти метр баландликдаги шифтга ишланган нақшларни нозик бармоқлари билан кўрсата туриб. — Сизнинг ўта билимдон одамлигингиз мени ҳайратга солади. Сиз учун, Малик бен Каш ал-Ҳаз, бу — шунчаки сиёсий имтиёзгина эмас... Йўқ, йўқ... Бу — бурч. Идеал гармония билан бурчни англаш ўртасидаги қариндошлик туйғуси...

Бу қекса тентак нимага шама қилаяпти?

— Йўқ, йўқ, бунақасини ҳар кун ичиратавермайсан. Яшанг, топ ринсе, сизни қарсақлар билан олқишлайман.

— Банк ҳисоблари... — яна унинг гапини бўлишга уринди Малик.

— Яманда ҳаммаси тайёр қилиб қўйилган, — жавоб берди Делама-Нуар.

— Анови америкалик Фарфафни нима қиламиз? Сира шуни талаффуз қилолмайман... Флоренци!

Америкалик аёл Делама-Нуарни ҳам жуда қизиқтириб қолганди. Лекин бу қари ва айёр жосус вақти-соати келгунча буни сездирмасликка, ҳатто Ум-Безирдаги амирнинг ҳарамига йўллаган ўша жозибатор Аннабелга ҳам турли топшириқлар берганини билдирмасликка қарор қилганди.

— Биз, албатта, уни диққат билан кузатамиз, — деди Делама-Нуар. Энди унинг гаплари ҳар хил ялтоқланишлардан холи эди. — Бу телевизион лойиҳа жуда омадли экан. У акангиз учун катта маблағ келтиряпти. Ва, чамаси, у бундан мамнун.

— Акам — чўл қурбақасидандан баттар.

— Гап Матарнинг асл қудратини қандай қилиб қайта тиклашда. Биласизми, дин пешволари билан яқин муносабат ўрнатсангиз жуда яхши бўларди. Сиз мачитларга кўпроқ киришингиз керак.

— Мачитларга? — Маликнинг энсаси қотди. — Мен — автопойгачиман.

— Ва энг яхши пойгачисиз. Сиз йигирма марта голиб бўлгансиз.

— Йигирма бир марта.

— Тўппа-тўғри. Бироқ бу динга нисбатан эътиборсиз қарашингизга сабаб бўла олмайди! Тушунинг, Яман банкидаги йирик маблағлар билан биргаликда динга ҳам эътибор бера бошласангиз, бутунлай бошқа одам сифатида намоён бўласиз.

Малик хўрсинди:

— Мен мутаасиб диндор одам сифатида шуҳрат қозонган эмасман.

Бу суҳбатнинг ҳар бир сўзи аввалдан режалаштирилган бўлса-да, Делама-Нуар ўзини гўё унинг гапини мулоҳаза қилаётгандек тутди. У гўё жавоб қидираётгандек, кўзларини шифтга тикди ва ниҳоят:

— Сизга инглизлар французлардан аллақачон ўғирлаб олган машҳур бир мақол танишми?

— Қанақа мақол?

— Жангоҳда даҳрийлар бўлмайди.

— Биламан, — алдади Малик.

— Соатига тезликни 400 километрга ошириб, аланга ичида қолган “Формула-1” кабинасидаги одам даҳрий бўладими? — кулимсиради Делам-Нуар.

— Нимани таклиф қилмоқчисиз? — жаҳл билан сўради Малик. — Пойгада ёниб ўлишимними?

Делам-Нуар юзига аламли оғриқ тусини берди.

— Ҳеч ҳам, mon prince! — у яна жилмайди. — Мен сизнинг ўта юқори малакали пойгачи жамоангиз учун зарари тегмайдиган найранг ҳақида гапиряпман. Улар томошабинларга махсус таъсир кўрсатиш усулларини яхши билишади-ку, а?

Малик бундай олди-қочди гапларни ёқтирмасди, бироқ шу чоғда француз нимага шама қилаётганини англаб қолди. Ва, албатта, бу унга жуда маъқул тушди.

— Шаҳзода Маликнинг ҳаётига ҳеч нарса хавф солмайди! — ТВ Матар канали янгиликлар кўрсатувининг бошловчиси Фотима Шам телетомошабинларга маълум қилди. — Тирик ва зиён-заҳматсиз! Худога шукур!

Флоренс бу кўрсатувни режиссёр пультада ўтириб томоша қилди. Ёнида Жорж, Рик ва Бобби ҳушёр туришибди. У телебошловчининг “худога шукур!” деб хитоб қилишига сира кўника олмасди. Америкаликнинг қулоғига бу ниҳоятда галати эшитиларди.

Федерал захира банки президенти бугун валюта курси озгина бўлса ҳам пасайганини маълум қилди. Худога шукур!

Ренарднинг ҳам пешонаси тиришди. Қоидага кўра жамоатчилик билан алоқа боғлаш бўйича мутахассислар бирор-бир ўлжа бўлмаса шайтонга ҳам, Яратганга ҳам ишонмаслиги керак. Улар бу борада ўзларини ўта ҳалол ва художўй диндор қилиб кўрсатадилар. Бироқ Жорж анъаналарни бузмаслик керак деб қаттиқ талаб қилди ва репортёрлар вақти-вақти билан эфирда одатдагидек “Оллоҳ Акбар” дея хитоб қиладиган бўлдилар.

— Бу каналга нисбатан ўзига хос жозиба ва осойишталик бахш этади, — деди Жорж.

ТВ Матар каналида янгиликларни олиб борувчи гўзал суҳандон аёллар кўплигини ҳисобга олганда, қоидадан салгина четга чиқиш халақит бермасди. Деярли ҳамма бошловчилар кўзни қамаштиргудек гўзал бўлиб, Голливуд юлдузларидан асло қолишмасди.

Дарвоқе, ўша кунги “Оллоҳга шукур” деган сўзлар кейинчалик Флоренсга ўринсиз туюлмади. Ҳар йилги “Матар-500” автопойгаси бу гал ўта фожиали тугади Одатдагидек биринчи бўлиб бораётган шаҳзода Маликнинг машинасини бирдан қуюқ тутун қоплади. Шаҳзода дарҳол машинани тўхтатиш ўрнига қолган икки даврани шу аҳволда мардона равишда босиб ўтди. У марра чизигидан биринчи бўлиб ўтиши билан машинасининг орқа қисми аланга ичида қолди. У қурумга беланиб, салондан сакраб чиқиши билан ўт ўчирувчилар шлангларда унга махсус кимёвий кўпик сепа бошладилар. Қурум ва кўпикка ботган шаҳзода жуда галати, аммо айни замонда ниҳоятда хурсанд кўринарди. Жорж у “масхарабоз ўйинчоқ араб”га ўхшайди деб ўйлади.

Телебошловчи Фотима “Шаҳзода Малик пойга йўлиданоқ тўғри мачитга бориб, ўзини ҳалокатдан асраб қолгани учун Оллоҳга шукрона келтирди”, деб ўз хабарини давом эттирди.

— Унинг ўрнида мен ҳам шундай қилган бўлардим, — деди Жорж. — Биламан, мени бу бўкириб турган нарсанинг кабинасига зўрлаб киргизмайсизлар.

Бобби эса Малик билан пойгадан олдин ўтказилган суҳбат тасмасини синчиклаб кўздан кечира бошлади. Малик репортёрга “Яратганнинг улуғлиги” ҳақида гапирарди.

— Негадир у жуда художўй бўлиб қолибди, — деди Бобби.

— Балки, у ўз дилида худони кашф қилгандир, — деди Жорж. — Шунақаси ҳам бўлади. Одамлар саҳрода ҳамиша Оллоҳни улуғлашади. Бу ерда унинг рақобатчилари кўп эмас. Мэдисон-авенюда ҳали ҳеч ким худони кашф қилдим деб айюҳаннос солгани йўқ.

— Мен уни топганман, — деди Рик.

— Қайси маънода?

— Ўша кунни Бруней султони банкда менга ҳисоб рақами очган эди. Мен Мэдисон-авенюга чиқиб, осмонда фаришталар дастаси айтаётган кўшиқларни эшитдим. Бу ҳақиқий диний ҳиссиёт эди. Ҳар ойда эллик минг доллардан аванс. Қандай бахт, ахир, бу!

— Биласанми, Рик, — деди Жорж, — ҳар гал мен хусусий бизнесга ўтишни ўйлаган пайтимда сен дабдурустдан янги гап айтиб қоласан ва шунда ҳукумат чеки билан тўланадиган арзимас маблағ менга ўта қадрли ва мазмунли туюла бошлайди.

— Анави, у минадиган машина эса, — уларнинг гапини бўлди Бобби мониторга тикилганича авария ёзилган тасмани секинлатар экан, — у ахир Францияда ишлаб чиқарилган-ку.

— Бизнинг шаҳзодамиз французларга мойиллиги билан шуҳрат қозонган. Яқингинада ўша ёқдан қайтди. Улар у ёққа харид учун боришади. Бир бурчакка тикилиб, арзимаган чақа учун қиролича “Круэллага”¹ хизмат қилувчи бечора қария Жорждан бошқа ҳамма Парижга боради.

— Мен ҳамма пулимни “Бевафолар мамлакати”даги автомат ўйинларига сарфлайман. Ишонтириб айтаманки, автоматларни атайлаб ютуқ чиқмайдиган қилиб қўйишган. Уни коррупция бошқаради. Бошқа гапим йўқ. Гап йўқ!

— Балки Чарли Даккеттга узундан-узун телеграмма юбориб, шикоят қиларсан?

— Унинг устидан қанча кулмагин, мени бу ердаги иш столимга у тушовлаб қўйгани йўқ. Вашингтонда ҳеч бўлмаса, ўзимга яраша ишларим бор эди.

Бобби ўрнидан туриб, пиджагини кийди.

— Қаёққа? — сўради Флоренс.

— Худони излаб кўраман.

— Мендан унга салом айт, — деди Ренард.

Флоренс Боббини кўз қарашлари билан кузатиб қолди, Ренард эса буни пайқади.

— О, чамаси сени қизиқтириб қолди, — жилмайди у.

Флоренс қизарди.

— Чиройли нарса, тан олиш керак. Бироқ Флоренца, у сенинг дидингга мос эмас. Тўғри, тўшақда оловдек бўларсизлар, лекин кейин нима ҳақида гаплашасизлар? Футбол ҳақидами? Ё бирортасининг бўйинини синдириш ҳақидами? Машинани портлатиш, телефонга бировнинг гапини эшитувчи аппарат ўрнатиш ҳақидами?

— Ишсиз қолган бўлсанг, топиб бераман.

— Нима учун? Мана шу зерикарли туйнукка тикиб қўйишингга нечук кўндим-а?

— Рик, — деди Флоренс. — Биз “Сўқир бош”нинг навбатдаги серияларини кўришимиз мумкин.

¹ «101-долматиялик» мультфильми қаҳрамони.

Рик телефон гўшагига бир неча сўз айтди ва мониторлардан бирида манзара пайдо бўлди. Улар томоша қила бошладилар. Аввалги серияда малика Мақноз эри, баджаҳл шаҳзода Вақмал томонидан хиёнатда айбланганди. Малика Вақмал акаси, одил қирол Амбални тахтдан туширмоқчи бўлаётган террорчи гуруҳни яширинча пул билан таъминланаётганини билиб қолган эди. Вақмал маликани қамоққа ташлатган, энди унинг бошини танидан жуда қилмоқчи. Бироқ маликанинг амакиваччаси, баджаҳл, ёш Тафас шоколадли батончада унга хат киритишга муваффақ бўлган. Хатда у ўзининг махсус вазифаларни бажарувчи отряди билан маликани қутқармоқчилигини хабар қилган эди. Бироқ муғамбир Вақмал уларнинг режаларидан хабар топиб, Тафасга маълум бўлмаган тузоқ тайёрлади. “Сўқир-бош майдони” ТВ Матар каналининг асосий кўрсатуви бўлиб, энг юқори рейтингга эга эди.

Ўз навбатида васабийликлар бу сериални эътиборга лойиқ эмас деб топишганди.

Флоренс эшикдаги “кўзча”га қаради. Боббини кўриб, тўппончаси тепкисини кўтариб, столга қўйди ва эшикни очди. У шойи пижама кийиб олганди. Меҳмонхонадаги соат тунги иккини кўрсатиб турарди.

Бобби ҳорғин кўринарди.

— Бевовта қилганим учун узр, мэм.

— Шу пайтда “мэм”га бало борми? Балки... Бирор нарса ичарсан?

— Мен хушомад қилгани кирганим йўқ, — асабий жавоб берди у.

— Ишларинг жойидами, Бобби?

— Куйиб қоламанми деб кўрқаман.

— Нима бўлса ҳам ке, ичамиз.

У иккита стаканга виски куйиб, бирини унга узатди.

— Мен пойга трассасига бордим, — деди Бобби. — Шаҳзоданинг машинасини кўрмоқчи эдим. Кабинадан чиққан бу тутун... билмадим, сен сездингми-йўқми... Бироқ тутун икки томондан ҳам баробар бурқсиб чиқди. Қисқаси, мен унинг машинасини топдим, табиий, унга махсус тутун қурилмаси қўйилган экан.

— Бироқ биз унинг фирромлик қилишини билардик-ку. У ҳар гал пойгада голиб чиқади.

— Ҳа, лекин мени бу хушёр торттиргани йўқ. Ҳамма гап худо ҳақида валақлашида, кейин эса бирдан мачитга бориши... Машинани унга французлар тайёрлаб беришди. Бу деталларнинг ҳаммасини битта ипга теришга уриниб кўр. Мен баъзи маълумотларни йиғдим. Икки ҳафта олдин у Парижга бориб, 11-бўлимга ташриф буюрган экан.

Флоренс бу бўлимни биларди.

— Ростанми?

— Юз фоиз рост. Шу сабабли ҳам унинг машинасини текшириб кўришга аҳд қилдим, — Бобби қўлидаги ичилмаган вискига қаради, лекин ичмади.

— Нима бўлди?

— Айрим муаммолар келиб чиқди. Кимдир ота-боболари ёнига кетди. Менинг бошқа иложим йўқ эди. Улар биринчи бўлиб отишди. — У Флоренсга чиройли кўзларини тикди. — Мен хоҳламаганим... Кейин афсусланиб юрадиганлардан эмасман. Тушуняпсанми?

— У ерда қандай воқеа юз берди?

— Қисқаси, мен кабинанинг ичига кириб, уни кўздан кечира бошладим. Кутилмаганда менга қарата ўқ отишди. Айтяпман-ку,

менинг бошқа иложим қолмади. Бу ишларимизни қанчалик мураккаблаштиришини биламан. Мени кечир. Лекин иккинчи томондан, мен аниқлаган нарса жуда қиммат туради.

Улар бир дақиқа жим ўтиришди.

— Балки, ўғирлик деб ўйлашар? — умид билан сўради Флоренс.

— Қайдам.

— Саноат жосуслиги дейилса-чи?

— Тортмайди.

— Бу ишни кейинги пайтларда Маликнинг фирромлиги туфайли пойга пайтида ҳалок бўлганлардан бирортасининг қариғдоши қилиши мумкин. У гаражга машинани бузиш учун кирган. Уч олиш учун. Менимча, бу энг яхши йўл.

Бобби Флоренсга қараб, хаёлчан бош силтади.

— Ишончли эшитилади-ю, бироқ иккита муаммоси бор. Биринчиси, буни Матар судидан ўтказиш қийин, иккинчиси, мени кўрган гувоҳ қолди. У таниб қолиши мумкин.

— Гувоҳ?

— У ерда яна битта йигит бор эди. У қочиб кетди. Бу — мен йўл қўйган иккинчи хато. Қисқаси, мен кетишим керак.

— Кетиш?

— Ҳа. Сен нима деб ўйлагандинг? Мен ҳозирнинг ўзидаёқ жиддий юкка айландим. Ўзим ҳам бундан жуда жирканаман.

— Лекин сен шундай туриб, чиқиб кетолмайсан-ку, — деди Флоренс.

Аёл унга эгилиб, қаттиқ тикилди. Унинг нигоҳидан Бобби ноқулай аҳволга тушди.

— Агар мени қамоққа олишса, операция барбод бўлади. Оддий Яқин Шарқ одатларига солиштирилганда бу ерда жиддий нарса йўқдек туюлади. Лекин ҳозир муаммо амирнинг укасига бориб тақалади. Гап унинг гаражига кимдир кириб, ходимини ўлдиргани ҳақида кетяпти.

Саросимага тушган Флоренс бирор нарса ўйлаб топишга ожиз эди.

— Аммо сенинг тўсатдан гойиб бўлиб қолганингни биз қандай тушунтирамиз?

— Мен буни шубҳа туғдирмайдиган қилиб расмийлаштиришга уринаман.

— Қандай қилиб?

— Шунчаки, қизиқяпсанми ё билишинг шартми?

— Иккаласи ҳам.

Бобби унга юзланди.

— Иммиграция хизмати билан алоқаларим бор. Менга олдинги куни кетган деган белги қўйиб беришади ва мен мамлакатдан кеча чиқиб кетган бўламан.

— Тушунарли. Яхши. Лекин қандай қилиб кетасан?

— Мен анчадан буён балиқ овига тайёрланиб юргандим. Бу ердаги сувларда балиқ жуда кўп, тушунапсанми? — У оромкурсидан турди. — Эшит, иложи бўлиши билан қайтаман, яхшими? Узингни тут, Фло. Эшитяпсанми?

ЎН ИККИНЧИ БОБ

Маликнинг гаражидаги қотиллик “Ал-Матар”нинг биринчи саҳифасида эълон қилинди. ТВ Матар ҳам бу янгиликни батафсил ёритди. Бу ўринда Флоренс учун бошқа йўл йўқ эди. Матар араб мамлакатлари орасида энг тинч ва осойишта жой сифатида маълум, шу боис меросхўр шаҳзоданинг хизматкорларидан бири, яна у ўлимдан қутулиб қолган куни ўлдирилгани кучли шов-шувга сабаб бўлди. Полиция айбдорлар албатта топилади, деб маълумот берди.

Флоренс воқеаларининг боришини диққат билан кузатиш билан бирга ўзининг бу ишга қизиқаётганини билдирмасликка уринарди. Айни замонда шамоллаганини баҳона қилиб, Лайлодан ўзини олиб қочди. У Жорж билан Рикка ҳам ҳозирча индамасликка аҳд қилди, чунки уларни сўроқ қилишлари мумкин эди. Шу боис у ўзини ёлғиз ҳис қила бошлади. Малик эса анъанавий автопойгачилик касби-эрмагини тугатганини, бундан кейин фақат дин билан машғул бўлишини халойиқ олдида эълон қилди. Бундан ташқари, у хизматкори Абу Ташанинг ҳалок бўлиши ислом душманлари амалга оширган буюртма қотиллик эканлигини ҳам айтди. Бу баёнот ҳатто Матарнинг анчагина мутаассиб дин арбобларини ҳам ҳайратга солиб қўйди. Қандай қилиб гаражда бўлган отишманинг динга алоқаси борлиги номаълум эди. Бундан ташқари. Бундан ташқари...

Малик аслида ҳужум нишони ўзи бўлганлигини таъкидларди. “Ал-Матар” газетасида “ёлланма қотил” ҳақида берилган ҳар қандай маълумот учун беш юз минг баба (100000 АҚШ доллари) мукофот берилиши эълон қилинди.

— Бизнинг Атилламиз қани? — деб сўради Жорж Бобби йўқ бўлиб қолганидан бир неча кун ўтгач. — Негадир кўринмай қолди. Кўприкларни портлатиш учун бирор ёққа кетдими?

— У Вашингтонга қайтди, — деди Флоренс иложи борича бепарво гапиришга уриниб. — У пойгадан бир кун олдин кетганини унутдингми?

— Йўқ, пойга кунни у шу ерда эди.

— Йўқ, Жорж, у пойгадан олдин кетганди.

— Флоренца, бемаъни гапингни қўй. У пойгани биз билан бирга, манави режиссёрлик пультада туриб томоша қилганди.

— Йўқ, Жорж, сен адашяпсан. У бир кун олдин уйга қайтганди.

Гапга Рик аралашди:

— Ҳа, у шу ерда эди. Менинг эсимда.

Флоренс уларнинг икковига ҳам қаради.

— Жорж, Рик, менга қулоқ солинглар. Бобби пойгадан бир кун олдин уйига кетди. Мени тушунапсизларми?

Улар Флоренсга тикилиб қолишди. Ниҳоят, Жорж шивирлади:

— О, худойим!..

— Табассум қил, — деди Флоренс. Хонада яна бир неча техник ходимлар бор эди.

— Шундай тугашини билар эдим.

— Ҳозир буни муҳокама қилмаймиз, Жорж.

— Энди биз унинг изини тозалашимиз керакми? Ҳақиқий МРБ чи...

— Бу — бахтсиз ҳодиса эди, Жорж, — деди Флоренс.

У бу ҳодисага эътиборсиз қараётганлигини ўз қиёфасида акс эттиришга шунчалик уринардикки, афт-башараси пластик операциядан муваффақиятсиз чиққан одамнинг юзига ўхшарди.

— Бундай бахтсиз ҳодисадан кейин кетини...

— Жорж, илтимос қиламан, жим бўл. Биз буни бошқа ерда, бошқа вақтда муҳокама қиламиз. Унгача бизнинг билишимиз керак бўлган нарса фақат битта: у уйига қандайдир оилавий муаммоларни ҳал қилиш учун кетди. Пойгадан бир кун олдин. Агар сўраб қолишса бундан бошқа бирорта гап гапирилмасин.

— Улар ҳаммасини билиб олишади.

— Йўқ, билишолмайди, ҳаммаси тўғриланган. Гап тамом. Эътиборингизни ўз ишларингга қаратинглар.

— Аввалроқ бу ҳақда бизга айтсанг бўлмасмиди? — деди Жорж заҳархандалик билан.

— Сизларни ҳимоя қилишга ҳаракат қилдим.

— Раҳмат. Кўнглимизни кўтардинг. Ўзимни батамом хавфсиз ҳис қилаяпман.

Жорж шундай деб ташқарига йўл олди.

— Бу — Яқин Шарқ, — елка қисди у. — Яна нимани кутасан? Лекин билиб қўй: агар улар тирноқларимни суғуриб ола бошлар экан, уларга ҳаммасини айтиб бераман. Яхшиси, буни олдиндан билиб қўй.

— Тушундим.

Бирор сония ўтиб, қўшимча қилди:

— Рик, мени кечир.

— Тушундим.

Бир сония ўтиб, у яна қўшимча қилди:

— Улар... бу ерда шунақа ишлар билан шуғулланишадими?

— Йўқ. Бу араб ҳудудларидаги энг тараққий топган мамлакат. Божсиз савдо айнан шу ерда ўйлаб топилган.

Режиссёр хонасининг эшиги бирдан очилди ва тўртта бадқовоқ эркак кузатувида Лайло кириб келди.

— Флоренс, қаёққа йўқолдинг? Тузукмисан? Роса озиб кетибсан.

— Шунчаки, шамоллаб қолгандим.

Флоренс Лайлога ва ундан уч метрча нарида қотиб турган кузатувчиларига назар ташлади. Лайло уларнинг нигоҳларини кузатганича, жавоб берди.

— Газзининг буйруғи. Гараждаги анави қотиллик туфайли. Худди ҳамма нарса бирданига маънавий тушкунликка учрагандек.

— Бирор нарса аниқландими?

— Биласан-ку, Матар полицияси дунёда ишини яхши билмаслиги билан машҳур. Бу ерда жиноят бўлмайди, шу боис бу борада уларнинг тажрибалари йўқ. Гўё қотилнинг портретини тузишибди. Лекин у ер қоронғи экан-да.

— Уларга анави... — Флоренс ўзини мажбурлаб давом этди, — қотилнинг нима хоҳлагани маълумми?

— Малик буни муваффақиятсиз суиқасд деб ишонтиряпти. Мен эса, шахсан ўзим ҳатто тасаввур ҳам қила олмайман. Кимнингдир унга суиқасд қилиши нима учун керак эди, агар у фақат... — Лайло овозини пасайтирди: — Бу у трассада йўлига тўғаноқ қўйган бирорта пойгачининг қариндоши бўлмаса.

— Бу фикр менинг ҳам хаёлимга келган эди, — деди Флоренс гапни шу йўсинда давом эттириш ниятида.

— Бироқ эфирда бу ҳақда гапириш мумкин эмас.

— Албатта, — тасдиқлади Флоренс.. — Асло мумкин эмас. Малик пойгадаги бу воқеадан кейин... бутунлай ўзгарди.

— Ўзгарди ҳам гапми? У кеча саройга келди ва ҳамманинг олдида Газзига Қуръондан иқтибослар келтириб, ақл ўргата бошлади. Тасаввур қилгин-а, Малик! Газзига бу ҳечам ёқмади. У: “Азиз укам, менимча, бошинг билан рулга қаттиқ урилибсан”, — деди. Малик баттар авж олиб, Газзини “сен мамлакатни динсизларга сотиб юбораяпсан” деб айблай бошлади. Шундай деди. Газзи қутурганидан, ёрилиб кетаёзди. У Маликка саройдан даф бўлишни буюрди. Энди дин уламоларидан айримлари бу ҳақда Маликнинг гаражига зиёратга бориш керак дея айюҳаннос солмоқда. Яъни, гаройибот рўй берган автомобилга қўл текизиш учун. Эшит, бу ахир бизнинг каналимиздаги сохта операнинг бир саҳнаси-ку? Битта мулла ҳатто буни диний фарз деб гап тарқатди. Тасаввур қилияпсанми? Матарда кўпдан буён ҳеч ким ҳеч нарсага бунчалик тантанали тус бермаганди. Қисқаси, Газзи уни саройга чақириб, танобини тортиб қўйди.

— Лайло, — деди Флоренс. — Малик бирорга ёмонликни кўзлаётган бўлса-чи?

— Яъни?

— Балки у амирга қарши фитна уюштираётгандир?

Лайло Флоренсга диққат билан тикилди.

— Сенга бирор нарса маълумми?

— Йўқ. Лекин динга бирданига берилиб кетиши мени хушёр тортирмоқда. Ва нима сабабдан мулалар бунчалик хавотир олиб қолишди? Улар шу пайтгача орада йўқ эди — қаердан пайдо бўлиб қолишди?

— Газзи улар шунчаки, янги “мерседес” илинжида шундай қилаяпти деб ўйлаяпти. У имомга бу ҳақда кўрсатма берди, акс ҳолда улар кейинги ҳаж зиёратларида Маккага пиёда борадилар. Малик ҳақида эса... ким билади. Маликнинг қалбида нималар кечаётгани кимга аён? Уни билишни ким ҳам хоҳлайди? Сен, яхшиси, менга айт-чи, “Сўқир - бош”нинг охири серияси тайёрми? Шунақангги кўргим келяптики...

— Биз айнан шуни муҳокама қилаётгандик: малика Маҳназ ўлдими ёки Тафас уни қутқаришга улгурадими? Сен қандай фикрдасан?

— Менга шахсан хэппи-энд ёқади, бу ҳаммаси онамнинг тарбияси. У Диккенсни ўқишни яхши кўрарди. Бобби шу ердами?

— Бобби?

— Жаноб Тибадо.

— Унинг зудлик билан Штатларга қайтишига тўғри келади.

— Қара-я. Қачон?

— Ҳафтанинг бошида, — деди Флоренс бепарво гапиришга уриниб.

— Эссиз.

— Нимага?

— Мен ундан баъзи нарсаларни сўрамоқчи эдим.

— Балки у тез орада менга қўнғироқ қилиб қолар. Бирор нарса деб кўяйми?

Лайло Флоренсга диққат билан тикилди.

— У қайтиб келадими?

— Албатта.

— Қачон?

— Имкони бўлган заҳоти.

— Тушунарли... Унда у билан ўзим гаплашаман, — деди Лайло Флоренснинг ичидагини ўқиётгандек, унга ўткир нигоҳини қадаб. Бундан Флоренснинг баданида чумоли ўрмалаганга ўхшаб кетди.

Флоренс Сэм тоғага “Фақат ўта зарурат туғилганда” қўнғироқ қилиш учун Бобби берган рақам бўйича телефон қилди.

— Ёш хонимимнинг ишлари қандай? Эшитяпсизми, менга анави янги фильм даҳшатли равишда ёқяпти. Охириги дақиқаларда Тафас етиб бориб, Фотимани қутқаришидан кўрқаман.

— Махназни.

— Хаёлимда ҳаммасининг исми Фотима. Чодранинг тагида уларни ажратиб бўлармиди?

— Биз айнан ана шунга қарши курашмоқчимиз. Умуман, гап Махназни қутқариш ҳақида эмас. Дўстимиз билан гаплашиб олдингизми?

— Ҳа, албатта. У бугун эрталаб пайдо бўлди. У ҳозир... ишонаманки, ишончли линия орқали гаплашяпмиз... у ҳозир Парижда.

— Парижда?

— Айрим қизиқ нарсаларни аниқлаяпти. У ёқда, кечалари эшикларингизни тақиллатишмаяптими? Уларнинг полицияси ношудлиги билан машхур.

— Йўқ. Лекин Жорж билан Рикка айтишимга тўғри келди. Яна Лайло ҳам дўстимизнинг нега йўқлиги билан қизиқди.

— Ундан ўта эҳтиёт бўлиш лозим. Жуда зеҳнли аёл. Британ тарбиясининг мевалари. Умуман, ёш хоним, у ерда маҳкам бўлинглар. Ҳамма умидимиз сизлардан. Тоғангиз сизлар билан фахрланади. Бегона одамлар билан гаплашманглар. Мана шу телефон ҳамиша қўл остингизда бўлсин. Эсларингиздан чиқарманглар, бу сизларнинг “қутқарув хизмат”ларингиз.

Флоренс телефонни чеккага қўйди. Сэм тоға билан суҳбатлашиб ҳам кўнгли енгиллашгани йўқ. Боббининг ёнида йўқлиги ачинарли, албатта, бироқ у Париждан бирор нарса топса — яхшиликка, албатта.

Флоренсдан хафа бўлган Жорж ўзини олиб қочиб юрар, шу боис у ҳамиша ўзининг ошқора очкўзлиги ва антиқа лойиҳалари билан кайфиятини кўтаришга уринадиган Ренардни топишга жазм қилди.

— Рик, болалигингда ким бўлишни орзу қилгандинг?

У монитордан нигоҳини олди.

— Сен мени ҳамиша сотқин махлуқ бўлишни орзу қилган деб ўйлайсанми?

— Ундай деганим йўқ.

— Худойим, Фрэнзи, — Рик Жоржни калака қилмоқчи бўлса аёлга шундай мурожаат қиларди, — ҳа, мен бутун умрим давомида одамларга ёрдам қилишни хоҳладим.

— Қўйсанг- чи.

— Жуда яхши эслаيمان: етти ёки саккиз ёшлигимда Флоридадаги бой цитрус экинзорлари эгаларига ёрдам бераман деб улардан солиқларни камайтириш мақсадида Калифорниядаги қовоқ етиштирувчиларнинг солиғини оширишни орзу қилардим.

— Сен мен танийдиган одамлар орасида энг одобсиз одамсан.

— Лекин билиб қўй, менинг ўз мезонларим бор. Бир гал Майкл Жексон менга мижоз бўлмоқчи бўлганда рад этганман.

— Ростданми?

— Мен унинг пули борлигига ишонмасдим... Энди менга бир қараб қўйинглар! Мана сизга миллиардлаб аёлларни чодрадан қутқаришга ёрдамлашувчи ва диний можаролар туфайли минг йиллаб бир-бирини талаб, ўлдираётган Яқин Шарқда узоқ муддатли тинчлик ўрнатишга отланган арабистонлик Ренард. Мана, қарагин, — у қўлларини кўрсатди. — Ҳатто чумолилар югуриб кетди.

— Шундай бўлса ҳам роса чиниққансан.

— Ҳа-ҳа. Кўчага ўтгиз сония чиқиб турсанг, лоп этиб тери саратонига йўлиқасан. Бу — микротўлқинли печ ичида сайр қилган билан баробар. Бу ердагиларнинг ҳаммаси арвоҳ Касперга¹ ўхшаб кийингани ҳам бежиз эмас. Фалати жой, мен сизга айтсам.

— Унда ўзинг нима учун бу ёққа келдинг? Фақат пул учунми?

— Шундай бўлса-чи?

— Негадир бунга ишонгим келмайди.

— Балки, бошқа сабаби ҳам бордир.

— Ҳа?

— Билишинг шарт деб ўйламайман. Айниқса, ҳозир ҳаммаси араллашиб кетган пайтда.

Флоренс гап тополмай, жимгина унга тикилди. Рик ўзига бино қўйган чиройли йигит. Ичида нима борлигини ким билади?

¹ Мультфильм ва комикслар қаҳрамони, оқкўнги арвоҳ.

— Йўқ-йўқ, — жилмайди у. — Фақат бирорта сийқа гап айтма. Менга шундай ноқулай ҳолатлар ёқади. Дарвоқе, бизнинг “Ринар стратигик комьюникейшнлиз” компаниямизда мижозлар билан ҳис-туйғули муносабатларга киришиш банди йўқ. Буларнинг ҳаммаси уларнинг чегирма ҳақидаги илтимослари билан тугайди.

Рик яна мониторга тикилди.

— Биласанми, — деди у, — калламга сериалимиз учун мудҳиш бир гоя келди. Тентак, нега бу ҳақда олдинроқ ўйламаганман?

Рикнинг таклифини эшитган Жорж ҳатто жунжикиб кетди.

Бу Флоренснинг қарорини узил-кесил мустаҳкамлади: Жорж давдепнинг ҳақиқий чиновниги эди, рост унинг ранги орқариб кетдими, демак, гоя зўр.

Учовлон Лайлонинг ёнига йўл олишди. Рик унга бўлгуси уч серия учун сюжетларни батафсил баён қилди. То у ҳикоя қилиб бўлгунча Лайло тўхтовсиз: “Вой-вой”, “вой худойим!” дея такрорлаб турди. У гапини тугатгач эса:

— Бу — Рамазон кунларида бир килограмм чўчқа гўшти едириш билан тенг бўлади, — деди.

— Серияларнинг номини амирга кўрсатиш керакми? — сўради Флоренс.

— Ҳечам-да, — кулди Лайло. — Ўйлайманки, биз унга антиқа совға қиламиз. У кейинги кунларда шунчалик бандки... Ум-Безирда гўё фаол иш билан машғул. У ердан қандай тирик чиқаётганига сира тушунмайман.

Флоренс ва Рик кийиниш учун изн сўрашди. Лекин Лайло савол билан уларни тўхтатди:

— Жаноб Боббимизнинг ишлари қандай?

— Ҳаммаси яхши. Жуда банд.

— Тезроқ ёнимизга келармикин?

— Ҳа, — деди Флоренс, — ўйлайманки, тезда келади.

— Жуда яхши, — жилмайди Лайло. — Усиз бу ер жуда зерикарли.

ЎН УЧИНЧИ БОБ

Эшик ярим тунда эмас, соат 23³⁵ да тақиллаган бўлса-да, Флоренс аҳвол чатоқлигини ҳис қилди. У эшикдаги “қўзча”дан қараб, учта эркакни кўрди. Улар оппоқ миллий кийим кийганига қарамай, полиция ходимлари эканлиги сезилиб турарди. Ёки бирон-бир “ўлим эскадрони” ходимларидир. Улар ўзларини “Ички ишлар вазирлигининг инспекторлари Муҳаммад, Рама ва Азбекирмиз, хоним” деб таништирдилар.

Флоренс Бобби қолдирган мобил телефондаги автоматик чақиргич тугмачасини босди. Кўрсатмага мувофиқ у “ташвиш” хабари билан жамоани оёққа турғазини лозим эди.

— Жаноблар, — деди у домофонга. — Ҳозир вақт кеч бўлди. Мени уйқудан уйғотиб юбординглар.

У келганлар билан араб тилида бинойидек гаплаша олса ҳам уларга инглиз тилида мурожаат этди.

— Бу — жуда зарур иш, хоним.

— Нима масала бўйича?

— Ҳамкасбингиз масаласида. Жаноб Те-те-бу масаласида.

— У бу ерда йўқ.

— Хоним, буни биламиз. Шу боис бу жуда ошиғич.
 — Ошиғич бўлса, унинг ўзи билан гаплашганларинг маъқул.
 — Бироқ у бу ерда йўқ-ку.
 — Демак, унда ошиғич эмас экан.
 — Бироқ, хоним, бизни ичкарига киритишингиз зарур. Биз полицияданмиз.

Флоренс, “буларнинг бошини яна қанча айлантиришим керак экан” деган ҳаёлда безовталана бошлади. Ниҳоят, телефондан овоз эшитилди. Бу 101-парашют-десант полки бўлимидагиларнинг овози эканлигига шубҳа йўқ эди.

— Ҳаммаси жойидами, мэм?
 — Чамаси, эшигим ортида полициячилар туришибди.
 — Улар нима кераклигини айтишдими?
 — Дўстимиз ҳақида саволлар беришяпти.
 — Биз деярли ёнингиздамиз.
 — Улар мени ўзлари билан олиб кетишса, нима қилай?
 — Хотиржамликни сақланг. Ваҳимага тушманг.
 — Сиз кимсиз?
 — Айни пайтда айтолмайман, мэм.
 — Улар билан ўзим келишиб оламан. Менга бу ерда отишма бўлиши етишмаётгани.

— Хоним! — Қатъият билан домофонда гапини қайтарди Муҳаммад.
 — Бизни ичкари киритишга мажбурсиз. Бу — расмий ташриф. Илтимос, кийининг.

Флоренс эшикни очди ва учта эркак қаршисида бемаҳалда ибодати бузилган намунали араб аёли қиёфасида пайдо бўлди.

— Бу нимаси? — сўради у.
 — Сиз билан ҳамкасбингиз ҳақида суҳбатлашишимиз керак. Жаноб Ти — бу... Ти — бо...

— Жаноб Бобби ҳақида. Нималарни билмоқчисизлар?
 — У қироликни тарк этди, — деди ташвишли овозда инспектор Муҳаммад.

— Нима бўпти? Кунига юзлаб, минглаб одам шундай қилади.
 — Бу ерда бир англашилмовчилик бор-да.
 — Қанақа англашилмовчилик?
 — Бир нечта одам уни шу ойнинг ўн бешинчиси куни Амо-Амасда кўрган экан.

— Нима бўпти?
 — Бироқ элчихонада бизга у ўн тўртинчида кетган деб хабар қилишди. Бундай бўлиши мумкин эмас.

— Унинг қачон кетганини эслай олмайман. Менимча, автопойгадан бир кун аввал эди, шекилли.

— Йўқ, хоним, бундай бўлиши мумкин эмас.
 — Умуман, қанақа муаммо туғилди ўзи?
 — Муаммо шуки, бир нечта савол бермоқчимиз.
 — Нима учун?

— Бу ерда саволни биз берамиз, хоним. Биз у билан телефонда гаплашдик ва у бизга Амо-Амасдан “Эр Франс” самолётида ўн тўртинчи числода учганини айтди. Бироқ бу компаниянинг ҳужжатлари ичида унинг чипта олганлиги ҳақида қайд йўқ.

— Иммиграция департаментидагилар нима дейишяпти? У аэропортга ўшаларнинг назоратидан ўтиб киради-ку?

Инспектор Муҳаммад қовоғини солди.

— Тўғри гапирдингиз. Тўппатўғри.

— Унда, нима гап?

— Ўзаро боғланиш йўқ. Иммиграция департаментининг маълумотлари “Эр Франс” никига мос келмайди.

— Ўзи, сизлар кимга кўпроқ ишонасизлар? — Флоренс овозини кўтарди. — Ўз давлатларинггами ё Франциянинг қанақадир авиакомпаниясигами?

— Шундай бўлса ҳам муаммо ҳал бўлгани йўқ, хоним, — инспектор Муҳаммад бўш келмади.

— Бироқ уни бу ерда, шундай вақтда ҳал қилолмайсизлар. Айтайми, яна нима? Бу масалани амир билан суҳбатлашганимда, Оллоҳ у кишини минг йил асрасин, шахсан ўзим кўтараман.

— Амир билан?

— Ҳа. Эртага эрталаб соат ўнда у кишининг қабулида бўламан. Агар, албатта, унгача бироз ухлаб олишимга рухсат этсаларинг.

— Миннатдорман, хоним, — Муҳаммад сезиларли даражада бўшаши.

Эртаси кун эрталаб роппа-роса соат ўнда Лайло билан Флоренс амирга рўбарў бўлишди. Кун тартибида ТВ Матар каналидан охириги (ҳайратда қолдирадиган) рекламалардан келаётган даромадлар муҳокамаси эди.

Флоренс пул ҳақида гап очилишидан олдин кечаси уйига бостириб кирган махфий полиция ходимлари ҳақида йўл-йўлакай айтишга улгурди. Шу билан бирга бу гапга амир билан хотини қандай муносабатда бўлишини кузатиб турди. Лайло ошқора ҳайратда қолиб, норози бўлди.

— “Матар шерлари!” — дея масхарали ишшайди у. — Топган номини қаранглар. Шерлар! Курашда ҳар қандай туяқуш улардан ғолиб чиқади.

— Лайло, — деди амир, — сен улар ҳақида бундай оҳангда гапирмаслигинг керак. Улар ўта маҳоратли, хушёр.

— Уч йил олдин сенга суиқасд қилиш учун Ироқдан юборилган ёлланма қотиллар гуруҳини унутдингми? Улар ҳақида сени ким огоҳлантирди? МРБ. Ўшанда “Матар шерлари” нинг хушёрлиги қаерда эди?

— Одамларимиз ироқлик қотиллар ҳақида биларди. Улар МРБ билан бирга ишлашади.

— Азизим, уларнинг ҳаммаси шунчаки, тентаклар. Уларнинг бошлиғи сенинг амакиваччанг Фаҳимдан бошлаб, ҳаммаси. — У Флоренсга ўгирилди. — Амирнинг ўн еттита қондош ака-укалари бор. Шуларнинг ярмиси тентак.

— Лайло!

— Яратганга тасанно, азиз эримни шунчалик ақл билан сийлагани учун. Ва нафақат ақл билан.

— Нима учун Флоренснинг олдида менга ҳурматсизлик қиляпсан? Уни хижолатда қолдирыпсан.

— Йўқ, азизим. Мен сени хижолатда қолдирыпман.

Амирнинг юзи тундлашди.

— Менинг тоқатим тугаяпти. Менга даромад ҳақидаги ҳисоботни кўрсатинглар.

Қоғоздагиларни ўқигани сайин унинг юзи ёриша борди.

— О-о. Ҳм-м. Яратганга тасанно! Нимаям дердим, тан олишим керак: буларнинг ҳаммаси мақтовга сазовор.

— Ҳукмдорим камтарин меҳнатимизни шунчалик юқори баҳолаётганидан бахтиёрман, — деди Лайло.

Амир Флоренсга ўгирилди ва ҳорғин ҳолда:

— Хотиним сиз билан ишлай бошлаганидан буён унда сизлар гарбда “Хато фикр” деб атайдиган нарсалар пайдо бўлди, — деди. — Бирортаси буни гарбдан юққан касаллик дейишидан кўрқаман.

— Бу ерда топиш мумкин бўлган ягона касаллик, — деди Лайло, — Флоренс туфайли Матарда пайдо бўлмаган...

— Мен билан бундай оҳангда гаплашишингга йўл қўймайман! — ниҳоят Газзи портлади. — Наҳотки, Матарнинг амири ўзининг хусусий чодирисида ҳам осойишталик тополмаса?!

Флоренс Лайло билан ёлғиз қолганда назокат билан унга таъна қилди:

— Нима бўлганда ҳам сен уни гижгижлаяпсан.

— Менинг ҳам кўнгилхушлик қилишга ҳаққим бор. Ишон менга, унинг учун бу — фақат ўйин. Энди у соф виждон билан кўнгил яраларини даволаш учун Ум-Безирга, рус хонимчаларининг олдига боради. Агар у қачондир таржимаи ҳолини ёзишига тўғри келса, уни “Донишмандликнинг етти ёстиғи” деб аташ керак бўларди.

— Балки шу ном билан ТВ-шоу тайёрлармиз? — жилмайди Флоренс.

— Йўқ, мен уни етарлича кўриб бўлдим. — жавоб берди Лайло.

Дин полицияси бўлимининг овсарроқ, шу билан бирга шафқатсиз ходимлари ҳақидаги ТВ Матарнинг “Мукфеллаҳлар” деб номланган ҳажвий сериали барча араб мамлакатларида ҳақиқий шов-шувга сабаб бўлди. Қоҳиралик таниқли телетанқидчи унга “Дўзахдан келган дўстлар” дея ҳазил ном берди. Биринчи серия оғир меҳнатдан кейин олтига ходим дам олаётган хизмат хонаси манзараси билан бошланарди. Улар эрталабдан аёлларни калтаклашган, энди эса бир-бирига чарчоқдан бирор жойининг оғриётгани, ҳоригани ҳақида шикоят қилар, бир-бирига дори улашар эди.

— Охиргиси шунақанги қаршилик қилдики... Эркак кишининг кузатувисиз, бир ўзи кўчада сайр қилишнинг оқибати нима бўлишини билиб олди ўзиям.

— Биз ор-номус бутунлай йўқолган дунёда яшаяпмиз, оғайнилар. Агар биз бўлмасак, дўзахда олма тушадиган жой ҳам қолмаган бўларди.

— Вой, қўлим шунақа оғрияптики. Бугун эллик қамчи урдим-да ўзиям. Эртага эса учта тошбўронни режалаштирганман.

— Мансурга қулоқ солинглари-а. У бугун эрталаб дўкон ёнидаги аёлга ўхшаб, марсия айтяпти.

— О, Яратган эгам! — улардан қўлида бир қути дори ушлаб олгани бирдан хитоб қилади. — Бу дори “Фитцер” компанияси томонидан ишлаб чиқилган экан!

— Нима қипти?

— Бу яхудийларнинг фамилияси, аҳмоқ.

— Сен нима, ўзингни бир балога гирифтор қилмоқчимисан?

Эркак гўё қусмоқчидек қўлларини оғзига тиқиб ташқарига югуриб чиқиб кетади. Қолганлари ҳам бирдек қўлларини оғзиларига тиқиб, ташқарига югуриб кетадилар.

— Ёмон эмас, — деди Флоренс. — Бунинг устига антисемитизм муаммолари ҳам қўшилиб кетди.

— Ҳа, — деди Рик. — Менга ҳам ёқди.

Васабиянинг энг юқори даражали улуг имоми Мука ТВ Матар канали ходимларини ўлдиришга даъват этди (“қанча кўп қон тўксангиз Парвардигорнинг олдида шунчалик юзингиз ёруғ бўлади”). Бу чақириқ Васабиянинг марказий газетаси бўлган “Ал-Кук”да ҳам босилиб, бу ишни амалга оширган эақлар учун жаннатдан жой ва яна жуда кўп гаройиб нарсалар ваъда қилинди.

Васабия Ташқи ишлар вазирлигининг янги телелойиҳага муносабати ҳам бир ёқлама эди. Амалдорлар бу кўрсатувни “Васабиянинг ички ишларига кўпол равишда аралашиниш” ва “Очиқчасига игвогарлик” деб баҳоладилар.

Технологияни назорат қилиш вазирлиги Васабия ҳудудида ТВ Матар каналининг йўлдошдан берилаётган сигнаolini ўчириш ҳақида топшириқ олди. Тўғри, улар бу топшириқни бир неча соатгина бажара олдилар. Уларнинг сигнали ўз навбатида “Мукфеллахлар” сериали ҳатто телевизорни умуман тан олмайдиганлар орасида ҳам ўта кучли шов-шувга айланиб, Тель-Авивдан чиққан қудратли сигнал овози остида йўқ бўлиб кетди. Исроилнинг ҳамisha инкор қилишини умум олдида намойиш қиладиган Васабия вазирлиги бу ҳодисани муҳокама учун БМТ Хавфсизлик Кенгашига олиб чиқди. Бир неча кунгача у ердан бўғиқ овозлар эшитилиб турди, чунки Васабиянинг норозилиги 196 тилга таржима қилинди. Буни кўрган АҚШ вакили дунёда умуман, шунча мамлакатнинг ўзи йўқ-ку, деб таъкидлаб ўтди. Ниҳоят, иш АҚШ вакили томонидан вето билдирилиши билан якунланди.

Йиғилишдан кейин ҳамма аҳиллик билан Генри Қиссинжернинг навбатдаги китоби тақдимоти ўтказиладиган — “Йил фасллари” меҳмонхонасига йўл олишди.

Бу пайтда Амо-Амасда вазият жиддийлашмоқда эди.

ЎН ТўРТИНЧИ БОБ

Афсуски, Яқин Шарқда портлашлар алақачон одатий ҳолга айланиб қолган, бироқ Матар (Араб Швейцарияси) шу пайтгача бахти кулиб, улардан омон қолмоқда эди.

Охирги портлаш бу ерда 1936 йилда, акаси Эдуард VIIIнинг ўрнига ўтирган герцог Йоркский ҳазрати олийларининг “Муросасиз” номли жанговар кемаси расмий ташриф билан келганда юз берганди...

Акаси балтиморлик эрдан ажралган аёл — миссис Симпсонга шайдо бўлиб, унинг оёғига бош ургач, Англиянинг тахти бечора герцог Йоркскийга қолди. Ноиложликдан тахтни қабул қилиб олган герцог минг азоб билан “Муросасиз”нинг зинасидан чайқалганича, амаллаб тушиб, Британия қироллиги номидан “Ма-ма-ма-тар х-х-х-ал-қи-га нис-нис-баган чу-чу-чу-қур дўс-дўс-дўс...” деб дудуқланиб гап бошлади.

“Муросасиз”нинг комондири адмирал сэр Нетчбулл Кавендиш-Хамп герцогнинг қийналиб айтаётган нутқини тезроқ тугатишига ёрдам бериш мақсадида ўн тўққиз тўпдан бирваракай салют беришни буюрди. Бироқ ходимлар катта хато қилдилар: замбаракларни пахтавон ўқ ўрнига адашиб ростакам ўқлар отиб, Руинмалла маҳалласининг ярмини ўпириб юбордилар. Натижада бу жой шу заҳоти халқ тилида “Вайрона кўча” номини олди. Бу ҳол герцогга шунчалик кучли таъсир қилдики, кема шифокори уни ёпиқ каютага ётқизиб, то Аданга етгунга қадар ўрнидан турғизмади. Ҳалок бўлганларнинг оиласи учун дарҳол махсус жамғарма ташкил қилинди, вайрон бўлган касб-ҳунар билим юрти биносига эса “Буюк Британия ва Матар амирлиги халқларининг тарихий алоқалари ва ҳамкорлиги” деб ёзилган хотира тахтаси ўрнатиб қўйилди.

Чой ичиб, тамаки чекиб ўтирган қариялар бугунги портлаш 1936 йилда Матарга бўлажак қирол ташриф буюргандаги портлашга ўхшаш бўлди деб айтдилар.

Бу гал, худога шукур, ҳеч ким ҳалок бўлмади ва ҳамма бу — мўъжиза, деган фикрга келди. Портловчи модда Чартвелл ва Марльборо кўчалари чорраҳасида турган жипга қўйилган экан. Машина майда бўлакчаларга бўлиниб кетди. Портлаш бошқа бир автомобилни ҳам ҳавога учириб юборди. Бу воқеанинг гувоҳлари машина ҳавода бир неча юз метр баландликда “учиб” бориб, кейин ботқоқлик деб аталган

жойдаги англизларнинг Илоҳий Маргарита ибодатхонаси томига тушгани ва уни бузиб юборганини кузатиб турдилар. Дьякон Уиткам сал ичкарироқда бўлганда воқеа фожиа билан тугар эди.

Бу ҳодиса Матардаги ҳамма миш-мишлар тўқиладиган Амо-Амас қаҳвахонасининг кунда-шундаларини бош қотиришга мажбур қилди. Яъни Илоҳий Маргарита ибодатхонаси мўлжалга олинганмиди ё машина тасодифан у ерга бориб тушдими? Шундай бўлса, бу — жиҳоднинг бошланиши эмасми? Унда нега англизлар нишонга олинди? Бу яқинда жинсини ўзгартириш бўйича кўрсатма берган епископ Лиденинг қилмишига нисбатан берилган “баҳо” эмасмикан? Табиий, бундай воқеалар ҳақидаги хабар тез тарқалади. Айниқса, кўп сонли англиз жамиятларининг консерватив вакиллари орасида. Таваккал қилмасликка аҳд қилиб, Уайтхолл Матарга суд тадқиқоти учун “ёрдам”га бир гуруҳ суд экспертларини юборди. “Ал-Матар” газетаси бу ҳодисани “соатнинг ташвишли кўнгиروي” деб номлади. Шу билан бирга кимни уйғотиш кераклиги номаълумлигини қайд этди.

Айни замонда ўзининг янги мачити минбаридан талабаларга илоҳий Куръон сирларини ўргатаётган Малик қўшимча равишда “пойгачи автомашиналарга хизмат кўрсатиш” сирларини ҳам ўтиш билан бирга бу портлаш “Матарнинг илоҳий ерларини оёқости қилишга уринаётган чет эл бидъатчиларининг иши” дея уқтирарди. Тош аниқ сарой томонга отилмоқда эди. Амир қаттиқ норози бўлди.

— Матар ерида ҳеч қачон ҳеч қандай илоҳий ҳодиса бўлган эмас, — деди Лайло Флоренсга. — Тўғриси айтсам, портлаш ортиқча бўлди. Уйлайманки, сенда бу ҳақда ҳеч қанақа маълумот йўқдир?

— Йўқ, шекилли.

Флоренс бу гал тўғри гапирганидан хурсанд бўлди.

— Ҳар эҳтимолга қарши сўрадим. Хафа бўлма.

— Нима учун Амо-Амас марказидаги портлаш ҳақида мен бирор нарса билишим керак?

— Азизим, айтмоқчиманки, то сен ўз жамоанг билан бу ерда пайдо бўлганингга қадар Матар тинч-осойишта эди. Бу ер ҳақиқий Араб Швейцарияси ҳисобланарди. Энди эса борган сари Багдодга ўхшаб кетяпмиз. Газзи ғазабнок. У ҳозир Ум-Безирнинг ярим йўлида, бу эса ҳаммиша унинг кайфиятини бузади. Мен тасодифан унинг махфий ходими Фетишдан Газзи бугун соат тўртда француз элчиси Вальмар билан учрашишини эшитиб қолдим.

— Шундайми? — деди Флоренс қизиқаётганини билдирмасликка уриниб.

— Балки амир элчидан қайси жазманига қандай шароб бериш кераклигини сўраб билмоқчидир. Мавзуни ўзгартирамиз. Азизим, улар сенинг мистер Тибадонг ҳақида менга тўғридан-тўғри савол бера бошлашди. Менимча, у оилавий муаммоларини тезроқ ҳал қилиб, бу ерга қайтиши керак. Улар ундан айрим нарсаларни сўрашмоқчи.

— Отишма ҳақидами? У нега буни билиши керак?

— Шунчаки, агар у билан суҳбатлашсанг, менинг гапларимни етказ.

— Яхши.

Ўша кунни кеч соат олтиларда Флоренс офисининг эшиги шарақлаб очилиб, қироллик хизматидаги икки эркак ҳамроҳлигида ўта ғазабланган Фетиш остонада пайдо бўлди. Флоренс эркаклар амирнинг шахсий танқўриқчилари эканлигини сизди.

Бу гал Фетиш анъанавий таъзим ва расмий саволларсиз ишга киришди. Амирнинг инжиқликлари ва Ум-Безирдан қайтишга тўғри

келгани боис Фетишнинг кайфияти расво эди. Фетиш Ум-Безирни амирнинг ўзидек қаттиқ севарди. Сабаби, у Париждан келтирилган Аннабел билан дон олиша бошлаганди. Бу иш ўта хавфли бўлса ҳам, таваккал қилишга арзир эди.

Амир Флоренсни зудлик билан ҳузурига етиб келишини талаб қилганди.

У ўзига юборилган машинанинг орқа ўриндиғига ўтирди. Хўмрайган Фетиш олдинги ўриндиқ эшигини шарақлатиб ёпиши билан Флоренснинг чўнтагидаги шошилич алоқа мобил телефони жиринглади. У қўнғироққа жавоб берар экан, Боббининг дўстона, шу билан бирга ташвишли овозини эшитди.

— Ҳа, дада, сизмисиз? — деди у. — Яхши ўтирибсизларми? Ҳозир шариф Фетиш кузатувида амирнинг ёнига кетяпман. Саройга. Зўр-а? Онам қалай? Яхши бўлиб қолдимиз?

— Жипдаги портлаш ҳақида, — деди Бобби. — Қурбақахўрлар ҳаммасини ташкил этишган.

— Ростданми? Ажойиб-а? Ҳамшира билан дўстлашиб олади, деб умид қиламан.

— Матарга қайтаман.

— Йўқ-йўқ. Уни ҳозир ўтказиб бўлмайди деб ўйлайман.

— Кейинги алоқача.

— Бо... — сал бўлмаса Флоренс унинг исмини айтиб юборай деди. — Бўлди, саломат бўл!

Телефонни ўчириб қўйгач, Флоренс Фетишга ўтирилди:

— Онамнинг мазаси йўқ, касалхонада. Ҳозир сал тузук экан.

Фетиш уни лоқайд тинглади.

— Сиз қизиқасизми деб ўйлабман, — деди Флоренс.

Амирнинг хонасига кирган Флоренс у ерда Лайлони кўрди. Вазият оилавий жанжал бўлганини сездириб турарди.

— Ёлғиз қолдиришлар, — деди амир Фетиш ва бошқа хизматкорларига.

— Флоренс, — гап бошлади Лайло, — амир ҳозир...

— Бу маросимни ўзим ўтказаман. Икковларинг менга тегишли эфирни эгаллаб олганларинг чодиримда ҳам менга тазйиқ кўрсатиш эмасми?

— Азизим, ҳеч ким сени эгаллаб олмоқчи эмас.

— “Азизим” лама! Флоренс, қулоғимга баъзи миш-миш гаплар етиб келяпти. Мен қочирим қилиб ўтирмасдан, ўз навбатида бу гапларни сизга етказмоқчиман.

— Марҳамат, ҳукмдорим.

— “Ҳукмдорим”ни қўйинг. Икковларинг ҳам мени хушомадгўйлик билан аҳмоқ қиламан деб ўйламанлар. Тўрларингни ҳар қанча ўрашларинг мумкин, лекин мен ҳашарот эмасман. Шу боис ҳозир тўғридан-тўғри савол бераман. Сиз менинг хотиним билан ишқий ўйинлар ўйнайсизми?

— Газ, — деди Лайло. — Буниси энди фирт ҳақоратли гап бўлди.

— Унинг ўзи жавоб берсин.

Йўлда, машинада келаётиб, Флоренс “Сиз МРБ билан ҳамкорлик қиласизми?” деган саволга жавоб тайёрлаб келган, аммо ҳозирги саволни мутлақо қутмаган эди.

— Умуман олганда, йўқ. Энди сиз сўраб турганингиздан кейин...

— Ҳар хил гаплар юрибди. Икковларинг ҳақингда.

— Ким гапиряпти? Бу бемаъни гапни ким айтади? — деб сўради Лайло.

— Шу ҳақда гаплар бўлаётганлигининг ўзи етарли.

— Антиқа усул! — деди Лайло.

— “Усул”ингни қўйиб тур. Миш-миш тарқалибди. Менинг хотиним — амирнинг рафиқаси бошқа аёл билан ўйнашиб юрармиш. Бу қабиҳлик! Эркаклик қадр-қимматини ерга уриш.

— Азизим, айниқса, кейинги пайтларда фаоллигинг ошиб кетгандан кейин қадр-қимматингни тасаввур қила олмайман.

— Эй хотин, жаҳлимни чиқаряпсан!

Шу ерда Флоренс гапга аралашди:

— Ҳазрати олийларига кеча “Ал-Матар”да чоп этилган бир мақолани кўрсатсам бўладими? У, чамаси, ҳақиқатан ҳам сизнинг қадр-қимматингизга тегишли.

Флоренс кейсидан жилд олиб, амирга узатди.

У қовоғини солганча жилддан газетани олиб, ўқишга тутинди. Унда шундай сарлавҳа бор эди:

ТВ Матар каналини аслида амир бошқаради.

Амо-Амасдаги ишончли мухбиримизнинг хабар беришича, ТВ Матар ташкил этилгандан буён унга амирнинг хотини Лайло эмас, амир Газзир бен Хаз раҳбарлик қилади.

“Айнан унинг нуқтаи назари асосий йўналишни белгилайди, — хабар қилади мухбиримиз. — Газзир оммавий ахборот воситаларининг кучи ва имкониятларини жуда яхши тушунади ҳамда улардан араб оламини ўзгартириш, уни замона билан мослаштириш, шу билан бирга бизнинг бой маданиятимиз ҳамда динимизнинг фундаментал асосини сақлаб қолиш учун фойдаланади. Табиий, шу сабабли унинг йўлида душманлар ҳам пайдо бўляпти. Катта душманлари бор арбобларгина ҳақиқий йўлбошчи бўла оладилар. Бу оламда Газзирни янги Носир дейиш мумкин ёки Қўшма Штатлар ва Англиянинг исломга қарши ҳозирги салиб юришлари ҳисобга олинса, ҳатто уни янги Салоҳиддин деб аташ мумкин”.

Мақола Рик томонидан ёзилиб, араб тилига Жорж ўгирган “Ал-Матар”га мистер Тибодо томонидан жойлаштирилганди.

— Ҳм-м, — деди амир.

— Давомини ҳам ўқинг, — деди Флоренс. — у ерда икки қатор жумла Лайлога бағишланган.

“ТВ Матар” каналининг номинал бошлиғи амирнинг хотини Лайло бўлса-да, у аслида инқилобий ғояларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда эрининг роли катталигини алоҳида таъкидлайди.

“Амир — ҳақиқий башоратчи, — дейди у бизга телефонда берган интервьюсида. — Унинг учун фақат келажак мавжуд. Давлат раҳбари вазифасини бажара бориб, у ўз давлати манфаати йўлида минг бир ишлар ҳақида бош қотиради. Менда ҳақиқатан ҳам озгина телевидениега боғлиқ тажриба бор эди ва табиий, у ёрдам сўраб, менга мурожаат қилди. Шундай қилиб, ТВ-Матар бутунича ва тўлиғича амиримизнинг фарзандидир”.

— Сен шундай дедингми? — ишонмайроқ сўради амир.

— Кўрмаяпсанми? Оққа қора билан ёзиб қўйишибди-ку?

— Нимани ўйлаб турибсизлар, иблис хонимлар? Ҳозироқ жавоб беринглар.

— Сени янги Салоҳиддин бўлишингга ёрдам беряпмиз, — деди Лайло. — Агар тарихда навбатдаги бадавлат амир сифатидагина қолишни истасанг — буни айт. Ўзинг ҳал қил.

Амир Флоренсга қаради.

— Шу тўғрими?

— Агар улугликнинг ўзи қўлингизни тутаётган бўлса, ҳукмдор, унга қаршилик кўрсатишга ҳожат борми?

Амир хаёлчан соқолини силади.

— Бугун эрталаб менга араб Лигасининг котиби Қамар-оқ-Замон кўнғироқ қилди.

— Шунақами? — деди Лайло.

— Улар мени келгуси ҳафтада Баҳрайндаги анжуманда сўзга чиқишимни хоҳлашяпти.

— Бу — жуда ажойиб, азизим. Илгари улар сени таклиф қилишмасди.

— Ҳазрати олийлари, — деди Флоренс. — Бу ҳақиқатан ҳам ажойиб янгилик. Лекин кўрқаманки, шундай пайтда сизнинг мамлакатда бўлмаслигингиз... кимлардасиз катта қизиқиш уйғотадими...

— Нимани кўзда тутяпсиз?

— Айтмоқчиманки, ҳазрати олийлари, укангиз Малик сизнинг йўқлигингиздан фойдаланиши ва сизга қарши машъум қадам қўйиши мумкин.

Амир Флоренсга тикилиб қолди, кейин кулиб юборди.

— Малик? Мени ағдариши? Сиздан ўтинаман...

— Сиз бир сония ўйлаб кўринг, — деди Флоренс. — Укангиз автопойгачиликдан ўта қисқа муддатда зўр дин пешвосига айланиб қолди. Кўз юмиб-очгунча ҳамма муллаларингиз сизни бузилган одам деб қичқира бошлашди. Мен асло улар ҳақ демоқчи эмасман. Ва ниҳоят, Франция элчиси сизга мен билан хотинингиз орасида ишқий саргузашт бор деб туҳмат қилипти.

Амир сесканиб кетди.

— Буни қаердан билдингиз?

— Оддий мантиқ, ҳазрати олийлари. Сиз улар билан учрашдингиз. Кейин мени чақиртириб, бу гийбатни юзимизга солдингиз. Шу билан бирга Васабия барча қўшинларини жанговар шай ҳолатга келтириб қўяди ва чегаралар бўйлаб уларнинг реактив қирувчи самолётлари уча бошлайди. Амонинг марказида турган машинада бомба портлайди. Буларнинг ҳаммаси руҳий касаллик оқибатидаги гаплар деб аташингиз мумкин, лекин менимча, тайёрланаётган тўнтариш белгилари аниқ кўриниб турибди. Дарвоқе, месье Вальмар мен билан хотинингиз ҳақида гийбат қилгани яна ёнингизга келса, сўрангчи, элчихона ходимлари орасида портловчи моддалар бўйича экспертлар йўқмикин?

— Нима демоқчисиз? Бомбани французлар портлатган демоқчимисиз?

— Улар билан укангиз ажойиб алоқа ўрнатган.

Амир хотинига ўғирилди.

— Менимча, сенга Араб Швейцариясини бошқаришдан ҳам қизиқроқ нарса таклиф қилишяпти, шекилли, — деди Лайло. — Бўлиши мумкин. Флоренс ҳақ. Бу анжуманда қатнашининг шарт эмас. Сен шу ерда, уйингда янги Салоҳиддинга айланишинг, телевизион рекламалар туфайли бойишинг мумкин. Дарвоқе,

Салоҳиддиннинг ҳеч қачон бунақа даромади бўлмаган. Яна бир гап: ҳеч ўйлаб кўрганмисан, араб давлатлари дунёга ўзига нисбатан раҳм-шафқат туйғусини уйғотишга интилиш — бемаъниларча қайсарлик ва ўлим ташувчи террорчилардан бошқа нима берган? Тарихда биринчи марта араб давлати нефтдан эмас, ғоядан даромад оляпти. Энди аёлларимиз цивилизацияга ўз таналаринигина эмас, бошқа нарсаларни ҳам таклиф қила олади. Наҳотки, нималар юз бераётганини кўрмаётган бўлсанг? Сен Яқин Шарқни ўрта асрлар зулматидан олиб чиқувчи ҳақиқий араб йўлбошчиси бўлишинг мумкин. Бунинг ўрнига қўл қовуштириб, бизни бемаъни ишларда айблаб ўтирибсан.

— Қойил, қойил! — деди амир. — Мана буни нутқ деса бўлади! — Кейин яна Флоренсга ўгирилди: — Демак, сиз қирол Таллула менга қарши қилинган фитнада иштирок этган деб ҳисоблайсизми? Унинг қирувчилари бизнинг чегараларимиз устида кеча-кундуз айланиб учишяпти. Унинг жанговар машиналари наърасидан сахро титраб турибди. Биласизми, нима учун? Сизнинг телевизион каналингиз учун!

— Ишонмайман, ҳазрати олийлари! Тарихий Васабия кўпдан буён денгиз қирғоғига қараб, тиш қайраяпти.

— Америкаликлар бунга йўл қўярмиди?

— АҚШ ҳукумати борасида бирор нарса дея олмайман. Ҳақиқатан ҳам қирғоқларингизда балиқдан кўра Америка ва Британия ҳарбий кемалари кўп. Бироқ вазият шунга қараб кетаяптики, улар қуролини низога аралаштиришни хоҳламай қолиши мумкин.

Бу сўзлар амирни узоқ ўйга толдирди.

— Франция элчиси америкаликлар мени тўнтаришмоқчи, деяпти...

— Билишимча, месье Вальмар бугун жуда қизиқ янгиликлар олиб келганга ўхшаяпти, — деди энсаси қотиб Лайло. — Нима, у тўғридан-тўғри шундай дедими?

— У “Флоренс — МРБ жосуси, уни сенинг режимингни барбод қилиш мақсадида юборишган” деди!

— Сени энг бадавлат одамга ва янги Салоҳиддинга — бутун араб дунёсининг маънавий йўлбошчисига айлантириб-а? Барбод қилиш ишларини ана шундай деб тушунасанми?

— Сиз жосусмисиз, Флоренс? — сўради амир.

— Сен аввалги бир учрашувда уни шундай деб айбламоқчи бўлганингни унутдингми? — аралашди Лайло.

— Йўқ, — деди Флоренс. — Мен жосус эмасман.

Амирнинг юзи бу гапга ишонмаганини кўрсатиб турарди. Умуман, унинг боши гаранг бўлиб қолганди.

— Вальмар нима учун Матар билан Васабия ўртасида юз бериши мумкин бўлган низодан ташвишланаётганини айтди? — деди у.

— Ким биледи, азизим, ким биледи? У балки сенга француз қирувчиларидан озроғини сотмоқчидир? Айт-чи, суҳбатингларда шу мавзу кўтарилдими-йўқми?

— Ҳа... у... шунга ўхшаш нимадир деганди...

— Мана, кўрдингми?

— Нима гап бўлганда ҳам бундан кейин одамлар олдида икковингларни бирга кўришни истамайман. Гап-сўз кўпаяди.

— Қандай бемаънилик, — деди Лайло.

— Бу ерда мен амирман! Матарнинг шаънини ҳам мен ўйлашим керак! Энди эса икковинглар ҳам бизни ёлғиз қолдиринглар. Бошимиз оғрияпти.

— Матарнинг шаъни, — деди киноя билан Лайло ташқари чиқишгач,

Флоренсга, — инглиз тилидаги энг қўпол сўз бирикмаси — шу. Жуда ачинаман, азизим, энди орамизда ақлдан оздирувчи суҳбатлар бўлмайди. Нимаям қилардик, Матарнинг шаъни ҳамма нарсадан устун.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Флоренс телефон орқали олган шошилинич хабарда “Пляж Бленхайм, 22⁵⁰” — дейилганди.

Бу пляж¹ Амо-Амасдан жанубда — бир соатлик масофада эди. Сайёҳларнинг бир журнали уни дунёдаги ўнта гўзал пляжнинг бири деб таърифлаганди. Бироқ у энг оммалашган пляж бўла олмади. Сабаби, бу ер чиройли, аммо заҳарли илон — йўл-йўл денгиз крайтларига ёқиб қолган, улар шу ерда болалаб, кўпайишарди. Уинстон Черчилл ажодларидан бири ихтиёридаги Бленхайм саройига ўхшаган номни олгунга қадар бу ер Нуш ал-Жихир ёки Момо Ҳаво кўли номи билан машҳур эди. Афсоналарга қараганда, Одам Ато боғи айнан шу ерга жойлашган экан. Флоренс қумлоқ соҳил ва юлдузсиз қоронғи осмонга тикилиб, машинасида ўтирарди. У ниҳоятда ноқулай аҳволда эди. Муқаррар бўладиган кузатувларга қарши чоралар кўришга мажбур бўлди. У ниҳоятда қаттиқ чарчаган эди. Асаблари кофеин ва адреналин таъсирида ҳамон титраб турарди. Боши ғувилларди. У ҳозир илонлар тўлиб-тошиб ётган қумлоқ қирғоқда эмас, кичкинагина Фогги-Ботом шаҳарчасидаги каталакдек уйида, пуфакчаларга тўлган илиқ ваннада ором олишни истарди.

Соат ўндан қирқ беш дақиқа ўтганда у машинадан чиқиб, оёғи остига диққат билан қараганича, аста-секин сув томон йўл олди. Ниҳоят у қайиқ моторининг овозини эшитиб, қўлчиноқ билан белги берди. Жавоб ишораси қайтарилди. Флоренс унча катта бўлмаган резина қайиқни қирғоққа урилгандан кейингина кўрди. Қайиқда юзига қора ниқоб кийган учта автоматли йигит ўтирарди.

Ниқобсиз тўртинчи эркак сувга сакраб тушди ва Флоренснинг ёнига келди.

— Худди кинолардагига ўхшайди, — деди Флоренс.

— Самолётга чипта йўқ экан, — жавоб берди Бобби.

Кейин у ўгирилиб ҳамроҳларига:

— Миннатдорман, йигитлар. Капитанга салом айтинглар, — деди.

Қайиқ бурилиб, моторини тариллатганича, қоронғилик қўйнига кириб кетди.

— Ҳозирги замон сувости кемалари ниҳоятда катта, — деди Бобби.

— Менга бутун бир хонани беришди. Илгари ҳатто торпеда ёнида ухлашга тўғри келганди. Ишлар қандай, Фло? Соғиндим сени.

Унинг нимасидир жуда ўзгарганди. Флоренс буни машинада, чироқ ёруғидагина билиб олди. Унинг калта, малла сочлари қоп-қора узун сочга айланиб, тутамлаб бойлаб қўйилибди. Мўйлов қўйибди.

У Флоренсга қараб жилмайди:

— Вилли Андервудга салом демайсанми?

У ғарбий штат лаҳжасида гапирмоқда эди.

— Биз энди Невада штати, Реноданмиз. Сиз билан танишганимдан жуда хурсандман. Мана, ташриф қоғозим.

У ташриф қоғозини узатди.

¹ П л я ж — денгиз соҳилида чўмилиш учун ажратилган қумлоқ жой.

**“Жекпот” консалтинг ўйини бўйича халқаро компания
Бизнинг соққаларимиз 100 фоиз ютуқли.**

- Шундай қилиб, бу нимани билдиради? — сўради Флоренс.
- Автомат ўйини мосламаларини таъмирлаш бўйича мутахассис! Тўғри, биз ўзимизни бундай деб атамаймиз. “Омадни қўлга киритиш бўйича оператор” деймиз. “Трамп 7600” ёки “Багси 1200”га ўхшаш катта машиналарга хизмат қиламиз. Бу иблис ўйинларда ярим миллион, ҳатто бир миллион ҳам ютиб олиш мумкин. Уларга жуда қудратли сиреналар ўрнатилган... Эшитяпсанми?
- Ҳа, ҳа, албатта.
- Нима, келганимдан хурсанд эмасмисан?
- Мени сен ҳақингдаги саволлар қийнаб юборди. Ҳатто Лайло ҳам сўради. Кимдир сени сотибди.
- Буниси тушунарли. Шу сабабдан ҳам мен автомат ўйинларини тузатгани келдим. Ишимизда энг асосий нарса, атроф-муҳит билан қўшилиб кетиш.
- Қаерда яшайсан?
- “Бевафолар мамлакати”даги “Оловуддин” меҳмонхонасига жой буюрилган.
- У ерда сен албатта, сингиб кетасан.
- Биласанми, агар гап фақат шунда бўлса, иккита фоҳиша ҳам буюриш керак бўларди. Умуман, менга бу бино ёқади. Бироқ сен қандайдир хомушсан, Фло.
- Чунки сен туфайли кечалари полициячилар келиб, эшигимни бузай деяпти.
- Кечир... Яқинда... уларда гараждаги отишмадан кўра жиддийроқ ишқаликлар бошланади.
- Нимани ўйлаб топдинг?
- Бу ерда қувват оқими йўналишини ўзгартириш вақти келди. Қарасам, дўстимиз Малик ҳақиқий руҳонийлар раҳнамосига айланиб қолибди.
- Ҳа, у кейинги пайтларда тўхтовсиз ваъзхонлик қилмоқда. Ҳар бир муллани гижгижляяпти.
- Одам ўтмишдаги гуноҳларидан бош тортиб, динга юз бурса нима бўлишини биласанми? — хаёлчан сўради Бобби. — Дунё динларининг кўпчилиги асосчилари бу йўлга тушгунларига қадар ҳақиқий плейбой бўлганлар. Кейин бирдан ўша овозни эшитиб, самода ўша чақмоқни кўрганлар ва... у ёғини ўзинг биласан... — Бобби бироз жим қолиб, жиддий овозда давом этди: — Сенга Сэм тоғадан хат келтирдим. У сендан хавотирда. Кетишингни хоҳляяпти. Менимча, у ҳақ. Бу ерда ажойиб ишлар бўлади.
- Мен ҳеч қасққа кетмоқчи эмасман. Бу — менинг операциям.
- Мен фақат маълумот бердим, мэм.
- Яхши. Қандай янгиликлар? Парижда нималарни аниқладинг?
- Малик ёнаётган автомобилдан гаройиб равишда қутулиб чиққан кундан буён Канн шаҳридаги банкда етмиш саккизта янги ҳисоб рақами очилди. Матар Эгаларининг исмлари етмиш олтига мулласи исмига тўғри келади. Ҳар бир ҳисоб рақамига юз минг доллардан келиб тушган. Бу йигитлар француз пулларида ташқари ўзининг шахсий ҳукуматидан ҳам пул олиб ётибди. Биласанми, мен ҳам шу йўлга ўтиб олсамми, деб турибман.
- Демак, улар Газзини ағдаришга тайёргарлик кўраётганликлари аниқ экан-да?

— Мен шундай тахмин қилардим, — деди Бобби. — Улар Маликка кўпдан буён хушомад қилиб, унга пойга машинасига ўхшаган совға-саломлар қилишяпти. Маликни қўлга олиб, кўпдан буён мўлжаллаётган мақсадларига — денгиз қирғоғига эга бўладилар. У ёғи — ҳарбий-денгиз базалари, танкерлар учун тўхташ жойи. Жин урсин, улар Амода ишларини битиргач, бу ер ҳақиқий Ривьера бўлади. Ҳатто бу ерда кинофестиваллар ўтказишлари мумкин. Қирол Таллула ва ҳамма васабийликларга: “Мана, биз сизларни амир Газзирдан кутқариб, унинг ўрнига тентак укасини кўйдик. Naturellement, жаноб яхшилар, энди бизга нефтни чегирма билан берасизлар. Бироқ сизлар безовта бўлманглар. Америкаликлар учун нархни икки баробар оширинглар — пул тезгина қайтиб келади, — дейишади. Бобби бошини чайқаб, давом этди: — Нима учун мен буни аввалроқ тушунмадим! Агар французларни фаҳмлаганимда бу ердан сохта исм билан учиб кетаётганимда “Эр Франс” билан пачакилашмасдим. Мана, қаерда қовун туширганман. Улар шунинг учун ҳам гараждаги йигитнинг ўлимини менга ағдаришган. Кейин мени матарликларга беришган. Шундай қилиб, айрим ҳолатларни олиб қараганда, биз улар билан орани очиб олдик, Лекин узоқ муддатга эмас. Яқинда француз дўстларимга ўта қувноқ ва турфа хил ҳаёт ваъда қиламан.

— Нима қилмоқчисан?

— Фло... кечирасан, Флоренс. Яхшиси, билмаганинг маъқул.

— Сен аввалгидек, менда ишляяпсан, — деди Флоренс. — шундай эмасми?

— Айни пайтда бунинг бирор аҳамияти борлигига кўзим етмайди. Лекин эшит, менимча, сенинг бу ердан кетишинг борасида Сэм тоға ҳақ. ТВ Матарга гап йўқ, лекин у аёлларни озод қилиш ўрнига бу ердаги чумоли инини тўзғитиб юборди.

— Агар Малик ҳукумат тепасига келса, бу ерда васабийликлар ҳукмдор бўлади. Ана унда аёллар учун ҳақиқий дўзах бошланади. Бу одамлар нималарга қодирлигини биласан-ку.

Бобби деразага ўгирилди.

— Албатга, — деди у. — Агар Матар фуқароси бўлганимда, зудлик билан чодра ишлаб чиқарадиган компаниянинг акцияларини сотиб олишни бошлар эдим...

— Француз элчиси амирга шаҳарда мен билан Лайло ҳақида бўлмағур гапларни айтибди.

Бобби хўрсинди.

— Яхши ишлашади, онасини... Буни тортиб ололмайсан. Агар шу гап тарқалган бўлса, яхшиси бояги, мени олиб келган денгиз таксиси сени бу ердан олиб кетгани маъқул.

— Сенга ҳеч қаерга кетмайман деб айтдим-ку.

— Нимаям дердим. Сен бошлиқсан.

Бир неча вақт жим кетишди. Ниҳоят, Бобби чидолмай, жимликни бузди:

— Э-э-э...

— Нима?

— Анави миш-мишлар ҳақида. Бу ахир фақат миш-миш-а?

— Мен... Нималар деяпсан?..

— Шунчаки, сўрадим. Бу ердаги хавфсизликни таъминловчи одам сифатида мен тўлиқ маълумотга эга бўлишим керак.

— Яхши. “Эгаман” деб ҳисобла.

— Хўп. Тушунарли.

— Биласанми, агар сендан жаҳлим чиқмаган бўлса, бу бутунлай...

- Фло, — хўрсинди Бобби. — Бу нима деганинг?
- Мени бошқа бундай атамасанг.
- Хўп бўлади, мэм.
- Бундай деб ҳам атама! Нима учун мен ўзимни фаррош ёки кампирдек ҳис қилишим керак?
- Яхши, Арабистонлик Флоренс. Шундай аташимни-чи?
- Мени ҳеч қандай ном билан атама.
- Флоренс Боббига ўғирилди. У жилмайди.
- Нимаси кулгили? Кулгили бирор нарса кўрмайпман, — деди Флоренс.
- Ҳа, шунчаки, биз бу ерда — Яқин Шарқда тинчлик ва барқарорлик бўлиши учун қандай ажойиб меҳнат қиляпмиз-а, деб ўйляпман.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

Флоренс Рик билан Жоржга Боббининг қайтиб келгани ҳақида айтмасликка аҳд қилди. Мабодо, уларни тергов қилиб қолишса, бежавотир бўлади.

- Флоренца, сенга баъзи нарсаларни айтмоқчиман... Майлими?
- Албатта, Жорж.
- Кўринишинг жуда ёмон.
- Раҳмат.
- Балки ўзим ҳам унчалик яхшимасдирман. Яна баъзи гапларни айтмоқчиман.
- Айтавер.
- Хаёлимда, кўнглингдаги ҳамма гапни менга айтмаётганга ўхшайсан. Ренард ҳам шундай деб ҳисоблайди.
- Биласан-ку, ҳозир вазият оғир.
- Бир нарса ҳақида сўрасам қаршимасман?
- Эшитаман, Жорж.
- Бу, албатта, менинг ишим эмас. Ҳамиша ўзимга: ҳеч нарсани сўрама, ҳеч нарсани гапирма дейман, лекин... Лайло билан сен... тўғрими? Биласанми, турли миш-мишлар юрибди...
- Йўқ, Жорж. Лайло иккаламизнинг орамизда ҳеч гап йўқ.
- Ҳа энди... Аслида қарши эмасман...
- Буни ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Тўғриси, ходимларим орқамдан гийбат қилишади деб ўйламагандим. Бу — французлар томонидан тарқатилган ёлғон хабар. Бошқа гапларга ўхшаб.
- Ҳа-а. Ёмон ўйланмаган. Бу ўлкаларда бир жинс орасидаги севги таъзирини ейди.
- Шу пайт хонага Ренард кириб келди.
- Флоренс, сен билан амирнинг хотини ҳақидаги иғволарни эшитдингми?
- Биз айнан шу гапни муҳокама қиляпмиз.
- Ҳа-а, — деди Рик маънодор бош ирғаб.
- Бу — ёлғон, — деди Флоренс.
- Менинг нима ишим бор? Рост бўлганда ҳам...
- Флоренс оғир тин олди. Наҳот энди Рикка ҳам бу бемаъни тухмат эканини тушунтиришга тўғри келса?
- Қўйсанг-чи, — деди Флоренс. — Балки, соат олтидаги янгиликлар кўрсатувида ҳукмдорнинг хотини билан орамизда ҳеч гап йўқлигини айтиб ўтарсан?

— Менимча, деди Жорж, — бу нарсага жиддий эътибор беришимиз лозим. Бундай нарсалар билан ҳазиллашилмайди. Улар Матарда либералдиру, лекин араблигича қолишган.

— Мен ҳар қандай ғояни тинглашга тайёрман.

— Менда ғоя бор, — деди Рик, — Кел, одамлар олдида куч синашамиз.

Флоренс унга синовчан тикилди.

— Таклифинг учун раҳмат.

— Йўқ, мен жиддий гапиряпман. Ўзингни оқлаш учун бу энг яхши усул, — жилмайди у. — “Клементинка” қаҳвахонасида ўтириб, қўл сиқишни бошлаймиз.

Жорж бошини чайқади:

— Бу ерда, одамлар орасида бундай ишларни қилиш мумкин эмас...

— Бироқ Лайло билан бўлаётган ифволар ёки мен билан... — Рик елкасини қисди.

Шу пайт шошилинич телефон жиринглади. Флоренс имо билан Ренарднинг гапини бўлди. Бобби ёки Вилли Андервуд кўнғироқ қилмоқда эди. Телефон гўшагидан автомат ўйинларига хос овоз келиб турарди.

— Ёлғизмисан? — сўради у.

— Жорж, Рик билан гаплашяпман. Нима гап?

— Каффада вазият мураккаблашяпти. Ҳозирча буни ҳеч ким билмайди, сен ҳам ҳеч кимга айтма. Ҳозиргина малика Ҳамзин, қирол Таллуланинг иккинчи хотини, кеча қироллик кенгаши бўлаётган жойга бостириб киргани ҳақида маълумот олдик. Бу — жуда ҳам ёмон. Охирги марта бундай воқеа қачон юз берганини ҳеч ким билмайди. Бу ҳаммаси эмас. Унинг эгнида чалвори, бошида чодраси ҳам бўлмаган. Эшитяпсанми, чалвор бўлмаган. У қирол ва кенгашга йиғилганларга қиролликда аёлларнинг аҳволини яхшилаш ҳақида маъруза ўқий бошлаган. Чамаси, малика ТВ Матарнинг ашаддий мухлиси экан. Қиролни касалхонага олиб кетишди, дейишяпти. Юраги хуруж қилиб қолганмиш.

— Демак, бошланибди, — деди Флоренс. — Араб аёлларининг кўзғолони. Ажойиб янгилик, Бобби.

— Бу — сен учун ажойиб. Васабийликлар газабдан ақдан озай деяпти. Худди арининг инига чўп тикқандек. Кушчаларимиз эса тумшукчаларида ҳар хил янгиликлар олиб келишяпти. Улар кимни айблашаётганини биласанми? Сени! Бу — сенинг инқилобинг, Фло. Ҳар дақиқада кимдир ёнингга келиб сени амир билан учрашувга олиб бориши мумкин деб ўйлайман. Сенга вазиятни билдириш учун кўнғироқ қилияпман.

— Биз буни ҳаммага етказамиз. Хабарни янгиликларда беришимиз керак.

— Ҳой, ҳой, ҳой. Рад этаман. Ўзингни ким деб ўйляяпсан?.. Маълумот расмий эмас. Сарой деворлари ташқарисида ҳеч кимга маълум эмас. Қандайдир сабабларга кўра уни сир сақлашмоқда. Буни телевизорда хабар қилсанг, дўзахнинг эшиги қандай очилишини кўрасан.

— Унда нима учун менга айтдинг?

— Эҳтиёткорроқ бўлишинг учун... Байроқ қилиш учун эмас.

— Бобби, бу ерга шунинг учун келганмиз.

— Қулоқ сол, Арабистонлик Фло! Гапларимни бир дақиқа тингла. Биз, бунинг учун, қайтараман, Матар билан Васабия орасида уруш бошлаш учун келганимиз йўқ. Миллион доллар тикаман, Сэм тоға менинг гапларимни маъқуллайди.

— Бу сенинг вазифанг эмаслигини эслатишимга руҳсат бер. Сен бу ерда фақат хавфсизликни таъминлаш ва разведка маълумотларини йиғиш учунгина юрибсан. Бироқ шу пайтгача сен амалга оширган

иш гараждаги қўриқчини отиб ўлдириш, француз махсус хизматини қутуртириш бўлди. Қани, энди айт-чи: мен билан битта тўлқиндамисан ё йўқми?

— Гапимни эшитишни хоҳламасанг, Сэм тоғага қўнғироқ қилиб, фикрини эшит. Иккимизга ҳам маошни ҳар қалай у тўлаяпти.

— Шундай қиламан. Лекин сен менга маликага нима бўлишини айт.

— Истиқболи мақтайдиган эмас.

— Сенга нима маълум?

— Бирор ерда фош этилмайдами?

— Ўзингни ким деб ўйлаяпсан? Нималар маълум?

— Иш ёмон. Биз уларнинг суҳбатида тош ҳақидаги гапларни эшитдик.

— Тош ҳақида? Демак, уни тошбўрон қилиб ўлдиришаркан-да?

— Биласанми, унинг қилмишини оқламайман. Ўз эрини— қиролни ҳамманинг олдида масхара қилиш! Жин урсин, мен ҳатто Алабамада ҳам бундай қилмасдим.

— Нега бундай деяпсан?

— Малика Ҳамзин тўлиқ дастур бўйича иш тутган демоқчиман.

— Уни ўз ҳолига ташлаб қўя олмаймиз-ку, Бобби?

— Тушунмадим. У биз учун ишламайди-ку?

— Лекин бу бизнинг гоямиз. Бизнинг инқилобимиз. Уни биз бошлаганмиз.

— Йўқ, бир дақиқа сабр қил. Уни бу ишга биз ундаганимиз йўқ.

— Сен бирор марта тошбўрон қилиш қанақа бўлишини кўрганмисан?

— Умуман олганда, йўқ. Нега сўраяпсан?

— Мен кўрганман. Ёзиб олинганини, лекин бунинг аҳамияти йўқ. Аёлнинг ёши, ўн тўққиздан ошмаганди. Эрга хиёрати учун. Улар аёл тезда ўлиб қолмасин, тадбир узоқ чўзилсин деб майда тошларни танлаб, отади. Бу — даҳшат, Бобби.

— Шубҳа қилмайман. Шундай бўлса ҳам, Фло, биз вазиятни тўлиқ назорат остида тутишимиз зарур. Бирор нарсани халққа маълум қилсанг, улар шу заҳотиёқ маълумот ким орқали, қандай қилиб ташқарига чиққанини аниқлаб, ҳаммасини сенинг бошингга ағдарадилар. Кейин улар майда тош отишмайди, билиб қўй...

— Бобби, бу — ҳал қилувчи дақиқа. Бу — бизнинг Акаба. Энди чекина олмаймиз. Уни ўлим чангалига ташлаб қўя олмаймиз.

— Жин урсин сени, ҳай қиз. Бу ёққа отланганингда нимани ўйлагандинг? Нимага суянгандинг? Эфирга хоҳлаганимни олиб чиқаман деган хаёлдамидинг?.. Кейин араблар: “О, америкалик доно қиз, айтганларингизнинг ҳаммаси тўғри. Аёлларимизни авайлашимиз керак. Ҳалиям қолақ эканмиз-а. О-кей, аёллар, чодраларингни ташланглар. Ким ҳайдовчиликка ўқимоқчи бўлса — марҳамат... “деганга ўхшаш гаплар бўлади деб ўйлаганмидинг? Бу, ахир Яқин Шарқ! Бу ер Одам Ато, Момо Ҳаво даврида қандай бўлса, ўшандайлигича қолган. Ҳеч қачон бошқача бўлмайди!

— Унда биз бу ерда нима қилияпмиз?

— Менимча, бор нарсани ҳам расво қилияпмиз... Бизга “Яқин Шарқдаги вазиятни мураккаблаштираемиз!” деган шиор кўпроқ мос келади. Фло? Гапларимни эшитяпсанми? Флоренс, жавоб бер, жин ургур...

Алоқани ўчирган Флоренс шу заҳоти Лайлога қўнғироқ қилди:

— Зудлик билан учрашишимиз зарур.

— Ҳозир имкони йўқ, — жавоб берди Лайло. — Газзирнинг кайфияти расво. Бизни бирга кўрса баттар бўлади. Унга тинимсиз қўнғироқ қилишяпти. Нимадир юз беряпти, лекин у менга айтмаяпти.

— Менимча, нима гаплигини мен биламан. Лекин бу телефонда айтиладиган гап эмас.

— Бу — ишончли баҳона эмас. Гийбатчиларга гап топиб бермаслигимиз керак. Тасаввур қил, иккимизни бирга кўрса амирнинг қанчалик дарғазаб бўлишини. Аҳмоқона гийбатларга йўл қўймайлик.

— Бу — жуда ҳам муҳим. Акс ҳолда мен сени безовта қилмасдим. “Старбакс”даги Чартвелл савдо марказида учрашамиз. Сени ташқарида кутаман. Дўконнинг ёнида.

— Дўкон кезса бўладиган вақтни танламадинг, дугонажон.

Флоренс бошидаги чодра тўрлари орасидан ўтиб бораётган аёлларни қузата бошлади. Ниҳоят, ёнига бошдан-оёқ оқ ёпинчиққа ўралган аёл яқинлашди.

— Бу мен, — Флоренс енгилгина бош қимирлатди.

— Худога шукур, — овоз берди Лайло, — аҳволимизни қара. Мен худди “Азиз Озода” ток-шоусига келганга ўхшайман.

Улар дўконлар орасидаги ўриндиққа ёнма-ён ўтиришди.

— Мен танқўриқчиларимни алдаб, қочиб келдим... шошилинч учрашувимизга сабаб нима?

Флоренс Лайлога малика Ҳамзин билан юз берган воқеани гапириб берди. Лайло гапни бўлмайд эшитди.

— Мен у билан учрашганман, — деди ниҳоят у. — У Таллуланинг энг гўзал хотини. Дарвоқе, буни энди унга нафи йўқ. Худойим, у нимани ўйлади экан?

Лайло хўрсиниб, “Старбакс”га қаради.

— Юз, балки минг йиллар аввал бу ер савдо маркази бўлган, — деди у. — Ҳаммаёқда савдогарлар, карвонлар юрган. Кўрфазда сон-соноқсиз кемалар турган. Европаликлар татиб кўрган қаҳва мана шу бозор орқали ўтган. Энди эса бу ер “Старбакс”. Мана сенга тараққиёт... Чамаси, Флоренца, сен турли нарсалар ҳақидаги маълумотлардан хабардор бўлиб турасан. Яна нималарни айтмоқчисан? Чамаси, сен мени МРБ нинг қандайдир операциясига аралаштирдинг. Тўғрими-йўқми?

— Кимга ишлашимни ўзим ҳам аниқ билмайман, — деди Флоренс.

— Тўғриликча сени айблаб бўлмайди.

— Бу сенга ғалати туюлиши мумкин. Лекин тўғриси айтияпман. Шунчаки, менга ўзини Сэм тоға деб атаган одам мурожаат қилиб...

— Йўқ, йўқ, — Лайло жаҳл билан унинг гапини бўлди. — Мен ҳеч нарсани билишни истамайман. Охир-оқибат, қамоқхонага тушишим мумкин бўлса, яхшиси, ҳеч нарсани билмаганим маъқул. Нима учун аввалроқ мени огоҳлантирмадинг?

— Ҳозир менга ҳамма шу саволни беряпти.

Флоренс умрида биринчи марта чодра ёпинганига хурсанд бўлди. Чунки у кўз ёшларини тўсиб турарди.

— Мени кечир, — деди у. — Айтишга қулай имкон қидирдим...

— Тўғриси, ўзим ҳам шундай деб тусмол қила бошлагандим, — Лайло юмшоқроқ оҳангда гапирди. — Аҳмоқ эмасман-ку. Лекин ишлар шундай яхши кетаётган эдики, бу МРБнинг операцияси бўлиши мумкин эмас деб ўйладим. Уларнинг иши ҳамиша силлиқ бўлади. Энди эса... Гараждаги ўшамиди?

— Ҳа. Лекин у ўзини ҳимоя қилишга мажбур эди.

— Албатта. Доим шундай бўлади. Гаражга нега борган экан?

— Маликнинг машинасини текширгани. Унга ёнгин бўлгандек кўрсатувчи махсус қурилма ўрнатилганини аниқлади. Қора тутун, гаройиб қутулиб қолиш... ҳеч қанақа ҳалокат йўқ. Ҳаммаси Малик диний йўналишга ўтиши учун атайлаб уюштирилган.

— Шундайми?.. Нима бўлганда ҳам тўнтаришга тайёргарлик бор экан-да?

— Мен сен билан ўғлинг мамлакатдан чиқиб кетишига ёрдам бера оламан, — деди Флоренс.

Лайло ўрнидан турди.

— Раҳмат. Менимча, сен бизга яхшигина ёрдам бердинг.

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

Флоренс оғир тортиб офисга қайтиши билан котибаси хабар қилди: — Сизга тоғангиз қўнғироқ қилди. Фақат қанақа тоғангизлигини айтмади. Ўзингиз биласиз деб ўйлади, шекилли.

Флоренс албатта, биларди. Сухбат қўнғилли бўлмаслиги ҳам маълум. У қўнғироқ қилиши билан Сэм тоға шунчалик тез гўшакни кўтардики, ҳатто биринчи қўнғироқ охирига етмади. Бу ёмон қўнғилсизлик аломати эди...

— Нималар қилаяпсан сен? — бўқирди Сэм тоға.

— Бобби ҳамма нарсдан хабардор қилганини кўриб турибман.

— Хабардор қилган? Сен буни хабар деб биласанми?.. Наҳотки, бундай маълумотни телевиденияда эълон қилиш мумкин эмаслигини билмасанг? Қилаётган ишларинг ҳақида фақат ўзингга ҳисобот берасанми?

Флоренс булар қанчалик жонига текканини ўйлади. Давлат учун хизмат қилган вақтининг анчагина қисми тортишувлар билан ўтди, ахир.

— Лайлога ҳукумат учун ишлаётганимни айтдим, — деди Флоренс.

— Нима?! Нимани айтдинг?! Нега!

— Уни алдаш жонимга тегди. Барибир, у ҳаммасини фаҳмлаётганди.

— Флоренс, — деди у бутунлай бошқа оҳангда. — Мен сени операциядан четлатаман. Зудлик билан. Сен яхши меҳнат қилдинг, лекин энди чарчадинг. Париж ё Лондонга жўна. Тоғангнинг ҳисобига дўконларни айланасан. Таклиф маъқулми?

— Мени бу ёққа инқилоб қилиш учун юборгансиз. Энди эса дўкон айлангин дейсиз.

— Ҳа, ҳўп, ёш хоним, ҳаммасини чигаллаштириш керак эмас... Дўкон айланишни хоҳламасанг музейга бор. Мен маданий сайрлар тарафдориман.

— Жуда илғор қарашлар.

— Флоренс, малика билан боғлиқ хабарни эфирга берсанг, нима бўлишини биласанми? Қандай тушунтирай?

— Инглизча.

— Яхши, инглизча. Сенга ҳақиқий инглизча мисол келтираман. Иккинчи жаҳон уруши даврида Черчиллга немислар Ковентини бомбардимон қилишмоқчилиги маълум бўлиб қолди. Агар у шаҳар аҳолисини огоҳлантирганда, немислар махфий кодлари маълум бўлиб қолганини тушунишарди. Шу боис у биронта ҳимоя чораларини кўрмади. Шаҳар ер юзидан супуриб ташланди. Одамлар ҳалок бўлди. Лекин урушда ютиб чиқилди.

— Шафқатсиз бўлишимиз керак демоқчимисиз?

— Тўппа-тўғри.

— Миннатдорман, Сэм тоға. Вазиятни англатганингиз учун.

— Ҳаммасини тушунишингни билардим. Самолёт юбораман. Чарчаб, оёғингда зўрға тургандирсан. Бироқ қандай ажойиб меҳнат қилдинг. Ажойиб! Бир ҳафта дю Фабур Септ-Оноре кўчасидаги “Бристол” меҳмонхонасида дам олиш сен учун фойдали. Бу меҳмонхонани яхши кўраман. Узоқ, оромбахш уйқу, муолажа, музейлар...

— Ажойиб...

— Сени аэропортда кутиб оламан. Биринчи бўлиб мени кўрасан...

— Хайр, Сэм тоға.

Флоренс Фотима Жамни чақириб, эфирга узатиладиган хабар матнини топширди. Фотима уни ўқиб чиқиб, ҳайрат билан нигоҳини Флоренсга тикди.

— Бу ҳақда ҳеч нарса эшитмагандим. Бу ўта шошилиш хабарми?

— Ҳа.

— Манбааси-чи?

— Ишончли.

— Ҳа, тушунарли, — деди Фотима.

— Бу сени чинакам юлдузга айлантириши мумкин, Фотима.

— Ҳа. Балки йирикроқ агентликлардан иш ҳам оларман... Флоренс, ҳозир бир нарсани сўраш пайти келди.

— Сўра.

— Ҳаммамиз МРБ га ишляпмизми?

— Ўзим ҳам тузукроқ билмайман, — уф тортди Флоренс.

— Аслида ҳам, — жилмайди Фотима.

— Ҳақиқатан ҳам ўшаларга ишласак керак. Бундан ташқари, ҳозир бирор чорасини кўрмасак, Каффадаги анави қиз ўлади. Мана, менга маълум гапларни билиб олдинг.

— Вой худойим! Мен бўлсам фойдали, керакли ишни бажаряпмиз деб юрибман.

— Мен ҳам шундай ўйлагандим. Яна шуни ҳам айтишим керакки, бу воқеа ҳақидаги репортаж Васабияда дўстларингни кўпайтирмайди. Бу ерда ҳам вазият ўзгариши мумкин. Биз арини инидан кўзгатдик. Агар бу билан эфирга чиқишдан бош тортсанг, сени тушунаман. Ўзим чиқишим мумкин эди, лекин унда уларнинг қўлида бизга қарши кучли далиллар пайдо бўлади.

Фотима яна матнга қаради.

— Биз уни тошбўрон қилиб ўлдирилишига йўл қўёлмаймиз, — деди у. — Мен телефонда яна бирор нарса топишга уриниб кўраман.

У эшик ёнига етгач, ўгирилди ва жилмайиб:

— Бу иш қандай тугаганда ҳам сен ажойибсан, Флоренс, — деди.

Флоренс Рик билан Жоржни хонасига чақириб, эшикни зичлаб ёпди. Кейин Боббининг рақамини териб, телефондаги баланд овоз чиқадиغان тугмачани босди.

— Бобби, — деди у. — Мен Рик билан Жоржни зудлик билан мамлакат ташқарисига олиб чиқиб кетишингни хоҳлайман.

— Нима учун? — бироз жим тургач жавоб берди Бобби. — Мен Сэм тоға билан келишиб олдинг, бу ишни қилмайсан деб ўйлагандим. Нима бўлаяпти, Флоренс?

— Бобби, илтимос, ҳеч бўлмаса ўн дақиқа ўзингни мени қўлимда ишлаётгандек тут. Мен бугун кечқурун улар бу ерда бўлмасликларини хоҳлайман. Улар учун сув таксингни чақира оласанми?

— Сени жин урсин, қизалоқ! Мен атом сувости кемасини хитой ресторанидан хамир овқатга буюртма бергандек қилиб чақира олмайман.

— Сувости кемаси? — деди Жорж ранги оппоқ оқариб. — Тўхта, тўхта, бундай бўлмайди. Мен бунга кўнмайман. Кўнглим айнишини яхши биласан.

— Жорж, бу каттакон сувости кемаси, — уни тинчлантиришга уринди Флоренс.

— У “Куин Мэри— 2” катталигида бўлиши керак. Ҳамиша сув юзасида сузади.

— Жорж, — деди Флоренс. — Ўн икки соатдан кейин сен учун дунёдаги энг роҳатижон манзил АҚШ ҲҲФ кемасининг жанговар бошқаруви бўлиши мумкин.

— Нима?

— Уларни бу ердан олиб чиқ. Қандай олиб кетишинг билан ишим йўқ. Алло, Бобби?

— Жин урсин, мен шу ердаман. Ҳой йигитлар, мени эшитяпсизларми?

— Эшитяпмиз, — деди Рик ўзи ва Жорж учун.

— О-кей йигитлар, эшитинглар. Сизлар Эспланада балиқ ресторани ёнидаги “Уинстон” қаҳвахонасини билсанглар керак. Ҳозир учдан ўн беш дақиқа ўтди. Бир соатдан кейин ўша ерда ҳозир бўласизлар. Кечикмасдан, тушундингларми? Уйга кирманглар. Офисдан ҳеч нарса олманглар. Асосий эшикдан чиқинглар. Демак, биттадан, ўн дақиқа ораликда чиқамиз. Ҳар бирингизнинг қўлингизда газета ёки журнал бўлиши керак. Одатдаги сайрга отлангандек. Шошилмасдан, югурмай чиқинглар. Алангламанглар. Кимдир кузатаётганини сезсангизлар — бу менинг одамларимдан бўлади. Ҳаммаси силлиқ бўлиши керак. Қаҳвахонага етиб боргач, бир финжон қаҳва буюринглар, жилпангламанглар. Қаҳвани олиб келишган заҳоти ҳақини тўланглар. Одатдагидек, чой пули қолдиринглар. Кўп ўтмай “Такси Амо-Амас” белгили иккита оқ “мерседес”ни кўрасизлар. Улар бир неча дақиқа оралик билан келишади. Уларнинг радиоантенналарида сариқ лента бўлади. Жорж биринчи машинага ўтисин. Ренард — иккинчисига. Газеталарни ўзимиз билан оламиз. Тушундиларингми? Ё қайтарайми?

— Йўқ, тушунарли, — деди Рик.

— Жорж, мени эшитяпсанми? — деди Бобби.

— Нима?

— Ҳаммаси жойида бўлади. Сенинг қўлингдан келади... Ҳа, майли... Таксига ишонаман. Сен ишни пухта қиласан, эшит... сув ости қайиғида... э-э-э, сенга ўхшаган болалар тўлиб ётибди.

— Кўнглим айниса ҳамми?

— Э, йўқ. Умуман... ҳаммаси жойида бўлади.

— Бобби, — аралашди Флоренс.

— Нима? — кескин сўради у.

— Раҳмат сенга.

Бобби гўшакни қўйди.

— Чамаси, унинг ҳозир менга тоқати йўқ, — деди Флоренс.

— Тушунтириб гапирсанг-чи, нима гап ўзи?! — хитоб қилди Жорж.

— Икковларинг ҳам сидқидилдан хизмат қилдиларинг. Энди кечирасизлар. Мен сизлар билан фахрланаман.

Унинг томоғига нимадир тикилди. У бу “нимадир”ни ютиб юборди.

— Флоренца, — деди Жорж. — Нима бўлаяпти?

— Яқин орада тўс-тўполон бошланади. Мен бу ердан нарироқда бўлишларингни хоҳлайман.

— Эй, бир дақиқа, — деди Рик. — Мен, шахсан ҳеч нарсдан кўрқмайман. Сен Шимолий Кореяда О.Жей Симпсон иштирокида гольф бўйича турнир ташкил қилган одам билан бирга ишлаяпсан.

— Рик, муаммоларимиз кўпайиб кетди. Тан олишим керак: жуда тез орада бизни бу ёққа юборган кишиларнинг қўллаб-қувватлашидан маҳрум бўламиз. Шу боис бизнинг аҳволимиз давдепартаментда айтилганидек, келгуси ҳаёт фаолиятимизга мос келмай қолади, Бундай вазиятда ёрдамчи ходимларни эвакуация қилиш бошланади.

— Ёрдамчи? — қошларини керди Рик. — Бу гап мен ҳақимдами?
— Қулоқ сол. Сенда тадбиркорлик— бизнес бўйича энг ёрқин... ва олдиндан ҳеч ким кўролмайдиган ақл бор... Бундан ташқари, сен эллик беш дақиқадан кейин кетасан.

— Ҳаммамиз бирга кетсак-чи? — сўради Жорж.

Флоренс уларга қаради.

— Мен ҳам кетаяпман. Қирғоқда учрашамиз. Шунчаки, мен бу ерда айрим ишларни тугатишим керак.

Улар хонадан чиқишди. Эшик ёнида Жорж Рикка шивирлашга улгурди:

— Мен сувости кемасида сузмайман. Ҳеч қачон...

Уларнинг ортидан эшик ёпилгач, Флоренс кўзёшларини тия олмади. Аммо ўта иродали аёл бўлган боис дарҳол ўзини қўлга олди ва ишга шўнғиди.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

— Хайрли кеч. ТВ Матарнинг соат олтидаги янгиликларини бошлаймиз. Мен телебошловчи Фотима Жам. Қирол Таллуланинг иккинчи хотини малика Ҳамзин тошбўрон қилиб ўлдиришга ҳукм этилди. Унинг айби шуки, у ўз эри ва вазирларни аёллар ҳуқуқларини ҳимоя қилишга даъват этган. Бугун пешиндан кейин мен Васабия Ташқи ишлар вазири шаҳзода Жербил ал-Жакар билан телефонда сўзлашишга муваффақ бўлдим. Экранда вазирнинг сурати пайдо бўлди. Экран ортида телефондан ёзиб олинган сўзлашув эшиттирилди.

— Бу — ғирт ёлғон! Бу гапда заррача ҳақиқат йўқ. Ёлғон. Бошдан-оёқ ёлғон. Ким айтди? Қайси гаразгўй айтди?

— Маликадан интервью олишимизга рухсат этасизми?

— Қирол оиласи аъзолари интервью бермайди. Бу ҳаммаси ёлғон. Ички ишларимизга аралаштишга уриниш. Бунақаси кетмайди. Йўқ, йўқ, йўқ.— Маликанинг тириклигини исботлаб бера оласизми?

— У тирик, албатта. Ҳаммалари тирик ва бахтиёр. Хайр, хоним.

— Шундан кейин телефон гўшагининг тарақлатиб қўйиб қўйилгани эшитилди.

— Бу Васабия Ташқи ишлар вазири шаҳзода Жербил ал-Жакар эди — давом этди Фотима.— Бу мамлакатда аёллар тошбўрон қилиб ўлдирилган экан, тошнинг катта-кичиклиги жиноятга мос ҳолда танлаб олинади. Эрга хиёнатда айбланган бўлса, айбдор узоқ қийналиб ўлиши учун майда тош отилади. Аёллар ҳуқуқини ҳимоя қилиб чиққан қиролнинг хотини қандай катталиқдаги тошлар билан уриб ўлдирилиши бизга номаълум. Мен Васабиянинг асосий дин уламоларидан бири улуғ Муфти Адман Ифкир ҳазратларидан интервью олдим.

Шундан кейин ёзув кетди.

— Улуғ муфти Ифкир, ТВ Матар каналида чиқишга рози бўлганингиз учун раҳмат.

— Ҳа, мен келдим. Яратганга шукур.

— Чамаси, малика Ҳамзин ўта жиддий жиноят содир этганга ўхшайди.

— Ҳа, ҳа, ўта жиддий. Бундай қилмиш учун ҳар қандай оғир жазо ҳам камлик қилади.

— Тошбўрон ҳақида қандай фикрдасиз? Менимча, бу жуда оғир жазо.

— Фақат ўта майда тошдан фойдаланилса...

- Балки, калласини узиб қўя қолиш керакмиди?
 - Йўқ-йўқ-йўқ! Бу — жуда осон ўлим. Ўта тез.
 - Тушунарли. Унда қандай катталиқдаги тошни тавсия қилардингиз?
 - Энг майдаси, мана бундай тошларни.
 - Ҳа, жуда майда экан. Бундай тошлар билан аёлни уриб ўлдириш учун жуда кўп вақт керак. Шундай эмасми?
 - Ҳа. Ишнинг моҳияти, гамхўрлик ҳам шунда-да. Бу — унга ўз жиноятидан пушаймон бўлиб, тавба қилиши учун имкон беради.
 - Телетомашабинларга қимматбаҳо вақтингизни ажратганингиз учун раҳмат.
 - Арзимаиди.
- Флоренс микрофонга энгашиб, ички телефон орқали Фотимага мурожаат қилди:
- Бу, албатта, ҳамманинг эътиборини тортади. Зўр интервью бўлди.
 - Флоренс, шайх Лайло иккинчи линияда — уни чақирди ёрдамчиси.
 - Худойим, Флоренс, нима қилаяпсан?
 - Бу ерга келишдан кўзлаган мақсадимни амалга оширяпман.
 - Бутун худуддаги барқарорликни ишдан чиқариб-а? Васабия учун уруш бошлашга баҳона топиб бериб-а? Ўзинг-ку, у пайтда узоқда бўласан. Шундайми? Америка вертолётда қочиб қоласан...
 - Флоренс жавоб бермоқчи эди, Лайло гўшакни қўйди.

Кейинги тун Флоренс воқеалар ривожини кузатиб, режиссёр пульти ёнида ўтирди. Кўп сонли мониторлар дунёнинг турли бурчакларидаги воқеаларни баён этарди. Флоренс ушбу воқеаларга сабабчи бўлган раҳматли малика Назранинг эри, Васабия Ташқи ишлар вазири тунд башарали шахзода Бавадни кузатди. У қаҳр билан БМТ биноси ёнидаги репортёрлар оломони орасидан юриб ўтди.

— Бу тухматчининг бирорта сўзи ҳақиқат эмас, — деди у асабий равишда, кўриқчилар ўраб олган лимузини ичида ғойиб бўлар экан.

Флоренс кейинги мониторда Васабиянинг Вашингтондаги элчихонаси олдига йиғилган аёллар оломонини кузатди. Уларнинг қўлларидаги шиорларга “Васабиялик чўчқалар”, “Малика Ҳамзинни озод қилинг!” деб ёзилганди.

— “Мана Назра, — деб ўйлади Флоренс. — Қара, сен туфайли қандай можаролар бошланди”.

Учинчи мониторда Вашингтондаги давлат департаментида ўтказилаётган матбуот конференцияси олиб берилмоқда эди.

— Ҳозирги пайтда сизлар учун бошқа ҳеч қанақа маълумот йўқ, — деди қаршисидаги микрофон кўтарган ўнлаб қўлларга жаҳл билан қараб матбуот котиби.

— Давлат котиби бу борада Васабиянинг вакили билан суҳбатлашдимми?

— Йўқ, менга... Эшитинглар, қайтараман: менда бошқа маълумот йўқ.

— Ҳозир у ерда вазият қандай?

— Бу саволни уларнинг ташқи ишлар вазирига беринг.

Навбати билан француз журналисти сўради:

— АҚШ ҳукумати ва ушбу ифвогарона маълумотни эфирга узатган ТВ Матар канали орасидаги ўзаро алоқа ҳақида айтиб бера оласизми?

— Бундай алоқалар ҳақида менга ҳеч нарса маълум эмас.

— Бироқ молиялаштириш МРБ орқали бўлади, шундай эмасми?

— Бу борада мен ҳеч қандай изоҳ беролмайман.

Флоренс бирдан Жорж билан Рик ҳақида ўйлади. Уларни резина қайиқда ўтириб, туманда қаргадир яширинган кема томон “Денгиз мушуклари” деб номланган ниқоб кийган йигитлар кузатувида кетаяпти деб тасаввур қилди. Жорж қаттиқ хафа бўлиб, тинимсиз шикоят қилаётган бўлса керак. У яқинда учрашганда Бобби уларнинг кузатилиши ҳақида нималар дейишини ўйлаб кулимсиради, шундан кейин ҳар эҳтимолга қарши алоқани текшириб кўрмоқчи бўлди ва шошилиш алоқа тизимидан Сэм тоғанинг телефон рақамларини терди. Гўшакда узун гудок эшитилди. Кейин автомат жавоб бергич мавжуд бўлмаган рақамга кўнғироқ қилинганини билдирди. Демак, уни ҳисобдан чиқариб ташлашибди. Энди у ёлғиз қолганди.

Тонги соат тўртларда у қаттиқ чарчаганини ҳис қилди ва бирор соат дам олмоқчи бўлди. Бир пайтлар Боббининг ходимлари режиссёр биносига ёндош ваннахона шифтига чиқадиган йўл очгандилар. Флоренс люкни очиб, кичкина зинадан юқорига – шаҳар ва кўрфазнинг ажойиб манзараси намоён бўладиган томга чиқди. У чалқанча ётди. Тепасида Матарнинг тунги осмони чарақлаб турарди. Яқин Шарқда кўпчилик салқинроқ бўлгани учун ёки махфий полициядан қочиб, томда ётиши унга маълум эди. Дунёнинг бу қисмида бундай эҳтиёткорликлар ортиқчалик қилмасди. Ягона хавф эса осмондан учиб тушаётган юлдузлар қаторида ростакам ўқ бўлиши мумкинлигида эди. Араблар ҳаётларида рўй берган муҳим воқеаларни – ўғил туғилиши ёки навбатдаги самога йўл олган фазогир ҳақидаги хабарни эшитганда осмонга ўқ узиб нишонлашни ёқтиришарди.

Флоренс қуёш чиққунча мизғиди, кейин режиссёр пультага тушиб, васабийликлар малика Ҳамзиннинг хавфсиз ҳолатда экани ва кайфияти яхшилигини исботловчи далиллар тақдим этишганини билди.

— Малика нафақат тирик. У Париждаги заргарлик дўконларини айланиб юрибди. Француз телевидениyasi “Гермес” дўконидан олинган ёзувни намоийш қилди. Бу ёзувда малика Ҳамзин “Америкэн экспресс” кредит карточкаси билан 150 000 доллар турадиган жавоҳир билагузукка пул тўламоқда эди. Кадрда пайдо бўлган шарҳловчи жилмайиб:

— Малика қимматбаҳо тошларни ёқтиради, — деди.

Флоренс бошқа мониторларга нигоҳ ташлади. Ҳамма каналлар ана шу манзарани намоийш этмоқда эди. Шундан кейин экранда ўта мамнун шаҳзода Бавад пайдо бўлди.

— Энди бутун дунё бизнинг маликаларимиз қандай “оғир” кун кечираётганликларини билиши мумкин, — деди у эчки соқолини силаб.

Кейинги соат давомида Флоренс турли-туман теле ток-шоулар ёзилган кўпгина дебютларни кузатиб ўтирди. Бу тортишувлардан бирининг иштирокчиси, Чикаго университетидаги антропология профессори АҚШ ўз қарашларини бошқа мамлакатларга ёйишга уриниб, катта хато қиляпти. Кўпчилик араб, ҳинд ёки африкалик аёллар ҳатто “уларни озод қилишларини хоҳламайдилар ҳам” деди.

— Агар ана шу мамлакатлардан бирортаси бизга ўз қадриятларини ўтказишга уринишса — ёқармиди? — деб сўради у ўйчанлик билан.

Флоренс ўз хаёлларига гарқ бўлиб ўтирганда телефон жиринглади. Лайло кўнғироқ қилмоқда эди.

— Айтган гапларим учун кечир, — деди у.

— Кечирим сўрашга ҳожат йўқ.

— Париждан берилган репортажни кўрдингми?

— Ҳа.

— Нима дейсан?

— Икки хил тушунча бўлиши мумкин, — деди Флоренс. — Ё бу ҳаммаси ёлгон ёки биз уни қутқардик.

— Биласанми, бир юз эллик минглик билагузук учун Америка карточкаси билан пул тўлаш араб аёллари орасида унчалик ноёб ҳодиса эмас.

— Юз ифодасини кўрдингми? Худди укол қилинганга ўхшайди.

— Бу ҳақда телевиденияда айтмоқчимисан?

— Билмадим, — деди Флоренс ёнида ўз ишига моҳир Дик Ренарднинг йўқлигидан афсусланиб. — Мени рўйирост масхара қилишди.

— Янги Салоҳиддинимизнинг нияти қандайлигини билишни хоҳлайсанми? Менимча, у Матарда тошбўрон қилишни қонунийлаштирмоқчи. Атайлаб ТВ Матар раҳбарлари учун. Балки, ҳамманинг олдига чиқиб кечирим сўрармиз?

— Мана шу ваҳшийларданми? Ўлсам ҳам сўрамайман...

— Сенинг ўрнингда бўлсам, Яқин Шарқда бундай демасдим. Яхшиси, эфирга нима олиб чиқишни ўйлаб кўр. Унгача мен янги Салоҳиддинни чалғитиб тураман.

Флоренс рўпарасида милтиллаб турган мониторларга бир қанча вақт ҳаёлчан қараб турди. Кейин Фотимани чақирди.

— Фотима, вақти келиб сен албатта йирик маҳкамалардан иш топасан. Лекин ҳозир менга кераксан.

— Хайрли оқшом. Сиз ТВ Матар канали янгиликларини кўраяпсиз. Бошловчи — Фотима Жам. Васабия қироли оиласи атрофидаги манбалар каналимиз тарқатган хабарни тасдиқлаб, малика Ҳамзин ҳақиқатан ҳам эрини беҳурмат қилгани учун тошбўрон қилиб ўлдирилишга ҳукм қилинганини билдирди. У яна шунини ҳам тасдиқладик, қироллик оиласи вакиллари бутун дунёда кўтарилган салбий муносабатларни, шунингдек, ўсиб бораётган халқаро қаҳр-ғазабни хаспўшлашга уринмоқдалар. Аниқ маълумотларга қараганда, ўтган кечаси маликани кучли гиёҳвандлик моддаси таъсири остида Васабия қироллиги ХХК самолёти бортида Парижга олиб келишган. Дунё жамиятини маликага ҳеч қандай хавф таҳдид солмаётганига ишонтириш мақсадида Франция пойтахтида телевизион суратлар олинган. Ўтиборингизга Каффа саройида хизмат қилувчилардан бири билан қилинган тезкор интервьюни — ҳавола қиламиз. Ҳаётдан хавфсираётгани боис унинг юзини кўрсатмасдан исмини Абдул деб атаймиз.

— Қандай воқеа юз берганини бизга айта оласизми?

Улар хонимни тошбўрон қилмоқчи эдилар. Жудаям кичкина тошлар билан. О, бу қандай даҳшат! Кейин телевизорда анави репортажни кўрсатишди. Худога шукур! Таллуланинг вазирлари кўрқиб кетишди ва: “О, бу қиролнинг обрўсини ерга уради. Биз кутиб турамыз, бу гап одамларнинг ёдидан чиққандан кейингина уни ўлдирамыз”, дейишди. Кейин улар гиёҳвандлик моддаси тўлдирилган катта игна олиб келиб, унга санчишди. Мана бундоқ қилиб (Абдул қулочини кериб, қўлига урди). — Кейин уни самолётда Парижга олиб кетишди.

— Буларни қаердан билдингиз?

— Мен ўша ерда эдим! Ҳаммасини кўрдим. Мана шу кўзларим билан, худога шукур. У ерда бир француз одам бор эди.

— Қанақа француз одам?

— О, кетворган француз. Шунақанги қари французки, сочлари оппоқ. У саройимизда кўп марта бўлган. Қирол оиласи унга қулоқ солади. Улар ҳамма французларни яхши кўришади. Уларга нима иш қилишни буюришса, шуни қилишади. Француз уларга: “Уни Парижга олиб боринглар, биз, шундай қиламизки, у дўконларни сайр қилиб юргандек бўлади”, деган.

— Демак, сиз маликанинг дўконларни кезиб юргани ҳақидаги репортаж унга ҳеч нарса таҳдид қилмаётгандек кўрсатиш учун атайлаб тайёрланган демоқчимисиз?

— Ҳа! Лекин у ҳалиям таҳдид остида. Ҳамма бу ҳақда унутгандан кейин бечора бегойимни ўлдиришади!

— Абдул, айтган гапларингиз учун раҳмат. Сиз ўта мард одамсиз. Охирги саволимга жавоб беринг: бояги французнинг Васабия қироли оиласига таъсири кучли, дедингизми?

— Ҳа. Мен кўп марта қирол ва шаҳзодалар у билан телефонда гаплашиб, унга: “Сиз бизга анави инглиз қотили Черчилл тортиб олган қирғоқни қайтариб олишда ёрдам беришингиз керак. Биз бунинг учун сизга нефт билан ҳарбий денгиз базаларини берамиз” деганларини эшитганман. Бу суҳбатларни кўп марта эшитганман.

— Раҳмат. Сизни Оллоҳ асрасин. Рекламадан кейин Париждаги ўз мухбиримизнинг репортажини намойиш қиламиз.

Флоренс стул суйанчигига ясланди. Эсиз, буни Ренард кўрмади. Флоренс билан албатта фахрланарди. У французлар ҳақидаги гаплардан роҳат қилганига шубҳа йўқ.

— Шу пайт яна Лайло кўнғироқ қилди.

— Қойил, — деди у. — Абдулни қаердан топдинг? Мана буни зарба дейдилар!

— У бизнинг қаҳвахонада ишлайди, — деди Флоренс.

— Ҳа-а, — чўзиб деди Лайло. — Нима ҳам дердим. Бунинг учун албатта “Журналистик текширув” йўналишида “Элеми”ни оламиз. О, реклама тугади! Бироқ бирор нарсани кўрмай қолишни истамайман. Кўнғироқ қиламан.

... Эфирда яна ТВ Матар телеканалининг янгиликлари ва бошловчи мен — Фотима Шам. Ҳозир биз Париждаги мухбиримиз Рита Феррейранинг тезкор репортажини намойиш этамиз...

... Ҳа, Фотима. Мен 11-бўлим деб номланувчи ташкилотнинг дарвозаси ёнида турибман. Бу кўпчиликка маълум бўлмаган Франция разведкасининг бўлинмаси. Биз ҳозиргина бу ердаги расмий шахс билан тинч араб мамлакатада давлат тўнтарилиши ўтказиш ва халқнинг қонуний ҳамда севимли ҳукмдори амир Газзир бен Хазни ислом ақидапарастлари диктатураси билан алмаштиришга интилаётган матарлик дин уламоларининг ҳисоб рақамларига яширинча маблағ ўтказилаётгани ҳақидаги кўрсатма тўғрисида гаплашмоқчи бўлдик.

Экранда дарвозадан чиқиб кетаётган қора автомобил ойнасига микрофон тутишга уринаётган журналист аёлнинг гавдаси кўринди.

— Салом! ТВ Матар канали! Bonjour! Матарда тўнтариш қилишга уринаётганларингиз тўғрими?

Машина ҳаракатда давом этди. Экранда камерага яқинлашаётган иккита жандарм пайдо бўлди. Улар ваҳима билан қўлларини силкитишарди:

— Allez! Allez!

— Биз — ТВ Матар канали вакилларимиз. Сизларга бир нечта савол беришимиз лозим.

- Йўқ. Бу ердан тез даф бўлинг! Кетинг. Зудлик билан кетинг.
- Биз ахир 11-бўлимдаги биронта расмий ходим билан гаплашишимиз зарур. Улар мамлакатимиздаги барқарорликни бузиш борасидаги режалари ҳақида гапириб беришсин.
- Ташқи ишлар вазирлигига мурожаат қилинглр. Allez!

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

— Менимча, сен саройга кела қолганинг маъқул. Франция элчиси учрашувга таклиф қияпти, — деди Лайло телефонда. — Янги Салоҳиддинимизнинг умуртқаси ўта юмшоқ. Ўшани мустаҳкамлашимиз керак. Машина юбораман.

Флоренс Амо- Амоснинг асоишта кўчаларидан ўтиб, сарой ёнида автомобилдан тушди... Танқўриқчилар ёнидан ўтиб саройга кирди. Матар Шери уни ниҳоятда дарғазаб ҳолда кутиб олди.

— Ҳа, ифвогар хоним, — деди у қовоғи осилиб. — Сиз туфайли ўта машҳур бўлиб кетганимдан хабарингиз борми? Кутилмаганда ҳамма мен билан учрашишни хоҳлаб қолди. Франция, Васабия, сизнинг Американгиз, ҳатто Россия элчиси учрашишимизни сўрашапти. Уларга нима керак? Вақт кетказмаслик учун балки ҳаммалари билан бирваракай учрашим лозимдир? Сизни нима қилай: миннатдорчилик билдирайми ё мамлакатдан чиқариб юборайми? Ё Васабиянинг чегарасига олиб бориб ўша ерда қолдирайми? Ишонаманки, қирол Таллула меҳмонга борганингиздан хурсанд бўлади.

— Сизга шунча кўнгилсизлик келтирганим учун кечиринг, жаноби олийлари.

— Кўйсангиз-чи. Яхшиси, айтинг, французлар менинг дин пешволаримни сотиб олгани ҳақида нималарни биласиз? Шу гаплар тўғрими?

— Ҳа.

— Қизиқ, буни қайси йўл билан аниқладингиз?

— Мен янгиликлар бизнесида ишлайман.

— МРБ да ишламаслигингизга ишонасизми? Менга тўғри жавоб керак. Зудлик билан.

— Менга бу ҳақда айтишмаган, ҳукмдорим.

Амир унга индамай тикилиб қолди. Кейин: — Тушунмаяпман. “Айтишмаган” деганингиз нимаси? Бу умуман, қанақа жавоб?— деди.

— Мужмал, лекин ҳалол жавоб. Буларнинг ортида бир одам турганди, у йўқ бўлиб қолди. Шу боис энди мен фақат ТВ Матар канали ходимиман. Яъни, сиз учун ишлайман.

— Похол солишни йиғиштиринг. Ким у одам?

— Ўзим ҳам тушунмадим. У Қўшма Штатлар ҳукуматида ишлайман деганди. Шу билан бирга унинг тасарруфида ўта катта маблағлар бор эди. У бизнинг лойиҳамизга — ҳазрати олийларига совға қилинган вертолётни молиялаштиришга бемалол етди...

— Саволимга жавоб беришингизни талаб қиламан!

— Азизим, тинчлан, — аралашди Лайло. — Агар бу шундай бўлса, наҳот иш шунчалар силлиқ кетади деб ўйлайсан? Тан олишим керак, ҳозирча мен ҳам иккиланиб қолдим. Бинобарин, ТВ Матар — тўлигича мустақил компания. У сенга тегишли азизим. Бундан ташқари, у сенга жуда катта маблағ олиб келяпти, сен араб дунёсидаги энг йирик телевизион кўрсатувчиларидан бирига айландинг.

— Ҳа, ҳа, ҳа. Буларнинг ҳаммаси Америка разведкаси томонидан молиялаштирилган бўлса-чи?

— Азизим, шундай бўлса, иш бу қадар муваффақиятли бўлармиди?

— Тўғри айтасан, — гулдиреди Флоренс.

— Бу ишларнинг охири нима бўлар экан? — деди амир. — Ширин сўзлар билан мени лақиллатишга уринманглар. Мен ҳозир зудлик билан билишни истайман: бу Америка операциясимиди?

— Ҳа,— деди Флоренс. — Сизни алдаганимдан пушаймондаман. Лекин қилган ишларимиздан эмас.

— Амир нигоҳини Флоренсдан олиб хотинига тикди:

— Сен буни билармидинг?

— Йўқ, — аралашди Флоренс. — Мен Лайлони ҳам алдаганман. Икковларингни ҳам.

Амир диван сунчиғига ястаниб қип-қизил лунжларини дўмбира қила бошлади.

— Демак, мен учун бошқа йўл йўқ. Қамоққа... Кейин суд... Йўқ, мени қандай аҳволга солиб қўйганларингни ўйлаб кўринглар-а.

— Азизим, кел, шошилиш хулоса чиқаришдан олдин вазиятни ўйлаб кўрайлик, — деди Лайло. — Флоренс Америка ҳукуматининг қандайдир махфий бўлинмасига ишлаганини тан олди. Бироқ ТВ Матар тўлиқ бизга қарашли. У сени, мамлакатимизни дунёга танитди. Бундан ташқари, Флоренс ўзининг махфий одамлари билан сени тахтдан йиқитиб, ўрнингга укангни қўйишга қаратилган фитнани фош этди. Бундан чиқадики, сен Флоренс туфайли бадавлат ва машҳур одам бўлдинг. У тахтингни асраб қолишга уриняпти. Сен эса уни қамоққа ташламоқчисан. Билганингни қил. Лекин бундан кейин ҳам ўзингни тентакларча тутсанг, бутун дунёга: “Мен қанчалик аҳмоқ эканман! Анави америкалик мени ёш боладек ўйнатди!” — дейишингга тўғри келади. Ўзинг ҳал қил, азизим.

Амир иккилашиб пешанасини артди. Лайло Флоренсга ўтирилди.

— Сен ҳалиям Американинг агентимсан?

Флоренс ўзини давдепартаментдаги матбуот конференциясида ўтиргандек ҳис этди.

— Ҳозирги пайтда менда сизлар учун бошқа маълумот йўқ.

— Жавоб бер, Флоренс.

— Йўқ, йўқ. Ўйлайманки, ҳозирча йўқ.

— Лайло амирга юзланди:

— Эшитдингми? Бу шов-шувлар нимага керак?

Амир қаршисида турган аёлларга шубҳали нигоҳ ташлади.

— Агар олдиндан тил бириктириб олганингни билиб қолсам, кейин аттанглаб қолманглар. Огоҳлантириб қўйдим.

— Қилинадиган суҳбатингни месье Вальмар билан маслаҳатлашиб олиш вақти келмадими?

Кўп ўтмай француз элчиси келганини билдиришди. У хонага киргунча икки аёл орқа эшикдан чиқиб кетишди.

— Тан олмоқчилигингни менга олдинроқ сездириб қўйишинг керак эди, — деди Лайло таъна билан.

— Нимани тан олишимни?

— Америка жосуси эканлигингни.

— Мен жосус эмасман. Лайло, ҳеч қачон бўлмаганман ҳам.

— Ҳа майли, энди аҳамияти йўқ. Вазият чамаси сал барқарорлашди. Бироқ Араб Швейцариясини энди дадил агу ревоиг деса бўлаверади.

— Ҳа, вазият кўпроқ қадимги Яқин Шарқни эслатяпти, — тасдиқлади у.

Флоренс ўз хонасига қайтиши билан уяли телефони жиринглади. У жавоб берди-ю, қўнғироқ қилувчининг овозини таниб, пешанасини тириштирди.

— Нима керак? — жаҳл билан сўради у.

— Саломинг бунча совуқ? — сўради Сэм тоға. — Мен бўлсам сенга қўнғироқ қилолмай ўлиб-тирилиб ётибман.

— Ростданми? Қаранг-а. Мен ҳам бир неча марта қўнғироқ қилдим. Негадир нуқул телефон ишламайди, дейишди. Мендан нима истайсиз?

— Гаплашиб олишимиз керак, Флоренс.

— Гапираверинг.

— Телефонда эмас. Сенга самолёт юбораман. Яна бир марта. У икки соатдан кейин Матарда бўлади. Бу — илтимос эмас, ёш хоним.

— Мен сизда бошқа ишламайман, — деди у. Гўшакда хўрсиниш эшитилди. — Хоҳласангиз ишдан кетиш ҳақида ариза юборишим мумкин. Мен уларга ҳаммасини айтдим.

— Кимга айтдинг?

— Амир билан Лайлога. Юрагимдан тош кўчгандек бўлди.

— Худойим! Флоренс, нега бундай қилдинг?

— Ёлғонлардан чарчадим. Кечиринг.

— Чарчагансан. Шунақаси ҳам бўлади. Амалда биз хорижга юборган ҳар бир элчи охир-оқибат АҚШни эмас, ўша мамлакат манфаатини ҳимоя қилади. Яхшиям дори бор.

— Ростданми? Қанақа дори?

— Самолётга ўтирасану, уйга учиб келасан. Эртаси куни уйғонсанг, кўрган-кечирганларинг тушга ўхшаб қолади.

— Мен бу ердаги ишларим тугагандан кейин қайтаман.

— Сенинг ишларинг тугади. Нима қилай. “Дельта форс”¹нинг йигитларини юборайми? Юборолмайди деб ўйлама. Флоренс орқангдан ўзимни учиб боришга мажбур қилма.

— Хайр Сэм. Ҳаммаси учун раҳмат.

— Лайло туфайлими?

— Тушунмадим.

— Миш-мишлар... Тўғрими? У билан...

— Нима деяётганингизни биласизми?

— Биз сизлар томонда нима гаплар бўлаётганини жуда диққат билан кузатиб борамиз. Сен билан Лайло ҳақида ҳам кўп гаплар эшитганмиз. Бу — жуда хавфли. Сен арабларни яхши биласан...

— Бизда бошқачами?

— Нима ҳақида гапираётганимни яхши биласан. Биз сени у ердан зудлик билан олиб кетишимиз лозим.

— Аёлларнинг қалбига ишонма дейишади. Шодлик ва қайғусига ҳам...

— Бу нима деганинг?

— Бу “Минг бир кеча”дан олинган шеър.

— Мен бу ерда қолиб, ҳаммасини охирига етказишга ваъда берганман.

— Ваъда? Кимга?

— Севгилим Лайлога.

— Флоренс, эшит...

— Хайр, Сэм.

¹ Душман орасида жанговар операциялар олиб борадиган махсус бўлим.

Телефонни ўчиргач, Флоренс анча енгил тортиди. У бошлиқлари билан боғловчи ягона восита бўлмиш Бобби берган мобил телефонга бир неча сония тикилиб қолди. Телефон яна жириглади. У телефоннинг “қабул” деган тугмачасини босмоқчи бўлди-ю, ўйлаб қолди. Яқин Шарқда уяли телефондан кўпинча керак бўлмай қолган одамни йўқ қилиш учун фойдаланишлари унга маълум эди. Бу ғояни исроилликлар яратишганди. Улар динамикка бир неча грамм С4 пластидини ёпиштиришни ўйлаб топишганди.

Наҳот бундай ишга қўл уришса? Флоренс телефонни столга қўйиб, кўнғироғига қулоқ солганича, аста-секин бир неча қадам узоқлашди. — Вой! — чўчиб тушди у.

— Кечиринг, Флоренс.

У ёрдамчисига урилиб кетганди.

— Ҳаммаси жойидами? — сўради у.

— Ҳа, ҳаммаси яхши.

— Фотимани топа олмаяпмиз.

Телебошловчи Фотима Шам бугун эрталаб ишга келмади. Канал ходимлари унинг уйига, онасига, севган йигитига қўл телефонига кўнғироқ қилишди. У ғойиб бўлганди.

Флоренс Лайлога кўнғироқ қилди.

— Мен полковник Бутрос билан боғланаман, — деди у. — Уни охирги марта қачон кўрдинглар?

— Кеча оқшомда студиядан кетаётганда.

— Яхши, мен шуғулланиб кўраман. Дарвоқе, Газзи жуда дарғазаб бўлди. Француз элчилари дин уламоларини сотиб олгани учун таъзирини еди. Месье Вальмар кетаётганида рангига қараб бўлмасди. Менимча, Газзи ўз онасини сургунга юборгандан буён ўзини бундай қудратли ҳис қилмаганди. Биргаликда янги Франкенштейнни пайдо қилмадикми деб кўрқаман.

Полиция Фотимани қидириш билан овора бўлиб турган пайтда Флоренс ўзини ишга урди. Эфирга узатиш зарур бўлган анчагина янгиликлар йиғилиб қолганди.

Малик яна жангга отланди. У ўз мухлисларини пойга майдонига охирги “дуоғўйлик” учун чорлади. Амир бу йиғилишга рухсат бермади. Шунинг учун муллалар энди уни “исломни динсизларга сотяпти” деб айблашди. Бунга жавобан Газзи уларнинг айримларини қамоққа олдириб, “мерседес”ларини миллийлаштирди. Бунга кўшимча қилиб, амирнинг рухсатсиз митинг ўтказиш учун йиғишларини ман этиш ҳақида қонун чиқарди. Бу қонун бир пайтлар учинчи амир (1627-1641) томонидан ҳам қабул қилинганди...

Ўз навбатида французлар матарлик дин уламоларига махфий равишда пул ўтказганликларини инкор қила бошладилар. Шунингдек, улар асабий ҳолатда 11-бўлим мавжудлигини ҳам инкор қилдилар. Шу билан бирга барча араб ОАВ лари бен Ҳаз сулоласи ҳақида мақолалар эълон қила бошлади. Бу мақолаларда Матар амирининг барча сулоалари Кўшма Штатлар ҳукуматидан ҳақ оладиган филиал бўлган дейилганди.

Малика Ҳамзин эса эркаклар кузатувида Париждан Лондонга олиб борилган, уни бадавлат “Хэрродс” универмаги ва бошқа жойларда тасвирга туширган “Америкэн экспресс” компанияси ушбу кўрсатувлардан мўмайгина даромад қилмоқда эди. Васабия аввалгидек қаҳр-ғазаб билан ТВ Матарнинг кечирим сўрашини талаб қиларди...

Фотима йўқолганидан уч кун ўтиб, ТВ Матар каналининг эшиги ёнидан чоғроқ қутича топилди. Ундан кўпчилик кутганидек бомба эмас, Фотиманинг қандай ўлдирилгани суратга олинган видеокассета чиқди. Қизни томоғига ерга кўмиб, майда тошлар билан уриб ўлдиришганди. Йигирма дақиқа давом этган ёзувни кўриб ҳамма йиғлади.

Флоренс кассетани Лайлога олиб борди. Ундаги ёзувларни яна бир марта кўришга қурби етмай, Лайлони ёлғиз қолдирди.

У ой нурида жилоланиб турган кўрфазга термулганича айвонда Лайлони кутиб ўтирди. Фавворадан майда сув зарралари сачрамоқда эди. Ниҳоят, ранги оқарган, ҳорғин Лайло кўринди. Иккови ҳам айтишга сўз тополмадилар. Улар денгиз тўлқинларининг шовуллашига қулоқ тутганча, ёнма-ён сўзсиз туриб қолишади.

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

– Бу – даҳшат, – деди амир. – Нима дейишни ҳам билмайман. Бунинг устига исботимиз йўқ.

– Исбот? – хитоб қилди Флоренс. – Улардан бошқа яна ким бўлиши мумкин?

– Менга қаранг, нимага эришмоқчисиз? Уруш чиқишини хоҳлайсизми? Бу албатта даҳшатли ва жирканч ҳодиса. Мен ҳақиқатни билишга уринаман, бироқ сиз бу хабарни асло эфирга бермайсиз. Бундай қадам ушбу ишни уюштирганлар учун айни муддао бўлади.

– Амир, бу қиз мамлакатингизнинг фуқароси эди, – деди Флоренс. – У сизнинг ҳимоянгиз остида яшарди. Наҳотки, энди сизнинг халқингиз Васабийликлар учун овладидиган жайронга айланса?

– Йўқ, албатта. Лекин сизнинг гап оҳангингиз менга ёқмаяпти, хоним.

– Кечиринг. Мен янги Салоҳиддин билан муомала қилаётганимни унутибман.

– Бу ерда сизнинг аҳволингиз шундай ҳам чатоқ, уни баттар мураккаблаштирмаслик зарур. Лайло, менимча, меҳмонни саройдан кузатиб қўйиш керак.

– Газир, сен бу ҳодисани жавобсиз қолдиришинг мумкин эмас, – деди Лайло. – Бу албатта, ўч олиш бўлди, лекин у сенинг қатъиятингни текширишга ишора ҳам.

– Менинг ўрнимда бўлсанг нима қилардинг?

– Ҳеч бўлмаганда бутун дунёга улар бу аёлни нима қилишганини кўрсатган бўлардим.

– Лекин буни ким қилганини билмаймиз-ку?

– Нима бўлганда ҳам кўрсатайлик, – деди Флоренс. – Хулосани эса бутун дунё чиқарсин.

– Йўқ, сиз очиқчасига уруш чиқаришни хоҳлайсиз. МРБ хоним, – қўлларини силтади амир. – Лекин бу ишда мен сизга ёрдам бера олмайман. Сиз бу ерга ҳамма нарсани вайрон қилиш учун келгансиз. Хурсанд бўлаверинг, бунга эришдингиз. Келишингизга сираям ҳожат йўқ эди. Ушбу тасмага тушунмай олганингиз сизнинг бахтингиз.

– Газир! – газаб билан хитоб қилди Лайло.

– Йўқ-йўқ, у тўғри айтяпти, – уни тўхтатди Флоренс. – Улар мени ўлдиришлари керак эди.

– Сизни жафокаш қилиб кўрсатиш учун мен жиҳод бошлай олмайман. Энди эса – кечирасиз. Менинг вақтим оз. Икковинглар ҳам бўшсизлар.

Лайло Флоренсни машинагача кузатиб, аста қўриқчининг қулоғига шивирлади:

– Эртага эрталаб соат ўнда. “Старбакс” да.

Яқинда Флоренсга ажратилган “танқўриқчи” унинг ҳар бир қадамини синчиклаб кузатар, фақат ҳожатхонага бирга бормасди, холос. Эртаси куни эрталаб соат тўққизда Флоренс иш столи тортмасидан ёпинчиқни олиб ҳожатхонага кирди ва у ердан томга чиқди. Ёнгин хавфсизлиги нарвони орқали томдан пастга тушиб, уч маҳалла пиёда юргач, Боббига қарашли автомобил турган чоғроқ гараж ёнига етди.

Флоренс машина калитини бураб, бир дақиқа нафасини ичига ютиб кутди. Автомобил портламади. Орадан йигирма дақиқа ўтгач, у бир чеккадаги столга иккита катта стаканда қаҳва кўтариб бораётган бошдан-оёқ оқ ёпинчиқли аёл ёнига етиб келди.

– Юзимиздаги шу рўдапо латта билан қаҳва ичишни тасаввур қилмайман, – деди Лайло.

– Похол найчада уриниб кўр.

– Кеча биз чиқиб кетганимиздан кейин унга қўнғироқ қилишди... Вой худойим, энди ўзим ҳам жосулга айланиб қолдим. Тўғрисини айт, Флоренс, сен ҳозир уларга хизмат қилмаяпсанми?

– Йўқ. Бу ишда энди иккимиздан бошқа ҳеч ким қолгани йўқ.

– Ҳа, майли. Унга қирол Таллула қўнғироқ қилди. Мен уларнинг суҳбатини тингладим.

– Қандай қилиб?

– Махсус қурилмам бор. Ишон, мен ундан шунчаки, қизиқиш учун фойдаланмайман. Агар сенинг ҳам кичкина ўғлинг бўлса, мажбур бўлардинг. Ўзинг тушунасан. Билим бу – куч.

– Улар нимани муҳокама этишди?

– Бахрайндаги умумараб саммитини, Таллула у ерда амирни тезроқ кўришга муштоқлигини айтди. Матар учун қайғураётган эмиш. Унинг саммитда иштироки Матар учун жуда катта фахр бўлар экан. Жаҳлим чиққанидан бақариб юборай дедим.

– Улар Фотима ҳақида гаплашишдими?

– Шунчаки умумий гаплар орасида эслаб ўтишди. “Қандай ёқимсиз ҳолат”. Ҳа, бахтсизлик. Тушунасанми, энди уларнинг оралари очиқ. Бир-бирларини эзишга ҳожат қолмади. Шунинг учун – ўйин-кулги бошлансин. Мен гўё уларни қўй гўшти еб соқоллари ялтираган ҳолда чодирда ўтирганларини кўргандайман. Бу – даҳшатли эди, Флоренца! Мен ахир уни қачонлардир севган эдим. Ҳатто унинг ҳарамига эътибор бермагандим. Бироқ, кечаги эшитганларимдан кейин... Йўқ. Бу одамни бошқа сева олмайман...

Улар бир қанча вақт жим ўтиришди. Биринчи бўлиб Флоренс гап бошлади:

– Уни мамлакатдан алдаб чиқаришмоқчи. Кейин тўнтариш юз беради. Ушанда улар ўз режаларини амалга оширишади.

– Ҳа.

– Агар сен бу ҳақда айтсанг, у гапингга қулоқ тутадими?

– Ҳозирми? Ҳозир иккимиз бир бўлиб, уни янги Салоҳиддин деб аҳмоқ қиляпмиз деб ўйлайди...

– Тушунарли. Унда нима қиламиз?

– Менинг учун асосийси ўғлимни олиб кетиш.

– Ёрдамим керакми?

– Яхшиси керак эмас. Лекин бунинг учун менга бир-икки кун зарур бўлади. Англияда синглим яшайди. Аллақанча банк ҳисобларим ҳам бор. Қора кунга аталган.

– Демак, сенга камида қирқ саккиз соат керак.

– Флоренца, биламан, сен охиригача мен билан бўламан дединг. Бундан жуда миннатдорман, бироқ... Менимча, сен Матарни ҳозироқ тарк этишинг керак.

– Ҳали эрта. Ҳаммасини тугатишим керак. Кейин сен билан бирга кетаман, – Флоренс жилмайди. – Асоратларини Франкфурт аэропорти телеэкранларидан томоша қиламан. Мен режиссёрлик хонамга қанчалик ўрганиб қолганимни биласанми?

– Худойим, – деди Лайло. – Бизга нима бўлади?

– Уша тунда Фэрфакс касалхонасида Назра ҳам мендан айнан шундай деб сўрагани.

Улар ўриндиқлардан туриб, эскалаторлар томон юришди.

– Хайрлашув мақсадида сени бир ўпиб қўярдим-у, мана бу ажабтовур оммани ҳайратда қолдирмайлик, – деди Лайло.

Орадан уч кун ўтиб, ТВ Матар телеканални томошабинлари соат олтидаги янгиликларда янги бошловчини кўриб ҳайрон қолишди. У қора сочли, келишган, араб аёлларига ўхшаш ўттиз ёшлардаги жувон бўлиб, фақат исмигина итальянчага ўхшарди.

– Бизнинг каналда доимо янгиликларни олиб борадиган қизнинг исми Фотима Шам, – деди Флоренс. – Фотима Васабия қиролиги оиласи ўз маликаларидан бирини тошбўрон қилиб ўлдиришга ҳукм қилганлиги ҳақидаги янгиликни маълум қилгандан кейин йўқолиб қолди. Бу маликанинг жинояти ўз қиролига аёллар ҳуқуқини ҳимоя қилиб, мурожаат этгани эди, Шам хонимни қидириш борасида полициянинг амалга оширган ишлари ҳеч қандай натижа бермади. Бироқ тўрт кун аввал канализацияга яширин равишда видеоёзув ташлаб кетишди. Ҳозир сиз уни кўрасиз. Огоҳлантираман – унда Шам хонимнинг ўлдирилиши акс эттирилган. Агар ёш аёлни майда тошлар билан уриб ўлдирилишини кўришга асабингиз бардош бермаса ёки кўрқсангиз, яхшиси телевизорни ўчириб қўйинг. Хонада, ёнингизда ёш болалар бўлса, чиқиб туришларини сўранг. Бу ёзувни менинг шахсий ташаббусим билан намойиш этаймиз. Бу борадаги ҳамма масъулиятни ўз зиммамга оламан. Мақсад: даҳшатли ноҳақликларни очиқ айтгани учун ҳайвонларча ўлдирилган мард аёлнинг хотирасини ҳурматлаш. “Жафокаш” деган сўз аллақачон ўз моҳиятини йўқотди. Ҳозир сиз асл жафокашликнинг гувоҳи бўласиз.

Флоренс ходимларига олдиндан ҳамма телефонларни ўчириш ва режисёр хонасига кирадиган эшикни кўриқлаш ҳақида кўрсатма бергани. У шунингдек кўрсатувни намойиш қилинмаслиги учун чироқнинг ўчириб қўйилишини ҳам ҳисобга олиб, авария генераторидан фойдаланишни ҳам назардан қочирмаган эди.

Эфирда ёзув тўлиқ кўрсатилди. Ходимлар уни аввал кўрган бўлсаларда, кўзёшларини тия олмадилар... Тасма тугагач, бир неча сония давомида Флоренс бир амаллаб ўзини қўлга олди ва давом этди:

– Шу пайтгача бу кимларнинг қилмиши эканлиги номаълум. Бироқ бу турдаги ўлим жазоси Васабия қиролигида доимо қўлланиши маълум. Фотима Жам йигирма олти ёшда эди. У ўзининг оиласини, миллионлаб опа-сингилларини – араб дунёсини тарк этди.

– Бир неча дақиқадан кейин режиссёрлик биносининг темир эшиги қаттиқ-қаттиқ тақиллай бошлади. Канал ходимлари қатъий қаршилиқ кўрсатишга шай туришгани. Улар ўт ўчириш асбоблари, болталар ва пўлат қувурлар билан қуролланиб олдилар. Уларни кўрган Флоренснинг қалбида касбдошларининг оқибатига нисбатан фахр туйғуси уйғонди, иложсизлигидан афсусланди.

– Йўқ, йўқ, – деди у касбдошларига. – Қўлингиздагини ерга қўйинглар.

У микрофонни ечди, қўзгуда ўзига бир қараб, эшик ёнига борди. Кейин ёнидаги техникадан эшикни очишга ёрдам беришини сўради. Сўнгги сонияларда қуролли бир неча киши хонага бостириб кирди.

Флоренс уларга қатъий овозда мурожаат қилди:

– Қуролларингизни туширинг. Биз қуролсизмиз.

Бостириб кирганлар қутилмаган бу жасоратдан қотиб қолишди. Кейин улардан бири, чамаси, командири унинг ёнига келди-да, қулочкашлаб юзига бир солди. Флоренс мувозанатини йўқотиб, ерга қулади. Қўлида ахлат челақни ушлаб турган техник Флоренсни урган одам томон бир қадам ташлади, аммо унинг юзига тўппончанинг тутқичи келиб урилди. Ҳаммаёққа қон сачради. Флоренс билагига муздек темир кишан тақилганини ҳис қилди. Кейин уни оёққа турғизиб, ташқарига судраб чиқишди.

Кўчада уни автомобилнинг орқа ўриндигига ташлаб, бошига адёл ёпиб қўйишди. Бу уни таҳқирлаш учун қилиндини ё қаерга олиб кетишаётганини билмаслиги учунми – Флоренс фаҳмлай олмади.

У полиция бошқармаси қаердалигини биларди. Автомобилнинг ҳаракатига диққат қилиб, ўзи ўша ерга олиб кетишяптими ё бошқа жойгами – англашга уринди. Ун беш дақиқалик эгри-бугри йўллардаги сон-саноксиз муюлишлардан кейин Флоренс ҳисобни йўқотди. Олдинда ўтирган гуруҳ раҳбари унинг саволларига жавоб бермади.

Васабия чегарасигача ўн беш километр, бу йўналишга юрилмагани кўриниб турибди. Уни бахтиқаро Фотиманинг қисмати кутаётган бўлиши ҳам мумкин. Флоренс бу ҳодисани яққол кўз олдига келтирди... Кўнгли айниб, қусгиси келди. Бироқ қатл чоғи ўз қусуғига ботган ҳолда кўринишдан ор қилиб, ўзини тутишга куч топа олди. Иш шундай якунланадиган бўлса, ўлимни муносиб кутиб олиш, ҳатто бошини баланс кўтариб қотириларига қарата: – “Йўқолинглар, ярамаслар!” деб мардона қичқариш лозим...

Шу тариқа орадан ярим соатча ўтди. Ва ниҳоят автомобил тўхтади. Қандайдир овозлар эшитилди. Флоренсни автомобилдан тушириб, қўлтигидан тутганча тош йўлкадан етаклаб кетишди. Давдепартаментда ҳар қандай ҳолатда ниманидир эслаб қолишга ўргатишганлари ёдига тушди. Лекин ҳозир бошига адёл ёпилганидан бунинг иложи йўқ, аҳвол мураккаб эди.

– Демак, бу ер тош йўлка, – деб ўйлади у. – Эслаб қолиш керак”.

Дарвоқе бу энг оддий йўлкалардан бири бўлиб, унда ҳеч қанақа ўзига хос белги йўқ эди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

Уни деразаси йўқ, қоронғи ва муздек хонага олиб киришди. Флоренснинг ортидан оғир эшик гумбураб ёпилди. У атрофга аланглади: ёғоч стол, стул, шифтда лампочка, ғарибона темир каравот, пластик челақ – ҳаммаси гўё хўмрайиб тургандек. Штативга маҳкамланган видеокамера ғалати кўринади.

Флоренснинг ойнасини кишан тирнаган соати тунги учни кўрсатганда биринчи марта эшик очилди. Ертўлага кирган одам европача костюмда эди.

– Сизни чиқариб юборишади, – деди у стол устига бир нечта тоза варақ қўйиб. – Қаёққа жўнатишлари ўзингизга боғлиқ.

Флоренс қоғозга қаради. Бу — сценарий шаклида ёзилган иқдорнома эди. Чамаси, у буларни видеокамера қаршисида овоз чиқариб ўқиши лозим эди.

— Бу матнда Флоренс нотабий, ахлоқсиз алоқаларини — бироқ амирнинг хотини билан эмас, телебошловчи Фотима Жам билан “ошиқ-маъшук” бўлишганини тан олиши қайд этилганди. Кейинроқ Васабия давлатидан қирол Ҳамуж оиласи шаънини ҳақорат қилишга урингани ёзилганди. Унинг шармандали режаси — йигирма миллион доллар олиш. Улардан рад жавобини олганда, “Худога шукур шундай бўлиши ҳам керак эди” — унинг маъшукаси Фотима Жам малика Ҳамзин ҳақидаги ёлгон гапларни эфирга ноилож тарқатган.

Кимдир анча меҳнат қилибди”, — ўйлади Флоренс.

Кейин Флоренс ўз “шериклари” билан “олижаноб васабийликлардан” ўч олиш мақсадида Фотимани шафқатсизларча ўлдириб, Каффага юборишган ва “Энди қирқ миллион бермасаларинг, қизни сизлар ўлдиргансизлар деб телевизорда кўрсатамиз” дея таҳдид қилишган. Бу гал ҳам “ҳалол васабийликлар” ифвога учмаганлар. Шундан кейин “полиция”, сценарийда кимга қарашли эканлиги айтилмаган, уни қўлга олган. Қилмишларидан виждон азобида қолган Флоренс “ҳамма нарсани чин кўнгилдан ихтиёрый равишда гапириб, ушбу видеотасмага ёзган. Матн Васабия қироли ва Матар амиридан уларнинг “илоҳий ерида” қилган ишлари учун кечирим сўраш билан тугаганди.

— Ҳаммаси тушунарли, — деди Флоренс ўзини кузатиб турган баджаҳл ходимга. — Кўриниб турибдики, мен бу ерда қўл қовуштириб ўтирмаган эканман.

Ходим видеокамера тугмачасини босиб, бош ирғади:

— Бошласин.

Флоренс объективга қаради.

— Менинг исмим Флоренс Фарфалетти, — деди у. — Мен Америка фуқаросиман. Мени номаълум бинонинг ертўласида сақлашмоқда. Бу ер сал захроқ, бошқаларига — чидаса бўлади. Эътиборингиз учун раҳмат.

Эркак “стоп” тугмачасини босди.

Каффага борганда афсусланади.

У Флоренсга яқинлашди. Тарсаки тушишини кутган Флоренс кўзларини юмиб олди. Бироқ эркак унинг қўлидаги кишанни ечди.

— Сен телевизон студияга раҳбарлик қиласан, — деди у ва камерани кўрсатди. — Мана сенга телевидение. Мен икки соатдан кейин қайтаман. Унгача ёзув тайёр бўлсин.

Кейинги соатни у ўзи ўтирган камерани синчиклаб кўздан кечириш билан ўтказди. Каравотдан амаллаб бир бўлак сим чиқариб олиб, эшикни очмоқчи бўлди, лекин тезда бу фикридан қайтди. Чунки қулф бузиш қўлидан келмасди. Кейин видеокамерани синдириб, шу йўл билан вақтдан ютмоқчи бўлди — бу ҳам тентаклик бўлиб туюлди. Балки ягона йўл — камера қаршисида то тасма тугагунга қадар оғзига келган гапни айтиб, валдираши керакдир.

У ҳозир Вашингтонда нималар бўлаётганини тасаввур қилишга уринди. Айни дақиқада Сэм тоға нима қилаётган экан? Бирор йўл қидираётганмикин ё компютеридаги ёзувларни ўчириш билан оворамикан? Балки, бирорта ресторанда майшат қилиб ўтиргандир? У Боббини, Рикни, Жоржни соғинганини ҳис қилди. Жорж билан Рик ҳозир унга ёрдам бера олишмаса-да, сал бўлса ҳам кайфиятини кўтаришарди. Кўрқув ва чарчоқдан боши ёрилгудек бўлиб оғрий бошлади. У кўзини юмиб, хаёлида Америка атом сув ости кемасини тасаввур қила бошлади...

Ҳозир Лайло қаердайкин?

Соатлар бирин-кетин ўтиб борарди.

Эрталаб соат еттида у эшик қулфи шиқирлаётганини эшитди. Эшик очилиб, қамоқхона ходими, унинг орқасидан кўринишидан жаллод кириб келди. Қамоқхона ходими видеокамера ёнига бориб, ундаги 003 белгиси жойида турганини кўрди. У жаллодга имо қилди. Жаллод тўққиз миллиметрли тўппончасини олиб, нилини Флоренснинг бошига тиради. Нил шифокорнинг стетоскопи сингари совуқ эди. Флоренс тиришиб, сўлагини ютди.

– Сен иқрор бўлганмисан?

– Йўқ.

– Уни ўлдир, – деди қамоқхона ходими.

Флоренс яна кўзларини юмди ва қурол мойининг ҳидини туйди. Хаёлига танамни нима қилишаркин деган ўй келди. Балки акулаларга ташлашар?.. У ўзининг мовий денгиз тубида ётган оппоқ суяқларини кўз олдига келтирди.

– Чўзилмасанг-чи, мараз!

Тепки босилди, лекин ўқ овози эшитилмади. Флоренс беихтиёр қичқириб, кўзларини очди. Қаршисида уни қийнаётган иблислар роҳатланиб, тиржайиб туришар, лекин кўзларидан мағлубликларини тан олаётганликларини билса бўларди. Ниҳоят, улар кетишди...

Флоренс ўрнидан туриб, пластмасса челакни тепиб юборди. У ертўланинг нариги деворига бориб, тегди. Кейинги дақиқаларда бошидан кечирган даҳшатлардан силласи қуриган Флоренс ҳушидан кетди.

У қаттиқ чанқаган эди. Жуда-жуда сув ичкиси келарди. Ҳеч бўлмаса ўз қонини ичиш учун лабларини тишлади. Атрофи саҳро. Жазирама иссиқ.

– Акабага ҳужум пайтида ана шундай иссиқ бўлган. Арабистонлик Луренс милтигининг металл дастасини ушлаганда қўли куйиб, пуфакчалар пайдо бўлган. У ерда сувости кемаси ҳам бўлган. Саҳронинг ўртасига сувости кемаси қаердан келди? Савол берма. Бортга чиқ... Эшитяпсанми?.. Улар сени чақиришяпти.

– Бугун қайси кун? – сўради у.

Пайшанба.

Ертўлада матар қироллик полицияси полковниги Бутрос пайдо бўлгунга қадар Флоренс беш кунни қамоқда ўтказди.

– Худога шукур. Энди хавфсизликдасиз, хоним. Қўл-оёгингиз бугунми? Улар сизга нима қилишди? Уларнинг юзини кўрдингизми? Тасвирлаб бера оласизми?

Ташқарига олиб чиқишгач, Флоренс ўзини Амо-Амас чеккасидаги қандайдир ташландиқ фабриканинг ертўласида тутиб туришганини билди. Полиция бошқармасига етиб боргунча у полковник Бутросга юзлаб савол беришга улгурди. Унинг саволларига жавоб бераётган полковник ҳар бир сўзини ўйлаб айтаётганга ўхшарди. Бошқарма олдида уларни камера кўтарган репортёрлар тўдаси кутиб олди. Полковник Бутрос машинадан тушиб, суратга олинаётган Флоренснинг ёнида турди.

– Худога шукур! – деди у баланд овозда. – Биз уни топдик!

Қандайдир телевизор репортёри қўлидаги микрофонни бурни остига тикиб сўради:

– Фло-ренс, энди сиз Матар аёлларининг жинсий жиҳоди охирига етишига бошчилик қиласизми?

– Ниманинг охирига етишига?
 – Сиз ҳали буни билмайсизми?
 – Мен ертўлада беш кун ўтирдим.
 – Матар аёллари сиз туфайли жиҳод эълон қилишди. Амирликнинг ҳамма эркакларига қарши.

– Қандай қилиб?

– Сизни ушлаб олиб кетишгандан кейин амирнинг хотини телевизорга чиқиб, матарлик аёлларни то сиз топилмагунингизча эрларини ёнларига йўлатмасликка чақирди. Бугун Матарда жуда кўп эркаклар сизнинг қайтганингиздан хурсанд бўлади.

Шу пайт сиреналар чинқириб, оломон ёнига мотоциклчилар эскорти қуршовида қироллик герби туширилган ўн икки метрлик оқ лимузин келиб тўхтади. Машинадан амирнинг хизматкори Фетиш мўраллади. У оғзи қулоғига етиб жилмайганича, Флоренсга мурожаат қилди:

– Сизни соғ-саломат, зиён-заҳматсиз қайтаргани учун Оллоҳга минг бора шукур!

Шундан кейин уни саройга олиб кетишди.

Саройда ўзини тартибга солиши учун алоҳида хона беришди. Кейин уни амирнинг маросимхонасига олиб киришди. У кириши билан фотокамераларнинг чақмоқтоши кўзини қамаштирди. Бу расмий фотогаф эди. Энг гаройиби, амир уни нафақат тик туриб, қаршисига юриб келиб кутиб олди. У Флоренсни қучган пайтда фотоаппаратнинг чақмоқтоши ярақлади. Лайло сал четроқда диққат билан кузатиб турарди.

– Азиз синглим! – деди амир. – Биз қанчалар қийналмадик! Қанчалар хавотир олмадик!

У ҳамон камера олдида ўзини намоийш қилиб турарди. Ниҳоят, Фетиш қўл силтади. Фотогаф гойиб бўлди. Хонада фақат Флоренс, амир ва Лайло қолишди. Флоренс эр-хотин орасидан яна қора мушук ўтганини сезди.

– Ўзингизни қандай ҳис қиляпсиз, азиз Флоренс? – сўради амир. – Юз берган воқеадан даҳшатдаман. Тўғриси айтсам, ўша ишларни қилмаслигингиз керак эди. Бу – Америка суперклуби муаммоларини телевидение орқали ҳал қиладиган ютуқли ўйини эмас. Сиз туфайли қўшнилари билан қандай муаммолар чиққанини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Улар менинг чегараларимга танкларни ҳайдаб келишди. Ҳатто сизнинг мамлакатингиз ҳам қаттиқ хавотирга тушди. Улар: “О худойим, фақат янги Қувайтга айланмасин-да!” деб хавотир олишгандир. Вашингтон, Каффа ва Амо-Амас ўртасида кўплаб музокаралар бўлди. Мен ҳатто телефон ҳисоби қоғозига қарашни ҳам хоҳламайман. Ҳа, майли, булар ҳаммаси ортда қолди. Энди эса ўтиринг, ўтиринг, худо ҳаққи. Чой ичасизми? Ё бирон кучлироқ нарсами?.. Вискими? Ўзим ҳам йўқ демайман. Худога шукур, полковник Бутроснинг ҳаракатлари беҳуда кетмади.

Флоренс қошларини маъноли чимириб, “қўрқмай ўйин қилавер” деяётгандек тикилиб турган Лайлога қаради.

– Ҳа, – деди амир елкаларини сезиларли даражада кўтариб (Энг биринчи қоида – сурлик билан ёлғон гапираётганингизда қаддингизни кўтариб ўтир). – Унинг одамлари сизни топишди, айтиш керакки, вақтида топишди. Улар сизни нималар қилмоқчилигини фақат Яратган билади.

– Халоскорим полковник Бутросни Оллоҳ ярлақасин, – деди Флоренс.

Уларнинг юзини кўрдингизми? – сўради амир. – Биз уларни таъқиб этамиз. Уларга энди тинчлик бўлмайди. Балки, улар чегарадан ўтиб ҳам кетишгандир.

– Сиз мени ўғирлаганлар... васабийликлар деб ўйлайсизми?

– Албатта. Матарнинг бирорта фуқароси бундай тажовузкорликка қодир эмас.

Лайло нимадир деб минғирлади. Амир ҳушёр тортди.

– Хоним сиздан жуда ҳам хавотир олди, – давом этди у. – Ҳаммамиз ҳам, албатта. У телевидениеда чиқиш қилиб... барча Матар аёлларини то сиз топилмагунингизча эрлари олдидаги... хотинлик бурчини бажармасликка чақирди.

– Бу Аристофан учун қўл келган эди, – гапга қўшилди Лайло.

Амир ижирганди.

– Бу ҳам албатта сизни қидиришимизга ёрдам берди. Энди бутун Матар, айниқса, эркаклар, қайтганингиздан хурсанд бўлади. Афсус, ёнимизда узоқроқ қололмайсиз. Юз берган вазиятни ҳисобга олиб, менимча, Матарни тарк этганингиз маъқул. Менга сизнинг йўқлигингиз жуда ҳам билинади Флоренс. Сиз бизнинг кичкинагина, зерикарли қироллигимизни жонлантириб юбордингиз. Бироқ кетишдан олдин менга кичик бир ишда ёрдам беришингизга тўғри келади.

– Нега икки ё учта эмас, ҳукмдорим?

– Кўриб турибман, бу даҳшатли воқеа сиздаги ҳазилкашликни йўқ қила олмабди... Гап шундаки, менга сизнинг кичкинагина арзингиз керак.

– Мени ўғирлаганлар ҳам шундай дейишганди.

– Йўқ, бу бутунлай бошқа нарса, – деди амир шошилиб. – Менга мени Матар аёллари билан яраштириб қўйишингиз керак. Биласизми, нима, – у Лайлога жаҳл билан қаради. У ҳам эрига совуқ, таънали нигоҳини қадаб турарди, – кимдир гўё ҳукуматимиз бу воқеадан старлича хавотирланмаяпти, деб жамоатчиликнинг фикрини чалғитибди. Бу ахир, ғирт бўҳтон-ку. То кетгунингизга қадар бу фикрни ўзгартиришга ёрдам берасиз, шундайми?

Флоренс амирга совуққина қаради.

– Буюрганингизча, ҳазрати олийлари.

– Сиз жуда ҳам simpatico¹ Флоренс, бу сизнинг итальянларга хос қайноқ қонингизда бор. Мусоллини даврида улар ўзларини яхши тутмаган бўлишса ҳам мен доим итальянларни яхши кўрганман. Демак, сиз мен билан аёллар ўртасидаги тинчликни тиклайсиз? Ажойиб, ажойиб., Бундай бўлса холи қолдиришга рухсат этинг. Биз учун қилган яхшиликларингизга қандай жавоб қайтаришни билмайман. Сиз қандай қилиб бўлмасин биз томонга яна бир марта келишингиз керак. Ҳа, унугай дебман! Мукофот! – Амир қарсак чалди. Хонада қора қути кўтарган Фетиш пайдо бўлди. Амир уни очди. Қути ичида чиройли безак берилган, эмал ва олтиндан ишланган, бир-бирига туташган қилич ва тепасида шер калласи шаклидаги Матар давлат нишони ётарди.

– Биринчи даражали Матар қироллик ордени, – деди амир фахр билан уни топшираркан, – Уни биринчи марта аёл киши олиши.

Флоренс кўзини масхараомуз қисиб турган Лайлога қаради ва энгилгина таъзим қилди.

– Бу улуғ ишонч, ҳукмдорим!

– Уйингизга шошилинг, азизим. Шошилинг. Лайло, Флоренсни кузатиб қўймайсизми?

Машинага боргунча Флоренс Лайло билан паст овозда гаплашишга улгурди.

¹ Ёқимлисиз.

– Жинсий жиҳод ҳақидаги гаплар нимаси? – сўради Флоренс.

– Киноя қилма. Менинг режам иш берди. Беш кун давомида бирорта матарлик эркак хотини билан бирга ёта олгани йўқ. Менинг эримдан ташқари... Агар ўша мистер Тибадоинг бўлмаганда сен ҳали ҳам ертўлада ётган бўлардинг. Сени олиб кетишгандан кейин у ҳамма ёқни ағдар-тўнтар қилиб юборди.

– Бобби? У...

– Сени чиқиш йўлида кутиб турибди. У бутунлай янги лавозимда. Унга марҳамат қилиб, менинг энг яхши тилакларимни айт.

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

Флоренс Лайло билан саройнинг катта эшигидан чиқмасданоқ кулоғига оломоннинг говури эшитди.

– Бу нима? – сўради у Лайлодан.

– Сенинг мухлисларинг, азизам.

Сарой олдидаги майдонга минглаб одам йиғилган. Уларнинг асосий қисми аёллар эди... Улар Флоренсни кўриб, бор овозлари билан қичқира бошладилар.

– Фло-ренс! Фло-ренс!

Қаршисидаги мрамар зина тепасида турган Флоренс хаёлида ўз исми гул сувидан қилинган ҳаво тозалагичнинг номига ўхшаб янгради. Оломон уни ўраб олди. Ҳамма аёлни бағрига босишни хоҳларди. Ҳар бирининг кўлида даста-даста гул. Сарой соқчилари уларни тарқатишга уринар, аммо бундан фойда йўқ эди.

Лайло ушбу дамларнинг бирор сониясини ҳам кўздан қочирмаслик мақсадида аввалдан ўрнатилган ТВ Матар канали телевидениясини назорат қилиш билан банд эди. Учрашувни миллионлаб томошабинлар кўриб турарди.

– Фло-ренс! Фло-ренс!

Лайло Флоренсга эгилиб, кулоғига қичқирди:

– Менимча, бирон сўз айтишинг керак. Бўлмаса, улар сени қўйиб юборишмайди.

– Бироқ...

– Газзига миннатдорчилик билдиришни унутма. Акс ҳолда ҳеч қачон бу ердан кета олмайсан.

Флоренс қизариб, ногаҳон томоғига тиқилган ниманидир амаллаб ютди. У гарчи голиб бўлса-да чарчоқ ҳиссини енга олмаганди. У оломонни тинчлантириш учун қўлларини боши узра кўтарди... Вужудини ҳаяжон босди. Майдондаги кўпчилик аёллар европача кийимда, лекин миллий ёпинчиқдагилар ҳам кам эмасди. Чамаси Чикаго университети антрополог олимнинг фикри тўғри эди – ҳамма араб аёллари ҳам эркаклар ҳукмронлигидан қутулишга шошилмаётганга ўхшарди. Флоренс ўзини ҳозир ўлдириш қанчалик осонлигини ўйлаб қўрқиб кетди. Чунки улар кийган кенг-мўл кийимлар қуроолларни яшириш учун жуда қулай эди. Бироқ ана шу қўрқув ҳисси руҳини кўтарди. Кескин ҳаракат билан у оломонни тинчланишга мажбур қилди. Майдондаги одамлар унга бўйсундилар. У йиғилганларга мурожаат қилиш учун оғиз жуфтлади, лекин муносиб сўз тополмай қийналди. Ана шундагина у ёноқларидан кўзёшлари оқаётганини пайқади.

– Азизам, – деди Лайло. – Ўзингни қўлга ол...

Айни шу пайтда Флоренс эркак кишининг овозини баралла эшитди:

– Жин урсин сени, ҳой қиз, мухлисаларингга бирор нарса дейсанми, ё “Мисс Америка” конкурсида голиб чиққандек оғзингни очиб тураверасанми?

Овоз оловранг ёпинчиқ ёпинган аёлга тегишли эди. Флоренс таажжубланиб, Лайлога қаради. У жилмайиб, кўзини қисди.

Флоренснинг кўнглига келган биринчи ўй ана шу оловранг ёпинчиқлик аёлнинг бағрига ўзини ташлаш бўлди. Охириги дақиқалардагина ёпинчиқ ичидаги МРБ агенти билан оломоннинг кўз олдида кучоқлашиш оқибати нима бўлишини ўйлаб, ўзини зўрга тўхтатди.

– Гапирмайсанми? – оловранг ёпинчиқли давом этди. – Буларга бирор нарса де. Ё кечгача шу ерда тураверамизми?

Флоренс ўнг қўлини яна ҳам юқорироқ кўтарди, оломон бутунлай тинчиди.

– Худога шукур, опа-сингиллар. Яна сизлар билан биргалигимдан бахтиёрман. Ўйлайманки, эрларингиз ҳам бахтиёрдирлар!

Оломон унинг гапини маъқуллаб гувуллади.

– Мен ҳаммаларингга, шунингдек амирнинг хотинига миннатдорчилик билдираман.

Лайло кўлларини силкитди ва бошини бурмасдан, паст овозда хитоб қилди:

– Газзини ҳам унутма.

– Ва албатта, – давом этди Флоренс, – амирга – Матар шерига, янги Салоҳиддинга ҳам миннатдорчилик билдираман. – У иложи борича кулиб юбормасликка ҳаракат қилди. – Баҳодирдан... дунё бўйича... араб аёллари ҳимоячисидан... миннатдорман.

– Бироз ҳаддан ошиб кетаётганга ўхшамаяпсанми, азизам?

Флоренснинг кўз олдида экран қаршисида ўтирган Матар шери намоён бўлди. “Қанжиқ”, – деб хитоб қилар эди у гўё.

Оломон “Фло-ренс! Фло-ренс» дея қичқиришда давом этди. Матар шери чидай олмай, дўмбоқ бармоқлари билан пультага босиб, телевизорни ўчирди.

– Мен аввал ҳеч қачон аёл киши билан ўпишмагандим, – деб шивирлади Боббининг қулоғига Флоренс.

Лайло уларни Флоренснинг деразалари Мальборо майдонига қараган хонасига бирин-кетин олиб бориш ҳақида аввалроқ кўрсатма берганди. Учиб кетгунга қадар бир неча соат вақт бор эди.

– Мен эса аёллар билан ошиқ-маъшуклик қилувчи аёл билан сира ҳам бирга бўлмаганман, – деди Бобби, – хоҳлардим-у лекин иложи бўлмаганди...

Улар бир-бирларининг кучоқларига отилдилар. Сўнг Бобби каравотдан туриб, айвонга чиқадиган эшик олдида келди. Оқшом тушиб, кўчаларда чироқлар ёнган эди.

– Ҳаракат қилиш керак, Фло, – деди у майдонга қараб.

Флоренс жилмайди. У ипак чойшабга ўралиб олган, ўзини жуда бахтиёр ҳис қиларди.

– Сен умр бўйи мени шундай деб атайсанми? Мени Флоренс дегин. Бобби елкаси оша қаради:

– Каллангга шу фикр келишини билгандим.

Флоренс унга тикилиб тўймас эди. Бобби кўзига Стив Маккуини¹ га ўхшаб кўриниб кетди. – Айнан ўзи: оқ бадан, жингалак соч ва ниҳоятда ёқимтой. Унинг тўппончаси каравот ёнидаги столда ётарди.

¹ Стив Маккуини — (1930-190) машҳур театр ва кино актёри.

- Мени қандай топганингни гапириб бер.
- Айтиб бердим-ку...
- Яна бир марта айт...
- Қисқаси... Йўқ, мен сенга гапириб бера олмайман. Тур, кийин, вақт бўлди.
- Яна жиндай...
- Қолгани самолётда...
- Самолётда... ноқулай бўлмайдими? У ерда ҳам каравот бўладими? Мен йўл бўйи... хоҳлайман. Ахир мени қандай топдинг? Агар айтмасанг, ҳеч қасққа бормаيمان.
- Сени мажбур қиламан.
- Мен эса ўзимни мана шу каравотга кишанлаб қўяман.
- Кишанлар жонингга тегмадими?
- Гапириб бер.
- Бобби оппоқ чойшабли ҳайкалга ўхшаб ётган аёл қаршисида таслим бўлди...
- Фетиш, – деди у ниҳоят хўрсиниб.
- Нима хоҳласанг – розиман, азизим.
- Э, йўқ. Мен амирга хизмат қилувчи ўша йигитни тутиб олдим.
- «Тутиб олдим»инг нимаси?
- У французларга хизмат қилади. Мен бунни аниқладим ва сени қаерда сақлашаётганини айтмаса, ҳаммасини амирга маълум қиламан дедим. У дарҳол барча ишни жойига келтирди. Мен Бутрос билан боғландим. Кейин биз у билан... Умуман, ҳаммаси мана шундай бўлиб ўтди.
- Фетишнинг французларга ишлаётганини қандай аниқладинг?
- Менга қара, бу ҳақда самолётда гаплашсак бўлмайдими? Ум-Безирдаги француз аёлини эслайсанми?.. Дўмбоқча... Аннабел. У ҳарамда айни Малик динга муккасидан кетган пайтда пайдо бўлди... Гап шундаки, бу аёл французларга ишлайди. Мен уни фош қилдим.
- Уни фош қилдингми, ё?...
- Нима аҳамияти бор?
- Флоренс унга ёстиқни отиб юборди.
- Мени қидириб топгунингча ана шундай дўзахлардан ўтишингга тўғри келгани учун мени кечир.
- Бобби тўппончасини қўлига олиб, эҳтиёткорлик билан айвон эшиги томон йўналди. Пастдан кўтарилган аланга гавдасини ёритди.
- Чамаси, сенинг инқилобинг бошланди шекилли, Фло...

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

Флоренс эҳтиёткорлик билан балконга чиқиб, панжарадан пастга қаради.

– Миналаштирилган автомобиль, – деди Бобби. – Портловчи моддани аяшмабди.

– Лайло! – хитоб қилди Флоренс ва Боббининг телефонида унинг рақамини тера бошлади.

Узоқдаги портлаш овозидан бино ларзага келди. Ундан кейин шаҳар бўйлаб яна беш-олти жойда портлаш овози эшитилди. Портлашлар бир хил оралиқ вақт билан гумбурламоқда эди.

– Режа бўйича ҳаракат қилишяпти, – деди Бобби.

Ниҳоят Лайло гўшакни кўтарди:

– Флоренс? Нимадир бўляптими! Худога шукур, бу ердан Ҳамдулни олиб чиқишга улгурдим.

– Соғмисан?

– Салгина тимдаланган жойларим бор. Портлаш тўлқинидан ойна синиб кетди. Бу ерда ёнғин бўляпти, лекин ҳеч ким уни ўчирмоқчи эмас, шекилли. Ҳамма бекордан-бекорга қий-чув қилиб, югуриш билан овора. Қаердасизлар? Уйингиздами?

– Ҳа. Шаҳар бўйлаб портлаш овозлари эшитилаяпти. Бобби «бу – режалаштирилган» деяпти.

– Тезроқ кетинглр. Ўқ овозларини эшитяпман. Тўхта-чи, бошқа овозларни ҳам эшитяпман.

Гўшакдан айланаётган парраклар овози эшитилди.

– Бу – сен совға қилган вертолёт, – деди Лайло. – У кетишимиз ҳақида мени огоҳлантирмаганди.

– Тезроқ учиб кет, – деди Флоренс.

Парраклар овози қаттиқроқ эшитила бошлади.

– Флоренс! – ҳайрат билан қичқирди Лайло. – Улар учиб кетишяпти! Мен уни кўряпман. Учувчининг ёнида ўтирибди!

Паррак овози янада кучайди.

– Тўнғиз! Ифлос! Ярамас...

Портлаш овози эшитилди.

– Лайло! Лайло! Лайло!

– Нима бўляпти? – сўради Бобби.

– Лайло!

Бобби унинг қўлидан телефонни олиб, қулоғига тутди. Бироз тинглаб туриб, ўчирди.

– Кетишимиз керак.

У Флоренсга ўзи саройдан чиқаётганда кийган оловранг ёпинчиқ-кийимни узатди.

– Манавинга ўраниб ол.

Флоренс ёпинчиқ-кийимга тикилиб қолди.

– Фло, мода намойиш қилмоқчи эмасмиз, тезроқ!

Флоренс арабча кийимга аста-секин ўранди. Ундан ҳамон Боббининг иси келиб турарди. Бобби эса қаравотдаги чойшабни олиб, ўртасини пичоқ билан ёрди-да, бошини ўтказиб, кийиб олди.

– Маскарадни жуда яхши кўраман, – деди у. – Кетдик.

Улар лифтдан эмас, зиналардан тушишга қарор қилишди. Саккиз қават зинани босиб ўтишгач, Бобби эҳтиёткорлик билан эшикни очиб, вестибюлга мўраллади. Флоренс бетон деворга суюнганича ўзини бардам тутишга ҳаракат қиларди.

Кутилмаганда қандайдир шовқин эшитилди. Бинога кўчадан тўртта эркак бостириб кирди. Флоренс уларнинг қайси тилда гаплашаётганини – лаҳжаларидан илғади. Улар ҳеч нарсадан ҳайиқмай, баланд овозда сўзлашишар, қўлларидан тўппонча бор эди. Улар лифтга қараб югурганда Бобби аста эшикни ёпди ва ёнғинга қарши дастани тушириб, уни қаттиқ буради.

– Булар – васабийликлар, – деди Флоренс пичирлаб. Бобби унга саволомуз қаради. – Битгаси сўзларни нотўғри талаффуз қиляпти. Ишон, булар – васабийлик мукофеллинлар.

Флоренс билан Бобби ертўлага тушиб, узун темир нарвонга дуч келишди... Бир амаллаб иккинчи қават балкониغا чиқиб олишди. Пастда, балкон тагида ахлат тўла қоплар ортилган контейнер турар эди.

– Сакрай оласанми? – сўради Бобби.

Флоренс бош ирғади. Контейнергача бўлган масофа етти метрча келарди. Улар қандайдир шовқин остида бараварига пастга сакрадилар. Флоренс тагида нимадир қимирлаётганини сезди. Каламушларни кўриб, беихтиёр қичқириб юборди. Бобби уларни қўллари билан ура бошлади. Кейин ахлатли халталардан бир нечасини йиртиб, ўзи ва аёлнинг устига ёпди. Контейнердаги чиқиндилар қирқ даража иссиқда бир неча кундан буён шу ерда турганди. Қўланса ҳиддан бошлари айланиб, кўнгиллари айнади. Бобби қўлини чўзиб, тинчлантирмоқчи бўлгандек қизнинг елкасини силади.

– Бегона мамлакатни яқиндан ўрганишнинг энг яхши усули шу, – шивирлади у.

Тепадаги балкон эшиги шарақлаб очилиб, икки кишининг овози эшитилди. Флоренс нафасини ичига ютди. Эшик ёпилди. Ҳаммаёқ сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Улар ўн дақиқача қимирламай ётишди. Ниҳоят, Бобби Флоренснинг қулоғига шивирлади:

– Ширинлик буюрасанми ё официант билан ҳисоб-китоб қилайми?

Улар контейнердан тушиб, иложи борича панароқдан юришга ҳаракат қилганча, қирғоққа қараб кетишди. Шаҳарда яна портлаш ва ўқ овозлари эшитиларди. Ниҳоят, улар одамлар ўртасига кириб олишди.

– Агар тўхтатишса, ўлгудек кўрққанга ўхшаб дод-вой кўтар.

– Бунинг қийин жойи йўқ. Қайси томонга кетаяпмиз?

Бобби бир зум ўйланиб қолди:

– Аэропорт ёпиқ. Демак, кўрфазга.

– Сувдаги такси фаолият кўрсатмаяптими?

– Нима деб ўйлаяпсан? Бир соатдан кейин ўз кемамизда бўламиз. Француз шампанидан ичиб, ишқий ўйинлар билан шугулланамиз.

Флоренс негадир бу гапларга ишонмади. Орадан бир сония ўтгач, Бобби уни излаб, бир ўзи келганини айтиб берди. У ёлғиз ҳаракат қилмоқда эди.

– Тўппа-тўғри сув томонга йўл оламиз, – деди Бобби. – Сув бор жойда қайиқ бўлади. Қайиқ бор жойда қочиб кетиш имкони мавжуд.

– Мени деб бир ўзинг қайтгансан, шундайми?

– Ҳаммаси яхши бўлади. Мен Яқин Шарқда бундай тўнтаришлардан кўпини кўрганман.

Улар чорраҳага етиб келишди. Бобби муюлишга бир қараб тезда яширинди. Кўча Матар белгиси бор пулемётли бронетранспортёрларга тўла эди.

Қирғоққа ёндош Соуме кўчаси бўйлаб юришди. Бобби бурчакдан яна бир мўралаб, Флоренсга орқага қайтиш ишорасини қилди. Гаванга элтувчи ҳамма кўчалар тўсиб қўйилганди.

– Чамаси, улар бугун оқшом қирғоқда сайр қилишни маъқул кўришмайди, шекилли, – деди гўлдираб Бобби. – Нима бўлаётганини билиш керак.

Улар то каттакон витринасида маиший техника ва телевизорлар кўриниб турган ойна ёнига етгунча тўхташмади.

– Атрофни кузатиб тур, – деди Бобби эшикни очишга уриниб.

Бир сония ўтиб, қулф шиқирлади. Бобби сигнализация ишламаётганмикин, дея қулоқ солганича аста эшикни очди. Улар ичкарига киришди.

Дўконнинг бир томондаги девори ёнида элликтача телевизор турарди. Бобби пештахтадан ўтиб, уларни ишга тушира бошлади. Ҳамма телевизорлар ишга тушиб, дўкон ичи мовий рангга тўлди.

– Суперкубокни шу ерда кўриш керак экан, – деди Бобби бир нечта тугмачани баробар босиб .

– Қирқ бешинчи канал, – деди Флоренс.

Бу – ТВ Матар канали эди. Одатда, бу пайтда ТВ Матарда овсар мукфеллинлар ҳақидаги ҳажвий фильм бўлиши керак эди. Бироқ ҳозир янгиликлар канали столи ёнида юзи тунд бир кимса ўтирарди. Боббига ҳам, Флоренсга ҳам унинг кимлиги яхши маълум. У одам матарлик муллаларнинг анъанавий кийимида бўлиб, инглизча эмас, матарча гапирмоқда эди. Флоренснинг дастлаб тушунганлари «жиной», кейин «динсизлар», ундан кейин «вақтинча» ва «имом Малик», охирида «худоба шукур» бўлди. Бу гапларнинг биронтасида умидворлик нишонаси йўқ эди... Кейин Флоренс ўз исмини эшитди. Ёпинчиқ туфайли иссиглаб кетаётган бўлса ҳам ўз исмини эшитиб, орқасида муздек чумоли юриб кетаётгандек бўлди. Бошловчининг сўзидан Флоренс ҳамон шаҳар ичидалигини барча ҳалол фуқаролар уни ушлаши лозимлигини билди, у ўта хавфли жиноятчи эмиш. Флоренс энди шайтонга тенглаштирилган душман деб аталмоқда эди...

Мулла гапида давом этди. Матарнинг илоҳий ерида худоба шукур, ҳукумат ўзгарди. Ўн йиллик коррупция билан бошқарилган давр орқада қолди. Янги тонг бошланди (ваҳолонки, соат кечки саккизни кўрсатиб турарди). Инқилобий ислом республикаси ўрнатилди, худоба шукур. То эски тузумнинг охири қолдиқлари тозаланмагунча фуқароларнинг кўчага чиқиши ман этилади.

Экранда қора кўзойнак таққан Газзи пайдо бўлди. У жилмайганича фотографа кўл силтарди. Бу сурат газеталарда «бахтли замон» деб аталган пайтда олинган.

– Имом ўзининг барча фуқароларига маълум қилади! Динсиз сотқин ва империалистларнинг малайи амир Газзир бек Хаз ўлди. Оллоҳ акбар. У ўз саройидан кўрқоқларча қочмоқчи бўлди, лекин унинг америкаликлар совға қилган вертолёти дарахтга илиниб қолиб, ерга ағдарилди. Амирнинг собиқ хотини...

Флоренс нафасини ичига ютди.

– ... қамоққа олинган. У Оллоҳ таолога ва Матарнинг фуқароларига қарши қилган жиноятлари ҳақида кўрсатма бермоқда. Шон-шуҳратли ва Оллоҳ ярлақанган имом Маликнинг умри мангу бўлсин! У Оллоҳ томонидан бизга юборилган илоҳий Матарнинг халоскоридир!

Флоренс мобил телефонда рақам тера бошлади.

– Нима қилаяпсан, азизам?

– Бу – Яқин Шарқ. Савдолашаман.

У саройнинг телефон рақамини терди. Кимнингдир ҳукмфармо овози жавоб берди:

– Флоренсман. Кимлигимни биласизми?

– Ҳа.

– Имом Малик билан гаплашишим керак.

– Мумкин эмас.

– Унга айтишим керак бўлган ўта зарур маълумот бор.

– Гапиринг.

– Мен уни фақат имомнинг ўзига айтаман, – деди у кескин. – Зудлик билан мени у билан уланг бўлмаса, пушаймон ейсиз...

– Улар қўнғироқ қаердан бўлаётганини текширишяпти, – шивирлади Бобби.

Флоренс телевизорлар олдида у ёқдан-бу ёққа асабий бориб кела бошлади.

– Фло, – шивирлади Бобби, – бошингга урасанми?

– Ўзим жавоб бераман.

– Жин урсин сени, ҳой қиз! – у жон-жаҳди билан эшикни урди. – Сен ҳамини ҳамма нарсага жавоб берасан. Шаҳид бўлмоқчимисан? Портловчи модда билан чиқиб, бирорта автобусни портлат.

– Нарг тур!

– Бу – имом Малик, – гўшакдан ҳайратланган овоз эшитилди. – Ўзинг йўқол.

– Сизга айтмаяпман, кечирасиз.

– Нима керак?

– Алмашув таклиф қиламан. Ўзимни шайх Лайлога алмаштираман.

– Нима фарқи бор? Сизни эрталабгача тутишади ёки ўлдиришади.

– Уни самолётга чиқаринг. Уни телевизорда самолёт трапидан ерга қадам қўйганини кўрганимдан сўнг таслим бўламан. Кейин нима хоҳласангиз, шуни тан оламан.

Малик кулди:

– Сиз ҳар қандай ҳолатда ҳам тан оласиз.

– Эшитинг, Малик, сиз Матарда чодра ҳақида қонун қабул қиласиз, шундайми?

– Бўлиши мумкин. Лекин унинг ишга қандай алоқаси бор?

– Матарда икки ярим миллион аёл яшайди. Ҳар бир чодрани очиб кўриб, мени топгунингизча қанча вақт керак бўлади?

– Мен ҳеч қачон шовишаётганим йўқ. Менинг пойгачилик касбим орда қолди, Худога шукур.

– Қўйсангиз-чи, Малик! Наҳот сиз менинг бошимни танамдан жудо қилиш учун шунча узоқ вақт кутишга рози бўлсангиз?

– Имом Малик, рухсатингиз билан, – деди у деярли хушчақчақ оҳангда. – Бошингизни кессин? О, йўқ. Менинг хаёлимда бошқа фикрлар бор. Бироқ ҳаммасининг ўз вақт-соати келади. Мен энди кетишим керак. Мамлакат ўз ҳукмдорини кутмоқда.

Телеэкранда энди Маликнинг оломон олдидаги чиқиши намойиш этилмоқда эди. Ислом дини йўлбошчиси мақоми учун у жуда замонавий кўринарди. Чунки динга хизмат қилмоқчи бўлган бу уламнинг кийимларини французлар тикканди.

Флоренс узун ойнаванд пештахтага қаради. Уларнинг ортига кўплаб уяли телефонлар ва бошқа электрон асбоблар териб қўйилганди. Флоренс пештахта ортидан металл мисранг топиб, у билан ойналарни синдира бошлади.

Бобби ҳайрат билан уни кузатарди.

– Фло, нима қилаяпсан?

– Аксилинқилобни бошляпман.

У ҳамма уяли телефонларни битта елим халтачага жойлади. Кейин Боббига видеожиҳозлар қўйилган пештахтани кўрсатди:

– Илтимос, ана шу ерни синдир.

Бобби тўппончасининг орқаси билан бир уриб ойнани синдирди. Флоренс бир нечта видеокамерани олиб, уларни ҳам халтачага тикди.

– Илтимос, манавини ҳам.

Бобби итоаткорлик билан учинчи пештахтанани ҳам синдирди... Флоренс батареика билан ишлайдиган бир нечта мини телевизорни олди. Ўлжа йиғишни тугатиб, Боббининг ёноғидан ўпди.

- Хайр, азизим, – деди у.
- Нима деяпсан?
- Бобби, ўзинг ўйлаб кўр. Улар гаражда янги ҳукмдорнинг одамларидан бирини ўлдирган оқ-сарикдан келган европаликни қидиришмоқда. Янги Матарда яна неча кун қочиб юрмоқчисан?
- Дарвоқе, менинг ҳам чодрам бор.
- У жилмайиб, унинг ёноғини силади.
- Сенинг фойдангдан кўра зиёнинг кўпроқ тегади.
- Флоренс оловранг ёпинчиқ-кийимга ўраниб, қаппайган халтани қўлтиқлади. У энди дўкон айланиб, уйига қайтаётган мусулмон аёлидан фарқ қилмасди.
- Флоренс кўчага мўралади, у ёқ-бу ёққа қараб, Боббига бир назар ташлади-ю, дўкондан чиқди.
- Бобби ҳам абони ёпиниб, унинг изидан жўнади.

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ БОБ

Матарда тўнтариш ёки Давдепартаментда айтганларидек, «Матар вазияти» Қўшма Штатлар ҳукуматида гафлатда қолдирди. Оқ уйдангалига маъмурият «бир қанча вақтдан буён» у ерда юз бераётган даҳшатли воқеалардан хабардорлиги, қўл қовуштириб ўтирмасдан бўҳроннинг олдини олиш учун барча чораларни кўраётганини айтди. Аслида эса бу қуруқ гап эди.

Капитолия тепалигида «Матарни ким йўқотди?» деган хитоб тобора баланд янграмоқда эди. Сенаторлар зудлик билан жавоб талаб қилиб, минбарни муштлашарди. Президент баёнот билан чиқиб, уларни нималар кутаётганини таъкидлади. МРБ расмий шарҳдан қочиб, жавоб олишдан бош тортмасликларини, бунга ҳатто сенаторлардан, президентдан ҳам кўпроқ муштоқ эканлигини айтди. Давлат котиби ҳеч қандай жавоб бўлмадлигини, агар бўлса уни эшитиш ўзи учун ҳам қизиқлигини билдирди. БМТнинг Бош котиби эса ижобий жавоблар мавжудлигига ишонишини, бироқ бунинг учун тўғри саволлар бериб, уларни тўғри таржима қилиш зарурлигини, бу эса узоқ вақтни олишини билдирди.

Бир хиллари эҳтиёткорликка, бошқалари жиддий ҳаракат қилишга чақирардилар. Учинчилари ўртада туриб, ўта юмшоқ қарорлар қабул қилишга даъват этишарди. Ҳар бир лагерда ўзига хос кучли, қатъиятли шахслар бор эди; бир томонда янги корчалонлар «жин ургур нефтни бизга шунчаки сотсанглар бўлди» деган шиор билан чиқсалар, иккинчи томонда янги ишбилармонлар «биргаликда бундан яхши дунё қуришимиз мумкин, бироқ бу жараён давомида кўпчилигингизни ўлдиришингизга тўғри келади» деб баёнот беришарди.

Маълум доираларда айтишларича, Америка президенти тугунни ечишга қийналиб ҳаракат қиларди: қайноқ нуқтага авианосец юбориш керакми (чамаси, ўзини ана шу сузувчи аэродромга учиб келишини истисно қилганда, ҳар қандай президентнинг хазинасидаги сийқа ибора) ёки у ёққа атом сувости кемаларини юборайликми?

... Кўп ўтмай интернетда ва телевидениеда марҳум Газзир бен Хазнинг Ум-Безирдаги «ёзги» қароргоҳида тасмага туширилган кадрлар пайдо бўлди. Парижнинг «Тўртинчи канал»и амирнинг ҳарамии ҳақида шунақанги ҳужжатли фильм намойиш қилдики,

Кама-сутранинг муаллифларию Казанованинг ўзи, ҳатто маркиз де Сад ҳам бу кадрларни кўриб, хижолатдан қизариб кетиши аниқ эди. Фильм махфий камерада олинганди (муаллиф кимлиги айтилмади, Аннабел қўл қовуштириб ўтирмагани билиниб турибди). Бир эпизодда Матар амири икки гўзал қизнинг кўксига қошиқлаб қора икра сураб, сўнг Татьяна, Светлана деб аталаётган бу гўзалларнинг кўксидаги икрани ялаб, ейишга киришарди... Бундан ташқари у «Саутери комфорт» деган ёрлик ёпиштирилган шишадаги суюқликни ичар ва «Худога шукур!» деб қичқариб кўярди. Аслида Худога ҳар ким ўзича сўгинади, лекин бу шармандали манзара Матардан ҳайдалиб, Канн, Гетаад ва Полтофинодаги бункерлардан бошпана топган оқсуякларнинг ҳаёт тарзини мушкуллаштирар, улар ўзларининг «Чавас» ва «Кристал»ларини ичиб, марҳум амир инсоният тараққиётига ўз гоёлари билан ҳамини ижобий таъсир кўрсатганини таъкидлашарди, холос.

Малик ҳокимиятни қўлга олганидан кейин биринчи галда аёлларнинг автомобиль бошқаришини ман қилди. Чодра ёпиниш қонун билан мустаҳкамланди. Аёллар эркаларнинг кузатувисиз кўчада юриши қонунга зид деб эълон қилинди, аёл киши кулса йигирма қамчи уришни жорий этди. Кулаётган аёл бахтли бўлиши мумкин, бунга эса йўл қўйиб бўлмайди.

Бу янгиликлар Матар аҳолисига қувонч келтирди деб бўлмайди, албатта. Лекин Маликни уларнинг фикри қизиқтирмас эди. Робеспьер (собиқ Черчилл) майдонига каттакон қурилиш крани келтирилиб, инқилобга қарши руҳдаги бир қанча одам унга осилди. Чодрасиз, эркалар кузатувисиз юрган бир нечта аёл ҳам «насибаси»ни олди. Мукофреллинларнинг расмий вакили уларга шаръий ҳукм эълон қилиб, бу аёллар, шубҳасиз, қора танли ошпазлар билан кўнгил хушлагани кетаётган эди деб таъкидлади... Бечора аёллар сут сотиб олишга ёки кимёвий тозалаш бўлимидан кийимларини олишга бир дақиқага чиққанларини айтиб, фарёд солишди, лекин фойдаси бўлмади. Қамчилаб уриш, калласини олиш, тошбўрон қилиш каби тадбирларни роҳатланиб томоша қилиб ўтирган Маликнинг кўнглида аслида бечора қурбонларга нисбатан нафрат йўқ эди. Улар Маликни қизиқтирмасди ҳам. Бундан кўра у телевизорда «Формула-1» русумидаги пойгани ёки «NASCAR»ни (эндиликда яширинча бўлса ҳам) томоша қилгани минг марта афзал эди. Барча калтаклашлар ва қатл қилишлар ортида унинг васабийлик ҳомийлари турарди. Қамчилаш ва бошини танасидан жудо қилиш жазоларини қўллашга ўшалар мажбур қилишганди. Чунки айнан ўшалар уни тахтга ўтқазгандилар. Шу боис Малик уларнинг айтганини бажаришга мажбур эди.

ТВ Матар ва Маликнинг ўғай акаси Газзир (вертолёт дарахтга урилиб эмас, бошқариладиган ракета билан отиб туширилганди) Хомужлар хонадонига жуда кўп кўнгилсизлик ва таҳқирлар олиб келди. Энди ана шулар учун товон тўлаш вақти келди. Бундан ташқари, бир неча ой ТВ Матарни томоша қилиб, ўз ҳақ-ҳуқуқини қидира бошлаган васабийлик аёлларнинг ҳам танобини тортиб қўйиш лозим эди.

Дастурнинг мазмуни тубдан ўзгарди. Энди турли рецептлар, эрнинг кўнглини олиш, семиз исроилликлар ва америкаликлар ҳақидаги комедиялар намойиш қилинарди. Пайшанба кунлари соат кеч саккизда «Ҳамма имонни яхши кўради» кўрсатуви бўлиб, унда Малик

Қуръонни овоз чиқариб ўқир ва мутлақо антиқа тарзда шарҳларди... Каналнинг обрўси тушиб кетган, дастурни янгилаш учун вақт кераклигини ҳамма биларди.

Маликни тахтга «чиқариш»да Васабияга ҳамкорлик қилган Франция воқеаларнинг боришини унчалик қўллаб-қувватламасди. Бироқ *Ministire de Petrole* (Нефть саноати вазирлиги) Васабия билан тез кунларда *entente economique* (ўта ёқимли битим) тузиши — нархларни йигирма фоизга тушириши кутилаётгани учун бу борада Франция шовқин-сурон *bruit* (жанжал) кўтармоқчи эмасди.

БМТ қошидаги АҚШнинг доимий вакили Хавфсизлик кенгашининг ҳожатхонасида Франциянинг доимий вакилига бу ҳақда эркакчасига гапирганда, у бошини чайқаганича кўзларини дум-думалоқ қилиб: «Ҳа, ҳа, ҳа. Лекин биз бу одамлар билан нима қила олардик? Улар умуман, иложсиз...» деб такрорлади ва жуфтакни урди.

Франция ҳам Матар билан ўзаро хавфсизлик борасида битим тузмоқчи бўлди унга кўра кўрфазда Француз ҳарбий-денгиз базаси бўлиши керак эди. Париждаги янги ҳукумат Шарл де Голль руҳидаги (кўпчилик таъбирича Наполеон руҳидаги) Шарққа тегишли режаларини тантали равишда эълон қилди. Унга кўра уч рангли француз байроғи денгиз шамолида мағрур ҳилпирай бошлади. 1922 йилдаги ҳамма камситишлар учун ниҳоят, қасос олинди...

Айни замонда Америкада галларга қарши кайфият тўлқини кучайиб бормоқда эди. Француз метрдотелларига безорилар тўдаси ҳужум қилар, пештахталар парчаланиб, ресторан бўйлаб отилар, шампан винолари ўраларга тўкилар, «Пежо» автомобилларига чириган сабзавотлар улоқтирилиб, имкони борича расво қилинарди. Ҳамиша файзли кечалар ташкил қилинадиган Вашингтондаги Франция элчихонасига қутурган инжилчи насронийлар ҳужум қилиб, беғуноҳ қурбақахўрларга қарата ўқ узишарди...

“... Матарни ким йўқотди?» деган хитоб тобора қаттиқроқ янграр, ваҳоланки, ўтказилган сўровномада америкаликларнинг учдан икки қисми: «Умуман, Матар қаерда жойлашган?» деган саволга савол билан жавоб қайтаришганди. Шундай бўлса-да, сўровнома ташкилотчилари томонидан «динсиз қурбақахўрлар» ва «ифлос васабийликлар» бу мамлакатни «Американи аҳмоқ қилиш учун» ҳамда «нефтнинг нархини осмонга чиқариш учун» ўзиники қилиб олганини тушунтиргач, кўпчилик ҳукуматдан агар жуда қимматга тушмаса ва уни ўн икки километр баландликдан ошмаган ҳолда амалга ошириши мумкин бўлса, тезроқ бирор чора кўришни талаб қила бошладилар. Пентагон бу ҳудудда яна битта жанговар ҳаракат қилишини хоҳламаётганлар ҳам бор эди.

Флоренс икки қўлида электрон асбоблар тўлдирилган халтачаларни кўтариб, жаноб Дера’анинг маиший техника дўконини тарк этган кундан икки ҳафта ўтгач, умумий вазият ана шундай эди.

Бленхайм пляжидан йўлга чиққан Ренард билан Жорж Вашингтонга етиб келгандилар... Сувости кемаси уларни авианосецга элтиб қўйди. У ердан Бахрайнга, кейин оддий самолётда Римга, ундан Вашингтонга келиб, шу заҳотиёқ Матарга қилган ташрифларига доир ҳамма маълумотлар учирилганидан хабардор бўлишди.

Матарга кетишдан олдин ҳаммалари тўпланган Александриядаги уйчада эндиликда ўрта ёшлардаги оила яшамоқда эди. Улар бу уйни ярим йил аввал интернет орқали сотиб олганликларини зўр бериб

таъкидлашга уринишарди. Жорж билан Рик очиқ денгизда ташландиқ кемага дуч келган денгизчиларнинг аҳволига тушиб қолишди. Бортда кема жамоаси йўқ, лекин пиёлалардаги қаҳвалар қайноқ, кулдондаги сигаретлар тутаб ётибди.

Жорж давдепартаментдаги ўзи ишлаган эски бўлимга қўнғироқ қилди. Бошлиқ ўринбосари бўлмиш Даккеттнинг гапларидан маълум бўлдики, Жорж аллақачон Гватемалага ишга ўтказилган экан. Раҳбарият Жоржнинг Яқин Шарқ бўлимидаги аввалги иш жойига қайтишига қарши эмасди ва у кўп ўтмай жонажон Саргоссидаги тўралар орасида ўз жойини эгаллади.

Улар Рик билан бирга банкдаги ҳисоб рақамларини текширишганда манбаси номаълум, лекин кишини қувонтирадиган тарзда ҳар бир ҳисоб рақамида бир миллион доллар пайдо бўлиб қолганини билишди. Бу пулларни ғойиб бўлган Сэм тоғадан бошқа одам ўтказмагани аниқ эди. Пуллар хизматлари эвазига берилган мукофот эди. Орадан бир неча кун ўтиб, ҳисоб рақамларидаги пуллар бирдан йўқолди, кейин эса икки баробар миқдоридан яна пайдо бўлди – бу саҳийликни ҳам у киши қилганига шубҳа йўқ эди. Рик билан Жорж пуллар гоҳ пайдо бўлиб, гоҳ йўқолишини: «Тинчгина, ақлли бўлиб юринглар, пулларингиз ҳам кўпаяверади. Акс ҳолда уларнинг қаёққа учиб кетганини билмай қоласизлар» деган маънодаги огоҳлантириш деб тушундилар.

Банкдаги пуллари кўпайгани Рик билан Жоржнинг кайфиятларини кўтарди. Бироқ орадан кўп ўтмай Матарда бошланган ва телевизор орқали курсатилаётган даҳшатли воқеалар иккаласини бутунлай тушкунликка тушириб қўйди. Улар энди осмондан тушган миллионларни қандай сарфлашни эмас, Флоренснинг аҳволи қандайлиги ҳақида кўпроқ ўйлашарди.

Бир кун оқшомда улар Дюпонсерклга яқин жойдаги Рикнинг квартирасида пиво ҳўплаб, телевизордан янгиликларни кўриб ўтиришарди. Кутилмаганда дастурни олиб борувчи телекомпанияларининг Манамадаги бюросига Матарда суратга олинган видеоёзув келиб тушганини эълон қилди. Бошловчи жуда ҳаяжонда, чунки амир Малик чет эл журналистларининг мамлакатга киришини ман қилган эди.

Рик билан Жорж нафасларини ютганча телеэкранга тикилишди. Экранда Флоренсга ўхшаган қиёфа пайдо бўлганда уларнинг юзлари қувончдан ёришди. Товуш ёмон бўлса-да, гапларни тушуниш мумкин эди.

Мен сизларга ишғол қилинган Матардан мурожаат қилаяпман. Бу мамлакатга темир чодра ёпилди. Марҳум амирнинг хотини Лайло мустабид Малик ва унинг васабийлик ҳамда француз хўжайинлари томонидан ҳибсга олинди. Аёлни ҳар кун қийнаб, аста-секин қатл қилишмоқда: лекин у руҳан бардам. Улар бутун дунёдаги маданий мамлакатлар халқларига мурожаат қиладилар. Исломни оёқости қилаётган қора кучларни тўхтатинг. Буюк дин ва унинг асосчиси пайғамбар Муҳаммадни таҳқирлашни тўхтатинг! Улар сизлардан: «Озодлик! Озодлик! Озодлик!» деб сўрамоқдалар.

Шундан кейин бошловчи видеоёзувдаги шахс ҳақида тузукроқ маълумотга эга эмасликларини айтди. Чамаси, бу аёл ТВ Матарда ишлаган. Шунингдек, у Америка фуқароси бўлса керак деб тахмин қилинди. Бу факт, бошловчининг таъкидлашича, «Кўшма Штатлар ҳукумати учун вазиятни жиддийлаштириши мумкин».

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

Кунда томошабинларга яхши кўриниши учун савдо марказининг ўртасига, фавворалар ёнига ўрнатилди.

Флоренс одамларнинг эътиборини тортмасликка интилганича, аста-секин тахта супага яқинроқ борди. Махсус камаридаги видеокамера унинг чап қўли остига жойлаштирилганди. У объектив учун олдинроқ ёпинчиғидан тешик очиб қўйганди.

Тахта-супа бурчакларида биттадан мукфеллин турарди. Кейинги пайтда уларни диний эътиқодни мустақамлаш учун Васабиядан юк машиналарида кўплаб келтирмоқда эдилар. Улар махфий полиция агентларига ўхшаб, ҳамма ерда изғиб юришарди. Уларга матарликларнинг саноксиз таъзимлари ва хушомадлари ёқарди. Эркак кишининг мажбурий кузатуви остида кўчада юрган Флоренс уларни кўриб қолса (айниқса, тунд мукфеллинни) дарҳол таъзим қилар ва: «Сенинг шу ердалигинг учун Оллоҳга шукур, о менинг акам!» дерди. Қора кўзойнак ва ёпинчиқ билан европача қиёфасини беркитган кузатувчиси эса уни енгил туртиб: «Нари кетдик, синглим. Оллоҳнинг севган бандаларини ёрлақанган ишларидан чалғитма!» деб қўярди.

Матарлик оддий аёлларга кўпроқ ўхшаш мақсадида Флоренс янги мева ва бошқа маҳсулотлар солинган тўқима сават олиб юрарди. Мевалар тагида 9 миллиметрли тўппонча ётар, мукфеллинлар ва уларнинг қилмишларини кўргани сайин Флоренс тўппончани қўлига олишга хоҳиш сезарди. Бобби гаражда Маликнинг одамларидан бирини отганда Флоренс унга жаҳл қилганди. Энди унинг фикри ўзгарди. Ишғол қилинган Матардаги бир неча ҳафта уни нафратланишга ўргатди.

Оломон ҳаракатга келди. Қатлни бошқарувчи йўлидагиларни итариб-суриб эшафотга яқинлашди. Тўрт бурчакдаги мукфеллинлар одамларни жим бўлиб, диққат қилишга чақира бошладилар.

Бошқарувчи зинадан кўтарилиб, ҳукмни ўқиди. Ардиша исмли аёл автомобил бошқаришдан ташқари Матардан чиқиб кетмоқчи бўлганда ушланибди. Имом Малик бағри кенглик қилиб, ўлим жазосини юз таёқ уриш билан алмаштиришга рози бўлибди. Оллоҳ меҳрибон!

Шундан кейин дағ-дағ титраб, шафқат сўраб ёлвораётган Ардишани олиб келишди. Мукфеллинлар уни эшафотга боғлаб қўйишди. Улардан бири бир метрли таёқни олиб, у билан оғриқдан буралаётган аёлни бир маромда ура бошлади. Ўтгизинчи зарбагача у фарёд солиб бақирди. Кейин уни ўчди. Қатлхонани ўраб олган аёллар йиғлаб, шафқат қилишларини сўраб, ялинишга тушдилар. Тадбир ўн дақиқа давом этди.

Ҳаммаси тугагач, ҳукмни ўқиган мукфеллин — капитан имомнинг раҳм-шафқат кўрсатгани учун тасанно айтди-да, оломонга тарқалишни буюрди. Кўпчилик томошабин аёлларни кузатиб келган эркаклар бу пайтгача бемалол сигарет чекиб ёки «Старбакс» қаҳвасини ичиб туришганди. Энди улар ўз ихтиёридаги одамларни йиғиб, тарқала бошлади. Кўпчилик халойиқ йиғилганидан фойдаланиб қолиш умидида дўконларга тўлдириб ташланган маҳсулотлардан харид қилиш учун йўл олди. Флоренсни кузатиб бораётган эркак ҳам уни етаклаб кўчага қараб юрди.

Ниҳоят улар машинага тушиб, бир қанча вақт жим кетишди. Флоренс камерани чиқариб, ҳамма нарсани ёзиб олиш имкони бўлганми-йўқми, текшириб кўрди. Бобби динамикдан таралаётган калтак зарбалари овозини эшитиб, секингина «ўчир» деди.

Амо-Амасда дўст Васабия қўшинлари тўлиб кетганди. Малик француз аскарларини ҳам чорлаганди, лекин Париждагилар рад этишди. Французлар бусиз ҳам БМТга анчагина тушунтириш беришга мажбур бўлдилар. Шундай бўлса-да, улар Матарга le infrastructureни йўлга солиш учун юзлаб маслаҳатчиларини юбордилар. Минглаб матарликлар эса бу пайтда мамлакатдан қочиб кетдилар (Улар асосан Франциянинг жанубига бориб жойлашдилар).

Флоренс билан Бобби асосий йўлни четлаб, шимол томонга боришарди. Машиналар оқими ўз ҳаракатини секинлаштирди. Бобби ойнадан бош чиқариб қараб анча нарида турган полиция машиналарини кўрди. Матарда блокпостлар ва ҳужжат текширишлар аллақачон расмий қоидага айланиб қолганди. Флоренс камерадан кассетани чиқариб, пляжда болалар ўйнаётган кассетага алмаштириб қўйди. Агар камерани мусодара қилишса, кассетадаги ёзувлар ҳеч кимни хавотирга солмайди.

– Мева солинган сават ўрталарида турарди. Улар полициячиларнинг ёнига келишди.

– Оллоҳга шукур, – деди Бобби ҳужжат сўраган полициячига.

Бобби араб тилини мукамал билар, баданига эса махсус крем суриб олганди.

Полициячи унинг саломига жавоб бермасдан ҳужжатларни варақлай бошлади.

– Қаёққа кетаяпсизлар?

– Рухсатингиз билан уйга.

Флоренснинг Матардан олинган паспортини полициячи синчиклаброқ текширди.

– Хотинингми? – ниҳоят сўради у.

– Учта хотиним бор. Бу – энг чиройлиси. Савдо марказидаги қатлини ўз кўзи билан кўрсин деб ўзим билан олиб чиқдим. Бошига бирор бемаъни фикр келмаслиги учун. Имомимизга раҳмат!

Полициячи ҳайкалдек қотиб ўтирган Флоренсга синчиклаб тикилди.

– Саватда нима бор?

– Машуфф водийсидан келтирилган анжир, – Бобби саватни полициячи томон сурди. – Душманларимиздан ҳимоя қилаётганингизга миннатдорчилик белгиси сифатида марҳамат қилинг. Ажойиб мевалар.

Полициячи саватни олмоқчидек ҳаракат қилди.

– О қадрдоним, ёлбораман, бу – болаларимнинг кечки насибаси, – у шундай деб тўпигига тўппонча боғланган чап оёғини эҳтиёткорлик билан узатди.

Офицер бир зум иккиланди. Кейин бир нечта энг яхши пишган меваларни олиб, саватни қайтариб берди. У қўлини силтаб:

– Ўтиринглар, – деди.

– Оллоҳ мадаккор бўлсин, – деди Бобби. Бир лаҳзадан кейин қўшиб қўйди:

– Овсар.

Йўлда бошқа тўсиқ учрамади. Улар кўп ўтмай Амо-Амаснинг энг камбағал жойларидан бири ҳисобланган Шерала ҳудудидаги кулранг бетон уйларига етиб олдилар. Бу ердаги кўчаларга шиша синиқлари тўкиб ташланган, деворларга михлар қоқилган, дарвозалар тагида оқ итлар қаторида кўчада яшашга маҳкум қилинган филиппинлик ишчилар ётарди.

Хонага кириб, Флоренс видеоёзувдан нусха олди. Жонига теккан ёпинчиқни ечиб ташлаб, камера объективи қаршисида турди. Бобби тугмачани босиб, уни суратга ола бошлади.

— Ҳозир сиз кўраётган ёзувлар ишғол қилинган Матарнинг Чартвелл савдо марказидан — мустабид Маликнинг оммавий қатллarga мўлжалланган жойидан суратга олинган...

Улар ишни тугатгач, Бобби кассетани сигаретдан бўшаган қути ичига солиб, аэропортга олиб кетди. Йўлда у «Эр Матар» авиакомпаниясининг ер усти хизмати раҳбари Фуадга кўнғироқ қилди. Орадан етти соат ўтиб, кассета Кипрда — Никосияда Бобби узоқ йиллар бирга ишлаган Хампигян фамилияли арманининг кўлида эди. Яна саккиз соатдан кейин кассета Си-эн-эннинг Рим бюросига етиб борди. Орадан бир соат ўтиб-ўтмай, Атланта штаб-квартирасидаги директорлар кенгаши иштирокчилари йигилишидан кейин уни эфирга узатишди.

Миллионлаб телетомошабинлар орасида Ренард билан Жорж ҳам бор эди. Сэм тоғанинг маблағига улар Рикнинг офисида вақтинча жамоа маркази ташкил этишди. Флоренс тасмага олган манзараларни кўриш оғир эди. Ҳатто унча-мунчага парво қилмайдиган Ренард ҳам кўрсатув тугагач, анчагача жим бўлиб қолди. Жорж беш дақиқа ҳам чидай олмади — ўрнидан туриб, хонадан чиқиб кетди. Фарб одамлари аёл кишининг аста-секин уриб ўлдирилишига тоқат қила олмайди.

Кўп вақт ўтмай Си-эн-эн-да телефон кўнғироқлари бўрони бошланди. Одамлар асосан, бундай даҳшатни қандай кўрсатиш мумкин, америкаликлар ироқликларни Абу Грейб қамоқхонасида қийнашларидан кейин бундай ҳодиса кўрсатилмаганди, дейишарди. Кўнғироқ қилганлар ўзини хавф-хатарга кўйиб, ушбу даҳшатли манзарани видео тасмага олган америкаликнинг кимлигини ҳам сўрашарди. Энди у Вашингтонда, Парижда, Каффа, Амо-Амасда — бутун дунёда давлат миқёсида қизиқиш нуқтасига айланди. Матбуот навбатдаги сўз ўйинини ўйлаб топди. Журналистлар уни бир овоздан «Арабистонлик Флоренс» деб атаётган бошладилар.

Оллоҳнинг суюкли бандаси имом Малик — Матар қироллиги амири, бен Хаз уйининг улуғ шаҳзодаси 11-бўлим раҳбари Делам Нуар Матардалигини ва у билан «аудиенция»га келганини эшитиб, ниҳоятда дарғазаб бўлди. Шунга қарамай, «аудиенция» сўзи Маликка ёқди. У «учрашув»дан кўра жаранглироқ эди.

Дарвоқе, у Делам-Нуар билан учрашгунга қадар ўзини мағрур ҳис қила бошлаган эди. У аслида бу французни ёқтирмас, энди эса умуман, кўришга тоқати қолмаганди. Бундан ташқари, Малик фирром пойгачини ким дин йўлига солиб, тахтга ўтқазганини яна қайта эшитишга тоқати йўқ эди.

Қирол Таллула билан шаҳзода Бавад телефондаги суҳбатларида, электрон почта орқали хабарларида, шахсан учрашганларида — имкон топилди дегунча, уларнинг кўшинлари мукфеллинлари, пуллари ва Худога шукур, оқиб ётган нефтлари уни тахтга ўтқазганини айтавериб жонига тегишди. Малик кўпдан бери Каффага, энди эса Парижга миннатдорчилик билдиришдан чарчади. Жин урсин уларни! Улар Маликка раҳмат дейишлари керак!.. Ахир Матарнинг шон-шуҳратини тиклаш учун автопойгачилик мартабасидан воз кечган у эмасми? (Бу шон-шуҳрат умуман, қачондир мавжуд бўлган бўлса!) Ахир ҳаммасига таваккал қилан у эмасми? Тўнтариш амалга ошмай қолганда-чи? У ҳозир қаерда

бўларди? Газзи акасининг ертўласида сувараклар билан қорин тўйғазиб ўтирармиди? Йўқ, етар уларнинг охири йўқ таъмагирликлари.

– Биз французни қабул қилмаймиз, – асабийлик билан деди Малик Фетишга. Чунки бу хизматкор ҳуда-беҳудага Делама-Нуарни рўкач қилаверарди...

– Бироқ, ҳазрати олийлари...

– Бор гапни айтдим, Фетиш.

Бироқ 11-бўлимдан ҳам маош олувчи Фетиш эҳтиёткорлик билан ялтоқланди:

– О, улуғ имом, француз учун ҳеч бўлмаса бир неча дақиқа вақт ажратишингиз донишмандлигингиз белгиси бўлмайдами? У бу ерга осонликча келгани йўқ.

– Ҳа, ҳа! У гўё туя миниб, Нефуд саҳросидан ўтиб келгандек. У шахсий лайнерида учиб келган. У ерда каравот ошхона, паришлик бош ошпаз бор. Биз ўзимиз ҳам унда учганмиз. Бу... жин ургур Фетиш, сен нега бунчалик сур бўлиб кетдинг? Сенинг олдинда изоҳ бериш бизнинг ишимиз эмас!

– Мен ҳазрати олийларининг ёнида шунчаки гунгман, ҳукмдорим, Оллоҳ ярлақан асл иймон ҳимоячиси. Шундай бўлса-да, ўзимни ерга уриб, ушбу французни жуда қисқа муддатга қабул қилишингизни сўрашга журъат этаман.

Ғазабдан бўкирай деб турган Малик Фетиш ҳақлигини англади.

– Ўн дақиқа. Роппа-роса ўн дақиқадан кейин кириб «Имом, сизни зудлик билан... кўрмоқчи», дейсан. Қисқаси, зарур одамлардан бирортасини айтасан.

– Менинг жанобим ҳақиқий донишманд ва меҳрибон. Оллоҳ сизни ярлақасин...

– Кўп лақилламасдан уларнинг олдига бор.

Малик асабий ҳолда ўз хонасига ўтди. Делама-Нуарни ўша ерга олиб кирдилар.

– Ҳазратлари! – деди Делама-Нуар французчалаб, деярли таъзимсиз. У қандайдир кўнгилсизликни пайқаган тикувчи каби Маликни бошдан-оёқ кўздан кечирди.

– Сизнинг юзингизда бен Ҳаз оиласининг улуғлиги ва асл ишонч софлиги ўз аксини топган. Шундай донишманд қудратли ҳукмдори бор Матар қандай бахтли. Бундай ҳол камдан-кам юз беради. Охирги ана шундай ҳукмдор сизнинг амакиваччангизнинг бобокалони Али бен Ҳошим...

– Ҳа-ҳа, – деди Малик. – Матар яна муқаддас жойга айланди. Худога шукур. Демак, сизнинг келишингиз...

– Мен ўз ҳурматимни изҳор қилгани келдим, mon emir...

– Шунақами?.. Яхши. Мана, кўришдик. Демак... Мен ўта бандман...

– Тушунарли, – галлчасига истеҳзо қилди Делама-Нуар. – Аслини олганда барча тан олган шак-шубҳасиз обрўга эришиш – жуда қийин меҳнат. Бироқ сиз бунга эришдингиз, ҳа, ҳа, эришдингиз. Ва бутун дунёга биз ўз динимизга жиддий қарашимизни, Оллоҳга чин дилдан хизмат қилишимизни биз ўта жиддий мусулмонлигимизни кўрсатдик, лекин «Старбакс» савдо марказида ҳамма қулоқсиз аёлларни ўлгунча урмоқчи эмаслигимизни билдириш вақти келди. Розимисиз?

Малик хўрсинди:

– Флоренс исмли бу аёл ҳаммасини тасмага туширишини қаердан билибмиз?

– Ҳар қандай ҳолатда ҳам бу янги Матар мавқеига мос келмайди, топ етиг.

– Бу ёзувни интернетга жойлаштиришибди. У ўта... Менга, шахсан, бундай нарсаларни кўриш осон эмас. У Мел Рибсок фильмига ўхшайди.

– Интернет – шайтонларнинг қуроли.

– Технологик саволларни теологларга қолдиришга мажбурман, – деди Делама-Нуар. – Мени кўпроқ сиз хавотирга соляпсиз. Бу – ёмон тарғибот. Менга қолса, тупурдим. Инқилоб пайтида биз шунча қаллани кесганмизки, бу сизнинг тушингизга ҳам кирмаган. Бошида у оломонни қувонч ва яхшилик билан хурсанд қилади, бироқ чўзилиб кетса – бизнесга халақит бера бошлайди.

– Улар нима қилишади? Нефтни сотиб олишмайдимиз?

– Йўқ, йўқ, нима деяпсиз? Нефтни улар кимдан бўлса ҳам сотиб олишади. Ҳатто шайтондан ҳам. Бироқ дунё ҳамжамиятининг олдида сизга бундай аҳмоқона мавқе нима учун керак?

– Сизни мен эмас, ўзингизнинг мавқеингиз хавотирга соляпти.

– Сиздан, донишманд имом, ҳеч нарсани яшириб бўлмайди. Нимаям дердим, розиман. Бу нарса туфайли ҳамманинг қиёфаси дабдала бўлди. Қолган дунёнинг фикри нафақат Францияни ҳаяжонга соляпти, умуман...

Малик қўлларини ёйди:

– Васабийликлар қатл қилишга мажбурлашяпти! Таллула шахсан ўзи ҳар куни қўнғироқ қилиб, «мамлакатни тозалаш учун ёрдамга мукфеллинлар юбораётганини айтади. Мен унга: «Раҳмат, сиз жуда сахийсиз, лекин биз дин полициясининг хизматига бошқа муҳтож эмасмиз», деб жавоб бераман. Бир соатдан кейин Фетиш яна беш юзта одам келганини хабар қилади. Автобусларда! Мен нима қилай, ахир?

Делама-Нуар ҳамдардлик билан бош ирғади:

– Ҳа, имом бўлиш осон эмас.

– Мен бўлмаганимда, қатл икки баравар кўп бўларди.

– Дарвоқе, мен вазиятни нотўғри тушунибман. Энди сиздан қай тарзда узр сўрай? Сизга қандай ёрдам беришим мумкин?

– Шунчаки, айтаверинг, – гўлдиради Малик. – Мен нима қилишим керак?

– Менимча, муаммоларнинг ечими бор. Энди сиз Таллулага: «Азиз қиролим, темир мушт тактикасини қўллаб бўлдик. Балки, қўл қисшига ўтармиз? Одамларни кўрқитиб бўлдик. Улар кўркув ва сизга ҳурматдан... сийиб юборишяпти. Халқимиз энди жуда муте халқ. Роҳатланишга ўтиш керак десангиз-чи? Қалай?

– Улар – васабийликлар, – деди Малик. – Роҳатланишга одатланишмаган.

– Унда ўзингизни ва мамлакатингизни шарманда қилишни тўхтатинг.

– Қандай қилиб?

– Менинг ихтиёримда баъзи маълумотлар бор. Улар ўта махфий, шунинг учун улардан сизни ким хабардор қилганини махфий сақланг. Васабия ўз мукфеллинларини бу ёққа юбораётгани сабабларидан бири у ёқда улар қиладиган иш йўқ. Васабия аҳолиси улардан шунчалик кўрқиб қолганки, эндиликда ҳеч қандай қоидани бузмайдиган бўлишган. Улар ҳатто уйларида кўпда чиқмайдилар ҳам. Бу эса мукфеллинлар орасида ишсизликни келтириб чиқарди. Таллула бундан жуда хавотирга тушган эди. Энди уларни жон деб бу ёққа юборяпти, чунки бу ерда уларга иш

топилади. Мукфеллинларнинг аҳволи ана шундай. Қўл остингда бунчалик кўп ишсиз жаллодларни сақлашнинг хосияти йўқ. Уларнинг хаёлига нималар келиши мумкин, ахир... Балки Таллулага мурожаат қилиб: «О кей, ҳукуматни алмаштиришдаги ёрдамингизга жавобан ишсиз мукфеллинлар муаммосини ҳал қилиш учун Матардаги ҳамма тартибсиз аёлларни сизга юбораман», дерсиз? Агар уларга аёлларни калтаклаб, қизларнинг бошини танасидан жудо қилиш шунчалик ёқса, майли, бу нарсалар собиқ Араб Швейцариясида эмас, ҳамма ана шундай жоҳилликларни кутадиган Васабияда юз берсин. Яхшими?

— Бироқ, анави Флоренсни нима қилиш керак? Уни ҳамма ерда ҳозир у нозир бўлишига йўл қўя олмайман. Бу менинг обрўйимни яксон қилади.

— Йўқ, йўқ, йўқ, биз бунга йўл қўя олмаймиз. Ўйлайманки, бу борада ҳам менда сиз учун қизиқарли таклиф топилса керак.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

Флоренс Боббига бир қарашдаёқ кўнгилсиз янгилик борлигини пайқайди. У нафрат билан эгнидаги ёпинчиқни ечиб ирғитди ва столга «Ал-Матар» газетасини отиб юборди. Флоренс биринчи саҳифадаги сарлавҳани ўқиди:

Собиқ шайххоним америкалик жосус Флоренс билан ахлоқсиз алоқаларини тан олди.

— Улар чамаси уни қийнашмаган ҳам, — деди Бобби. — Ўзлари тўқишган.

Флоренс охириги қаторни овоз чиқариб ўқиди: «Унинг жирканч гуноҳлари учун қандай жазо берилишини давлатнинг олий шахслари ҳал қилишади. Ҳатто батафсил тасвирлашга қалам ожиз бўлган гуноҳларининг миқёсини тан олган собиқ шайххонимнинг ўзи қилмишлари учун шариат қонунининг имом Малик қўллаётган энг оғир жазони жорий этишни сўради».

— Жин урсин, — деди Флоренс.

— Бу — тузоқ, — деди Бобби ва бармоғи билан газетани чертди.

— Бу эса — хўрак.

Флоренс нарсаларини йиғиштира бошлади. Бобби уни кузатиб турди.

— Демак, биз хўракни ютибмиз-да?

— Буни менинг ўзим қилишим мумкин.

— Жин урсин сени, Фло!

Кулбаларини тарк этган Бобби билан Флоренс бошқа минглаб оилавий жуфтликларга ўхшаб қолишди. Аёл дадил ва шахдам, эркакнинг эса қовоғидан қор ёғарди. Кўп ўтмай улар машиналарини кўплаб бозор чодирлари ва емакхоналари, одамлар оломони футбол ўйнайдиган ҳамда туялар пойгаси ўтказадиган майдонлари бўлган Мирдам гузариди тўхтатдилар. Матардаги оғир вазиятга қарамай, бу ер ҳамон гала-говур ва шовқинли эди.

Боббининг газаби босилиб, Флоренс билан суҳбатлашишга жазм этди.

— Агар у гўшакни шу заҳоти олса, нима ўйлаган бўлсанг, амалга ошир, фақат жуда тез ҳаракат қил. Агар у Лайлони телефонга чақиришни айтиб кутиб туринг деса, шу заҳоти телефонни учир. Бошқа қўл телефонида қўнғироқ қилиш мумкин бўлади. Агар улар сенинг қўнғироғингни кутишаётган бўлса, бунга

шубҳа қилмайман, бу жойга мукфеллинлар етиб келгунларича икки дақиқа вақтимиз қолади. Қурбақахўрлар уларга жиҳозлар ўрнатадими-йўқми, кел, ўрнатади деб ҳисоблайлик-да, нимани гапирмоқчи бўлсанг, жуда тез гапир... Улар гапларингни ёзиб олишини ҳам унутма. Кейин гапларингдан хоҳлаган жойини қирқиб олиб, ўзлари истаган жумлани тузишади. Натижада сен нафақат ахлоқсизлигингни тан олган бўласан, ундан баттари ҳам бўлиб чиқасан.

Улар машинадан тушиб, оломонга араллашиб кетишди. Минглаб одамлар (ярмиси чодрали аёллар), транспорт, икки томонлама ҳаракатланадиган йўл, ўнлаб кириш-чиқиш йўлкалари — бу ер кўнғироқ қилиб, бир зумда изини йўқотувчилар учун ниҳоятда боп жой эди.

Флоренс эндиликда расмий равишда «Матарнинг озод этилган куни» деб аталаётган кунда қўлга киритган уяли телефонлардан бирини чиқарди... Ва амирнинг шахсий рақамини терди.

Иккинчи гудокдан кейин гўшакни кўтаришди. У кимлигини айтди. Малик шу лаҳзадаёқ телефон ёнига келди. Улар ҳақиқатан ҳам унинг кўнғироғини кутишаётганди. Бобби сақич чайнаганича, асабий тренерга ўхшаб, соатига қараб турарди.

— Шундай қилиб, Малик, — деди Флоренс. — Цивилизациялашган миллат столи ортидан жойингизни эгаллашга тайёрмисиз?

— Нима ҳақда гапирясиз, Флоренс?

— Мендан нима хоҳлаган бўлсангиз, шуни қилмоқчиман — бугунги газетада берган эълонингизга жавоб бермоқчиман.

— Ҳа, ҳа, ҳалиям савдолашмоқчимисиз? Менга бўнак бериш керак бўлади.

— Нимани назарда тутаяпсиз? Қўлимними, тилимними ё бир йўла бошимними?

— Модомики, сизга видеоёзув тайёрлаш ёқар экан, ўз айбингизни тан олиб ёзинг. Кассетага сизнинг ҳамма жиноятларингиз — Матарга, исломга, шахсан менга қарши фитнада АҚШ ҳукуматининг роли, шунингдек, амирнинг хотини билан ғайри табиий алоқаларингиз, умуман, ҳаммаси ёзилиши керак.

— Минг бир жиноятми? Унда менга кўп соатли кассета керак бўлади. Уни олганингиздан кейин нима бўлади?

— Лайло Кипрга учиб кетади. Сиз ҳукуматга таслим бўласиз.

— Лайлони озод қилганингиздан кейин таслим бўлишимга қандай кафолатингиз бор?

— Сиз у ўгли билан узоқ ва бахтли ҳаёт кечиришини хоҳлайсиз, тўғрими?

— Яхши. Бир дақиқа тўхтаг, Малик...

У телефонни учирмасдан Боббига берди. У йўлакдан тушиб, гўё ботинкаси ипини боғлаётганга ўхшаб эгилди ва телефонни светофор ёнига келиб тўхтаган машинанинг тагига сездирмасдан ёпиштириб қўйди.

Сўнг улар зудлик билан оломонга араллашиб кетишди. Кейинги дақиқада ҳамма ёқдан сирена овози янгради, бошлари тепасида вертолёт айлана бошлади. Шундан кейин мукфеллинлар билан тўла қора машина гуноҳсиз машинанинг ортидан катта тезликда қувиб кетди.

— Мен давлатга қарши жиноят қилдим... Мен... — Флоренс қаршисида Бобби ушлаб турган камеранинг объективига қаради. — Менинг исмим Флоренс. Мен америкаликман. Менинг алоқам...

— Балки уни штативга қўйиб чиқиб кетсам, осонроқ бўлар? — сўради Бобби.

Флоренс уф тортиди.

— Йўқ. Кел, яна бир марта такрорлаймиз. Бу нечанчи дубль?

— Ўн саккиз ёки ўн тўққизинчи... Адашиб кетдим. О' кей, кетдик...

— Менинг исмим Флоренс. Менг америкаликман. Мен имом Малик режимига қаршиман. Қалай? — сўради у Боббидан.

— Менимча бу улар учун камлик қилади.

— Тасмами! Ҳаммаси ишлаётганига ишончинг комилми?

— Худди соатга ўхшаб ишляпти. Ўн марталаб текшириб кўрганман.

— О' кей, майлими? — У сочини тўғрилади. — Кўринишим яхшими?

Бобби кўзларини аланглатди.

— Ажойиб. Қисқаси, кетдик.

— Менинг исмим Флоренс. Мен Матар давлатига ва унинг ҳукмдори имом Малик бен Каш ал-Хазга қарши кўплаб жиноятлар қилганман... ана шу даҳшатли қилмишларим учун имом Малик ўз донишмандлиги билан шариат қонунларига мос равишда мен учун ўйлаб топган ҳар қандай жазога лойиқман. Менинг гуноҳларим кечирилсин ва Оллоҳ қилмишларимни авф этсин. Имом Малик мангу яшасин. Янги Матар Ислом Республикаси мангу яшасин.

Фетиш видеоманитофонни ўчирди.

— Ҳм-м, — қониқиш билан пишқирди Малик.

— Табриклайман сизни, имом, — деди Фетиш. — Бу — ҳақиқий ғалаба.

— Қўйсанг-чи. У ўйин қилмаётганмикин?

— Йўқ, ҳукмдорим, у жуда қўрқиб қолган ва муте кўринади. Шубҳага ўрин йўқ.

— У аҳмоқ эмас.

— Аслида тенги йўқ гўзаллик. Бу ёзувни кўпайтириб, тарқатишим керак эмасми?

— Ҳа. Кўпроқ нусхада кўчир.

— Кўрсатма ҳам беришим керакми?

— Қанақа кўрсатма?

— Шайххонимга тегишли, О улуғ зот. Кипрга учиш учун?

— Кераги йўқ.

— Тушунарли. Имом аввал ибодат қилиб, кейин шайхага тегишли кўрсатмани берадимми?

— Фетиш, мен қачон айтсам, ўшанда кўрсатма беришинг мумкин. Наҳот шуни ҳам тушунмасанг? Ё қулоғингга бирор нарса бўлдими?

— Йўқ. О, улуғ зот! Ҳаммаси жойида. Содиқ қулингиз карахт бўлиб қолгани учун кечиринг.

— Нима учун?

— Овсарлиги учун, имом.

— Ҳа-а. Бизни ёлғиз қолдиришинг мумкин.

Фетиш сарой биносидан хилват бир жой топиб, уяли телефонда иккинчи хўжайин — Делама-Нуарга ишларнинг бориши ҳақида маълумот берди.

Флоренс Маликка кейинги кўнғироқни бошқа бир гавжум жойдан қилди. Бетоқат Бобби соатига вақтни белгилаб қўйди.

— Сиз бўнагингизни олдингиз, — деди Флоренс, Малик гўшакни кўтарганда.

— Ҳа. Ўша сиз кириб олган сассиқ тешикда телевизор бўлса керак деб ўйлайман. Агар бугун кўра олмасангиз, хафа бўлманг. Эртага, индинга ҳам кўришингиз мумкин.

– Шайххоним Кипрда самолётдан қандай тушаётганини кўра оламанми?

– Мана шу томони, биласизми, муаммо.

– Яна қанақа муаммо?

– У ҳозирча саёҳат қиладиган аҳволда эмас. Биласиз-ку, бу ерда унга осон бўлгани йўқ. Нима учун уни кўргани келмайсиз? Сизга ён хонани ажратамиз. Панжара орқали ишрат қилаверасизлар.

– Бундан чиқадики, Малик, сиз ҳалиям алдамчи экансиз-да?

– Йўқ, Флоренс, мен ҳар галгидек ғолибман.

Флоренс телефон тугмачасини босди ва жон-жаҳди билан улоқтириб юборди. Телефон майда-майда бўлди. Шундан кейин Бобби икковлари оломон ичига кириб кетишти. Бошлари тепасида эса яна яқинлашаётган вертолётнинг шовқини эшитилди.

– Имом, тасмадаги ёзувда муаммо пайдо бўлди, – деди Фетиш.

– Хўш, нима пайдо бўлди?

– Кассетада ҳеч нарса йўқ.

– Нима-а?

– Мен ундан нусха кўчириб, эфирга узатишим учун телеканалга раҳбарлик қилувчи Жаҳарга юбордим. Унинг айтишича, нусха кўчирмоқчи бўлишганда кассета бўш бўлган. Унда ҳеч нарса йўқ экан.

– Бундай бўлиши мумкин эмас, Фетиш. Уни иккаламиз томоша қилдик-ку.

– Нима дейишни билмайман, имом.

Малик телефонни чангаллади. Жаҳар титроқ овозда қўнғироққа жавоб бериб, афсуски, тасмада ҳақиқатан ҳам ҳеч нарса йўқ экан, деди. Малик уни тентак, аҳмоқ, энг ёмони, сотқин деб ҳақорат қилди. Жаҳар терга ботиб, тасма ТВ Матарнинг энг яхши мутахассислари томонидан текшириб кўриляётгани, агар унда шифиллаш ва қораликдан бошқа бирор нарса бўлса, ҳазрати олийларига етказажани билдирди. Малик телефонни стол устига шундай куч билан отдики, у синиб кетди.

– Ифлос, маккор мегажин!

– Ҳазрати олийлари, у сизнинг ғазабингизга лойиқ эмас, – деди Фетиш.

– Хотинларнинг макри! Мени аҳмоқ қилди!

– Тинчланинг, О олампаҳо, юрагингиз кўтара олмаслиги мумкин.

– Бу ёққа шайххонимни олиб кел! Ўша ғар қаерда? Тез!

– Ҳукмдор...

– Фетиш, – Малик тишларини гижирлатди. – Oubliette дегани нима, биласанми?

Фетиш буни билмаса-да, ёмон нарсалигига амин эди.

– Бу – зиндон, Фетиш. Жуда чуқур, тор, қадимги француз қаср ва қамоқхоналарида бўладиган зиндон. У ерга номақбул одамларни ташлашган. Кейин ўша ерда унутиб қолдиришган. Французчасига – oubliés. Французчага қалайсан? Мен сарой остида ана шунақа нарса қазिशга буйруқ берганман. Синовчи бўлишни хоҳлайсанми?

Эси оғиб кетган Фетиш бочкадек думалаб Делама-Нуарга қўнғироқ қилиш учун хонадан чиқишга шошилди.

Делама-Нуар ўзига етганча такаббур одам эди. Бироқ Фетишнинг баёнини тинглаб, merde деган уят гапни айтишдан ўзини тия олмади. Кейин у ўзини қўлга олиб, Фетишга у oubliette ҳақида

жаврай бошлаганда вақтни чўзмасликни буюрди. Бу сўз Делама-Нуарнинг онгига дарҳол етиб бормади, маъносини тушунгач ўзи ҳам шундай бир зиндон қазиб, унга Матар қироллигининг ҳамма аъзоларини, жин урсин, Матарнинг ўзини ҳам жойлаштираман қани, деб ўйлади.

— Ёзувлар шифрлангандан кейин бу ёғи енгил кечади, — деди Бобби, — Кўчириб олишга ёки қайта кўришга ҳаракат қилинганда, чип ёзувни ўчириб юборади. Қулай нарса. Мен бундан кўп марта фойдаланганман.

Флоренс телефонни канализацияга отиб юборгандан буён суҳбатлашгиси ҳам келмаётганди.

— Гапимни эшит, Фло. — деди Бобби. — Сен чарчадинг. Кўлингдан келган ҳамма ишни қилдинг. У уни кўйиб юбормоқчи эмас эди ҳам. Хоҳлаганда ҳам васабийлар рухсат бермасди. Уларга Лайлонинг бошидан ҳам кўпроқ нарса керак — сенинг калланг Алгоритм, — деди у ўйчанлик билан, — бу — арабча сўз. «Ал-Хоразмий»дан олинган. Бундан бир минг икки юз йил олдин яшаган математикнинг исми. У пайтда улар буюк эди...

— Улар Лайлони ўлдиришади, Бобби, — деди Флоренс.

— Балки, французлар аралашар. Уларга аслида бунақа ўйинчи керак эмас-ку.

— Йўқ, улар уни ўлдиришади.

— Балки, уйга кетганимиз маъқулдир, Фло? Чамаси, биз энди бу ерда ҳеч кимга ёрдам бера олмаймиз.

Аёл унга қаради.

— Кўрқиб кетдингми?

— Кўрқиш учун олдин тирик қолишга умид боғлаш керак. Илгари бу нарсага тупурадим. Бироқ ҳозир эмас. Агар мен нима ҳақида гапирётганимни тушунган бўлсанг...

— Севиб қолганинг учун пушаймон еяпгандирсан?

— Тўғриси айтсам, бу борада мен гапингнинг тескарисини ҳис қиламан. Бу туйғуни синаш учун дунёда Яқин Шарқдан бошқа жойлар ҳам кўп.

— Француз қабул қилишингизни кутяпти. Олампаноҳ.

— Нима? У ўзини ким деб ўйляпти келавергани? Шайххоним қани? Мен сенга уни олиб кел дегандим.

— Ҳозир келади. Уни сал... ювинтиришга тўғри келди. У... камерада ҳеч қандай қулайлик йўқ, ҳукмдор.

— Унга чўмилиш учун имконият яратгин демагандим, Фетиш.

— Менинг фаросатсизлигим Нафта саҳроларидек чексиз жанобим. Мени кечиринг.

Малик бўкирганга ўхшаш овоз чиқарди.

— У келгунча... французни қабул қиларсиз, ҳукмдор?

— Унга нима керак экан?

— Билмайман, имом...

— Беш дақиқа. Мени тушундингми, Фетиш?

— Албатта, имом.

Делама-Нуарни кабинетга таклиф қилишди.

— Мени бунчалик тез қабул қилганингиз учун қуллуқ, имом.

— Биз жуда ҳам бандмиз, мсье. Нима ҳақда гаплашмоқчисиз?

– Биз америкаликларнинг телефондаги бир суҳбатини ушлаб олдик, ҳукмдор. Ўйлайманки, уни телефонда эмас, менинг тилимдан эшитганингиз маъқул.

– А?

– Бу жуда нозик пайт.

– Ҳа, ҳа, тушундим. Хўш?

Делам-Нуар овозини пасайтирди.

– Англашимча, ҳукмдорим, кеча телефонда Васабия Ташқи ишлар вазири Бавад билан мулоқотда бўлдингиз?

– Сиз қаердан биласиз? Шундай бўлса-чи? Мен Матарнинг ҳокимиман.

Аслида Фетишнинг шарофати билан французлар кўпдан буён Маликнинг телефондаги сўзлашувини яширинча эшитиб келардилар. Лекин бундай пасткашлик билан фақат ярамас америкаликлар шугулланади, дея сир бой бермасдилар.

– Мен имомни танқид қилмайман. Лекин чамаси, америкаликлар бу суҳбатни яширинча тинглаганлар. Техник жиҳатдан улар дейлик... ўта ақлли. Замоनावийликнинг кўринишларидан бири. Ҳамиша кимдир шундай қилади. Бу, албатта, менинг ишим эмас, лекин мен ҳам хабардор бўлиб қолганим сабабли менга ҳам дахлдор ҳисобланади. Нима сабабдан менга бунчалик ноқулайлигини англаяпсизми?

– Нима сабабдан?

– Америкаликларнинг шарофати билан бизда бу суҳбатнинг ёзуви бор. Англашимча, шаҳзода Бавад сиз билан... нима десам экан... ўта мустабид бўлиб қолибдими?

– Шаҳзода Бавад билан муносабатларимни ўзим ҳал қиламан, – қуруққина деди Малик.

– Албатта, албатта. Бироқ шахсан менга унинг гап оҳанги кўпол туюлди. Ўта ҳукмфармо, ўта сурбетларча. Сизни, кечирасиз, улуғ имом, фақат ўша гапларни айнан айтяпман – ошхонадаги чўри аёлнинг ўғли, автопойгалар алдамчиси деб аташ, яна васабийликларнинг кўрсатмаларини ўз вақтида аниқ бажармасанг – у сўзма-сўз нима деганди! «Биз сени тахдан чириган анжирдек улоқтирамиз» дейиш... Тан олиш керак, ўта ғайриоддий ифода. Дипломатик иш учун бу шаҳзода муносиб шахс эмас экан.

– Бавад – қурбақа. Бундан кейин мен фақат Таллула билан иш кўраман.

Делам-Нуар елкасини қисди.

– Бу тушунарли, лекин Бавад қирол Таллуланинг жияни бўлади, улар жуда яқин. Шаҳзода бу гапларни қирол амакисининг қўллаб-қувватлаши билан айтмаган деёлмайман.

– Хўш, нима бўпти? – тоқатсизланди Малик.

– Mon ímam, гапнинг моҳияти шундаки, бу ёзув америкаликларда ҳам бор. Ва менинг хулосам шундай: агар сиз собиқ шайха Лайлони қатл қилсангиз, америкаликлар бу ёзувдан тўғридан-тўғри баҳона сифатида аралашиниш учун фойдаланадилар. Флоренс Кўшма Штатларда кўпчиликнинг эътиборини қаратди. Умуман, бутун дунёда ҳам.

– Кейин америкаликлар нима қилади? Нефтни сотиб олмай кўядими? Ҳеч-а?

– Тўғрироғи, улар суҳбатнинг Бавад уни ўлдириш ҳақида буйруқ берган жойини ҳаммага эълон қилишади. Бунинг қай аҳволда бўлишини тасаввур қилинг. Гўё сиз васабияликларнинг қўлида қўғирчоқсиз. Бу кимга керак? Васабиялар, албатта, пинак бузмайди. Бироқ Францияга – сизнинг дўстингиз ва иттифоқдошингизга бу нарса, асло зарур эмас, – жилмайди Делама-Нуар. – Бизга Матарда кучли имом бўлиши керак. Мустақил имом! Ҳар гал ҳожатхонага бориш учун Хамужнинг уйдан рухсат сўрайдиган эмас. Шубҳасиз, сиз ҳамиша Францияга тобе бўлиб қоласиз.

Малик қўллари боши устига кўтарди.

– Мен нима қила олардим? Улар амирнинг беваси ҳам, анави ярамас Флоренс ҳам ўлишини хоҳлаяпти. Уни тутолмаганим учун мени айблашяпти. Мени? Флоренс бизни қанчалик аҳмоқ қилганини биласизми? Мен ундан, сиз айтганингиздек, гапларини тасмага ёзиб беришини сўрадим, бироқ у шаллақи, гар, бизни алдади. Ёзувни фақат бир марта кўриш мумкин экан, кейин пу-ф-ф – ҳеч нарса йўқ. Худди жинга ўхшаб, ҳаммаси кўздан йўқолди.

– Айб менинг шахсий овсарлигимда, буюк ҳукмдор, – тинчлантирувчи овозда деди Делама-Нуар. – Сиз ўзингиздан талаб қилинган ҳамма нарсани қилдингиз. Биз эса... Йўқ, ҳаммасига битта мен айбдорман. Улар МРБ жосуслари қўлайдиган усуллари қўллаши мумкинлигидан сизни огоҳлантирмай, катта хато қилдим. Ўзимни лаянатлайман. Бугун мен ухлай олмайман, чунки...

– Менимча, сиз ҳаддан ошириб юборяпсиз, Доминик.

– Ҳа, озгина.

– Хўш, энди мен нима қилишим керак? Сизнингча, америкаликлар Бавад билан қилган суҳбатим ёзувидан фойдаланадими?

– Шундай бўлиши мумкин деб қўрқаман.

– Балки Америка элчисини чақириб, бу йил қишда иссиқни таъминлаб туриш учун ватанида шамол тегирмони қуришни тавсия қилайми?

– Бироқ, ҳукмдорим, америкаликларга уларнинг ниятлари сизга маълумлигини билдиришингиз ақлдан бўлармикин? Биз уларнинг арқонини калта ушлаб турамыз.

– Ушлаб турамыз?

– Ҳа, албатта. Таҳдиднинг ўрнига уларга қўйидаги гапларни айтинг: «Тингланглар, азизларим, гамбургерхўрлар, биз амирнинг беваси «МРБга ишлашини биламыз...»

– Ростданми?

– Йўқ. Лекин сиз америкаликларга худди шундайлигини биладигандек, айтаверинг. У ҳаммасини тан олди, денг. Кейин: «Васабийликлар – ўта золим одамлар. Улар унинг боши кесилишини талаб қилишяпти. Сизлар эса уни французларга тенглаштиряпсизлар! Ҳа! Бироқ мен унинг калласини олмасликка аҳд қилдим. Уни сизларга соғ-саломат юбормоқчиман. Нима учунлигини биласизларми, америкалик дўстларим? Васабийликларга мен ҳақиқий имомлигимни, менга ҳеч ким буйруқ бера олмаслигини, ўзимга ўзим хўжайинлигимни кўрсатиш учун. Сизлар эса мен учун мана, нималар қилишларинг керак. Биринчидан, мен ҳақимда фақат ёқимли гаплар гапиришларингни эшитишни истайман. Иккинчидан, Франция мени амир бўлишимга ёрдам берганлиги ҳақидаги бемаъни гапларни гапирмасликларингизни хоҳлайман. Учунчидан,

сизлар ўзларингнинг махсус вазифаларни бажарувчи «Дельта форс» отрядларингни Амо-Амасга юбориб, анави Флоренс деган аёлларингни олиб кетишларингни хоҳлайман. Ўлигиними – тиригиними менга барибир. Унинг бу ердан кетиш вақти келди. Мен уни янги Жанна д’Аркка айлантirmoқчи эмасман. Агар сизлар келиб, уни олиб кетмасаларинг, бу муаммони ўзим жуда қисқа муддатда ҳал этаман. Ва охириги: агар сизлар бу масалаларда мен билан ҳамкорлик қилмасаларинг, Америкада жуда қаттиқ қиш бўлади, тушундиларингми?» – дейишингиз керак.

– Ҳм –м-м, – хўрсинди Малик, – улар рози бўлади деб ўйламайсизми?

– Менинг азиз имомим, бир нарсани тушунишингиз керак: америкаликлар то хонадонларидаги ҳароратни пасайтиришга тўғри келмагунча, назариётчи бўлиб қолишади. Шундай ҳодиса юз берса, улар жуда уста амалиётчиларга айланиб қолишади.

Давоми бор

*Шаҳзода ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Жаҳонгир АБДУЛЛАЕВЛАР
таржимаси*

Абулало ал-МААРРИЙ

Ҳаёт — аччиқ ҳақиқиат

* * *
Кундузлари ғам-алам ичида қотса бошим,
 Кечалари кўзимдан оқарди аччиқ ёшим.

Сочим қораси... менга эслатса қора тунни,
 Тишим оқи... кўрсатар келажак нузли кунни.

Биз ҳаётни севамиз, гарчи аччиқ бўлса ҳам,
 Гарчи ҳар лаҳзасида кўзимизда бордир нам.

Одам нола қилади: “Умримни чўзгил, Ҳаёт!”,
 Ҳаёт дер: “Фуркат етди, йўқ энди зарра нажот!”

Қачон бу айрилиқлар ниҳоя топар, алҳол,
 Қачон ўз мақомини топажак васлу висол?

Сени ўқдан сақлади неча бор содиқ қалқон,
 Энди воз кечгил ундан, битди энг сўнгги имкон.

Баъзилардек ўлимдан қўрқмаган зот эмасман,
 Улимۇ Ҳаёт менга бефарқ нарса демасман.

Жасадимни ғассолга топширган чоғда ҳатто,
 Чин кўнгилдан номозим этажакдурман адо.

*Русчадан
 Жуманиёз ЖАББОРОВ
 таржималари*

Абулало ал-Мааррий (973-1057) – ўрта асрларда яшаб ижод этган улуғ араб шоири ва мутафаккиридир.

Шоир 973 йилда Суриянинг шимолидаги Маратаннўмон ёки Маара деган кичик бир шаҳарчада, қози оиласида туғилган. Уч яшарлик вақтида чечак касали билан оғриганидан кейин, Абулалонинг бир кўзи ожиз бўлиб қолди. Олти ёшга кирганида иккинчи кўзидан ҳам маҳрум бўлиб, умрининг охиригача кўр бўлиб ўтди. Дастлабки таҳсилни отасидан олди. Отаси унга савод ўргатди, араб адабиётидан бошланғич маълумотларни берди. Абулалонинг билимга иштиёқи, таҳсилни давом эттириш орузи жуда кучли эди. Бу иштиёқ ва орзу бўлажак шоирни ўша даврнинг катта маданий марказларидан бўлмиш Ҳалаб шаҳрига олиб келди.

Бу ерда Абу Таммом, Бухтурий, Мутанаббий каби энг катта араб шоирларининг ижодиёти билан яқиндан танишади. Улар ижодиёти Абулало фикру онгига чуқур таъсир кўрсатади. Уларга тақлид этиб шеърлар битди ва Мутанаббий шеърларига шарҳлар ёзди. У ўша пайтдаги айрим маддоҳ шоирларни фош этиб, ҳақиқат йўлини тутди. Яна бир неча шаҳарлардаги машҳур кутубхоналарни “ўзлаштириб”, билимини муттасил чуқурлаштирди. Унинг ёнида керакли китобларни ўқиб берувчи шогирди бор эди, шу шогирдининг ёрдами билан юнон файласуфларининг асарларини ўрганди. Бағдоддаги адабий доираларда маарлик кўр шоирнинг номи машҳур бўлди. Натижада Абулало замонасининг буюк шоирлари

Гарчандки вужудингни қучса-да қора зулмат,
Дуойи хайринг бўлур ёнингда содиқ улфат.

Дўстлар, орзум ўшал пайт ёнингизда мен турсам,
Ўзимнинг жанозамни ўз кўзим билан кўрсам.

Оҳ, бундай мўъжизага ўрин бўлмагай мутлақ,
Ҳаёт — аччиқ ҳақиқат, ўлим бу дунёда ҳақ!

* * *

Олим зоти қолмади. Ҳар ён зулмат, қоронғу,
Оддий одам фарзандин насибасидир оғу.

Кўзга кўринган бир пайт бирор кимсаки бордир,
Қонунсизлик илгида барчаси хор-зордир.

Аёлу эркаклару барча-барча — ҳаммамиз
Қуллик исканжасида кеча-кундуз ғамдамиз.

Оллоҳнинг мулки эрур Ою Куёшу само,
Еру денгизу уммон тоғлару гулхан, ҳаво.

Оллоҳга тегишлидир юлдуз тўла қаҳқашон,
Яъники бизни ўраб турган ушбу кенг жаҳон —

Мисоли қалин тўрдек ташланган бошимизга,
Шулар ҳукмида бўлмоқ абадий тақдир бизга.

Буюк раҳнамо эрур оламга Парвардигор,
Сен ушбу ҳақиқатни ҳар лаҳза айла тақрор.

Ҳаёт демак — туну кун айланажак чархпалак,
Икки ранг илон бўлиб одамни этур ҳалок.

Биз ажал хузуринда қарздор эрурмиз ҳар гал,
Лозим топган пайтида бизга уражак чангал.

Сувдан тенг баҳра олур боғлару дашту ангор,
Чорвалар подасию барча вухушу жонвор.

Абут Тайиб ал-Мутанаббий, Ханнал Фахурий, Абу Нувос, Абу ал-Аттаҳия, Умар ибн Аби Робиа каби забардаст шоирлар сафида ўзига хос ўрин тутди ва катта мактаб яратди. Абулало Мааррий қаламига мансуб “Рисолаталмалоика” (“Фаришталар тўғрисида рисола”), “Рисолатанғуфрон” (“Авф тўғрисида рисола”) каби фалсафий асарлар ва айниқса унинг “Аллузумиёт” (“Лозим бўлмаган нарсаларнинг лозимлиги”) номли шеърий тўплами жуда шуҳрат топди.

Тақдир тақозоси шундай бўлдики, кўзи ожизлиги жиҳатидан Хомеру Рўдакийга тақдирдош бўлган бу улуғ шоир қалб кўзи — басорат кўзи билан ўзи яшаб турган оламни, жамиятни, даврнинг моддий ва маънавий қирраларини чуқур хис этди, одамлар орасидаги зиддиятни, адолатсизликка асосланган турмуш тарзини, оддий инсон фожеасини, разолат ва тенгсизликни руҳан ғоят теран англади. Шу боисдан унинг асарлари ўзидан кейинги барча давру диёрларнинг ижтимоий фикрларига катта таъсир кўрсатди. “Берунийнинг замондоши бўлган Абулало, — деб ёзган эди академик И.Ю.Крочковский, — тафаккурининг эркинлиги, фикрининг мустақиллиги, ҳаётда кўрсатган жонбозлиги жиҳатидан хивалик улуғ астраномдан қолишмаса керак. Албатта унинг дунёни кўриш доираси бирмунча торроқ эди... У азоб-уқубат билан ўтган узун умрини инсон ҳаётининг олий масалалари устида жиддий мулоҳаза ва тафаккур билан ўтказди”.

Шоир ҳақида “Абулало Мааррий” номли дoston ёзган буюк арман шоири Аветик Исаакян бу ҳақиқатларни юксак шеърий мисраларда тараннум этгани ҳам бежиз эмас. Шоир ўзининг 84 йиллик умри давомида олтмишдан зиёд асар ёзди. Айниқса, унинг шеърияти араб адабиётининг олий ва порлоқ намуналари ҳисобланади ҳамда жаҳон шеърияти дурдонаси сирасига қиради. Унинг асарлари мазмун ўтқирлиги, образли ифодаларининг бойлиги, тилининг бурролиги ва ҳаққонийлиги билан ўқувчига завқ бағишлайди. Унинг асарлари дунёнинг кўп тилларига таржима қилинган.

Умримиз оқибатин ўйласак эди агар,
Қонни сувдек оқизиб яшамасдик, алҳазар.

Ҳаёт аслин олганда ўтгувчи тезкор лаҳза,
Уни даф этар зумда бир қилич ёки найза.

Баҳам кўргил борингни муҳтож билан, эй дўстим,
Бу дунё омонатдир, шу сенга айтар сўзим.

* * *

Оллоҳга ҳамду сано! Ундандир ризқ-рўзимиз,
Мардлигу шарм қочди. Гуноҳқормиз ўзимиз.

Саховатли бўлса қалб, ҳатто ўлим чоғи ҳам
Гўрнинг азоби бўлгай барча малҳамдан малҳам.

Энг охирги лаҳза ҳам — нафас бўлса танга ёр,
Ҳомийларга ҳомийлик қилишга ҳам мен тайёр.

Дуогўйлар ичида юриб кундузу кеча
Эътиқодли бир одам топмадим излаб неча.

Билганим шул бўлдики, бу изғиган галалар
Кўзи очиқ кўрлару ақлу ҳуши чалалар.

Бирови олғир бироз, ўзин санар авлиё,
Такабурлик бобида англайди ўзин танҳо.

Аслига назар солсанг, бориб турган лақма, гўл,
Бошқаларин қусури уникидан анча мўл.

Яъни ҳар бир лаҳзада битта шумликка тайёр,
Бири ғирт ёлгончию бири ўлгудек айёр.

Дунёда бор маразнинг ҳаммасидан бор, бешак,
Уларнинг қилиғидан хижолат тортар эшак.

Биз-ку камбағал инсон, кийгани жанда, ямоқ,
Лекин анов зотлардан неча бора биз бойроқ.

Биз ўлимдан кўрқмаймиз, биз ҳаётни севаимиз,
Лекин ишқ-муҳаббатдан маҳрум бўлдик нега биз?!

Тирикликда топмадик содиқ дўстларни асло,
Балки ўлган чоғимиз бўлар бу иш мустасно.

Қуёш ҳам балқиб боқар, нурлари яйраб оқар,
Ҳаёт қувончи балки ўшанда бизга ёқар.

* * *

Жафокашларни эркамга йўллаш келар қўлимдан,
Қаршилиқ қилсалар ҳам, қайтмасдим бу йўлимдан.

Асрим-ку жонга тегди. Мен ҳам тегдим жонига,
Ақлим етди ниҳоят шу ҳикмат поёнига.

Билурманки, ажалим етган ўшал соатда,
Ҳиндий шамшир-ла бошим кесажақлар албатта.

Ҳаёт — бир йўрға нордир, тошдан тўқим-эғари,
Фақат ўлим сени бу даҳшатдан этар нари.

Икки эшик ораси эрур бизнинг бу олам,
Ўз-ўзинг билан ёлғиз қолган чоғинг, эй одам,

Алоқани узгилу дарҳол бу дунёдан кет,
Бефойда бу ҳаётнинг баҳридан ўту тарк эт!

Хоҳ кураш, хоҳ курашма — икки йўлинг ҳам тенгдир,
Қай бирини танламоқ, дўстгинам, ўз ишингдир.

* * *

Қимки оғир пайтда ҳам оғзини тутса маҳкам,
Ушал одам ҳаётда бўлмай азиз, муҳтарам.

Сергаплик одам зотин дучор этар балога,
Сукут одамни асрар, кўтаргайдир самога.

Камтарлик билан одам юксалур тоғдек баланд,
Мағрур кимса бўлгайдир изтироб билан пайванд.

Балолардан қутулмоқ истаган, азиз инсон,
Қаергаки бормагил, кўрмассан беғам бир жон.

Ҳар хонадонда учрар номуси поймол аёл,
Одам Ато фарзанди шароб ичиб масту лол.

Бундай юртнинг подшоси елкага жанда илиб,
Ғазнаю саройи йўқ манзилга кетсин... билиб.

* * *

Ўз фойдангни ўйламай, одамга яхшилик қил,
Ундан бир наф топишни ўйлама бўлсанг оқил.

Ер юзини ахтариб чиққил қадамба-қадам,
Камдан-кам учрагайдир олийжаноб бир одам.

Одамларга кўрқинчни сингдирар шоҳлар бутун,
Чангалида заҳрини жам этган каби қузғун,

Баланду пастликлари билинар кўз қиридан,
Улар жабру зулмда қолишмас бир-биридан.

Бизнинг шоҳ эса... халқни талаб чиқди-ку обдон,
Одам кўз ёшида сузиб юрибди обдон.

Тошбағир амалдорлар тўлдиришиб саройни,
Тинч қўйишмас бечора бир жоннию бир жойни.

Масжиду рабобларни талашдир муддаоси,
Аслин олсанг, шоҳ ўзи бу ишнинг раҳнамоси,

Қизларни ўргатингиз тикиш, тўқиш ишига,
Ўқиш, ёзиш дегани фойда бермас кишига.

Яхшиликка ундайди аёл дуосин ўзи,
Уларга шарт эмасдир улуғ китоблар сўзи.

Бу гапларни эшитиб ва кўриб турган инсон,
Дуо ўликларга жон берур, десалар ишон.

* * *

Мисрда ўлат кезар, лекин айтинг, қайда бор,
Одами ўлмайдиган жаҳонда бирон диёр?

Ақлимиз чора истар ундан бўлмоққа холи,
Аммо бундоқ юмушнинг кўринмас эҳтимоли.

Қайси араб, қайси форс ё қайси битта юнон
Ҳаёт гулшани ичра юрар мангу қучиб шон.

Хоҳи пайғамбар бўлсин, хоҳи бўлсин шаҳаншоҳ —
Ажалнинг нигоҳидан қочиб қололмай ногоҳ?

“Қочиб қолиш” ниятин ҳеч қандай иложи йўқ,
Нишонга шартта теккай ажал отган ўтқир ўқ.

Ҳар лаҳзада қалбимиз аниқ сезиб туради,
Ортимиздан ажалнинг ўзи пойлаб юради.

* * *

Эй, қаламкаш маддоҳлар, айтинг бугун қалайсиз,
Ҳар балоларни мақтаб, пашшадай гўнғиллайсиз.

Шоирларингиз изғир, бўридай қидириб ов,
Улар севган емиши — албатта ширин мақтов.

Улар худди каламуш, ёвдан баттар минг бора,
Мутгасил ўғирлашар бирор шеърий ибора.

Қабул қилингиз, дўстлар, менинг мақтовимни ҳам,
Ҳар бир сўзим аслида сўкинишдан эмас кам.

Энг гуллаган вақтларим даврангизда ўтди хайф,
Энди кексалик чоғи сиздан нима топгум кайф.

Хайриятки, сизлардан анча энди олисман,
Айтадиган гапим шу истасангиз... холисман.

* * *

Беркингил ўз-ўзинга. Чунки танҳодир Оллоҳ,
Шоҳлар иноқлашур деб марҳамат кутма ногоҳ.

Камбағал дўст қидирар, агар бермаса толе,
Бу ҳам бир нарсаси, у балодан бўлар холи.

Агар кечаю қундуз зулматда ўтса рўзғор,
Демак эру аёлнинг ўзларидир гуноҳкор.

Агар шу хилда бўлса инсонга тақдир нақши,
Инсоннинг гўдакликда ўлиб кетгани яхши!

Мана у, яшаётир, тақдирни қарғаб-қарғаб;
“Онагинам дардига бўлдим деб танҳо сабаб!”

* * *

Дунёда яшайсанки, ўчдирсан маишатга,
Шу ингилиш бошлагай сени офат, иллатга.

Ном қўйиб чиқадирсан қуруқликка, сувга ҳам,
Ою юлдузларни ҳам ўлчайсан қадам—қадам.

Ҳаттоки офтобга ҳам ташлайсан очқўз назар,
Бу қилмишинг ўзингга қайтажак бўлиб ханжар.

* * *

Ёлғиздирман, бўм-бўшдир энди буткул ҳаётим,
На фаришта, на шайтон бўла олгай нажотим.

Кўнглим даштидан кетди ўйнаб юрган минг жайрон,
Ҳувиллаган чўл қолди, ҳаммаёқ бўм-бўш, ҳайрон.

Фақат жисми шишаси синди деб этманг хаёл,
Балки руҳ бўлди мажруҳ — оёқ остида поймол.

Кимки ёшлик пайтида топмади дилоромин,
Умр бўйи топмагай энди у дил оромин.

Мен таслимман... ҳаётнинг ушбу йўлидан бордим,
Ҳеч ким мадад этмади, ҳар нечаки ёлбордим.

* * *

Олдинги мардликлардан қолмади дея урвоқ,
Ғам чекиб, оҳ урмоғинг беҳуда эрур, ўртоқ.

Ироқ билан Сурия очқўзларга ем агар,
Демак бошларида йўқ салоҳиятли раҳбар.

Аждаҳолар ўтирар бош бўлиб салтанатга,
Улар хизмат қилур ҳамиша шайтанатга.

Ўшал подшоҳ дегани шароб ичиб айш этар,
Бундай пайтда оч юрти азоб чекмасдан нетар?

Бошқа тилга қўшилиб, булғанди-ку тилимиз,
Боболарнинг тилидан маҳрум бўлди элимиз.

Қачон дунёга келур энди бир оқил имом,
Бизга ҳақиқат йўлин кўрсатса эди тамом.

Оллоҳга ибодат қил, нажосатга юрт тўлди,
Бу ифлослик қошида — таппи ҳам ҳолва бўлди!

Юсуф ас-СИБОИЙ

МУНОФИҚЛАР ЮРТИ*Роман**Ўнинчи боб***САХОВАТ НОДОНЛИГИ**

Уй эгалари олдида ўтирибман-у, уятдан нима қилишни билмайман. Совурилган пуллар алами тутиб, ўзимни ўзим енгилтаклик ва бемаъниликда койирдим. Бироқ бу ҳам ҳолва. Энг алам қиладиган жойи шу эдики, мен ёрдам бераман деб, қариндошларимни хафа қилиб қўйган эдим. Совгани олиб, энди болаларим бир-икки кун тухум ейди деб турганида, мана бунақа иш чиқиб ўтирса..

Агар лаънати лақмалигим бўлмаганда, шундай бўларди ҳам. Закийя кеннойим, бу келишим уларга даҳмаза бўлгани учун, мени ўзича роса қарғаётганига имоним комил эди. Бироқ бироз ўтгач, ўзимни анча босдим: Нега энди бунчалик куйиб-пишиб, койина-вермасам? Ахир бундан бадтари бўлиши ҳам мумкин эди-ку! Одам зоти жуда чидамсиз-да! Оқ кийимига бир томчи қора доғ тушса, дод солиб, сочини юлишга ҳам тайёр. Айтилик, худо кўрсатмасин-у, бировни трамвай босиб кетса, ўша кийим нима аҳволга тушарди? Аслида, мана шу нарса содир бўлмагани учун Оллоҳга шукр айтиш ва хурсанд бўлиш керак.

Ўз берган кўргилик даҳшат эмаслигига ўзимни ишонтириш унчалик қийин бўлмади. Соппа-соғман, тангри таолога шукр. Устимга уй қуламади, трамвай ё автобус гилдираклари остида баданим парча-парча бўлмади. Парвардигор раҳм қилиб, хайрият, фирибгарлар ҳам унчалик каттага тушира олмадилар.

Эҳтимол, ўша бананфуруш минг найранг билан мендан олган ҳалиги қирқ қиршга жуда муҳтождир. Анови фаллоҳ деганимиз пулни муттаҳамлик билан олган бўлса-да, эҳтимол, жуда камбағалдир. Майли, мендан алдаб олган нарса билан рўзғоридаги бирон-бир камчиликни бутлаб ола қолсин. Бас, шундай экан, саховатли инсон бунақа арзимас нарсалардан ташвиш тортмаслиги керак-да!

Яхшиси, қариндошларимга банан, каптар ва тухумлар бадалига пул бера қоламан. Ана ўшанда улар ҳеч нарса йўқотмайдиларгина эмас, ҳатто ютуққа эга бўладилар. Ана ўшанда улар ўзларига керак нарсаларни ўзлари танлаб сотиб олаверадилар.

Мен кўп ўйлаб ўтирмай, ҳамёнимни чиқардим. Болаларни олдимга чақириб, ҳар бирига бир шиллингдан бериб чиқдим ва уни ўзларига

Давоми. Боши ўтган сонда.

керакли нарсаларга сарфлайверишлари мумкинлигини уқтирдим. Жуда яхши биламанки, пулларни мен ташқарига чиқиб, эшикни ёпишим билан оналари олиб қўяди. Бироқ шундай бўлса ҳам..

Болалар ҳам анойи эмас экан, тангаларни ҳатто тишлаб кўришди. Бу сафар ҳам бечора бўлиб қолмаслик учун пулларни топиб бўлмайдиган овлоқ жойларга беркитиб ташлашди ҳам.

— Нега тишляяпсан уни? — сўрадим болаларнинг биридан.

— Яна қалбаки бўлмасин, — деди у.

Катта қариндошларимнинг юзларида енгил табассум зоҳир бўлди. Хайрият, улар айнаган тухум, бижғиган банан туфайли ўзларига етган озорни унута бошлагандай бўлдилар, шекилли.

Болалар қий-чув қилиб, қувлашиб чиқиб кетишди. Хонага яна оғир жимлик чўкди. Унинг эгалари бу жойга ташрифим асл сабабини англай олмай, гаранг эканликларини билиб турардим. Энди асосий ишимни бажариш лаҳзаси етганини сезиб, катта ўғиллари нима қилаётганини сўрадим.

— Ўқияпти, — деди онаси.

— Ўқишлари қандай кетаяпти?

— Ўқиши-ку, аъло. Ундан ортиғи бўлмайди. Бироқ гап ўзимизда қолди. Унинг ўқишига тўланадиган пулни қаердан олишни билмай турибмиз, — дейди онаси.

— Нима ҳам қила олардик? — суҳбатга қўшилади отаси, айтишадик-ку, кўз “мана” дегани билан, оғиз “қани” дейди деб.

Унинг сўзларида алам ва ўкинч сезилиб турарди. Осонми, ўғлини университетдан ҳайдай деб туришибди. Ялқовлиги учун эмас, зеҳни пастлиги учун эмас, балки отаси ўқиш ҳақини тўлай олмагани учун.

Яна сўрайман:

— Қанча тўлашингиз керак?

— Йигирма гиней.

Йигирма гиней! Бу дунё сирларга тўла ғалати хилқат-да! Илм пулга сотилаётган бу юртда унинг учун оила йигирма гиней тўлаши керак. Бироқ ўша йигирма гиней бўлмагач, қандай тўлашади уни? Энди унинг боласи олий маълумотли бўлиб, бу жамиятга ҳеч қачон фойда етказадиган одам бўлолмайди.

Юртимизнинг жуда кўп одамлари учун йигирма гиней катта пул. Айримлари учун бир пақирчалик эмас, — гапиришга ҳам арзимайди.

Ешгина бир жонон арзимаган бир сумкача учун йигирма гинейни бамайлихотир тўлаб кетаверади. У сумкачани уч-тўрт кун тутса тутар, тутмаса, йўқ, — жовонига ташлаб қўяди. Шу билан иш тамом, сумкача бошқа кўплаб ўшанақалар қаторида ётаверади. Манави ландавур эса шу йигирма гинейни ўзидек бекорчи дўстлари учун уюштирган зиёфатга олган тўрт шиша виски учун тўлади. Анови жанобни қаранг: у бешта ўнтакликни ўртада муқомни қойил қилаётган раққосага унга қараб икки-уч марта думбаси ва белини ликиллатгани учун қистириб юборди. Ҳов ановига бир қаранг: қимор столи устига юзта йигирматалик гинейни кипригини ҳам қоқмай тахлаб қўйибди.

Ана кўрдингизми? Дунёмиз қанчали зиддиятли ва ажиб. Наҳотки, бир одамнинг университет билими бор-йўғи бир хонимнинг сумкачаси қимматига тенг бўлса?! Наҳотки бир интилувчан йигитчанинг келажаги беш шиша виски ёки раққоса белининг бир неча ҳаракати билан ўлчанса?

Қани эди бир гўзал бир марта сумка олишдан тийилса ва пулини хайру эҳсонга нисор қилса, истеъдодли бир талаба ўз ўқишини давом эттиришга имкон топган бўлармиди.

Жонон елкасини қисади ва жаҳл билан бировнинг ўқиши билан нима ишим бор, деб фироқ қилади. Агар виски харид қилаётган ароқ-хўрдан ёки раққоса оёқлари остига пул сочаётган ановиндан жамият равнақи йўлида бир тунлик кайф-сафосидан воз кечишни сўрасак, эшитардик эшитадиганимизни улардан. Чунки бунақаларнинг камбағал истейдодга ишлари тушмайди-да.

Мен ҳузур қилиб ҳамёнимни силаб қўяман. Унда ёзги таътилимга аталган роппа-роса йигирма гиней турипти.

Инсон тақдири олдида шу йигирма гиней нима деган нарса ўзи?!

Гап йўқ! Пул ғойиб бўлганини билган заҳотиёқ, бошласа керак хотиним ўз дийдиёсини. Бироқ уни бир амаллаб тинчлантира оларман. Биламанки, у бироз ўзини босгач, саховатим доноларникига хос амалга оширилганидан завқланиб, мақтаб қўйишига ҳам имоним комил.

Ҳамённи олдим ва пулни санай бошладим. Қариндошим Муҳаммад амаки кеннойи билан ҳаракатларимни зимдан кузатишаяпти. Буни қарангки, ҳамёнимда йигирма гинейдан ташқари яна бир неча тангалар ҳам бор экан. Уйга етиб олишимга ярайди улар, худо хоҳласа.

Қариндошимга йигирма гинейни узатиб, тушунтираман:

— Бу пул Маҳмуднинг ўқиши учун тўлашга етади. Хаёли бўлинмай, тинчгина курсини тугатсин.

Муҳаммад амаки кўзларига ишонмасди. У аламли товуш билан зўрғагина деди:

— Сенга бу пулингни яқин ўртада қайтара олмасам керак деб қўрқаман, жиян!

— Ташвиш чекмай қўяқолинг! Қайтаришингиз шарт эмас.

Кўзларидан ёш тирқираб чиқди. Тили калимага келмас, беҳолгина иягина қимирлатарди, холос. Закийя кеннойим рўмолчаси билан кўзлари четини артди ва минғирлаб, аллақандай ташаккур дуосини минғиллаб ўқишга тушди. Вужудимни айни шу дақиқада чулғаб олган хурсандлик туйғусини тавсиф қилишим мушкул. Меҳ бу камтар ишимга шунчалик ташаккур оламан деб ўйламагандим. Йўқ, бу менинг ҳаётимдаги энг улуг юмушим бўлди, йигирма гинейга бир неча юз гинейлик олқиш олдим.

Кеннойи хонадан чиқаётганида унинг юзи шодликдан ял-ял ёниб турарди. Муҳаммад амаки қўлларимни қаттиқ қисди ва деди:

— Бунақа саховатга қандай ташаккур айтишга ҳайронман. Сен йигирма гиней эмас, ўғлимизнинг келажагини ҳадя этдинг.

Хўжайин Маҳмудни етаклаб келди. Мен уни биринчи марта кўриб турардим. Озиб-тўзиб кетган ёшгина йигитча қўлларимдан тутиб, эҳтиром белгиси сифатида уларни чин кўнгилдан ўпа бошлади.

— Халоскорим, сиздан бир умр қарздорман. Бу кўмагингизни асло унутмайман.

Унинг ҳаддан ошиқ сидқидил миннатдорчилигидан довдираб қолдим. Мен туйғумни билдирмаслик учун имкон қидирардим:

— Университетни тугатганингда, биринчи ойлигингдан бир меҳмон қиласан-да, энди жиян! Келишдикми?

— Бор кучимни сарфлайман. Оллоҳнинг кўмаги билан имтиҳонларни аълога топшираман. Нима бўлганда ҳам, ўзимни сиздан бир умрлик қарздор ҳисоблайман.

— Дарсга эртагаёқ борсанг керак?

Бу саволни мен шундай, ўзимча бергандим. Бироқ Маҳмуднинг юзи бирдан оқарди, негадир ноқулай аҳволга тушаётганини уқиш мумкин эди. Онасига юзланиб, зорланди:

— Костюмни нима қиламиз энди, онажон?

Онаси ўзини билмаганга солди:

— Костюм дедингми? Нима бўпти костюмга?

— Беркитмай қўя қолинглар, — деди Муҳаммад амаким айбдор оҳангда. — Бирор нима ўйлаб топарман.

Онаси менга тушунтирди:

— Ўғлимнинг ҳали кийишга яроқли ягона костюмини бугун эрталаб эскифурушга сотиб юборган эдик. Уйда ҳеч вақо йўқ эди. Бунинг устига, Маҳмудни ўқишга юбориш илинжи қолмаганди ҳам. Шунинг учун шундай қилгандик. Эҳ, аттанг! Ярим баҳосидан ҳам камига кетди-я.

Бундоқ қарасам, ўғилнинг бўй-басти отасиникига етиб қолибди:

— Ташвиш қилманг! Унга мосини топгунимизча, отасиникини кийиб турар.

— Ўзим нимада ишга бораман? Мен ишга бормасам тирикчилик ўлади-ку.

Шунга ақлим етмаганини қаранг! Ўзимни ҳам, уни ҳам ноқулай аҳволга солиб қўйдим. Ахир, қариндошимнинг костюми бор-йўғи битта экан-ку! Шуларни ўйлаб турганимда, сахийлигим яна жунбушга келди. Ҳе йўқ-бе йўқ, сўзсиз ўрнимдан ирғиб турдим-да, шарт костюмим ва кўйлагимни ечдим. Эгнимда ички кийимларим, бошимда тарбушим ва оёғимда туфлим қолди. Костюм билан кўйлакни талаба қариндошимнинг қўлига тутқаздим. Улар учовлари ханг-манг бўлиб қолишди.

Ўзингиз ўйланг. Совға ва пулни ҳар қандай саховатли инсон бериши мумкин, бироқ устидаги костюмини ечиб тутқазмиш ва ўзи ички кийимларидагина қолиш оқиллик чегарасидан бирмунча ташқарига чиқиб кетарди.

Учовлари менга ақлдан озган кишига қарагандек қараб туришарди. Мен бунга эътибор бермадим, чунки ҳаракатларимни тўғри ва мантиқий ҳисоблардим. Маъна эшитинг: ҳеч сўзсиз, йигитча ўқишини давом эттириши керак. Ўқишга қатнаш учун унинг кийими йўқ, чунки костюми эскифурушга сотиб юборилган. Дадасининг эса бор-йўғи битта костюми бор ва уни ўзи кийиб ишга бориши керак. Менга келсак, уйда бир жовон тўла кийимларим бор ва бу ишдан мен учун зарар сезилмайди. Умуман, уларнинг биттасини нега ўз қариндошимга раво кўрмайин?

Ҳа, яна бир нарсани эътиборга олмабман. Бу — ҳаммани ҳайратлантириб турган ҳозирги кўринишим. Менинг кийганим нега ҳаммани ташвишлантиради, ҳайронман. Ўзингиз ўйлаб кўринг: Мен костюмдамани ё ички кийимдамани, нима фарқи бор? Нега одамнинг ўзи қолиб, кийимига бунчалик диққат қилишади? Оллоҳ бизни кийимсиз яратиб қўйибди-ку! Демак, кийим жуда муҳим нарса эмас. Агар у муҳим ва шарт бўлганда эди, тангри бизни кийим билан яратиб қўя қоларди. Ҳайвонларга юнг ва қушларга пат берган парвардигор, кийим дегани бизга шунчалик зарур бўлса, уни биздан аяб ўтирармиди?

Бундан чиқди, инсон учун тери билан соч-соқол кифоя. Бироқ инсон ўз насибасига, бошқа махлуқотга ўхшаб шукр қиляптими?

Ҳеч ҳам-да! Инсон ўз фоний баданини на андозаси-ю, на ранги доим ҳам ўзига мос тушавермайдиган кийимлар билан қийнаб ташлади. Бўйинини ёқа ва бўйинбоғлар билан бўғиб қўйгани устига, думли фраклар киядими-ей! Тақинчоқ, юлдуз, аллақандай занжирларга нима бало бор яна. Гўё буларнинг ҳаммаси унга қандайдир салобат бахш этармиш. Нима кераги бор салобатнинг?

Айниқса, хотинларни айтмайсизми? Қандай таърифлашни ҳам билмайсиз. Чинакам жабрдийда халқ деб шуларни айтса бўлади. Ўзлари учун қандай қийноқларни ўйлаб чиқаришмайди, дейсиз?! Белдамчалар, бир-биридан баланд пошналар, тор туфлилар, узун этаклар. Айтаверганинг билан тугамайди. Қизиқ! Жуда қизиқ! Нима учун аёл зоти бунақа қийноқларга чидаши керак? Фақат эркакларга ёқиш ва уларни чалғитиб, ўзларига оғдириш, сўнг улар ораларидан муносибини танлаб турмуш қуриш учунгинами?

Кийим ва кийинишдан мақсад ҳақида хаёл суриб, қариндошим олдида, унинг жуфти ва зурёди олдида куйдирган калладай ўшшайиб турардим. Ҳарҳолда ғирт яланғочмасман-ку! Эгнимда майка ва иштоним бор. Шундай қилишим зарурдек, костюмимни тўғри йигитчага узатдим.

Биринчи бўлиб гапириш қобилияти отага қайтди:

— Йўқ, жанобим! Асло! Менинг уйимдан бировнинг кийимсиз, жомадароз чиқишига йўл қўя олмайман. Ўғлимиз учун бирор нарса ўйлаб топармиз.

— Қандай уят! Шармандалик! Ечинтиришибди, дейишмайдимиз? — Онаси аламдан йиғлаб юборди.

— Айтишса, айтишаверсин. Бунинг устига, бу вақтинчалик ҳолат-ку. Уйда бошқа костюмларим кўп.

Шу пайт ўғли Маҳмуд гапга аралашди. Гапининг оҳангидан талаба йигит менга улуғ эҳтиром билдириб тургани шундоққина сезилиб турарди:

— Сизга кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бундай саховатингиз учун қандай ташаккур билдиришга ҳам ҳайронман. Костюмингизни чиндан менга тақдим этишга қарор қилган бўлсангиз, хизматкорингиз орқали юборсангиз ҳам бўлади. Йўқ, яхшиси, сиз билан бора қоламан. Ўзим олиб қайтаман.

Йигитчанинг сўзлари анча оқилона кўринди. Аслида, энг бошда ўзим шуни таклиф қилишим керак эди. Бироқ саховат мўллиги ақлимни хиралаштириб, туманлаб қўйибди. Энди эса..

Мен ўз фикримда туриб олдим. Бизни маломатга қолдирасиз деяверишгач, мен ён беришга мажбур бўлдим.

Майли-ку, бироқ яхшиси ғалобиянгни менга беринг, кийиб бораман-да, яна қайтариб юбораман.

Хўжайин рози бўлди-ю, бироқ яна тумшайди. Ҳа, айтганча, унинг ҳаммаси бўлиб битта ғалобияси бор-ку! Эсимда, у мени хотинининг кўйлагида кутиб олган эди. Уни оғир аҳволдан қутқармоқчи бўлдим:

— Агар кўчалик ғалобиянгни кирчига топшириб қўйган бўлсангиз, менга истаган кўйлакни, ҳатто ҳов ўша кўйлакни ҳам бераверинг! Қайси кийимда кетишимнинг фарқи йўқ.

У қанча қаршилиқ қилмасин, охири таслим бўлди ва хотинининг кўйлагини олиб чиқди. Мен уни кияётибман-у, йигитча ўзини кулгидан тия олмасди. Ўзимни ойнага солдим. Ҳечқиси йўқ. Албатта, кўйлак бироз калтароқ, нақ тиззамдан келди. Пайпоқларим ҳаммага кўз-кўз бўлиб очиқ қолди. Кўкракдаги бурмалар кенгроқ экан, энглари эса умуман йўқ. Агар бошимда тарбушим бўлмаса, анча «ёқимли» кўринардим. Тарбуш кўйлак билан киришолмай, жуда беўхшов таасурот қолдирарди.

Кўйлакнинг ўзи эса шундайгина кенг ва жуда қулай чиқди. Мен энди камзулсиз кетишга, янги мода тарғиб қилиб, ўз нозик ҳаракатларим билан эркакларни ўзимга дум қилиб эргаштиришга қарор қилдим.

Ана шундай аҳволда мен қариндошларим олдида турибман. Эгнимда аёллар кўйлаги, бошимда тарбуш, оёғимда пайпоқ ва туфли. Кафтимда ҳамёнимни маҳкам тутиб олганман, унинг ичида бир неча қирш чақа бор, холос.

Қариндошлар бошларини аламли сарак-сарак қилганча, эшиккача кузатиб кўйишди. Ҳовлида бирданига хушчақчақ кулги кўтарилди. Болалар мени кўриб қолишган эди, бу ўшаларнинг кулгиси. Бироқ шу атрофдаги ота-оналар уларга шундай ёв қараш қилишдики, шумтакалар бир зумда тумтурақай бўлиб кетишди.

Кўчада бемалол кетаяпман, янги кийимимдан ҳеч бир ўнғайсизлик сезмайман. Ўзимни фақат яп-янги мундир кийгандек сезаман, — холос. Кўчада ўткинчи оз, ҳамма ўз иши билан олға ошиқади, менга ҳеч эътибор беришмайди ҳам.

Шоҳ ал-Ҳусайн майдони томонга бурилдим. Шу жойга етганимдагина кўчада одам анча кўп экан, менга аланглай бошлашди. Мен эса эътиборсиз, тинчгина ўз йўлимдаман.

Кўп ўтмай, орқамдан бир тўда оломон эргашиб келаётганини сездим. Атрофдан масхарали кулги аралаш гала-говур эшитила бошлади, улар орасидан болаларнинг шўхшанг чинқариқлари қулоққа чалинарди.

Сезиб турибман, бу ҳолда бир кори ҳол юз бериши мумкин. Бироқ нима ҳам қила олардим шу аҳволда. Толеимдан ўргилайки, шундай оёғим остида бир такси “ғийқ” этиб тўхтади. Афтидан, ҳайдовчида галати кийимли ўткинчи қизиқиш уйғотган бўлса керак. Имкониятдан фойдаланиб, ўзимни дарров такси ичига урдим ва омон-эсон уйга етиб келдим.

Таксидан тушишим билан укам учради. Афтидан, у бунақа бўлиши мумкинлигини асло кутмаган экан, довдираб қолди:

— Яна нима бўлди, акажан? Жасорат дорисининг таъсири ҳали ҳам кетмадими ё?

— Йўқ! Жасоратни саховатга алмашган эдим!

Ўн биринчи боб

ЙЎҚОЛСИН ИККИЮЗЛАМАЧИЛИК

Дарвозамиз олдида ғайриоддий кийимда турибман. Укам менга гоҳ ундай, гоҳ бундай аланглайди, тушунолмайд гаранг. Сўнг такси ҳайдовчига қараб, қулоғимга шивирлади:

— У сизни шаҳар бўйлаб шу кийимингизда олиб ўтдимиз?

— Олиб ўтмаса, яёв келардим. Нима, айбми?

— Оллоҳнинг ўзи асрасин. Қандай номус? Қайси оқил сизга аёл кийимида шаҳар кезишни маслаҳат берди?

Укамнинг тилидаги мазаҳдан фиғоним фалакка чиқди:

— Аҳмоқсан. Тунги кўйлақда юраманми, хотинларникини кияманми, сенга нима? Мен учун лавозим мундиридаманми ё оддийгина жулдур кийим кийиб олганманми, барибир. Ўзлигимни йўқотмасам бўлди. Кийим сиртқи пўст, вассалом! У ички мундарижамга таъсир кўрсата олмайди, тушундингми?

— Албатта-да! Нимасини тушунмаслик мумкин бунинг?

— Яхшиси, таксининг ҳақини тезроқ тўлаб юбор!

Укам пулни тўлагач, ичкарига кирдик. Ичкарида у изоҳ талаб қилди:

— Костюмингизни нима қилдингиз? Энди уйдагиларга шу аҳволингизда кўринмоқчимисиз?

— Костюмни совға қилдим. Иккинчи саволинг — бемаънилиқ. Гап шундаки, мен жуда саховатли бўлиб қолганман. Агар саховат одамни изза қиладиган иллат бўлса, фикрингга қўшиламан: Мен нобакорман, саховат мени шу даражага етказишига имкон берганим учун юзим шувут бўлиши керак.

Бироқ, аслида, бундай эмас-ку! Мана шу турган ҳолатим билан фахрланаман. Шундай юришдан ҳайиқмайман ҳам..

Қаршимда хотиним пайдо бўлди. Кўзи ғазабдан яшиндек чақнаб турарди. Ундаги ғазабнинг асл сабабини унчалик тушунмай турардим.

Хотиржамлик билан, кулиб сўрайман:

— Сенга нима бўлди ўзи? Бу ғазабингда бирорта кўнгилсиз ҳаракат қилиб қўйишингдан худонинг ўзи асрасин!

Бироқ одам терисидаги қоплон мен билан гаплашиб ўтиришни ҳам ўзига эп кўрмай, ириллади:

— Қаерда эдингиз?

— Қариндошимиз Муҳаммад афандиникида, зиёфатда.

Хотиним баттар тумшайди:

— Қайси Муҳаммадникида?

— Муҳаммад ал-Баъурий-да!

Бунақа жавоб хотинимни, гўё мен унинг олдида айбдордек, жунбушга келтирди. Мен жуфти ҳалолимга яқинлашиб, уни тинчителишга ҳаракат қиламан ва ундан мени бундай совуқ ва безътибор кутиб олишига қайси қилмишим сабаб бўлганини сўрайман.

У қўлимни шартта итариб ташлади ва ўриндиққа чўкиб, йиғлашга тушди. Укамга қараб, чин кўнгилдан сўрадим:

— Унга нима бўлди, ўзи? Ақлдан озгани йўқмиди?

— Нималар деяпсиз? Оллоҳга тавба қилсангиз-чи!

Қизининг фиғонини эшитиб, эшик оғзида қайнонам пайдо бўлди. У ҳаллослар, кўзларида олов ёлқинланарди:

— Нима бўлди?

— Ҳеч нарса.

— Қаерда эдинг?

— Муҳаммад афандиникига зиёфатга борган эмишлар, — менинг ўрнимга бобиллади хотиним, — отасининг тоғасининг ўғай акаси Муҳаммад афандиникигадир-да! Шу гапга ишонса бўладими, ойи!

— Бўлса бордир.

— Бироқ ўша Муҳаммад афандининг зиёфатидан аёллар ички кўйлагида қайтишар эканми?

Қайнонам яна ҳам жиддийлашиб менга қаради.

— Ҳе, сени қара-ю! Бундан ақллироқ баҳона топсанг ҳам бўларди!

Менга нима бўлганига ва ҳозир қаердан келганим масаласига ойдинлик киритиш ишини энди меҳрибон қайнонам ўз қўлига олмоқчи! Хотиним мени ўйнашиникидан келди деб гумон қилаётгани маълум бўлгач, анча довдираб қолдим. У қичқирарди:

— Ўзингиз хотинлар тунги кўйлагида келиб, яна кимни Муҳаммад афанди билан ишонтирмоқчисиз?

Унинг юзи жиддий тус олди:

— Бўлди, энди сиз билан яшамайман! Бир дақиқа ҳам. Суяқоёқ! Кимникидан келган бўлсангиз, ўшаникига жўнанг! Ҳа-ҳа! Ўша сизга тунги кўйлак берганикига даф бўлинг!

— Азизам, ўзингни бос! Бунақа оғир ботадиган гапларни айтишга уялсанг-чи! Ҳозир ҳаммасини бир бошдан гапириб бераман.

Гапга ғазабдан қалтираб турган қайнонам аралашди:

— Буни қаранг-а! Яна тинчлантирмоқчи ҳам бўлади. Ҳой, куёв! Сен бутун оилани иснодга қолдирдинг. Ҳамма хотини ҳузурига ўйнашининг тунги кўйлагига қайтаверса, нима бўлади-а?

Сабрим тугади. Агар ҳозир портламасам, ақлдан озаман.

— Қанақа ўйнаш? Қанақа иснод? Шундайгина кўриниб турибди бу юртдан саховат ва очикқўллик жой топа олмаслигига. Сизнингча, саховат кўрсатиш гуноҳми? Ҳатто ўз костюмингни унга кўпроқ ҳожатманд бечора бир одамга бериш ҳам кечирилмас айб саналадими?

— Демак, костюмингни бир ҳожатмандга берибсан-да! — ўсмоқчилайди қанонам.

— Костюмингизни бировга берган бўлсангиз, унда ички кўйлак кимники? — қичқиради хотиним.

— Ўша ҳожатмандники-да!

— Кейинги икки кунда ҳамма ҳожатманд аёллар костюмда, барча саховатпеша эркаклар тунги кўйлакда юришибди, дейишаётувди, — қўшиб қўяди қайнонам.

— Йўқ, сизлар туфайли ақлдан озиш ҳеч гапмас, — уҳ тортаман, — афтидан, барча сахийлар бу дунёдан бекорга рихлат қилишмаган экан. Тушуна олмайман, Муҳаммад афандига унинг ўгли ўқиши учун бир одам бир неча гиней берса, жинойтми? Бунинг нимаси сизнинг гашингизга тегади, айтинг? Агар у дарсга қатнай олиши учун костюмини ҳам ечиб берса-чи? Бунинг нима ёмон томони бор? Агар ўша одам қариндошларини хафа қилмаслик учун очик баданини ёпишга тунги кўйлакни кийиб ола қолса, бунинг нимаси номус? Уялсангиз-чи шошқалоқ ҳукмларингиздан!

Хотинимга қарадим, у аламдан куйиб, қоп-қорайиб кетибди. Кимгадир бирмунча пул берганимни менинг гапларимдан энди билиб туриши эди.

— Пулни жавондан олган эдингизми?

— Йўқса, қаердан? — кулиб дейман. — Йигирма гиней.

— Уларни йўқотиб қўйдингизми?

— Йўқ, қашшоқ бир бечорага, унинг қийин ҳаётида кўмак бўлсин деб бердим. Бу ёзги таътил пайтида арзимас нарсаларга сарфлаб юборишдан дурустроқ, билсанг.

Бу гапимга хотиним муносабат билдиришга улгурмай, укам унинг қулоғига нимадир пичирлади. Мен эшитмадим, бироқ хотиним йиғидан тўхтаб, менга еб қўйгудек тикилиб турарди. Қайнонам орқаси билан юриб бориб, зип этиб чиқди-да, жўнаб қолди.

Ҳа, мана гап қаерда? Укам уларни менинг ақлдан озганимга яна ишонтираяпти. Ўтган сафар жасорат дорисини ичганман деб, ўз оғзимдан гуллагандим. Ҳозир аёллар кўйлагига турибман. Унинг ўйлашича, ҳеч бир ақли расо ўзини ҳурмат қилувчи одам ўйнашиникидан аёллар ички кўйлагига кетмайди-да! Шундай бўлгач..

Юзида сохта кулги билан укам олдимга келди ва ошиғич хушчақчақ ҳолда қўлини елкамга қўйди:

— Улардан хафа бўлма, — деди у. — Улар яхшилик нима, ёмонлик нима, фарқига боришмайди. Ўзларинигина ўйлаш уларнинг онгларини туман каби қоплаб олган. Муҳаммад амаки ва унинг ўгли учун қилган хайрли ишларинг эса, сени Одам Атомизнинг оддий эмас, комиллик чўққисини забт этган зурёди бўлиб етишганингдан далолатдир.

У мени ётоқхонамиз томонга аста-аста суриб кета бошлади. Ҳа, билдим! У мени яна қамаб қўймоқчи. Бу сафар деразадан қочиб тушмаслигим чорасини ҳам кўриб қўйгандир. Ўзимнинг ҳам бу сафар

деразадан яна пастга ташлаб кета олишим учун қудратим дош беришига имоним комил эмас. Ҳозир мен илгаригидек жасоратли эмас, бор бўлиб саховатлиман, холос. Асаб касаллари шифохонасида ўралашиб юришга эса бекорчи вақтим йўқ. Шунга кўра тезроқ кетишим керак бу ердан.

— Кечирасан, — дейман укамга, — ҳозир келаман.

Кўлини елкамдан тушириб, ҳожатхона тарафга йўл олдим. Бироқ унга етмасдан лип этиб ўзимни ички чиқиш йўлига урдим. Эҳтиёткорлик билан, оёқ учида юриб пастга тушдим. Мана, боғдаман.

Мана шунақа, укажон! Сен қайтишимни кутиб, мени қандай қилиб ишончлироқ жиннихонага қамаб қўйишни режалаштириб туравер!

Бошимда тарбуш, эгнимда аёллар тунги кўйлаги билан худди фаришта ер юзида сайр қилганидек, қилпиллаб ва енгил чоғиб бораяпман. Тарбушим дам-бадам қулоғимга тушиб кетади. Оёғимдаги пайпоқнинг ҳам резинаси бўшроқ экан, тез юришга халақит берарди. Бироқ тўхтамайман.

Руҳий сифатлар дўконигача етиб олсам, бас!

Етар! Саховат бошимга жасоратдан ҳам ошиқроқ бало орттирди. Моли нуқул азоб билан синовларгагина гирифторм этишидан огоҳлантирганида, сотувчи юз бора ҳақ экан. Бас! Жасоратли ҳам, саховатли ҳам бўлишни асло-асло хоҳламайман. Бу олижаноб сифатлар менга фақат мусибат орттирди, уйдагиларнинг нафрат ва газабига учратди, атрофдагиларнинг масхараомуз ҳиринглашларига, қиқирлашларига сабаб бўлди.

Ҳа!.. Сотувчи молларимнинг вақти ўтиб қолди деганида ҳам юз бора ҳақ экан. Улар ҳозир бунақа таъсирлари билан ҳеч кимга керакмас. Ҳатто зарарли ҳам.

Худога юз қатла шукр. Мана таниш дўконга етиб келдим. Ҳамма ёғим лой, юз-кўзимдан тер шовуллаб оқаяпти. Сотувчи аҳволимни кўриб донг қотиб қолди. Шунча тикилиб қарамасин, кимлигимни била олмай ҳайрон бўлиб турарди.

Бўлмаса-чи! Аёллар кийимидаги эркакни ёки тарбуш кийган аёлни ё қийшиқ оёқларига резинкаси осилган пайпоқ кийган нухани у кўп кўриптими дейсиз. Бироқ ниҳоят танигач, ҳайратдан қичқириб юборди.

— Сен... ўшами?

Мен “ҳа” дегандай бош силкидим ва оғир хўрсиндим.

— Ким солди сени бу аҳволга?

— Ўзингизнинг саховатингиз.

— Қандай қилиб?

— Биласизми, бир қашшоқнинг ўғли университетда билим олиши учун унга костюмимни совға қилишим керак эди. Ўрнига кийиб олиш учун уларникида дурустроқ бир нарса топилмади.

— Тушунарли. Саховатнинг энг хавфли шакли бу, сенга айтсам. Буни яна кўр-кўрона қўли очиклик қилиш ҳам дейишади. Қани бир бошдан гапириб бер-чи.

Менинг аламноқ қиссам энг сўнгига етганда сотувчи:

— Оллоҳга минг қатла шукр! Ўзига минг қатла шукур! — деб қўйди.

— Нега шукрлаб қолдингиз?

— Яна ҳам оғирроқ ташвишлар бошинга тушмагани учун сен ҳам Оллоҳга шукрона қил. Одатда, саховатлиларнинг кунлари ташвишдан чиқмайди. Омон қолганингнинг ўзи катта давлат.

— Яна нима азоб қолди экан мен тортмаган?

— Оддийсини айтаман: масалан, бир костюмни эмас, ҳаммасини бериб юборишинг мумкин эди. Бу дунёда дурустроқ кийимга зорлар кам эмас. Ёки айтайлик, бор пулингни бўлиб беришинг ҳам мумкин эди. Пулларинг тугагач, одамлар сени танишни ҳам истамайдилар. Халқнинг мақоли бор-ку: «Яхшиликка ёмонлик» деган.

Одам зоти ҳамма нарсадан яхшиликни тез унутади. Улар сенинг ўзларига яхшилик қилишингни табиий ҳол деб тушунишади. Хайр беришга ҳеч нарсанг қолмаганида, сенга лаънатлар ёғдиришади, курумсоқликда айблашади, бераҳм деб таъна қилишдан ҳам қайтишмайди.

Сотувчи жим бўлиб қолди, мен эса унинг айтганларини ўзимча таҳлил қилардим. Ниҳоят, унинг айтганлари ҳақиқатдан йироқ эмаслигига инондим. Бир ривоят эсимга тушди.

Саховатли бир одамнинг разил киши алдаб кетган аёлга раҳми келди. Аёл ўзи ва ҳали туғилмаган гўдаги очликдан ўлиб кетмаслиги учун хайр этишни зор йиғлаб, ёлвориб сўраган эди, унга раҳми келиб, маблағ берди. Кейин ҳам ҳолидан хабар олиб, доим мадад бериб турди. Вақт ўтиши билан аёл пул олишга шундай ўрганиб қолдики, ўзини таъминлашга саховатлини мажбур деб ўйлайдиган бўлди. Иш шу тарзда то саховатлига инқироз етмагунча давом этди.

Саховатли одам хонавайрон бўлгани сабаб маблағ юбора олмай қолганида, нима бўлибди денг? Аёл уни қозига чақиртирибди ва шу пайтгача боқиб келаётганидан, у боламнинг отаси бўлади деб туриб олибди. Ҳатто энди икковимиздан бира тўла қутулиб олмоқчи деб тухмат қилибди. Ана кўрдингизми яхшиликка қандай жавоб беришларини.

Саховат кукуни менинг бошимга бир кунда қанча балолар келтирмади. Агар умр бўйи саховатли бўлиб қолсам, яна нималарга дучор бўлар эканман? Бутунлай ҳолсизланиб сўрадим:

— Энди нима қилсам экан?

Сотувчи аниқлик киритишимни талаб қилди:

— Нимани?

— Менинг очикқўллик, саховатлилимни-да!

— Яна ўша ишларни қиласан. Эсингдами. бироз олдинроқ жасоратдан қандай қутулганинг? Истаган бошқа доридан бир чимдим оласан. Мана, ҳақиқатгўйликдан ол, ёки бўлмасам, ана, содиқликдан! Андишалик ё самимиятдан олсанг ҳам бўлади. Амин бўлки, ичиб юборган замонинг ўша сени қийнаётган саховатдан бутунлай қутуласан-қўясан. Чунки баданингадаги саховатлилик ўрнини янги инсоний сифат эгаллайди.

— Асло бундай қилмайман! Бу нимаси? Қордан қочиб яна ёмғирга тутилар эканман-да-а! Сифатлар қандай бўлмасин, билдимки, менга янги алам ва янги ситам келтирар экан. Ўзимни халойиққа кулгига қўймоқчи эмасман.

— Бошқа йўли йўқ-да!

— Барибир нимадир қилиб қутулишим керак.

— Бу масаланинг менга ҳеч бир алоқаси йўқ. Сени бир неча бор огоҳлантирдим, бироқ маслаҳатларимга қулоқ солмадинг. Энди ўзингдан кўр!

Сотувчи нарироқ кетди ва қўшиб қўйди:

— Ҳа! Бир неча кун яна сабр қила қолганинг дуруст.

— Нима?! Бу ношукур ва ёвуз бандалар орасида яна бир неча кун саховатли бўлиб яшашми? Кечирасиз... Яхшиси, ҳозироқ, сизнинг кўз ўнгингизда ўзимни ўлдириб, бу ситамлардан биратўла халос бўламан, вассалом.

Мен икки қўлимни жуфтлаб, сиртмоқ қилдим ва ўзимни бўға бошладим. Юзим аввал қип-қизил тус олди, кейин аста қўқара бошлади. Сотувчи ирғиб туриб мен томонга отилди ва бўйнимга чангадек қапишиб турган қўлларимга осилди ва куч билан ажратмоқчи бўлди.

— Тўнка! Нима қилаяпсан? Ҳой, бошимга тушган бу қоп-қора кунларимнинг сабабчиси! Нега ўша куни менинг дўконимга кирдинг? Айт, менинг айбим нима? Бунақа ишларга аралашма, дориларимни ичма, деган эдим-ку! Дод! Ҳолимдан дод!

— Мени ҳам тушунинг-да! Бошқа нима ҳам қилаолардим? — илож-сизлигимни билдириб, қўлларимни ёздим.

— Яхши! Дорининг таъсири буткул йўқолгунча, меникида қол. Ножўя сифатлар юзага кўпчиб чиқадиған фурсат келишини бирга кутамиз.

Афтидан, бошқа илож қолмаган ҳам эди. Бироқ яна саккиз кун моллар тўла қоплар орасида ивирсиш.

— Уҳ-ҳ! Ақлдан озиш мумкин. Шунча вақт бирор жиддийроқ иш билан машғул бўлмасам.. Бу дўкончада на нард бор ва на домино. Ўнг-сўлга бориб, хайр-эҳсон тарқатиб юрсам ҳам майли эди. Ростдан, шундай қилиб кўрсаммикан?

— Мени деб азият чекмасмикансиз, ишқилиб, — айбдор оҳангда мингиллайман дўкон эгасига.

— Бир амаллаб чидарман. Бироқ, илтимос, бироз чакагингни тийиб юр.

— Емак-чи!? Икки кишига етадими?

— Бу ёғидан ташвиш қилма! Хўш, яна нима?

Оғиз жуфтлаганимча қолдим, бир қопдан сичқон отилиб чиқди. Мен чаён чаққандек ирғиб тушдим, сичқондан ўлгудек кўрқаман. Уни бир тушириб қолиш учун оёғимдаги туфлимга секин, билдирмайгина узатилган қўлимни сотувчининг қўли тўхтатиб, ечилган туфлимни бурчакка отиб юборди.

Сўнг сотувчи сичқон томонга бориб, уни кафтига олди, эркалаб бошини силаб, кўрқувини босди. Мен бунақа анвойи дўстликка ҳайрон қолиб, кузатиб турардим.

— Нима бу? — сўрадим мен.

— Сичқон-ку!.

— Буни-ку, билиб турибман. Қандай топишдинлар?

— У ҳам сендек экан. Сендан ақллироқ чиқмапти-да!

— Тушунмадим.

— Нимасига тушунмай қолдинг бунинг? Доридан ялади дегунча, бир пасда худди сенга ўхшаган бахтсиз бўлипти-қолипти. Нақ одамга ўхшаб очиққўл, раҳмдил, соф кўнгилли... Келиб эшикни очсам, у қаршимдан чиқди-да, келтирган зарари учун кечирим сўрагандек, бир эгилиб, кўчага чиқиб кетди. Бироқ бир неча кундан кейин озиб-тўзиб қайтиб келди. Бутунлай ўғирлик қила олмайдиған бўлиб қолган экан, қорни очиб, ўлардай қийналибди.

Бу ҳаёт бизни қаҳрли бўлишга мажбур қилади. Биз биттасини танлашимиз керак: Ё ёмон одам бўлиб яшашимиз, ёки яхши одам бўлиб бу дунёдан бадар кетишимиз керак.

Биз учовлон ана шулар ҳақида суҳбатлашиб, қотган нон ва қайнатилган сув билан тушлик қилдик.

Ҳа, учовимиз! Улуғ инсоний сифатлар меъёрида яшашдан маҳрум этилган биз учов. Бу ердаги турмушимнинг бошланиши унчалик мақтовли эмас, кўриб турибсиз:

Хўш-ш! Қотган нону қуруқ сувга, майли, у қайнатилган бўлсин, саккиз кун чидаса бўладими? Эҳтимолдан узоқроқ-ов!

Тушликдан кейин ҳам гурунгимиз узоқ давом этди. Дўстона суҳбат билан бандмиз. Хўжайин қоплардаги дориларнинг вазифаларини бирин-кетин тушунтирди. У ҳамма қопларни бир-бир таърифлаб чиқди-ю, биттаси ҳақида ҳеч нима демади.

Сергакланиб сўрайман:

— Анови қопдаги-чи? Унча катта эмас-у, оғзи таранг тортилгани бор-ку, ҳа ўша! Унда қанақа сифатли дори бор?

— Буми? Бу қоп яхши сифатлар кукунларидан саралаб олингани. Жуда таъсири кучли аралашма.

Бироз жим қолгач, сотувчи амаким кўшиб қўйди:

— Унинг кичик бир қошиги бир одамни умр бўйига энг виждонли ва энг олийжаноб қилиб қўйиши мумкин. Агар унинг бир қопини шу бизнинг катта дарёга ағдарилса, ундан ичганларнинг ҳаммаси адолатли, очиққўнгил ва жасур бўлиб қоладилар. У пайтда ер юзи жаннатга айланади, унда яшовчилар бир-бирларидан олижаноброқ, бир-бирларидан олиҳимматлироқ бўлиб қоладилар.

Йўғ-эй! Асосий гап ўша қопда эканда-а?! Ишқилиб, бундай аҳволда одамларнинг ғам-ташвишлари ошиб кетмасмикан? Мен жасорат ва саховат дориларидан ичганман-ку! Уларнинг таъсир кучлари қандай кечишини биламан! Аҳволим не кечгани менга маълум!

Ўйлай бошладим. Ростдан ҳам анови қопдаги дори дарёга ағдариб юборилса, нима бўлади? Аҳоли не аҳволга тушади?. Биладанки, сотувчи бундай қила олмайди. Ҳеч қачон! Жуда катта жавобгарлик бу.

Ўзимча шунга қарор қилдим. Қулай пайтни топиб, муносиб вақтни танлаб, шу бир қопни оламан-да, ичидаги бор дорини дарёга ағдариб юбораман. Шунда одамлар ёвузликни унутадилар, юртимиз софдиллик ва адолат тантана қилган маконга айланади.

Ўн иккинчи боб

ДАФН

Шундай қилиб, энг яхши инсоний сифатлар кукуни солинган қопни олиб кетишга қарор қилдим. Уни дўкондан яширинча олиб чиқолсам бўлгани, кукунни дарёга ағдариб, турмушни ўзгартириб юбораман, вассалом. Унда қўрқоқлар жасорат касб этишади, манфаатпарастлар ва тамагирлар ҳотамтойларга айланадилар, иккиюзламачилар эса софдил бўлиб қоладилар.

Ана ўшанда менинг ўзим ҳам фирибгар ва алдамчилар тўдаси ҳалқасида қолган ягона виждонли ва манави савдойи фикрловчилар ўртасидаги ягона онгли бўлмайман.

Оқшом тушаяпти. Хўжайин чироқни ёқди. У бўшаган қопни бурчакка тўшаркан, тушунтирди:

— Бошқа битта қопни топгин-да, истаган ерга жой солиб, ухлайвер.

Менинг ҳозир уйқум келмаяпти, бироқ у билан тортишиб ўтирмадим: тезроқ ухласин. Ана ўшанда ўзим ҳалиги қопни бемалол олиб чиқиб кетавераман. Хўжайин яқинида ётиб, ўзимни ухлаганга солдим. Бироқ у хомуза тортиб сўрайди:

— Нима дейсан, агар анови қопдагини дарёга тўкиб юборилса одамлар нима аҳволга тушишар экан? Агар сайёрамиздан мунофиқлик уруги қуритилса, кейин ҳаёт қандай кечади?

Айни кўнглимдагиларни сўзляпти, боёқиш. Мени тафтиш қилмаяптими яна?

— Ким билади?—жавоб бераман лоқайд.

— Бир синаб кўрсакмикан, деб ўйлаб қоламан-да.

— Нима қилибди синасангиз? — сўрайман ундан нимага шама қилаётганини билишга уриниб. Хўжайин бекорга масалани бунақа кўндалангига қўймас. Менинг яширин ниятларимни сезиб турган бўлмасин?

— Нима қилибди, дейсанми? Инсонларга ҳамдардлик ҳисси. Агар уларда мунофиқлик, иккиюзламачилик кабиларнинг уруғи қуриса, одамларга нима бўлишини кўз олдинга бир келтир. Илгари қандай бўлганларини билишгач, тажжубдан қотиб қолишади-ку! Мунофиқликдан кўра, нима қулайроқ бўлиши мумкин уларга? У ҳаёт машаққатларини енгиллата олади, унинг ирkit ва булганч томонларини бўяб кўрсата олади. Мунофиқлик, азиз укам, инсонга ёмонликни яхшига йўйдириш учун, нимранг ва хира нарсани бошқалар кўзига гулдай қилиб кўрсатиш учун, хатоларни хаспўшлаш учун керак. Агар уларнинг кўзларини рўй-рост очиб, шуларнинг ҳаммасини ўз рангида ва қандай бўлса, ўшандайлигича кўрсатсанг, ҳоллари не кечур эди? Хўш, сен нима деб ўйлайсан?

— Сиз жуда ҳам ҳақ эмассиз. Ҳозир менга айтган гапингиз кўнгилсизликни кўрмаслик учун бошини қум тагига яширган туяқушнинг ҳаракатини эслатади. Мунофиқлик ҳаёт қийинчиликларини енгил қилади дедингиз. Бироқ бундан қийинчиликнинг ўзи завол топади-ми? Мунофиқлик ёмонликни йўқ қиладими?

— Фарқи нимада? Сезмайсанми, йўқ қиласанми, сенинг учун нима фарқи бор?

— Фарқ жуда катта.

— Мен бундай деб ўйламайман. Инсон ҳаёти борлиқни сохта тушуниш, алданишлардан иборат. Отлари бахт, қувонч, ғам каби. Инсоният ёмонликни йўқ қилишни эмас, уни сезмасликни истади. У ўзини алдаганларидан бир марта воқиф бўлишдан кўра, юз марта алданишни афзал кўради. Ана шунинг учун ҳам, менингча, ҳаётдаги қийинчилик ва розолатнинг йўқ қилиниши билан уни ҳеч ким пайқамаслиги ўртасида сезиларлик фарқ йўқ.

— Э, йўқ! Ҳаётдаги қийинчиликлар ва қабоҳатлар билан курашиш керак. Инсон ҳаётнинг номаълум, қоронғи томонларини аниқ тасаввур қилиши лозим. Бу уларни бартараф қилишда, ёмонни муваффақиятли тузатишда унга ёрдам беради.

Сиз инсон даҳшатларни билиб олгач, қўрқувдан ўзини ҳалок этади деб ўйлайсиз, чоғи. Дадил ишонтириб айтаманки, бунақаси асло бўлмайди.

Ҳа! Одамлар аламли ҳақиқатдан саросималаниши мумкин, бироқ улар ундан ўлмайдилар. Чунки инсон сезгиси ўз чегарасига эга. Агар шундай бўлмаганда, одамзод ғам ва ғуссадан аллақачонлар адои тамом бўлиб кетган бўларди.

Сизга бир воқеани сўзлаб бераман. Бир аёл кунларнинг бирида болалари ва эри билан аравада Қоҳирага қайтаётган экан. Қоронгида арава катта ариққа тушиб кетипти. Аёлнинг ўзигина қутулиб чиқибди, қолганлар ҳалок бўлибди. Менга шу ҳақда сўзлаб беришганда, жуда ачингандим. Унинг кўз олдида бир зумда энг яқин ва азиз одамлари ҳалок бўлишибди. Эй бахтсиз, бечора аёл! Энди у қандай ва нима учун яшайди? Мен бунақа ҳолатда у ё ақлдан озади, ёки ўз ўзини ўлдиради деб ўйлаган эдим.. Нима бўлди дейсизми?

Бир неча кундан кейин худди ўша аёлнинг қайта эрга чиқаётгани ҳақида эшитдим. Ана кўрдингизми, у аламдан ўлмади, ақлдан ҳам

озмади, балки янги тўйга тайёргарлик кўра бошлади. Буни мен сизга аёлни айблаётганим учун эмас, балки инсон азобининг ва унинг азалий ҳиссиётларининг чегараси борлигининг далили сифатида айтдим.

Уч боласини йўқотган одам шунга лойиғидан ортиқ жазоланмайди. Бунга яна бир мисол шуки, ким юз гиней ойлик олса, минг гиней олган ундан ўн ҳисса кўп хурсанд бўлмайди. Агар бир одамнинг рўпарасида ҳаётнинг адолатсизликлари содир бўлса, уларнинг кўплигидан қўрқиб, унинг юраги ёрилмайди. Аксинча, улар билан курашади, покланади, саховати ёки ғазаби илгаригидан ортиқроқ бўлиб қолади.

Мен қарияга диққат билан назар ташладим, менинг далилларим унга қандай таъсир этганини билмоқчи эдим. Бироқ у жим эди, менга ухлаётгандек туюлди. Бироқ зум ўтмай, ўрнидан ирғиб турди ва бурчакка бориб, бир қоп дорини олди-да, ўз жойига қайтди.

Бе! Демак, мунофиқликнинг бартараф қилиниши она сайёрамизга ҳеч қандай хавф туғдирмаслигига уни ишонтирибман-да! Бугина эмас, бундан келадиган фойда битмас-туганмасдир.

Сотувчи яна ётиб кўзини юмди, унинг нималарнидир гапириб, тамшанаётгани эшитилиб турарди. Бироздан сўнг деди:

— Сўзларингнинг кўпи очиқ ҳақиқат, болагина! Бироқ буни сенинг вужудингда хавфли фикрлар жойлашиб олганлигидан деб ҳисоблайман. Қўрқаманки, бу ақли норасолигинг сени бир кунмас-бир кун бир ишга ундайди-ю, бунинг натижаси жуда аянчли бўлади. Ҳаммаси нима билан тугаши сен билан бизни қандай тақдир кутаётганига боғлиқ. Бу эса бир Оллоҳимнинг ихтиёрида! Агар сени тутиб олишса, оғир жазодан биз ҳам қочиб қутула олмаймиз: Чунончи, сени жиноят қилишда айблашса, мени шерикликда айблаб жазолашади.

— Қандай жазо сизни ташвишга солаяпти? Сизни қандай шерикликда айблашлари мумкин?

— Тақиқланган молни сақлашда, гиёҳвандлик моддалари билан савдо қилишда! Олий даражадаги инсоний сифатлар бизнинг замонамизда наркобизнесга тенглаштирилади. Шунингдек, ёмон ният билан одам ўлдиришда ҳам айблашлари ҳам мумкин-ку! Ахир, менинг дориларим қўрқинчли касалликлар қўзғовчиларга тенглаштирилиши ҳам мумкин-ку!

— Биз судяларга энг тийран ва яхши ниятлар билан ҳаракат қилганимизни тушунтирамиз.

— Бу жиннivoйни қаранглар-у! Ҳаммадан ҳам бизни судяларнинг кўргани кўзи йўқ-ку! Айт-чи, дунёда мунофиқликда судяларнинг олдига тушадиганлар борми? Биринчи даражали ёлгончилар, фирибгарлар ва алдоқчилар ўшаларнинг ўзлари эмасми?

Бизни юганлаб, нўхтани тортиб қўйишади, ишонавер! Шунинг учун ҳар доим каллани ишлатишни унутмайлик.

Тортишув фойдасиз эди, муросага ўзимни розидек қилиб кўрсатдим. Йўқ, мен ўз ниятимдан қайтганим йўқ, бироқ уни гафлатда қолдириш учун шундай қилиш керак эди. Биз бир-биримизга хайрли тун тиладик ва тезда хонани сотувчининг бир текис хурраги тутди. Ҳамма нарса жойида, ҳаракат қилиш пайти етди.

Бироқ ўчакишгандай, кўнглимда шубҳа пайдо бўлди. Бир томондан, ҳозиргача бунақанги фавқулодда қулай имконият, яъни, олиҳимматлилик қилиш ва тарих ўзанини буриб юбориш ҳеч кимга муяссар бўлган эмасди. Иккинчиси, бирдан кутганимизнинг акси

юз бериб, ҳамма ишнинг оёғи осмондан бўлиб қолса-чи? Дори тўла қопни ўғирлаш ҳам виждондан эмас. Бунинг устига, қоп хўжайиннинг бошида, уни олиш ҳам мушкул иш. Ана шундай шубҳали ўйлар сура-сура, ухлаб қолибман.

Кўзимни очганимда, тонг бўзариб қолибди. Кимнингдир аста пичирлаётган овози эшитиларди. Қарасам, сотувчи бомдод номозини ўқиётган экан. Дорили қоп эса мендан сал нарида, қўлимни узатсам, шундоққина етгудек жойда турибди.

Қопни аста ўзим томонга тортдим. Қандай омад! Энди уни кўтариб, дўкондан ирғиб чиқиш қолди, холос. Дарёгача чопиб бориб, ичидагини сувга тез ағдариб ташлаш эпақага боғлиқ. Худди туш кўраётгандек, тўлғанаман..

Эшик оғзигача қопни аста думалатиб бордим ва энг қулай пайтни пойлаб, қопни бағримга босдим-да, шамолдек елиб кетдим. Яна аёллар тунги кўйлагидаман, бироқ бу гал ялангоёқман.

Орқамдан оёқ товушлари эшитилди. Қарадим: ҳов орқада сотувчи изимдан қувиб келаяпти. Ҳали узоқ бўлса ҳам, бироқ ҳарсиллагани эшитилиб турибди. У зўрға тин олаяпган бўлса-да, орқада қолмайди. Бор кучим билан олға ташландим, Қадамларимни тезлатиб, дам ўтмай сотувчини орқада қолдирдим ва ундан узоқлашдим.

Мана, ниҳоят, Нилга ҳам етиб келдим. Қопни шунча очаман дейман, қани очила қолса... Жуда қаттиқ тортиб боғланган экан. Атрофга аланглайман, оғзидаги ипни нима билан қирқиб юборсам экан. Бу орада сотувчи амаким етиб келди ва бор кучи билан ўзини устимга отди-да, маҳкам тутди. Биз олиша бошладик.

Тушмагур, қари бўлса ҳам, жуда бақувват экан, сира бўш келмайди. Олишувимиз чўзилиб кетди. Барибир кучи етмаслигини сезган сотувчи, эси пастлик қилмасликни менга насиҳат қилиб, ўйлаб кўришни сўради ва ялина бошлади. Унинг кучоғидан чиқаман деб, силкинган эдим, қўлтиғимдаги қоп сувга тушиб кетди. Мен билан овора чол буни бошда сезмади ҳам.

У нима юз берганини сезиб қолгач, жонини ҳовучлаб, оқиб кетаётган қоп орқасидан ўзини сувга отди. Сотувчи қопни тутишга-ку, тутиб олди, бироқ у бўш экан. Афтидан, биз олишув билан машғуллигимизда қоп тешилиб кетиб, бор дори ўшандаёқ дарёга тўкилиб бўлган кўринади.

Бошдан-оёқ шалаббо, асаби кўзиган сотувчи қўлида бўш қопни ушлаганича, бошини чайқади:

— Ҳой, эси паст! Нималар қилиб кўйдинг!? Энди буни орқага қайтариб ҳам бўлмайди. Менда айб йўқ, чунки сени тўхтатиш учун қўлимдан келган ҳамма нарсани қилдим. Бунинг барчасига бир ўзинг айбдорсан. Судда худди шундай деб айтаман.

Шу бир неча дақиқада у оппоқ оқариб кетибди. Ўтакаси ёрилгани шундай юзидан билиниб турибди. Унга раҳмим келди, бироз тинчитмоқчи бўлдим:

— Бу ёғидан ташвиш тортманг! Барча жавобгарликни бўйнимга оламан. Бошга тушганини кўз тортар дейдилар. Юринг, дўконга қайтамыз.

Мен чолнинг қўлидан тутдим. Ортга қайтдик. Ҳали қуёш чиқмаган, бироқ атроф ёп-ёруғ эди..

Чол бурчақда ғам-аламга ботиб ўтирар эди. Уни оғир ва нохуш ўйлардан қутқазмоқчи бўлдим.

— Сиз дўконда қолиб, дам олинг. Мен бориб, янги сув одамларга қандай таъсир қилаётганини билиб келай. Келаман-у, барчасини оқизмай-томизмай айтиб бераман.

— Дўконда қолганим билан уйқум келса экан, — ух тортди қария, — мен ҳам сен билан бора қолай, яхшиси! Янги дунёга, янгиланган оламга, мунофиқликдан эндигина халос бўлган одамларга бир боқай!

— Дўконни ёпмоқчимисиз? Молларингиз харидоргир бўлишини кутиб турибмиз-ку! Ҳаммаёқ яна муштарийларга тўлиб кетади деб умид қилиб турибмиз. Одамлар янада онглироқ, янада жасурроқ бўлишни ва янада очиққўнгил ва саховат касб этишни истаб қолади. Менимча, сиз яхшилаб хордиқ чиқариб, савдо ва яна савдога тайёр туришингиз керак.

— Айтганларинг тўғри! Бироқ бу тез рўй бермайдиган жараён. Бунинг учун дори таъсир қила бошлашини, руҳий сифатлар келтириб чиқарадиган воқеалар билан боғлиқ ўпирилишлар ва тўқнашувлар босилишини кутиш керак. Буларнинг ҳаммаси осон кечади, шароитга тез мослашади деб ўйлама! Мослашув тез юз беради, деб ўйлама. Улар қийин ва аламли кечади.

Жасоратни гоҳ шошқалоқлик, ўйламай-нетмай қилинадиган иш деб ўйлайдиганлар бўлади. Очиққўлликни созуриш, самимийликни-калтафаҳмлик ва ҳатто бемулоҳазалик деб ўйловчилар йўқми? Одамлар ўз табиатлари ўзгарганини, ҳаракатлари тезлашганини сезиб, телбалик дориси ичириб қўйилганини билиб қолишлари мумкин.

Нима бўлганда ҳам, қуйидаги икки ўзгаришдан бирини кутиш мумкин: ё инсонлар замиридаги мавжуд пасткашлик ва хулқ-атвор бузуқлиги янги, хайрли сифатлардан яна устун келиши мумкин. У ҳолда одамлар янада ёвузроқ, толеи пастроқ ва янада худо урганроқ бўлиб қоладилар. Ёки аксинча, инсонлар жасоратли бўлишга одатланишади, саховатли, ор-номусли, очиққўнгилли бўлиб олишади. Буларни ўзларининг табиий сифатлари деб ўйлашади.

Шунга кўра, яхшиси, ҳозир мен дўконни ёпиб, сен билан бора-верганим маъқул. Кўраман, агар яхшилик ёмонлик устидан голиб келаётган бўлса, мен дўконга қайтиб, эшикларни ланг очиб қўяман. Агар аксинча, ёвузлик яхшилик устидан голиб келаётган бўлса, унда ягона Оллоҳнинг ўзи биледи бошимиздан нелар кечишини.

Биз дўконни тезгина йиғиштириб, қулфладик ва энди кетмоқчи бўлиб турган эдик, сотувчи пешонасига бир урди:

— Эҳ, каллаварам! Эсим қурсин! Шулахни ўзим билан олиш эсимдан кўтарилибди-ку!

У эшикни ланг очган эди, олдига сичқон чопиб чиқди. Сичқонни олиб пешонасидан силади:

— Шулахжон, — деди у, — ҳеч нарсадан қўрқма! Манови харидор эси пастроқ экан, инсоний сифатларни дарёга тўкиб юборди. Барча одамлар шу яқин кунларда худди сендек бўлиб қолишади. Ана ўшанда, сен ҳеч кимдан қўрқмай очиқ ва бемалол юраверасан.

Мен ҳали ҳам ўша бахтсизлик келтирувчи машъум қўйлакда эдим. Одамларнинг эътиборларини тортмай, секингина уйга бормоқчи ва кийиниб олмоқчи бўлдим. Шундай қиламан.

Уйдагилар ҳали ухлаб ётишарди. Мен жимгина ички зинадан кўтарилиб, мўраладим, қарасам, ошхона эшиги очиқ турибди. Эҳтимол, хизматкор қизча саҳарда реза мевалардан еб, тўйиб олиш учун ҳовлига тушгандир деб ўйладим. Ўз хонамга ўтдим ва тезгина кийиндим.

Аста жавонни очиб, таътил вақти учун ажратилган пулнинг қолганини олдим ва сотувчи чол олдиға қайтиб келдим. Унинг қўлидан аста тутиб, етаклаб олдим. Биз йўлда давом этдик. Шунда қорним очганини сездим ва жамоа бўлиб шу яқиндаги емакхона томонга бурилдик.

Биз темир оёқли мрамар стол атрофидан жой олдик. Ҳар биримизга димланган ловияли овқат буюрдим. Югурдак бола айтганларимизни зумда муҳайё қилди.

Чолга дейман:

— Омонликка еб қолинг!

У бўлса, фақат нондан еб, сув хўплайди. Шунга ўрганиб қолибди, бечора. Чўнтагидаги сичқонга ҳам қимтиб ташлашни унутмади. Ловия билан салатни қанча мақтамайин, ундашимга қарамай, қўлини теккизмади. Оббо ўжар чол-ей!

— Ўзимни жуда эркалатиб юбормоқчи эмасман. Менга нон билан сув етади. Ортиқчаси баданга ҳам, руҳга ҳам офат. Сенга бир насиҳатим, бола, керагидан ортиқча еб, ўзингни зўриқтирма! Қаноат қил!

Кўп юрсанг-у, чарчасанг, дарров автобус ё трамвайни кўзлама! Бундай дам оёқнинг ўз бевосита вазифасини унутишига олиб келади. Одамнинг тақдир йўллаганига, мабодо, у жуда ушоқ бўлса ҳам, шукрли бўлгани дуруст. Ана ўшанда у, Оллоҳ саховати тушган ўз рўпарасидагиға ўзида ҳасад сақламайди.

Одамлар ўзиники билан бошқаларнинг моддий имкониятларини қийслашни ўрганиб қолишган. Ҳамма гап ана шунда. Таъмийя билан салат ейишга ўрганиб қолсанг, қотган нон билан сувнинг қиммати-ни унутасан-да! Ҳа!

Қариянинг гапларида жуда катта турмуш тажрибаси борга ўхшаб кўринди менга. Кўплар ҳадеб осмонга термулаверганидан, ўзларини жуда тубанда ҳис қилишлари ҳақидаги ривоятни эсладим.

Нонуштани тугатиб, яна олға кетдик. Биз томонга газета кўтариб чошиб келаётган йигитчадан «Ал — Аҳром» сотиб олдим ва йўл-йўлакай унга кўз югуртира бошладим. Бирданига таниш кишининг вафоти ҳақидаги хабарга кўзим тушди: Иброҳим Абду-л-Муътал. Бу менинг бошлигим-ку! Кўзларимга ишонмай, хабарни ўқиб чиқдим. Йўқ, хато эмас.

Уни охирги марта кўрганимда эшакмия еганини писанда қилгандим, энди ачиндим. Тўғри, у фаришта эмасди, бироқ уни ёмон одам ҳам деб бўлмасди, шекилли. Кўп ичса, ичгандир, бироқ соғлиги жуда яхши эди. Чамамда, ёши ҳам унча катта эмасди. Ҳарҳолда, башарасидан қартайиш аломатлари очиқ сезилмасди. Хуллас, у ҳали анча яшаши мумкин эди. Қаранг-а! Вафот этипти. Кўзимдан ёш тирқираб чиқди, нақ юрагим пора-пора бўлаётганини ҳис қилдим. Ичим тўлиб кетди. Буни кўриб, сотувчи сўрди:

— Сенга нима бўлди?

Воқеани тушунтирдим. Марҳумнинг оиласига ҳамдардлик билдириш ва уни дорулбақога кузатиш ниятида эканлигимни айтдим. Мотам маросими соат ўнға белгиланган экан.

— Мен ҳам сен билан борсам бўлармикан? — сўради сотувчи амаким.

— Албатта-да! Юртимизда марҳумни кузатишга таклиф кутилмайди, истаган одам боравериши мумкин.

Бугун жума эди. Соат тўққизга яқинлашяпти. Марҳум яшайдиган ал-Мунийра маҳалласига етиб келганимизда тасарруфимизда бир соатдан ошиқроқ вақт қолганди. Трамвайга ўтириб, йўловчиларнинг

гапларини диққат билан тинглаб бордик. Биз оғриқни кесувчи ҳуқна қилиб, унинг таъсир кучи ҳаракатга келишини кутиб турган дўхтирга ўхшардик.

Жамият ҳаёти меъёрида, одатдан ташқари ҳеч нарса сезилмасди. Атрофимиздагилар ўша биз кўниккан ҳар кунги одамлар эди. Чиптачилар ҳам ўша-ўша.. Улар бечора ва бўштоблар билан қўпол ва сурбетларча, тетикроқ ёки бой кўринганларга қўрқоқлик ва хушомадгўйлик билан муомала қилардилар. Ҳаммаёқда ўша пасткашлик ва ўша мунофиқлик..

Трамвай ҳайдовчиси ҳам ўзгармабди: Шундай тормоз берадики, йўловчилар ағдарилиб тушай дейди. Шундай ҳайдайдики, эҳтиёт бўлмаганлар трамвайдан отилиб кетай дейди. Одамлар арзимаган нарсага ҳам болохонадор сўкинадилар. Ўспиринлар зина тутқичларига осилишган, ўғрилар, чакана сотувчилар эса жимгина ўз ишлари билан машғул. Қисқаси, ҳамма нарса маромида, бирор ўзгариш сезилмайди.

Ҳамроҳимдан сўрайман:

— Амаки! Сувнинг таъсири йўқ-ку?

— Чида! Водопроводга янги сув етиб бориши, фаввора ва қудуқлар тўлиши, улардан ўтиб, одамларнинг қурсоқларига етиб бориши учун вақт кераклигини билмайсанми? Мана шу биз кўриб турган йўловчилар ҳали бугунги тонгнинг сувидан бир томчи ҳам ичишмаган.

Атабага етиб келдик. Тушиб Қасру-л-айнга борувчи бошқа уловга ўтиришимиз керак. Мана, ал-Мунийра маҳалласи. Бу ёғига, марҳумнинг уйигача яёв кетамиз.

Уйни топиш қийин бўлмади: аёлларнинг йиғи ва марсиялари эшитилиб турарди. Ана, мотам чодир ҳам кўзга ташланди.

Биз эртароқ келибмиз, дафн учун қурилган чодир бўм-бўш экан. Тиклаш ишлари ҳам тўлиқ тугамапти. Хизматдаги йигитлар нималар биландир куймаланиб ивиришиб юришарди. Мотам эгалари ҳам ҳали зарбоф кийимларини кийишмапти.

Яқин қариндошлар тайёргарлик ҳаракатида, шивирлашиб сўзлашади. Улар орасида катта саллали, парчадан тикилган чакмон кийган бир йигит ажралиб туради. Билишимча, у мотамлар уюштириш муассасасидан келган. Юзи жуда ғамли, марҳумнинг энг яқин қариндошларидан кўра ҳам кўпроқ куйманаётганга ўхшарди.

Биз сотувчи амаким билан чодирга кирдик ва қаттиқ афсус чекаётганлардек тусга кириб, бурчакроққа ўтирдик. Юзимизга фотиҳа тортдик...

Бир пайт йиғи-сиғи ва марсия овозлари кўтарилди.

— Марҳум қандай одам эди? — сўради сотувчи секингина.

— Дунёдаги энг яхши, энг доно, энг жасоратли одам эди.

Марҳумни мен, таомилга кўра, дунёдаги энг олийжаноб хислатлар билан сахий тақдирлай бошладим.

Чодир аста одамларга тўлиб бораяпти. Одамлар орасида менинг ҳам хизматдошларим кўзга ташланарди. Улар бошларини эгиб, секин ичкарига кириб кетишарди. Бу ҳолатларидан марҳум уларга нақ ота бўлган, ўзлари ҳеч қачон тириклигида у ҳақида иш пайтида ҳеч бир ёмон фикр айтишмаган деган хулоса чиқариш мумкин эди.

Чодирдагиларнинг барчаси юзида бир туман қайғу, бир-бирларига қараб бош силкишар ва «ётган ери пар ёстикдай юмшоқ бўлсин, ўзини ишда аямасди, бурчини ҳамма нарсадан устун қўйган, оғзидан кўнгилга оғир ботадиған бирорта сўз чиқмаган, ҳеч ким эшитмаган» каби гапларни айтиб қўядилар.

Бунақа дуолардан кейин, марҳумни нақ авлиё дегинг келади.

Соат ўнга яқинлашаяпти. Кўёш аямай тигини биз томонга санча бошлади. Патнисда музли сув солинган стаканларни кўтариб, мана бир хизматчи биз томонга яқинлашиб кела бошлади. Чанқоқбости қилиш учун ҳамма ўз қўлини патнисга чўзди. Мен ҳам бир стакан ичиб олдим. Томоғим қақраб кетган эди. Яқингинада паққос туширганим таъмийя дурустгина қалампирланган экан.

Сотувчи оёғимни босиб қўйди. Қарайман.

— Сув қалай?

— Айни муддао.

— Буни биламан, таъмини сўраяпман сендан.

— Тушунмадим.

— Нимани тушунмайсан, овсар? Ундан доримиз ҳиди шундайгина бурқсиб турганини сезмадингми?

Кўрқиб кетдим, бақрайиб қолдим:

— Сиз шундай деб ўйлайсизми?

— Унинг таъмини мен билмай, ким билсин!?

Аъзои баданимдан совуқ тер чиқиб кетди. Атрофга ажабланиб қарайман, одамларнинг юриш-туришларига, афт-ангорларига диққат қиламан. Улар энди мунофиқлик ниқобларидан айрилишгач, ўзларини қандай тута бошлашар экан? Яна қаерда денг? Ўзларини жўрттага аламанок тутиб, ясама риёкорлик қилиб, ёлғондан ғамга ботиб туриладиган жойда. Мотам маросимида!

Улар бўлса, асло ўзгарганга ўхшамасдилар. Ўзимча ўйлайман: Сотувчи адашмадимикан ё? Сувга ҳеч қандай дори тушмаган кўринади.

Эҳтимол, дорининг таъсири бирмунча сустроқ бўлгандир. Чодирга йиғилганлар орасида шунақанги мунофиқлар борки, уларга унақамунақа дори бас келолмайди.

Бирдан оломон орқага тисарилди, ҳар томондан арабча табрик садолари янгради. Бундай қарасам, жаноби вазиримизнинг ўзи ўртага қўйилган юмшоқ шоҳона курсига чўкаётган экан.

Вазирнинг гўштдор ва савлатли юзи мотам тусида. Ўнг қўлидаги ҳассани виқор билан сўл қўлига олди. Мўъжазгина нимчасининг чўнтагидаги соатининг тилла занжирини тўғрилаб қўйди ва ўриндиққа ўрнашиброқ ўтирди. Ҳозир бўлганларнинг кўзлари унга қаратилган. Атрофдагилар баланд овоз билан “шивирлашиб”, унинг кимлигини сўрар, худди ажойиботни томошо қилгандек, кўзларини ундан узмасди. Бундай ҳолни кўриб улгурмаган одам томошани кўриб, вазирнинг камида иккита боши, учта оёғи ва тўртта кўзи бўлиши керак деб ўйлаши ва қизиқсиниб, бор кучи билан ичкарига интилиши турган гап.

Шаксиз, вазир ўзининг келиши халойиққа қандай таъсир этаётганига бефарқ эмас, вазиятни кузатиб турарди. Дам сайин унинг салобатига виқор қўшилиб боради.

Савол аломати билан ҳамдамимга қарадим:

— Энди ҳам сувда дори таъми сезганингизни таъкидлайверасизми?

— Сўзсиз.

Мен атайин бўрттириб, такрор сўрадим:

— Мана шуларни кўриб турганингиздан кейин ҳам-а?

— Ўзингни босганинг маъқул, ухахоним. Яна бироз чидаш керак. Дори ўз таъсирини кўрсата бошласин! Бунинг устига, жаноб вазирнинг ўзи ҳали сув ичмади.

Мана, жаноб вазирга стаканда ўша муздек сувдан келтириб тутишди. Сувни вазир охиригача симириди.

Бир неча дақиқа ўтди ҳам. Сабр билан кузатиб турибман. Бевозталаниб атрофга аланглайман.

Қулоқни қоматга келтириб фарёд қўтарилди. Бу тобутни мозорга кузатиш маросими бошланишига жуда оз қолганидан ва уни уйдан ташқарига чиқараётганларидан дарак эди. Марҳумнинг яқин қариндошлари вазирни маросим етакчилигига таклиф этиб, у томонга талпинишди. Қолганлар қимтинишиб ва сиқилишиб уларга эргшиб борардилар. Дарвозадан марҳум ётқизилган шотини қўтариб ҳаммоллар чиқиб келдилар. Болохоналардаги хотинлар уввос тортиб юбордилар. Улардан бири ўзини аямай юлиб марсия айтарди. Афтидан, у марҳумнинг жуфти бўлса керак. Марҳум уни разил аёл деб атар, бутун ҳаётимни заҳарлади деб нолигани нолиган эди. Уни ўзимга ҳам мижғовлик, жанжалкашлик ва қабиҳликда бир неча марта айблаган. Аёлни тошбағир ва шафқатсиз дея қилган арзларини бир неча бор чидам билан тинглаганман.

Ҳозир эса ўлим доғидан хасрат чекиб адо бўлаётган бу шўрпешона аёлга боқиб, бошлигим бек ўз ҳасми ҳалолини билмаган экан деган фикрга келдим. У шундай дардли айтиб йиғлардики, ёнида уни тутиб турган бошқа йиғлаётганлар қўлларидан чиқишга талпиниб шундай фарёд чекардики, мотамдагилар болохона аёл алами оғирлигидан мана-мана қулаб тушмаса эди деб, хавотирланиб турардилар.

— О менинг вафодорим! Кимларга ташлаб кетдингиз мени? Яшашингиз ва яшашингиз керак эди Сиз!

Фарёд шу жойга етганда, бирданига тиниб қолди. У кўзини марҳумдан олиб, ҳовлига қараган эди, назари худойига сўйилган сўқимнинг терисини ҳов бурчакда бепарволик билан шилаётган қассобга тушди.

— Ҳой қассоб! Пичоқни эҳтиётроқ бўлиб ишлат, бунақада терини расво қиласан. Мен терини даҳлизга пўстак қилмоқчиман. Ишингни пухта қил, тушундингми?

Аёл бироз тин олиб, ўша алфозда давом этди:

— Ўйлаб иш қил! Гўштни нимталаётганингда бирор бўлагини уриб қолишни ҳаёлингга ҳам келтирма! Сизларни яхши биламан, — қўлларингиз эгрідан-эгри! Ичак-чавоқлар ҳам турсин! Ҳаммасини битта-битта текшириб қабул қиламан, билиб қўй! Ичакларни ҳасипбоп қилиб кесиб қўй! Илгари марҳумнинг дастидан менга ҳасип тегмасди, энди навбат ўзимники.

Кўрсатмаларни тугатиб, бека шоти томонга юз бурди. Ҳамма у аёлнинг беҳаё гапларидан қотиб қолганди. Уларни кўриб, ўшқирди:

— Нега тош қотдингиз? Нимани кутаяпсиз? Қани уни қайтиб кела олмайдиган ўша жойга ташлаб келинглар-чи! Не азобларни кўрмадим, не уқубатларга гирифтор бўлмадим бу киши туфайлидан.. Сиз ишонмасангиз, ишонманг, буларнинг ҳаммасини бир парвардигорнинг ўзи билади.

Аёл бироз тин олиб яна давом этди:

— Мияси чириб битган одам эди, марҳум. Жони ҳиқ этиб чиқиб кетмай, танида турганига ҳайронман. У туни билан казинома-казино тентиб юарди, қайтиб келганида кўшни хотинлару ё уларнинг қизлари борми, тегишгани-тегишган эди. Неча марта енгилтак аёллар билан тутиб олганман. Тергай-тергай, ўлиб бўлганман. Неча марта тартибга чақирай! Абу Иброҳим, дейман унга, уялсангиз-чи одамлардан, дейман унга, йўқса худодан уялинг, ахир кап-катта ва муҳтарам одам бўлсангиз. Қачон ташлайсиз бунақа ишларни?

У билан турмуш қуриб, бир кун бахт нималигини билмай ўтдим. О совчи Умм Маҳмуд! Оллоҳнинг лаънати бўлсин сенга шу одамга мени унаштирганинг учун. Агар сен бўлмаганингда, атир-упа савдогари Сайҳийнинг уйига бека бўлардим.

Аёл ўзини бироз тутиб олди ва яна пастдагиларга ўшқирди:

— Хўш, нимани кутиб турибсиз? Қани, уни кўтариб жўнанг ўша гўристонга! Эсингиздан чиқмасин, лаҳадни чуқурроқ қазинг. Бу одам мени неча бор кўпчилик олдида уятга қолдирмади, дейсиз? Доим кампир деб чақириб изза қиларди. Аслида, унга қизи тенгиман, ахир. Пасткашларнинг пасткаши эди у. Унинг хизматда қандай бек бўлганини ҳам яхши биласиз-ку! Хулқини била туриб, яна департамент бошлиғи қилиб тайинлашганини қаранг-у! Худонинг ўзи тухматдан асрасин-у, сассиқ палағда тухумга ҳам арзимас эди, марҳум. Уйлагани хотин, ичгани вино эди.

Бева буткул толиқишдан ҳарсиллаб қолди. Ёнидаги бошқа хотин тилга кирди:

— Онамининг ҳамма айтганлари — ҳақиқат! Бузуқ одам эди, раҳматлик. Эсимда, зарурият билан дўконга чиққандим, кўйлаклик батист олишга. Кўриб қолиб, орқамдан хира пашшадек эргашиб юрган эди. Дўконни айланиб, савдони тугатиб, орқамга қайтиб чиққунимча, эшик олдида без бўлиб турибди-я.

— Тикувчи Луизага берган ўша қизғиш батистингни сотиб олганингдами?

— Худди ўшанда.

— Луиза бир кўйлакни тикишга қанча олади?

— Беш гинейдан камига рози бўлмайди.

— Жуда қимматга тикар экан.

— Тўғри айтасан, — дейди учинчиси, — менинг тикувчим эса уйимга келади, кечга бориб кўйлак тайёр бўлади. Ҳаммаси бўлиб икки гиней олади. Тиккани эса дўконникидан аъло!

— Ким ўша тикувчинг?

— Умм Абду.

— Уни меникига юбора олмайсанми? Шу жума кунига.

— Бўлмаса-чи. Бўпти, шу жумада сеникига боради.

Шу жойга етганда иккинчи аёл бевадан илтимос қилди:

— Бой бўлгур, ўша пиширадиган ҳасипингдан икки-учта менга ҳам илингин!

Болохонада гап ҳасип, пишириқ, мато, тикувчи кабилар ҳақида қизиб кетди. Марҳум ҳадеганда уларнинг эсига тушавермади. Шу пайт аёллардан бирининг кўзи пастдаги вазирга тушди. Бўлаётган суҳбатдан эсанкираб қолган вазирга қўлини бигиз қилди:

— Анови тустовуқ ким бўлди?

Кулиб юборишди. Афтидан, кўмиш маросимида эканликларини унутушган эди аёллар.

Кимдир жаҳлини тута олмади:

— Нима қилиб туриб қолдингиз ҳаммангиз? Бошқа ишимиз йўқми, сизнингча? Яна бешта жаноза бор бугун. Хоним хизматимизга ўз ҳурматини яхши биладиганлар даражасида тўламоқчи эди, мана икки гинейдан ошиқ бермаётир энди. Қараб турсин, ўзини кўмгани келганимизда шу кемтикни тўлдириб оламиз, ҳа! Қани, вақтни ҳайфга кетказманг, шотини кўтаринг. Кетдик.

Ҳозирги гапирган аёл кўмиш муассасаси бошлиғи экан, қарасам. Ҳаммоллар норозилик оҳангидаги турли овозлар чиқариб, энди тобутга қўл чўзганларида, оқсоқол товонини тақирлатиб, бир-бирига урди ва жуда самимий оҳангда деди:

— Ўлими бизни боқаётганларнинг жойлари жаннатда бўлмай!

Сўнг у қандайдир дуони ўзича шивирлаб ўқиб, осмонга қўл чўзди ва эълон қилди:

— Мана бугунга яна бештаси бор, бироқ шуларнинг орасида менинг қайнонам йўқ-да! Ноғорани қўлимга олиб қоққанимча, маросим ортидан гўристонгача ўйнаб борардим, — Чиндан ҳам у рақс усулларини базара бошлади:

Яна бештаси бугунга-ей,
Яна бештаси бугунга.

Иш шу жойга етганда, мен вазирга қарадим. У терга ботган, атрофдагиларга нафрат билан назар ташларди.

— Бу қанақаси? — деди у ниҳоят. — Нима учун биз бир ҳароми эшактабиатни кўмамиз деб, бундай жазирама иссиққа чидаб тураверишимиз керак?

У сал ўзини босди-да, бироз тинчиди. Бироқ бир дақиқадан сўнг яна ҳовлиқа бошлади:

— Бу кулиги маросимни ким ўйлаб чиқарди, ўзи? Ўликни гўристонга элтиб ташлаш керак, вассалом.

Вазир гап нимадалигини тушуниб етмай, ҳар томонга аланглар, бироқ ҳеч ким ундан «Сизга нима керак, жаноб вазир?» деб сўрамасди. Ниҳоят вазир «Машинамни чақириб беринг!» деб бақириб дағдага қила бошлади. Югурдаклардан бири норози оҳангда унга сўз қотди:

— Машинангиз девор орқасида, наҳотки, унинг олдигача юриб бора олмайсиз.?

Нима ҳам қила оларди. Вазир машинасини қидириб кетди. Ҳайдовчи хўжайинини кутиб, ўриндикда ҳузур қилиб ялпайиб ўтирарди.

Вазир жўнаб кетди. Марҳум ётқизилган шоти эса йўлакдаги ўша жойида қолиб кетди. Маросимга келганлар аста-секин тарқалиб борардилар. Ҳануз кетиб улгурмаган бир тўда одам марҳумнинг хулқини ҳамон муҳокама қилиб, гаплашиб ўтиришарди. «Ақли фақат сўкиннишга ва фирибгарликка етарди» дерди бири, “бунақа тентак кам учрайди” дерди иккинчиси. «Хўроздан баттар мақтанчоқ эди» деса учинчиси, яна бирови «бунақа одамни дафн этиш ҳайф, оқизик сувга ташлаб юбориш керак» деб хулоса чиқарди.

Тезда улар ҳам жўнаб кетишди. Мен, сотувчи амаким ва сичқон учовимиз қолдик. Болохона ҳам кимсасиз, бўшаб қолган, фақатгина йўлакда маййит солинган шоти.

Ўйлаб кетаман. Мурдани нима кутаяпти? Наҳот оқизик сувли сасиқ ариққина унга мунтазир?

Қассобнинг ишини тафтиш қилгани бева яна болохонага чиқди ва йўлакдаги маййитни кўриб ҳайрон қолди. У юрагини чангаллаб қичқирди:

— Бу нимаси? Уни ҳали ҳам кўмишга олиб кетишмадими?

Бева хизматдагиларнинг ҳар бирига ярим гинейдан бериб, маййитни гўристонга элтиб ташлашни буюрди.

Хизматдагилар шотини физиллатиб, судраб кетишди. Сотувчи кассасидан бош чиқариб қараб турган Шулахгина маййит орқасидан боришга чоеланаётган эди, бирданига кўтарилган тарақ-туруқдан ўтакаси ёрилиб, ўзини яна касса ичига урди.

— Нима гап ўзи? Бу қанақа тўс-тўполон? Ниманинг товуши?

Ҳа-а! Маълум бўлишича, бева марҳумнинг орқасидан эски кўзани йўлакка отиб юборган экан.

Сотувчи сўзга тушди, унинг овозида аллақандай илгари мен билмаган гамгинлик сезиларди:

— Мунофиқларнинг асл жойларини эгамнинг ўзи кўрсатади. Улардаги манфурликни яратганнинг бир ўзигина даф қила олишга қодир.

— Сабр керак, сабр! Иш шундай тугаши маълум эди. Одамлар уларнинг қандайлигини бир кўриб қўйишсин! Ана ўшанда одам боласининг барча ҳамоқатдан тозалануви тезроқ ва осонроқ кечади.

Ўн учинчи боб

ЖУМА НАМОЗИ

Соат ўн бирга яқинлашиб қолди.

— Намозни қайси намозгоҳда ўқиймиз? — сўради сотувчи менадан, — бугун жума-ку!

— Шунақами?

— Ҳой бола, нима бўлди сенга? Ёки жума намози ўқимаяпсанми?

— Олдинлари ўқирдим.. Аммо бугун негадир ўқигим келмаяпти.

— Сабаби?

— Кўпчиликка тоқатим қолмади. Қолаверса эринчоқлик. Майли, бугунги жума намозини сиз билан ўқий қолай. Бу намоз янги ҳаётимизнинг бошланиши бўлсин.

— Хўш, қаерда ўқиймиз?

Мен қайси масжидлигининг фарқ йўқ демоқчи бўлиб турган эдим, бирдан бошимга энг катта масжид, энг кўп намозхонлар тўпланадиган мусаллода ўқишимиз дуруст деган фикр келди. Шу яқиндаги Саъд Зағлул масжиди жомесига йўл олдик.

Энг бошда масжид саҳнига кириб, таҳоратимизни янгиладик. Сўнг туфлиларни ечиб, оёқ учида юриб ичкарига кирдик.

Масжидда одам тирбанд, ҳамма қироат тинглаш билан банд. Айримлар жимгина, бошқалар оятлар оҳангига тебраниб вужудлари кулоққа айланган.

Сура тугади. Минбарга соқоли оппоқ, кўринишдан жуда тақводор нуроний имом-хатиб кўтарилди. Мен ҳожининг сўзларини яхшилаб ўқиб олиш учун бутун диққатимни жамладим. Мени доно насиҳатлар унча қизиқтирмасди. Бироқ бу сафар мунофиқликдан қутулган улуг ёшли кимсанинг нима дейишини сидқидил ўқиб олишга эътиборим жамланганди.

— Азиз муслимлар! — имом-хатиб кўзларини қоғозга тикиб хутба бошлади. — Рамазон яқинлашаяпти. Сиз уни кутиб олишга тайёрмисиз? Ўз шаҳвоний ҳирсингизни жиловладингизми? Юрагингиз кин, хусуматдан тоза бўлиши лозим. Чунки эрта тонгдан то оқшомгача емак ва ичмақдан ўзни тутиш фақатгина жисмингизга фойдали бўлиб қолмасдан, кулоқларга тин, кўзларга тиниқлик беради, руҳни тозалайди. Аҳли муслим! Рўза тутсангиз фисқ-фасоддан халос бўласиз.

Нуроний бироз жим бўлиб қолди. У қўлидаги қоғозга гайришуурий тикилиб турарди. Сўнг қоғозни гижимлаб, минбардан пастга — намозхонлар гуҳ бўлиб ўтирган жойга отиб юборди. Мен қотиб қолдим, мана сизга натижа. Унинг лабларидан очиққўнгилик ва самимий ишонч билан айтилган сўзлар эшитила бошлади:

— Ҳой Оллоҳнинг қуллари!

Масжид аҳли жим бўлиб қолди. Намозхонлар хатиб сўзларига интиқ бўлиб, сукутга кетгандилар.

Ё ибодуллоҳ! Ҳой Оллоҳнинг қуллари! Сиз Жуҳо ҳақидаги наша — ҳашишларга қарши айтилган латифани билармидингиз?

— Биламиз, — деди баъзилар.

— Йўқ, — деди бошқалар.

— Ҳечқиси йўқ, мен уни билмайдиганлар учун такрорлайман, чунки ҳозирги турмуш шароитимиз шуни тақозо этади. Шундай қилиб, айтишларича, бир қишлоқнинг одамлари ҳашишга мубта-ло бўлибди. Шунда қишлоқ масжидининг имоми ўз хутбасида ҳашишга иштиёқмандлик оқибат-натижада сон-саноксиз бало-офатларга сабабкор бўлишини, Оллоҳга номақбул ҳаракатлар қилиб ва бу дунёю у дунёда аёвсиз жазоланишини айтиб берибди. Бироқ халойиқ ўзини билмаганга солиб тураверибди. Ҳашиш деганингиз нима, дейишибди улар, нимани бунчалик куйиниб тушунтираё-тибсиз? Шунда имом салласи тахламлари биридан бир юмалоқ наша пайсасини чиқариб кўрсатибди:

— Мана ўша ҳашиш дегани, — дебди, — наҳотки билмас эдингиз? — таънаомуз қичқириб дебди имом.

Ҳамма барабар кулиб юборибди. Имом уларнинг тинчланишини кутибди, бироқ шунда намозхонлардан бири қичқирибди:

— Динни менсимаслик-ку, бу — Оллоҳнинг уйида латифалар сўзлаб, очиқчасига кулиб ўтириш. Уят сизларга.

— Уят дейсанми? — сўради хатиб, — ақлдан озибсан. Оллоҳ ўз бандаларининг бирортасига ҳарамида кулишни тақиқлаганми?

— Оллоҳнинг ҳарами шикаста нафслар унга тавозе билан сажда этишлари учун бино этилган. Шундай қилибгина инсон Оллоҳга яқинлашиши мумкин.

— Сенингча, бизни Оллоҳга нима яқинлаштира олади? Шу саждалар-у, шу бош эгишларми? Эшитиб қўй, билсанг, бизга кулишни Оллоҳнинг ўзи буюрган, ҳа! Ҳақиқий ислом дини бизнинг кўкрагимизда. Агар миннатдор ва мулойим кулги кўкрагимиз тубидан отилиб чиқса, бунинг нимаси гуноҳ?

— Бундай сўзлаш — муртадлик ва худобехабарликнинг ўзи!

Хатиб буни айтган намозхон тарафига қарамади ҳам. У ўзини завқ билан тинглаётганлар тарафига қараб гапида давом этди:

— Ҳой Оллоҳнинг бандалари! Уша воиз ҳақида сўзлаб, мен сизнинг кўнгиллариңизни кўтардим. Бироқ бу ўринда ажабланарли бир нарса йўқ. Мен бошқа нарсага ажабланаман: Нега сиз фақат ўша воиз устидангина куласиз? Ахир улар ҳаммасининг зуваласи бир лойдан ясалган-ку! Ўша мен тавсифини келтирган ваъзхон ҳашишни одамлар олдида лаънатлаб, ўзи уни яшириқча истеъмол қилиб юрарди.

Ўзингиз-чи? Ўн йиллардан бери сизга мурожаат қиламан: Ҳой гуноҳкор бандалар! Ножўя қилгиликлардан халос бўлинг, дейман. Сиз эса бошларингизни ҳам қилиб, кўзларингизни чирт юмиб, худди ҳозир бажо келтирадигандек, ихлос билан тинглайсиз. Бироқ айтинг-чи, ўзингиз уларга амал қилиб, бирор марта гуноҳдан халос бўлишга интилдингизми? Айтинг, интилдингизми?

Мен ҳам самарасиз фаолиятга кунларимни сарфлаб, ҳақиқатни тарғиб этдим. Қандай густохликка йўл қўйдим-а? Масжидда сажда қиладиганларнинг ва ваъз тинглайдиганларнинг барчаси фаҳшга берилганликларини аниқ билганим ҳолда, суюқоёқликнинг гуноҳ эканлигидан маъруза айтиб овора бўлдим.

Ҳой, парвардигорнинг қуллари! Айтинг-чи, қайси бирингизга Оллоҳ ножўялик, қабоҳат, фаҳш, алдов ва фириблар билан шуғулланувчилардан юз ўгириши маълум эмас? Оллоҳ ҳақиқатгўй, саховатли, софдил бўлишга, етим нонини емасликка амр этишини сизлардан қайси бирингиз билмайсиз?

Ҳой, Оллоҳнинг қуллари! Сизлар иккиюзламачиларсиз. Зикр этилган амри ҳақларни ким билмас эди? Ҳаммасини билардингиз. Бироқ шу қусурларнинг қайси биридан тўлиқ халос бўла олдингиз?

Ун йилликлар ўтиб бораяпти-ю, насиҳатларимга кўр ва карсиз. Вақт ўтиб бораяпти-ю, сиз ҳар сафар масжиддан ўз инсоний бурчингизни намоз ўқиш билангина бажардим деб чиқасиз. Мен ҳам сиздек, — ваъзимни айтиб бўламан-у, Ҳақ олдидаги вазифамни адо этдим деб ҳисоблайман.

Ҳой, парвардигор бандалари! Ҳаммамиз ҳайвонлар подасига ўхшаймиз. Ҳақ йўлни ажратолмай қийналамиз. Оллоҳнинг буюрганларини хатти-ҳаракатимизда ҳам, фикри ниятларимизда ҳам буза бошласак, намозхонлигимиз, саждапарвалигимиздан не манфаат? Наҳотки, нохуш қилиқларимиз билан ер юзини бузишда давом этаверишдан ўзимизни тия олмасак? Агар бизни яхши мақсадга олиб келмаса, воситадан не фойда?

Оллоҳ бизда нима ночор бўлса, уни тузатишга имкон берган. Чунончи, пешонамизни тупроққа уриб юкинишни буюрди. Халлоқ бировга қаҳр қилишдан ўзимизни тийишимизни, дунёни маънавий чириш ва бижғишдан халос этишимизни, ҳаётимизни файзли этишимизни, бир-биримизга муҳаббатли бўлишимизни, бало-қазода бир-биримизга ёрдам қўлимизни чўзишимизни, пок бўлишимизни, мунофиқликдан софланишимиз учун ўзидан мадад тилаб сажда этишимизни буюрди.

Мана асл мақсадимиз қандай бўлиши керак эди. Биз уни бажардикми? Оллоҳга қасам ичиб айтаманки, йўқ! Бизнинг ҳозирги ҳаётимиз — риёкорлик, қалбакилик. Биз бир-биримизни алдаб, ўз устимиздан куламыз.

Йўқ! Менга унақа қинғир қараманг! Мен сизнинг бирингизман, сиздек мунофиқларнинг бириман. Тўғрироғи: «эдим». Бирдан буни англаб қолдим ва мунофиқликни тарк этдим.

Раббим қуллари! Оллоҳга қасамки, қаҳрни кўнглимда беркитиб, энди асло меҳр ҳақида хутба айтмайман. Ўзимни ёмон хатти-ҳаракатдан тиймай туриб, бировга ёмонлик қилишдан сақланинг деб панд бермайман. Сиз ҳам шундай қилинг!

Воиз нутқини тугатишга улгурмай, кўча эшиги олдида ғала-ғовур кўтарилди. Полициячилар пайдо бўлиб, туфлиларини тез-тез еча бошладилар. Улар орасида воизни муртадлик ва имонсизликда айблаган ўша кимса ҳам кўринди. У қўлини бигиз қилиб қарияга қарата силкиди ва полиция бошлиғига қичқирди:

— Эшитдингизми, жаноби зобит, у кўнглимдан ёмон ният аримас экан, мен хутба ваъзини айтмайман деди. Минглаб мўминларнинг кўз ўнгида шаккоклик қилаяпти. Бу овсарни жин ниҳонага жўнатиш керак.

Полициячилар одамлар сафини ёриб, олдинга ташландилар. Воиз уларга қичқирди:

— Гуноҳкор бандалар! Худонинг уйида мусулмонларни авахтага олишдан ўзингизни тийинг! Мени овсарликда айблаётган анови одамнинг гапларига ишондингизми? Мардудлик қилманг — балога йўлиққингиздур.

Бироқ полициячилар ҳеч бир балога йўлиқмадилар, аксинча, газаб отига миндилар, қариянинг ақлдан озганлигига уларнинг имонлари комил эди. Чолни тезда тутиб олиб, ташқарига судраб кетдилар. Шўрлик чол қўллар сиртмоғидан халос бўлишга уринар, қўллар эса борган сари маҳкамроқ сиқиб келарди, ёпишарди.

Воиз бир полициячининг қўлларини суриб ташлаган эди, у мушт билан жавоб берди. Ортидан қариянинг бошига муштлар ёмғири ёғила кетди.

Бу ҳол намозхонлар газабини жунбушга келтирди. Улар полициячиларга ёпирилдилар.

Энди ким ҳақ ва ким ноҳақлигини суриштириб ўтириш мутлақ фойдасиз эди. Ҳамма ҳаммани лаънатларди.

Мен сотувчимга қарадим. У чуқур сукутда ва лол эди. Бироз ўтгач, менга юзланди:

— Энди хурсанддирсан?

— Нимадан хурсанд бўламан?

— Тангрининг уйидаги манави тўс-тўполондан.

— Бунинг менга нима алоқаси бор? Менда нима айб? Гап туйқусдан полиция жамоасини етаклаб келган манави эшакмияда. Тинчлигимиз посбонлари ҳам анойи эмаслар. Ахир, аслида, хатиб ўз хутбасини истаган мавзуда ўтказишга ҳақли-ку! Бунинг устига, унинг ҳозир айтаётганларида жон бор эди. Агар полициячилар бостириб кирмаганларида сомелар унинг гапларини ўринли баҳолаган бўлардилар. Уларнинг воизни қадрлашлари билиниб турган эди. Бунақа жанжалларнинг Оллоҳнинг уйида содир бўлганлиги ачинарли, албатта. Бироқ ҳар қандай кескин бурилишлар маълум йўқотиш ва қурбонлар келтириб чиқаради. Бироқ бунақа қурбон ва йўқотишлар, қўлга кирадиган ютуқлар олдида ҳечдир.

Энди одамлар бир-бирларига ишонадиган бўлиб қоладилар, ғам-аламларини бирга тортадилар, ножўяликлар, худди тоза сувда ювилган юздай покланади, оқаётган сувдек, уларнинг руҳлари тозаланади. Бунақа хайрли иш учун, ишонинг, масжидда муштлашилса ҳам арзийди.

— Ким билади, — сотувчи елка қисиб яна жим бўлиб қолди.

Энди жанжал кўчада давом этарди. Кейин оломон полиция бўлимига йўл олди.

Биз эса Ҳайрат кўчаси орқали хонима Зайнаб томонга кетдик. Вужудимни турли шубҳалар чулғанди, бироқ бир нарсага ўзимни инонтиришга уринардим: хайрли мақсадга қанча кўп куч сарфласанг, у ҳайфга кетмайди. Ниш заҳарига чидамсизлик кўрсатган одам асалга етиша олмайди.

Ўн тўртинчи боб

САЙЛОВОЛДИ ЙИҒИНИ

Ҳайрат кўчасидан Абдинга бурилишимиз билан, катта маросим чодир эътиборимизни тортди. Унинг тепасига радиокарнай ўрнатилган экан.

— Қизиқ, тўйми бу ё азами? — сўрайди сотувчи.

Чодир тўйнукига унча ўхшамайди, на ранг-баранг пуфақлари бор ва на ҳилпираб турган байроқлари. Бошқа томондан ўйласанг, азаники ҳам эмас. На қироат товушлари келади ва на бирор аёл марсия айтиб йиғлапти. Уларсиз аза азами?

— Аза бўлса ҳам бордир. Азадорлар бизнинг сувдан ичган бўлсалар, ҳеч ким дийдиё айтиб йиғлаб турмайди-да.

— Эҳтимол, бўлиши ҳам мумкин.

Шу лаҳзада кимдир нарвондан тепага чиқиб, узун алвонни баланд кўтарди. Унда ёзилганларни ўқидиг-у, ҳамма нарса дарров аён бўлди-қўйди.

Чодир азаники эмасди. У тўйники ҳам эмас. Чодир сайловолди йигини ўтказиш учун тикланган экан. Алвонда «Ўзингизнинг пок виждонли мустақил номзодингиз учун овоз беринг! Ўз юртдошингизни, Абду-л-Воҳид Аминни сайланг!» деб битилган экан.

Радиокарнай ҳам гумбураб ишга тушди:

«Бир, икки, уч, тўрт..

Диққат, диққат! Яхши эшитилаяптими?»

— Бўлмаса-чи, — дедим ўзимга, — қулоқ батанга келай деяпти-ку!

«Диққат, диққат! — давом этди карнайдаги овоз, — Сизнинг номзодингиз фақат Абду-л-Воҳид Аминбек. У мустақил сиёсий арбоб. У машҳур Мустафо Комил, Мустафо Наҳҳос ва Мустафо Аминларга содиқ! Пок виждонли мустақил номзодимиз учун овоз беринг!»

— Нималар деяпти? — сўради ҳамроҳим.

Сўзга энди оғиз жуфтлаган эдимки, қўшни кўчадан бундан ҳам кучлироқ карнай хитоби янгради:

«Сизнинг номзодингиз Зейнахам Хатхат пошо! Халқдан чиққан одам! У — ҳаётда ўзи алоҳида йўл ижод этган удабурон номзод! Қаттиққўл ва бир сўзли! Номзодлар орасида Зейнахам Хатхат пошодан зўрини топиб бўлмайди!»

Ҳамроҳим яна ҳеч нарса англамай, мендан сўради:

— Буларнинг ҳаммаси нечун?

— Сайловолди кураши-да! Абдин минтақасидан сайланган ноиб вафот этган экан. Урин бўшаган ва булар ўша ўринни эгаллаш учун кураш олиб боришяпти. Бироқ ҳар қанча чиранишмасин, ўзлари учун бирорта ижобий хулоса чиқара олмайдилар.

— Нега?

— Ғолиб аллақачон маълум.

— Ким экан у?

— Ҳукуматимизнинг номзоди.

Энди кетишга чоғланганимизда, бизни хушмуомала товуш билан ичкарига таклиф этишди:

— Ичкарига марҳамат қилинлар!

Қарасак, чодир эшиги оғзида қўлида муздек сув тўла стаканлар бир текис тахлаб қўйилган патнис билан бир жаноб турарди. У ҳам такрорлади:

— Марҳамат, ичкарига!

Биз бироз иккиланиб турдик. Бироқ қуёш аямай олов сочарди. Томоқлар қақраган, юзимиздан тер шовуллаб пастга оқади. Таклифни қабул этишга қарор қилдик.

— Хуш келибсиз, — ичкарида кутиб олди иш бошқарувчи, иккита узун стаканга шарбат қуйиб бизга тутқазаркан, — Абду-л-Воҳид Аминнинг — ўз номзодингизнинг соғлиги учун олинг! Марҳумларнинг номзоди Зейнахам Хатхат пошо руҳининг жойи жаннатда бўлиши учун!

Иш бошқарувчи ўзининг муваффақиятли ҳазилидан завқланиб қўйди. Биз эса, курсиларга чўкиб, стакандаги суюқликни аста бўшата бошладик.

Бўш стаканларни столга қўйиб, кетишга чоғланган эдик, бошқарувчи бироз туришни, шошилмасликни маслаҳат берди. Бек яқин-ўртада келиб қолар эмиш.

Карнайлардан гоҳ мақтов, гоҳ ҳақорат сўзлари эшитилиб турибди. Ҳар қайси нотиқ ўз номзодини мақтаб, қарши томоннинг номига бир ҳақоратли сўз айтарди. Ҳар қайси ваъзхон ўз номзодини эскичи ўз молини мақтаганидек ёки бўлмаса, цирк найрангбозининг томошасини бориб кўришга ундаётган жарчидек, меҳр билан, авайлаб мақтарди.

Миямга, ишқилиб уларнинг бири «бизнинг номзодимизга, у сизни алдаб тузламасидан олдинроқ овоз бериб қолишга улгуринг» ёки «Келиб қолинг бизнинг номзодга, икки қиршдан сотаман, арзонга олиб қолинг» деб, қолмаса эди деган фикр келиб қолди.

Карнайлар овози ва тамтамлар гумбур-гумбуридан бутунлай ҳолдан тойдик, жазиллама шиддатидан яна томоқлар қақрай бошлади. Иш бошқарувчи орқа томонга қараб турган ўнғай лаҳзадан фойдаланиб, жўнаб қолдик.

— Энди қаерга? — сўрайди сотувчи.

— Нариги номзод Хатхат пошонинг чодирига ҳам борайлик-чи.

— Нега?

— Яна бир стакандан муздек шарбат ичиб олиш учун. Ёки сиз қаршимисиз?

— Нега? Шарбат учун мен барча номзодларни айланиб чиқишга розиман.

Кўшни кўчада ҳам худди шунақа: тепада баланд овозли радиокарнай, алвонли чодир... Фақат унга ёзилган ном бошқа эди. Келиб, лавҳадаги ҳужжатларга қизиққан одамларга ўхшаб турибмиз. Бирорта масъул келиб бизни Хатхат пошо соғлиғига шарбат кўтаришга таклиф қилишини кутиб анча вақт туриб қолдик. Турибмиз, турибмиз, бироқ ҳеч ким келмаяпти. Бу қанақаси?

Чанқоқ бизни чодирга таклифсиз кираверишга мажбур қилди. Аланглаб қараймиз: на шарбат бор ва на бошқаси. Чодир бўм-бўш. Фақатгина бир бурчакда кимдир хуррак отиб ухлаб ётибди. Қаршисига келиб, баланд товушда салом бердик. Уйғотиш керак уни, йўқса, ким бизга шарбат қўйиб беради?

— Ва алайкум-ас-салом! — ухлаётган одам ари чаққандек сакраб турди. — Оллоҳга ҳамд бўлғай! Хуш келибсиз! Марҳабо!

Қарши томонга ўтиб кутмоқдамиз. Буни қаранглар-у! Иш ёқмас! У яна хуррак ота бошлади. Наҳотки, Хатхат пошо соғлиғига шарбат қадаҳи кўтара олмасак? Товушим борица қичқираман:

— Ҳов! Уйғона қолсанг-чи!

У чўчиб тушди:

— Бу нимаси? Ло илоҳа илло-ллоҳ! — деди ва яна қулаб, кўзларини юмди.

— Чанқаганларга сув бермайсанми?

— Нега энди сув бермас эканман?!

У тез ўрнидан турди ва деярли чопиб бориб, жумракдан стаканларни тўлдириб сув олиб келди.

Сувдан бир қултум ютиб, стаканни қайта жойига қўйдим.

— Абду-л-Воҳид Бек келганларга шарбат берар экан деб эшитдик.

— Кимнинг нимаси бўлса, ўшани беради-да! — эътиборсизгина деди хизматчи, — Хатхат пошо тушлик улашяпти. Ҳозир бизда эрта-роқ, зарур нарсаларни энди келтиришади. Ҳов ана у ёққа қаранг: қўй сўйишяпти, шўрва пиширамыз. Хатхат пошо масжиддан қайтишига ҳаммаси тайёр бўлади, сузиб улашаверамиз.

Хизматдаги ўз гапини тугатар-тугатмас, қулоқни қоматга келтириб сирена янгради. Қарадик: каттакон намойиш ўта бошлабди кўчадан. Намойишда қатнашаётган ҳамма бор овози билан шовқин соларди.

Ҳамманинг оғзида олқиш, ҳатто кулгилар: «Озодлик ҳимоячиси яшасин! Яшасин софдиллик ва ҳақиқатпарварлик номзоди — Хатхат! Ўлсак ўламизки, Хатхат билан абадий қоламиз! Биз сенга кўшнимиз, Хатхат! Сени ноиблик тахти кутаяпти, Хатхат!..»

Намойишчиларнинг бири аллақандай кўшиқ оҳангида шиор айта бошлади:

Айтинг, кимни истайсиз?
Айтинг, ҳой кимни? Айтинг!

Қолган ҳамма шу оҳангда куйлаб, ўйинга тушиб кетди:

Тилагимиз Хатхат ҳотамтой!
Ҳотамто-ой, Ҳотамто-ой!

Яна ўша:

Айтинг номзодингиз ким?
Номзодингиз ким, айтинг?

Яна ҳамма:

Шу жой фарзанди- Хатхат!
Хатхат — шу жой фарзанди!

Болалик йилларимдан бир манзарани эслайман. Кўчамизни тўлдириб кушхонага туя ҳайдаб ўтишарди. Шунда ҳайдовчилар ўткинчиларга қичқаришарди: — Айтинг-чи, эртага буларга нима бўлади! Биз пода орқасида бизбизак отиб чопиб юрган болалар бир овоздан қичқариб жавоб берардик: — Гўшт қилиб, ҳар килосини икки қиршдан сотишади.

Намойишдаги ғала-говурли халойиқ келиб, чодирга жойлашди. Улар орасидан Хатхат пошога назар ташладим. У мен ўйлаган одамга сира ўшамасди. Тўғрироғи, у семириб кетган чўчқани эслатарди. Тўмтоқ башарали боши жиққа мойли баданга ёпиштириб қўйганга ўхшарди, ўзи нақ қанор қопга тепиб тиқилган сомоннинг ўзи эди.

Пошо келиб, тўрдаги ўз ўрнини эгаллаши билан, турли емакларни ташиб, столларни тўлдириб ташлашди: гўштли ва гуручли емаклар, шўрвалар, пишириқлар, ширинликлар...

Сайловчилар овқат жангини бошлаб юборишди ва тезда тўлиқ ғалаба қозондилар. Овқат келтирилган товоқлар бўшаб, тушиб турган милт-милт қуёш нурларида жило бера бошлади. Идишларни хизматдагилар чаққон йиғиштириб олишгач, сайлов тадбирининг иккинчи қисми бошланди. У нутқлардан ташкил топганди. Сайловчилар олдида биринчи нотик маъруза бошлаш учун микрофонга яқинлашди. У кўзойнакни суриб, бир томоқ қириб олди ва салмоқ билан гап бошлади:

— Азиз сайловчилар!

Мен уни эътибор билан тинглаётган муҳтарам жамоага назар ташладим. Юзлари қизариб кетган, ланж ва карахт башаралар. Шундайгина билиниб турибди, буларга ваъз керак эмас. Ҳузур қилиб бир пинак отиб олишса, бас, шунинг ўзи кифоя.

— Муҳтарам сайловчилар! Бағримни тўлдириб турган ўз эҳтиросларимнинг барчасини шу ўринда сўзлаб тугата олишим учун менга Оллоҳимнинг ўзи мадад берсин! Мен бу ўринда фазилатларидан гап очаётганим олиҳиммат зот чиройли сўзларга зор эмас.

Чиройли сўзлар эса бу ерда ўтирганларга яхши маълум. Бу зотнинг яхши фазилат-ларини фақат уни кўра олмайдиганлар ва муҳолиф-ларигина инкор этишга ҳаракат қилишар. Бироқ бир нарса, аминманки, ҳеч кимнинг қўлидан келмайди.

Бизнинг олижаноб номзодимиз қози мансабида. Иши зўр ва у, аслида, ноибликка интилгани ҳам йўқ эди. Буни биз ундан илтимос қилдик, тўғриси! Пошо бизнинг оғиримизни енгил қилиш мақсадида, парламентда бизнинг ишончли кўлимиз ва адолат қиличи бўлиш учун, бизнинг манфаатларимизни у жойда ихтисосли ҳимоя қилиш учун, бизнинг шу пайтгача тортиб олинган ҳуқуқларимизни қайтаришни уюштириш учун сайланаяпти.

Биз бу одамдан илтимос қилдик, у рози бўлди. Ҳар ким унинг учун овоз берса, ўзи учун қилган бўлади. Агар у сайловда галаба қилса, у галаба биз билан сизники бўлади. Энди эса, муҳтарам сайловчилар, ўз номзодингизнинг таржимаи ҳолини баён қиламан: Зейнаҳам Хатхат пошо ўғли Оллоҳнинг марҳамати билан Муҳаммад (с.а.в.) сояси тушган донгдор ва муҳтарам оилада туғилди. Бироқ отасининг бойликларидан фойдаланиб ишламай ўтиришни ўғил ўзига эп кўрмади. У ўзига ўзи ҳаёт йўли қуришни, ўз ақли, матонати, қуввати ва софдиллигига таяниб, ўзига ўзи турмуш афзалликлари барпо этишни мақсад қилиб қўйди. У ўз донолиги ва топонғичлиги билан бир галабадан иккинчисига дадил борди. Отаси-ку катта бой эди, ўзи ҳам катта бойлик орттирди, бироқ Хатхат пошо ўша юмшоқ ва кўнгилчанлигича қолди.

Хатхат пошо мана шунақа одам. Бу мумтоз инсон ўзи шунақа! Камчиликлар ва қусурлар, улар қандай бўлмасин, Хатхат пошодан узоқ ва унга буткул ёт! Хатхат пошо — қаттиққўл, беғараз, софдил ва ширинсўз одам.

Хатхат пошони унга рақобат қилишга уринаётганлар билан қиёслаб бўлмайди. Айтинг, уни анови бадбашара, валакисаланг, галварс билан муқояса этиш мумкинми? Асло! Ўша ночор банданинг Хатхат пошо ўтирмоқчи бўлган ноиблик ўриндигига кўз олайтиришининг ўзи кулгили. Насли бир аҳволда бўла туриб, бизнинг аслзода билан, донолик ва куч-қувватда нур сочиб турган шу одам билан ўзини тенг кўрмоқчи бўлаётганини қаранг, номуссизнинг!

Шу жойга келганда, ваъзхон тўхтади, кучаниб гапираверганидан қақраб қолган бўғзини олдида турган сувдан дурустгина симириб хўллаб олди. У энди мадҳиясига қайтаман деб турганда, кимнингдир бўғиқ хурраги эшитилиб қолди. Хурракчига нафрат билан бир қараб қўймоқчи бўлган ваъзхон кимни кўрди денг? Ўзи мақтаётган бош қаҳрамонини! Донолик ва куч-қувватда нур сочиб турганини кўкларга кўтарган ўша қаҳрамонини!

Хуррак тобора авжланиб, ўз юқори акустик чўққисига сапчиб борарди. Қарангки, зум ўтмай, пошонинг уйқудан гаранг боши шилқ этиб нотикнинг елкасига тушди. Унинг бақбақаси тўйиб олган туянинг ўркачидек аста қимирлар, остки лаби осилиб тушган, ундан сўлаги битта-битта томчилаб турарди.

Ширин мақтовига бунақа муносабат кутмагани учун ваъзхон ғазаб ва нафратдан данг қотиб қолди.

Ёнимдаги сотувчи амаким тирсагимдан тутиб деди:

— Ваъзхоннинг боя ичган суви бизнинг янги сувдан экан, ҳаракатига қара!

Яқингинада Хатхат пошонинг мақтовини қиёмидан ошираётган нотик энди уни чодирдагиларга кўрсатиб, мурожаат этди:

— Ановига бир қаранглар, худди чўққанинг ўзи! Ҳали шунга ишониб топширамизми ноиблар палатасида ўз ҳуқуқларимизни ҳимоя қилишни. Суф унга-эй! Шунақа аъзо кирадиган бўлса, ноиблар палатасининг ҳам ҳолига вой! Ахир шу ва шунга ўхшаганлар унда мажлис қилишадими? Бунақа бордон семизларнинг жойи, аслида, энг ифлос емакхонанинг суяклар тўплаб қўйиладиган бурчагидан бўлиши керак. Улар учун ўчоқбошига бир ўтиргич қўйиб бериш ҳам ҳайф.

Нотиқ яна номзодга юзланди:

— Депутатлик ўрни сендайларга эмас. Сен нима деб ўйловдинг? Агар алдов ва ўғрилиқлар билан пул йиққан бўлсанг, энди кимни ва нимани хоҳласанг, ўшани сотиб олавераман деяпсанми? Сенга ва сенинг волидингга Оллоҳ муносиб жазо юборсин! Сенга овоз берган кишига парвардигорнинг лаънати бўлсин!

Нотиқнинг сўзи айни шу нуқтага етганда Хатхат пошо кўзини очди. Анчагача гап нимада эканини тушунолмади, довдираб турди. Ўзининг шаънига ҳақоратли сўзлар ёғилган бўлишини гумон этгач, нотиққа бир ёвқараш қилди. Ҳаммасини тушунгач эса, хизматкорларини чақириб, бу беақл телбани ташқарига улоқтириб ташлашни буюрди.

Хизматкорлар ўз хўжалари амрини бажариш учун нотиққа ташландилар ва уни ташқарига судраб кетдилар.

Ижарага олинган нотиқлардан тўйган Хатхат пошо минбарга ўзи интилди. Ҳазабдан тутақиб кетган пошо бир силкиб галстугини тўғрилади, титраб-қақшаб, киссаларидан ненидир қидирди. Топа олмай графинга қўл чўзди ва унда қолган сувни стаканга қуйиб охиригача симириди. Ниҳоят, олдиндан тайёрлаб берилган нутқини топди ва минбарга ўтиб сўз бошлади:

— О, юртимнинг ўғлонлари! Менинг бу жойда узоқ гапириб энсангизни қотириш ниятим йўқ! Менинг шиорим: «Оз сўз, кўп иш ва мўл натижа!» Мен керакли гапнигина сўзлайман, фақат манфаати тегадиган ишнигина қиламан.

Муҳтарам оғаларим! Олдин ўз мақсад ва ниятларим ҳақида қисқа қилиб гапирмоқчиман. Сиз мени сайласангиз, ижтимоий ниятим ватанга хизмат қилишдир; хос ниятим эса, сизга, ўз сайлов марказимдагиларга хизмат қилиш...

Ижтимоий ният деганда Нил водийларини Миср тожи остига жамлаш, Мисрдан Судангача инглиз солдатларини битта қолдирмай, қувиб чиқаришни назарда тутдим. Булар ташқи сиёсатга тегишли эди. Ички сиёсатда фаллоҳлар ва ишчилар ҳаётларини яхшилашга, уларнинг турмуш даражаларини кўтаришга хизмат қиламан.

Бизнинг минтақадагиларнинг эҳтиёжларига келсак, сизга ваъда бераман: битта ҳам ишсиз, битта ҳам мазлум бўлмайди. Мен сизнинг олдингизда юрагимдагини очиқ айтдим. Палатадаги виждонингиз бўламан, палата минбаридан нақ сизнинг юрагингиздаги гапларнигина айтаман. Мен ҳамма нарсени..

Пошо шу жойга етганда, бироз довдираб қолди. У ўнг томонига қараб, бир аболи кимсага қараб мурожаат этди:

— Оллоҳ уйингни харобага айлантиргур шайх Алий, нималарни мунча қалаштириб ёзиб ташладинг? Булар шайтоннинг ақлига ҳам келмайди.

У қоғозни гижимлаб бечора шайх Алийнинг юзига отди ва орқасидан тупурди. Бизга ҳамма нарса очиқ ва равшан эди: Хатхат пошо-да сеҳрли дорининг таъсири бошланганди. Хатхат пошонинг баданбаданига сингиб кетган иккиюзламачилик покдоманлик ва соф

виждонлиликка қаттиқ қаршилиқ кўрсатаётган эди. Бу аёвсиз ўзаро жанг пошонинг юзига ўз таъсирини кўрсатиб, уни қип-қизартириб юборганди. Пошонинг ўзи эса ҳайратда, баданида қандай ўзгаришлар бўлаётганини била олмай ҳайратда эди.

Нихоят, пошо шарақлаб кулиб юборди ва бўғиқ товушда қичқирди:

— Ҳой, шайх Алий! Уйинг куйсин сенинг! Менда тутуриқ борлигини қаердан билдинг! Менинг уйларим, ерларим, бойлигим, насабим бор! Фақат ўша айтганинг қатъият йўқ. Эҳтимол, сен тутуриқ деб мунофиқлик, алдов, хазина ўғриси кабиларни айтаётгандирсан. Қаёқдаги мижғовликларни ёзиб ташлабсан-ку! Қара, нима-лар ёзилган унда: Нил водийси бирлиги эмиш! Қандай кулгили! Агар ноибликка сайлансам-у, шу масалани кўтарсам, бир менгина унга тарафдор бўлиб чиқаман, ҳа! Кимга керак ўшанақа бирлигинг? Ундан нима манфаат бор?

Хуллас, бу ёзганларинг барчаси қуруқ сафсата, холос. Тупурдим бу сиёсатга! Умрим бино бўлиб, ҳеч қандай бирлик ҳақида ўйламаганман.

Мисрдан инглиз кўшинларини олиб чиқиб кетишга келсак, уни мен табрикламаймангина эмас, шунақа содир бўлиши ҳақида ўйлашни ҳам истамайман. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Мен ўз даромадларим учун кимдан миннатдор бўлишим керак? Албатта, инглизлардан-да! Ана шундай!

Палатага ноиблик ҳам иззат-икромли мўътабар мансаб бўлганлиги учунгина қизиқтиради одамни. «Ғоят муҳтарам ноиб!» — зўр эшитилади-а!?

Сиёсий кураш билан шуғулланиш мумкин. Ким билади, ноиблик тахтини бирор вазирники билан алмаштириш мумкин бўлар. У ҳолда менга «жаноб олийлари» деб мурожаат қилишади. Ҳа!

Муҳтарам сайловчилар! Агар мен учун овоз берсангизгина муҳтарам бўлиб қоласизлар, чунки мендек ноибни сайлаган эдингиз. Агар мен голиб чиқмасам, демак, сиз бечора қуллар ва палидларсиз.

Ҳой итдан тарқаганлар! Мана, сизнинг олдингизда ўзимни паст қилиб ўтирибман. Қорнингизни тўйдирдим. Сурункасига катта-катта ваъдаларни бериб ётибман.

Хўш, қандай ўйлайсиз? Агар мен ноиб бўлиб сайлансам, бу майда талабларингизни бажариб ўтираманми? Ҳеч бўлмаса биттасини айтинг! Сайланганимдан кейин бу қилган ваъдаларимдан ҳеч бўлмаса биттасини бажаришимни мендан талаб қилиб кўринг. Аслида, бу эҳтиёжларингизни бажариш учун менда на вақт бўлади ва на истак. Бу ҳақда сизларни огоҳлантириб қўяй! Сизлар қаланғи-қасанғи ночорларсиз. Ўз киссангиз ва курсоғингизга нафи тегмаган бирор юмушни бажаришга саратонда қўлингиз совқотади.

Алий, ҳой шайх Алий! Мен сенга сайловолди нутқимни ёзиб беришга икки гиней тўламадимми? Тўладим. Қанча нарса, қўйлар олдик. Булар нақди, тушда еганларинг булардан ташқари.

Ҳой сотқин ва пасткаш сайловчилар! Бир-биримизни алдаб ўтириш нега керак? Келинлар, очиқчасига сўз қиламиз.

Энсангиз қотмасин! Ҳа, сиз сотқин ва пасткашларсиз! Менми? Мен бўлсам сиздан ҳам пасткашроқман. Сиз — қабиҳларсиз, мен эса сиздан-да қабиҳроқман. Сизлар — юлғичларсиз! Мен бўлсам, бир фикрда турмас тутуриқсиз одамман. Шундай экан, нега энди Нил водийси бирлиги, халқ турмуш даражаси каби, менимча, ўта тутуриқсиз гапларга вақт сарфлаб ўтирибмиз.

Энди ишга ўта қолайлик. Мен ноиб бўлмоқчиман. Бу менинг орзум! Сиз эса уни амалга ошира оласиз. Олди-сотди қоидаси асосида битим таклиф этаман: мен учун берилган ҳар бир овозга эллик қиршдан тўлайман.

Э йўқ! Чек билан эмас, нақдинасига! Хўш, нима дейсиз бунга?

Чодир бўйлаб ғала-ғовур бошланди. Кўпчилик, гапни чўзмай, бир гинейдан бериб қўя қол, дерди. Озчилик розилигини айтиб қичқирди. Хатхат пошо ўринсиз гапларга барҳам берди:

— Эллик қиршдан ошиқ бермайман, овора бўласиз! Ярим гиней. Ҳой, шайх Алий! «Ал-Аҳром» газетаси учун тайёрлаган эълонингни бошдан-оёқ тузатиб чиқ! Унда мана бундай ёзилган бўлсин:

«Зейнахам Хатхат пошо ўзининг Абдин минтақасидаги пасткаш сайловчиларига маълум қиладики, у ўзи учун берилган ҳар бир овозга эллик қиршдан тўлайди. Кимни бу нарх қаноатлантирмаса, унинг ота-бобосига парвардигорнинг лаънати бўлмай!»

Сайловолди баёнотидаги безбетлик ҳамманинг гашига тегди. Хатхат пошо бўлса ён бермоқни хаёлига ҳам келтирмасди:

— Шайх Алий! Яна қўшиб қўй: «Бутун қариндош, уруғларига ҳам Оллоҳнинг лаънати бўлсин!»

Ола-тасир бошланди. Ўтирғичлар отилиб, ҳаммаёқ қасир-қусур бўлиб кетди. Кўп ўтмай, чодир йиғилганларнинг бошларига йиқилиб тушди. Мен ва сотувчи ҳамроҳим ур-тўполон орасидан қочиб ташқарига чиқдик ва ҳеч нарсага қарамай, тезроқ бу ердан қочиб қолдик.

Ҳаммавақт олдимда бораётган сотувчи Шоҳ Ҳасан кўчасига чиққанализдагина тўхтади ва менга ёвқараш қилди:

— Ҳаммаси сени деб бўлди. Буларнинг ҳаммаси сен туфайли. Одам зотининг қулоғи эшитмаган жиноят қилдинг. Бу ҳодисаларнинг ҳаммаси сенинг виждонингга ҳавола.

— Нега ундай дейсиз? Наҳотки, мен уларга бир-бирингизни дўппосланг деган бўлсам?

— Сен Нилга дори сепдинг. Сен одамлар замиридан мунофиқликни қувдинг. Сен нечоғлик пасткаш ва қабиҳ эканликларини кўришга одамларнинг кўзларини очдинг. Энди улар ўзларининг қанақа эканликларини билиб олишди. Билишди-ю, таҳликага тушишди. Буларнинг барчасидан сени огоҳлантирганим эсингдами?

— Ўзингизни босинг, муҳтарам зот! Улар учун бунчалик ташвиш тортмай қўя қолинг. Сизга айтгандим-ку, буюк ўзгаришлар қурбонсиз кечмайди деб. Буни эътироф этарсиз?

Ўн бешинчи боб

ЎЛАТ

Ал-Ҳаллоқ дарвозасига яқинлашдик. Ҳоким қасри олдидаги майдонда ғужғон одам. Ҳар томондан олқишлар янграйди, ҳуштаклар чийиллайди. Жамоадан сўрайман:

— Нима бўлибди?

Жавоб беришади:

— Турмадан маҳбуслар қочибди. Мишмишларга кўра, уларнинг ҳеч бирида гуноҳ йўқ эди деб назоратчиларнинг ўзлари қўйиб юборишибди. Гуноҳга келганда, улар қаёқда-ю, олий мартабадаги амалдорлар қаёқда? Ҳозиргача эркин юришади. Уларни на ҳайдашди ва на мансабларидан бўшатишди.

Сотувчи ҳамроҳим менга яна ўқрайди:

— Булар ҳам сенинг қилмишинг. Назоратчилар янги сувингдан ичишган-у, бу бемазагарчиликларга қўл уришган.

— Нима қилипти? — бўш келмайман мен, — улар тенглик ҳуқуқини ҳаётга татбиқ этишаётган. Ўзи шундай бўлиши керак эди: турмалардан камбағал бечораларни чиқариб юбориш керак. Улар айб-сиз. Аксинча, зўравонларни турмага тиқиш зарур. Ахир, ҳақиқий жиноятчилар — улар-ку!

Муҳаммад Али кўчасидан юриб, Атаба майдонига чиқдик. Бироз юргач, не кўз билан кўрайликки, йўлакда, оёқ остида бир аёлнинг жасади ётибди. Тепага ажабланиб қараймиз: тўртинчи қават болохонасида кулиб қараб турган эркак башараси кўринди. У бизга қичқирди:

— Кўяберинглар, ётаверсин! Қайнонамнинг жасади.

Ўлик атрофига тезда оломон йигилди, биз эса жўнаб қолдик. Ҳар томондан овозлар келарди: «Бунча тиқилишмасангиз, Алий афандининг қайнонаси экан», «Кўяверинг, Алий афандининг қайнонаси», «Бор-йўғи, Алий афандининг қайнонаси экан, тепа қаватларнинг биридан қулаб тушибди».

Ғамгин бўлиб қолганимни кўриб, сотувчи сўради:

— Наҳотки, Алий афандининг қайнонаси деб, шунча қайғу тортсанг?

— Йўғ-эй! Уларчалик баландда турмаслигимиздан хафа бўляпман.

Йўлда давом этдик. Ҳар бир уйдан бўғиқ жанжал товушлари, тўполон, машмашали чинқириқлар эшитилиб турибди. Ҳар бир дўкон олдида ҳақиқий жангни кўрамиз. Тиланчилар ялиниб хайр сўрашни тўхтатишди, улар энди ўтқинчиларни жеркиб қарши олаяптилар. Агар илгари «Оллоҳ уйингни ўз паноҳида асрасин, болаларингдан ўз меҳрибонлигини аямасин бек» дея ҳар бир ўтқинчига қўл чўзган бўлсалар, энди «Ҳой, сен! Уйингни Оллоҳ куйдириб кул қилгур! Шабада йўллаб, Оллоҳ хароб қилгур! Қани пулдан чўз!» деб дўқ қилишаяпти.

Мана, Атабадамиз. Шундай катта майдонда ҳаракат таққа тўхтаган. Чор атрофда ёқа тутамлашаётганлар, муштлашаётганлар. Опера майдончасига қадам қўйишимиз билан, «Тез ёрдам» машинаси гизиллаб ўтиб, «Континентал» меҳмонхонаси олдида тўхтади. Зум ўтмай бошини икки қўллаб ушлаб, каловланаётган бир одамни бемор-замбилда ичкаридан олиб чиқишди. Йўлакда бир йигитча турибди, ундан сўрадим:

— Бу — Иброҳим Заки пошо, — деди у, — тоби қочган кўринади...

— Ижтимоий ишлар вазирими?

— Ўзи..

— Нима бўпти унга?

— Зиёфат берган эди.

Сотувчи менга ола қаради:

— Ана энди кўнглинг тўлдими?

— Жуда-жуда!

— Ўзинг ҳам шундай аёвсиз экансан-ки!

— Й-йўқ! Оллоҳ ҳаққи бундай ўйламанг. Сизнингча ўйласак, зиёфатбозлик ва шунга ўхшаш мунофиқликлардан қандай қилиб қутулса, бўлади. Хўш, қандай ўйлайсиз, мана шундан кейин ҳам, қандай тугашини олдиндан била туриб зиёфат уюштиришга жазм этадиган бирорта вазир топиладими?

Соат кечки олти бўлай деб қолди. Чарчоқдан зўрға оёқда турардик. Аслида, бугунги кўрганимиз шунча гавғолардан сўнг яна ҳам оёқда турибмиз. Айниқса, дилсийёҳликлар бизни тоза ҳолдан толдирганди.

— Оёғим гавдамни кўтара олмаяпти, ҳозир йиқилиб тушаман. Сиз қалайсиз!

— Ҳозирча кўтариб турибди. Дарёга дори сепиб, одамларни мунофиқликдан қутқарганинг бошимизга бало бўлди-да! Буларнинг барчаси нима билан тугашини ўйламадинг ҳам.

— Қўрқманг, ўтиб кетади ҳаммаси. Юринг, ҳозир дўконингизга бориб, бир ҳузур қилиб ухлаймиз. Эрта тонгдан эса яна шаҳар кезамиз.

Сухбатимизга бир жаноб зимдан диққат билан қулоқ солаётганини сезиб қолдим. Афтидан, айғоқчиларга ўхшаб кетарди. Иссиғида жўнаб қолиш керак. Худо кўрсатмасин, қамоққа олишса, борми?

Ниҳоят, дўконга етиб келдик. Хўжайин қоронгида қулфни узоқ қитирлатди. Эшик очилгач, тез ичкарига кириб, сичқонни қўйиб юборди. Кейин иккита қоп топиб, ерга тўшади. Таппа-таппа ташлаб, уйқуга кетдик.

Қанча муддат ўтганини аниқ айта олмайман. Қаттиқ қичқириқлар ва эшикнинг тарақлашидан чўчиб уйғониб кетдим:

— Оч эшикни! — қичқиришарди сиртдагилар.

Ирғиб туриб, хўжайинга қарасам, ягона барг елвизак текканда қандай титраса, ўшандай қалт-қалт титраяпти.

Нима қилиш керак? Эшик бўлса, тепкилар остида титрагандан титраяпти.

— Ким у? — дейман бақариб.

— Эшикни оч деяпман сенга! Тез!

Эшик зарбалардан синай деб турибди. Сотувчи мендан сўради:

— Сенингча, у ким бўлиши мумкин? Ким ичкарига киришга бу қадар бетоқат интилаяпти?

— Мен қаердан билай? Эҳтимол, руҳий сифатларга харидорлар келгандир. Мунофиқликдан бошқа сифатлардан ҳам бира тўла қутулмоқчи бўлганлар кўп-ку!

— Йўғ-эй!

— Қароқчилар бўлса-чи! Сувимиздан ичган бўлсалар, молларимиз қанчалик қимматли эканлигини билиб қолиб, тезроқ ўмариб кетишга уринаётган бўлишса-чи?

— Энди буниси бўлмаган гап. Агар ўғрилар сувимиздан ичишса, яна ўғрилик қилишни хаёлларидан ҳам чиқариб юборадилар.

Тақирлатаётганларнинг тоқатлари тоқ бўлди. Улар эшикни буза бошладилар. Очишга тўғри келди.

Ичкарига полициячилар отилиб киришди. Улар орасида бизнинг сухбатимизни зимдан тинглаган ўша афанди ҳам бор эди. Кўз очиб- юмгунча, қўлларимизни боғладилар. Мен норозилик билдирдим.

— Нега? — сўрайман.

— Ўзингни гўлликка солма! Қандай жиноят қилганингни марказда ўзинг бизга айтиб берасан, — деди ўша айғоқчи.

— Мен ҳеч қандай жиноят қилганим йўқ. Нимада айблаётганингизни тасаввур ҳам қила олмайман.

— Ҳап саними, қабиҳ жиноятчи! Демак, ўлат тарқалишида айбдор эканингни бўйнингга олмайсан-а? Сувга зарарли микроблар сочиб юборган ким?

— Қанақа микробни айтаяпсиз?

— Яхши руҳий сифатлар микроби-да! Сен бу ҳаракатинг билан турмуш асосларини буздинг, дунёмизни алғов-далғов қилиб юбординг. Сен одамлар қалбидаги мунофиқликни йўқ қилдинг. Сен тарқатган оғу таъсирини на эмдори ва на пенициллин ҳуқнаси қайтара олади.

Айғоқчи икковимизга қўлини бигиз қилди:

— Биласизларми, бу катта шаҳримиз ўт устидаги қозондек вақирлаб қайнаётти. Ҳамма бир-бирига газаб сочгани-сочган! Сиз икковингиз бўлса, бу ерда хуррак отиб ётибсиз.

— Қачондан бошлаб яхши руҳий фазилат тарқатишни ўлат дейдиган бўлишди?

— Нималарни валдираяпсан?

— Қандай жиноятда айблаяпсиз мени деяпман? Аслида биз ҳеч нарсани яширмаймиз. Куқунни дарёга мен сепганман. Ҳа! Сувга, сиз айтганингиздек, яхши сифатлар микробларини мен аралаштирганман. Ҳа! Одамлар вужудини мен мунофиқликдан халос қилдим. Ҳа! Мен пасткашлик ва ёмонликни изларигача қуритиб, ер юзини улардан поклаб қўймоқчи бўлдим. Ҳа, бутун инсоният тарихида ҳеч ким адо эта олмаган юмушни мен бажардим.

— Жонимни ол, Оллоҳ, мени бундай ақли пастларга йўлиқтиргандан кўра! — полициячилар сардори уҳ тортиб бош чайқади. Сўнг қўшиб қўйди: — Ановиси яна ҳам хавфлироққа ўхшайди.. Уша хаёлпараст ҳеч кимнинг қўлидан келмайдиган ишни бажаришга йўл очиб, қараб турган. Қилмиш — қидирмиш.

Буларга бир қаранг-а! Одамларни мунофиқликдан халос этиш, улардаги кўздан холи ички таркибни очиқ, яланғочлаб кўрсатиш, уларни ўз бадкирдор хилқатларидан даҳшатга тушиб, истиҳола қилишга мажбур этиш!.. Бўлди, кетдик! Етар алжираш! Ҳайданг буларни..

Полициячи кўполлик билан боғлиқ кўлимдан ушлаб судради. Бошқаси сотувчи амакига ёпишди. Сотувчи тинмай қичқиради:

— Шошманглар, мен Шулахни олиб, дўконни ёпиб қўяй. Йўқса молларни ўмариб кетишади. Бутун олам ўзгараяпти ва яқинда одамларда менинг дориларимга улкан иштиёқ пайдо бўлади.

Мана, биз полициячилар қуршовида кетаяпмиз. Уларнинг айтишларича, бизни панжаралар ортига қамашар ва устимиздан тергов бошлашар экан.

Пора таклиф этсаммикан? Эҳтимол, қўйиб юборишар? Бироқ мен бу фикримдан дарров қайтдим. Булар ҳам бизнинг сувимиздан ичишган-ку, шундай эмасми? У ҳолда, порага алданишмайди.

Эрта тонг эди. Газета сотувчиларнинг қулоқни қоматга келтирувчи қичқариқлари энди бошланган. Улар «қўрқинчли фалокат», «янги микроб», «руҳий сифат ўлати», «охирги хабар» деб бир-бирларидан ўтиб қичқаришарди.

Бизни қаердан олиб ўтишмасин, ҳамма жойда бузғунчилик ва хароба изларини кўрдик. Чорраҳаларда полиция сафлари. Уларни кўриб тушундимки, вазият мен бошда тахмин қилганимдан анча мураккаб ривожланаяпти. Полициячилардан газета ва журналлар сотиб олишга изн сўрадим.

Ҳаммамиз трамвайга чиқдик. Биринчи тонгги газетани варақлай бошладим. Биринчи саҳифага катта-катта ҳарфлар билан ёзилган сарлавҳани ўқийман: «Тушунтириб бўлмайдиган воқеанинг даҳшатли оқибати». Унинг ортидан кичикроқ ҳарфлардаги сарлавҳалар: «Вазир зиёфат вақтида оғир хасталикка йўлиқди». Куёв масжидда ақлдан озди». «Ўлдирилган қайноналар сони бир ярим мингдан ошди».

«Беш минг хотин уйдан қочиб кетди. Бир гуруҳ ёмон ниятлилар бошмоқлари билан мартабаси улуг зотни жон таслим этгунича савалашди». Шайх Нур ал-Уюн бикини чўмилиш камзулчасига қарши. Наркотикларга қарши курашаётган жамоатчилик ташкилотининг раиси, профессор Балбуш «Эйворт» залида ҳашишнинг фойдаси ҳақида маъруза ўқийди».

Бунақа сарлавҳалар мени унчалик ажаблантирмади. Газеталарни варақлаб, мен бир нарсага аниқ ишондимки, бу соҳада туб ўзгаришлар содир бўлибди, матбуот мунофиқликнинг бош жарчиси бўлишни тўхтатибди.

Бобу-л-Ҳаллоқ майдонига кириб келдик, бизни турмага ҳайдаб кириб, тор ҳужрага қамашди. Унда иккита тўшак ва бир ўриндиқдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Мен ўриндиқни эгалладим, сотувчи ерга чўкди. У менга қараб турди-да, мунгли ва ноумид қиёфада сўради:

— Ниятингга етдингми?

— Сабр — бахт калити!

— Сенингча, яна қанча сабр қилишим керак, бўйнимизга сиртмоқни солгунларича чидаб тураверамизми?

— Оллоҳ тўзим берсин. Олдимизда вақт жуда кўп: чўзиладиган сўроқ жараёни, ортидан узоқ суд.

Ҳамроҳимнинг руҳи бутунлай тушиб кетди ва қўлини силкиди:

— Судинг чўзиладими, йўқми, буни билмадим. Бироқ барибир бизни осишади.

— Қўйсангиз-чи! Ёмон ният қилманг! Ўлдиришга ўн йил беришади-ку! Қани, ўзингиз айтинг-чи, биз нима айб қилибмизки, бизни осишса?

— Сен ўлдириш деб ўтирибсан. Ўлдириш бошқа, ичадиган сувни инсоний сифатлар билан заҳарлаш бошқа..

— Ҳақ гапни айтдингиз. Бу сиёсий курашдаги қалтис бир қадам.

— Қанақа сиёсий курашни айтяпсан?

— Биз тушунтирамиз-да. Сувга дори қўшаётганимизда фақат ҳукумат душманларини, яъни виждонли одамларни назарда тутдик, деймиз. Бу билан ҳукуматга қандай улкан фойда келтирганимизга ҳам ишора қиламиз. Масалан, ҳукумат ўз иллатларини тўлиқ сақлаб қолгани ҳолда унинг душманлари яхши инсоний сифатларга асир бўлиб қолдилар.

Яна: бу сувдан муҳолиф тарафдорлари мулоҳаза қилмай ичиб юборишди ва энди азобини тортишяпти. Улар ўзларидаги макр ва ҳийлагарлик имкониятларини бой беришяпти, халқни бошлаб лақиллата олишяпти, ўз гаразли манфаатларини эсдан чиқаришяпти, димоғдорликдан, алдов ва риёдан қутулишяпти.

Тўлиқ софқўнгилли, гаразли ниятларсиз, очик қалбли бўлиб қолган оппозиция аъзоларининг яхши инсоний сифатлар аралашган янги сувдан ичмаган ҳукумат тарафдорлари билан тенг олишувига йўл бўлсин.

Ахир биз ҳукуматга бебаҳо хизмат кўрсатдик, бизни, ҳеч шубҳасиз, оқлашади. Ана шунақа!

— Сени қара-ю. Шу гапларингга ҳукумат лаққа тушади, демоқчимисан?

— Бўлмасам-чи?

— Ахир дориларни биз дарёдаги барча сувга аралаштирган эдик-ку? Ҳукумат аъзоларининг барчасига ҳам суиқасд қилмаганимизга қандай далил топамиз?

— Биз ҳозир бош вазирга телеграмма йўллаймиз ва уни дарё суви ичишдан огоҳ этамиз. Бу билан ўзимизни яхши ниятли эканимизни билдираемиз.

Мен киссамни титкилай-титкилай алғов-далғов қилиб бир парча қоғоз топдим ва ўша телеграмманинг намунавий матнини ёзиб унга кўрсатдим:

«Олий ҳазратимиз Бош Вазир жаноб олийлари! Дарё сувидан ичманг, унга яхши руҳий сифатлар кукуни аралаштирилган. У сизга кўп кўнгилсизликлар келтириб чиқариши мумкин. Фақат «Виши»дан ичинг. У соғлиққа хатарсиз маъданли сувдир. Оллоҳ сизни паноҳида асрасин!»

Телеграммани яна бир қатла ўқиб ҳамсуҳбатимга қарадим:

— Қалай?

— У аллақачон ичиб олган бўлса-чи?

— Бизга нима? У телеграммамизни олиб, ҳукуматга яхши хизмат қилмоқчи бўлганимизни билса, бўлди-да.

Эшикни тақиллатиб, назоратчини чақирдим, эшик тирқишидан телеграмма матнини пул кўшиб узатдим ва уни бош вазирга жўнатишларини сўрадим.

Ўриндиқда ўтиравериш жонимга тегди. Тўшакка, ҳамкулфатим ёнига чўзилдим ва газеталарга қўл чўздим. Газета ўқисанг, вақт қандай ўтганини сезмайсан. Шунингдек, мунофиқликдан айрилган матбуот қандай бўлиб қолишини ҳам бира тўла билиб олмоқчиман.

Ўн олтинчи боб

МУНОФИҚ БЎЛМАГАН МАТБУОТ

Қоҳирада чиқадиган энг машҳур газетани очдим. Бир жимжимадор сарлавҳа эътиборимни тортди. Мақолани ширали ва ишонарли ёзиши ҳамда сидқидиллиги билан элда донг таратган муаллифларимиздан бири ёзган эди. Бироқ бу ёзганининг ўта яланғоч хабаргина эканлиги мени ажаблантирди: «Бир бурда ризқ-рўз учун». Ўқий бошладим:

Нега, айнан, бир бурда? Тўғри, ҳаммамиз ҳам шу бир бурда нонни деб чопамиз, деб — бошлабди муаллиф. — Бироқ ростдан ҳам шундайми?

Шу борада жиддий мулоҳаза қилмоқчи бўлсак, аслида, гап нонда эмас, балки унга қилинадиган муносабатларда бўлиб чиқади. Тўғри, биз макр, хийла ва мунофиқлик кабиларни шу бир бурда нонни деб қилаётганимиз йўқ. Бизни бу йўлга бошлаган нарса асло бир бурда нон эмас. Фақат нон учунгина биз фириб ва макр майдонида бунчалик устаси фаранг бўлиб кетмасдик.

Йўқ! Буларнинг ҳаммасига ўзимизнинг очкўзлимиз, еб тўймаслигимиз сабаб. Бизга бир бурда ноннинг ўзи эмас, торт, пирожний керак.

Айтинг, сизлардан қайси бирингиз сирли сарфлар қилиб, гашт сурмагансиз? Ҳа, ана! Ҳаммамиз ахборотнинг мунофиқлик ботқоғига ботганмиз. Мен ҳам ўша жойдан туриб қанчадан қанча гўзал ёлғон мисраларимни сизга сурункали ёғдириб турдим. Сиз матбуот театрининг сахнаорти берк ҳаётдан кам хабардорсиз. Қизиқарли, баландпарвоз мақолалар, аслида, ҳақиқий воқеликни киши кўзидан тўсиб турувчи пардадир. Бунақаларнинг ҳаммаси юракдан эмас ва яхшигина пулга ёзилади.

О, менинг софдил ва кўнгилчан ўқувчиларим! Ҳар қандай ва ҳар бир газетанинг вазифаси ватанпарварликни тарғиб қилиш эмас, халққа хизмат қилиш эмас, маданиятни оммалаштириш ҳам эмас. Йўқ, юз бора йўқ. Бунақа гаплар болалар эшитишни ёқтирадиган қизиқарли эртақларгагина хос.

Газета учун бош ва асосий бурч — ўзининг моддий манфаатини ҳимоя қилиш: миқдор ва адад. Бошқача айтганда, газеталар бурда нони мунтазамлигини таъминлашдир.

Агар ватанпарварлик фойда келтирса, яшасин ватанпарварлик! Агар истехзо ва шак-шубҳа ундан кўпроқ фойда келтираётган бўлса, йўқолсин ватанпарварлик!

Ҳайратга сабаб бўладиган ифлос шов-шув нафлироқми? — бу юқоридагиларнинг иккисидан ҳам аъло. Агар пасткашлик ва разолатни оммага етказиш унинг ададини оширишга қодир бўлса, бунга ҳам яшасин, бунга ҳам олга!

Ризқ-рўз! Мана нима, о одамлар, газетачиларнинг бош мақсади. Ана шу ризқ-рўз деб биз ўзлигимизни инкор этишга ҳам тайёрмиз».

Бир неча кун илгари газеталарнинг бирида Америка кино ширкатларининг сионизмни қўллаб-қувватлагани фош этилди. Муаллиф унда ўша компанияларни бойкот қилиш, америка кино юлдузларини эътироф этишдан бош тортишга чақирди.

У бир неча фильмларнинг номларини келтириб, уларни Мисрга келтиришни ҳукумат ман этишини талаб қилиб чиқди.

Мақола ўткир ватанпарварлик руҳи билан суғорилган эди. Бироқ ўша саҳифанинг ўзида, бироз пастроқда нималарни ўқидим денг. Қоҳирада худди шу номлари келтирилган филмларнинг намоёиш этилиши ҳақидаги эълонларни. Ҳа!

Бундай улкан қарама-қаршилик сизни ажаблантирадими? Бекорга ажабланасиз. Буларнинг ҳаммаси ризқ-рўз топиш учун қилинади-ку!

Ватанпарварлик ва ташаббус — матбуотга катта наф келтирувчи моллар, реклама эса юз фоиз тиллага тенг. Иккиюзламачилик газета учун уят ҳисобланмайди. Қандайдир америкалик ширкат филмини бойкот қилишга чақирувчи мақола ёзиш ҳам, айни шу ширкатнинг филмини мақтаб жар солиш ҳам газетага бир даражада даромад келтиради.

Биламан, унча англай олмай қийналаяпсиз. Газетани қандай тайёрлаш ҳақида сизга гап сотиб ўтиришга мени нима мажбур этаяпти? Нима учун мен, одатим бўйича, ҳукуматнинг ўзини ва унинг олийҳиммат ишларини, ундан олган пуллар киссамни қаппайтириб турган бўлса ҳам, мақтаб ёзган эмасман?

Ҳукумат назорат этилмайдиган ва ҳисобдан холи бўлган махфий сарфлар қилиш имкониятига эга. Ўша сарфларнинг бир банди ҳисобдан номимга биринчи марта пул келганини эслайман.

Кунларнинг бирида эрталаб таҳририятимиздаги иш жойимда охири ҳукуматга ҳужум билан тугайдиган одатдаги мақоламни ёзиш билан банд эдим. Мен ҳукуматга бунақа ҳужумни ундан норозилигим учун эмас, балки бош муҳарриримиз талаб қилгани учун бажарардим. Бундай мақолаларни ўқувчилар қадрлашар, демак, газетанинг адади ошарди.

Шундай қилиб, бу мақоламда ҳам ҳукуматни роса бошлаб дўппослайман. Ростини айтсам, мен бунга ўринлардим. Бунақа танқидим учун дурустгина бўнак тўлашарди. Шу пайт бирдан телефон жиринглади. Гўшакни олдим, «Алло!» дейман. У ёқда қандайдир товуш сўради: “Бу фалончи журналисти? У номимни айтиб, «Ҳозир сиз билан пошо сўзлашади», деди.

Пошо жаноби олийлари бир муҳим иш бўйича мен билан сўзлашишни лозим топибдилар. Уни уйимда қабул этиб, эҳтиром ва шараф билдира оламанми, йўқми?

Мен типирчилаб қолдим. Энг дабдабали ва энг қудратли пошо менинг уйимга ташриф буюраяпти. У оддий вазир эмас, у партиянинг котиби ҳам. Хуллас, у давлатга суянчиқ арбоблардан бири эди. Шунақа ёрқин шахс ўз зиёрати билан кулбамни ёритмоқни истайди.

Кутилмаган бахт қанотида дарров уйга югурдим. Ҳаммани бугун уйимизга юқори мансабдор шахс келишидан огоҳ қилдим.

Мана, у келди. Ҳамма нарсадан, жумладан, сиёсат ҳақида ҳам оздан гапиришиб ўтирибмиз. Ҳукуматга ҳар бир мақоламда ёпишаверганим учун пошо мени бироз қизартириб ҳам қўйди. Ўз ишимдан қаттиқ уялиб, жим қолдим. Кейин ишга ўтди. Умуман, ҳукумат менинг ҳужумларимга қарши эмас. Лекин ундаги оҳанг бироз юмшатиlsa, дурустроқ бўларди.

Ҳукумат аъзолари танқиддан бирданига қўллаб-қувватлашга ўтиш жуда қийинлигини тушунадилар. Майли, бироқ аста-секин.. Ҳукумат эса ўз томонидан кўп нарсалар қилишга қодир.

Бунақа хушёқадиган таклифга бирданига жавоб беришим қийин эди. Гап ўзимда бўлса-ку, кўзни чирт юмардим ва ўша яқинда танқид қилганимдаги жўшқинлик билан мақтовни бошлаб юборардим. Ризқ-рўз деб нималарга рози бўлмайсан, киши! Бироқ муҳарриримиз бор, у газетанинг эгаси ҳам. Унинг фикрича, ҳукуматни фош этувчи танқидларсиз, унинг газетаси унча кўпга етмайди.

Вазир менинг иккиланишларимни сезиб қолди. Мен зўрға гапирардим:

— Ўзимни ҳукумат билан ҳамкорлик қилишдан бахтиёр ҳисоблардим.

Бироқ манфаатдор бошқа томонлар бор, — дейишимни биламан, вазир гапимни шарт бўлди:

— Бу томонидан гап ема. У томон билан биз аллақачон келишиб, маслаҳатни бир жойга қўйганмиз.

Мен тушундимки, нариги манфаатдор томон махфий фонднинг олтин ёмғирини ҳукуматни ватанпарварона танқид қилишдан келадиган даромаддан афзал билибди.

Ҳукуматнинг ҳеч ким билан ҳисоблашмай ва ҳеч кимдан ҳайиқмай ишлатаверадиган махфий маблағ жамғармаси омон бўлсин. Бу аҳволда қандай қилиб ҳукумат тарафига ўтмай турасан? Қандай қилиб илгариги синовдан ўтган ҳужум ибораларини унутиб, ҳукумат фаолиятини ғоят баракали ва гўзал мақтайдиган иборалар билан ноғора қоқмай тура оласан?

Мен илгари ҳам тилёғламалик жанрида мақолалар битгандим. Агар шундай ишни мўмайгина тақдирланиш кутиб турган бўлса, уни яна такрорлаш мен учун қийин бўлмас..

Мана, бугун бўлса, ўзимда тушуниш қийин ва айни пайтда қандайдир хавфли туйилаётган бир ўзгаришни сезиб турибман: мунофиқлик мени тарк этаяпти ва мен ўз ҳалокатимга нотавонларча юзланаяпман. Нимадир мени ўз ўйлаган нарсамни сўзлашга мажбур этаяпти, ризқ-рўзни ўйлабгина ёзишдан қайтараяпти.

Ризқ-рўз тоза бўлади ва уни одамлар эмас, фақат яратган Оллоҳгина менга беришига бугун ишонч ҳосил қилиб турибман. Одам уни махсус жамғармадан эмас, балки ўз шон-шарафини кўпроқ қадрлаб топиши кераклигига имоним комил. Мен ҳақиқатни инкор этадиганлар

орасида туриб, унинг ҳақида ёзишга қўрқиб қолган эдим. Энди эса бир парча нон топиш учун ўз истагингсиз ёзгандан кўра, очликдан ияк қоқишни афзалроқ билиб турибман.

Мақолани ўқиб, роса завқландим. Мусибатни мен билан баҳам кўраётган инсон — сотувчи амакига қарадим:

— Бизнинг дориимиз қаламга ҳам таъсир қилибди. Энди ундан чин кўнгилдан ёзилган ҳақиқий асарлар кутса бўлади. Ер юзидаги энг кўп манфаат келтирувчи одамлар виждонан ва соф кўнгил билан ёзувчи ижодкорлардир. Улар жамиятга тўғри йўл кўрсатувчи йўлчи юлдузлардир. Бироқ улар бизнинг ватанимизда сўз савдогарларига айландилар. Уларни газета дурустгина ойликларга сотиб олгач, унга керакли тилда ёзишга одатланиб қолдилар.

Ўқувчилар оммаси ҳам жимжимадор тавсифда ёзилган, қуруқ гапли иккиюзламачилик мақолаларини ўқишга кўникиб кетди. Бундай мақолаларда на сидқидил фикр ва на пок эҳтирос бор. Бундай мақолалар вақти етгани ва ўша кунги газетага туширилиши кераклиги учун ёзилади. Газета учун эса, мақолада нима ёзилгани муҳим эмас; муҳими — мақола остида ўқувчиларга машҳур одам номининг туриши. Айтинг-чи, юртимизга эркин, сидқидил ва виждонли журналистлар меҳнати наф келтирмаяптими?

Суҳбатдошим тасдиқлаб бош силкиди. Мен газеталарни титкилашда давом этдим.

Мана, кинорекламалар. Уларга қараб туриб, завқланиб кулиб юбордим. Мунофиқликдан ном-нишон йўқ. Мана, нималарни ўқийман:

«Тонг» кино кўрсатув ширкати томошабинларга мавсумнинг энг укувсизлик билан ишланган филмини тақдим этади: «Номид севги». Сценариячиси унинг ўзи, режиссер ва тасвирчи ҳам. Узи суҳбат матнини ёзган, бош қаҳрамон ҳам ўша нотавонларнинг энг пасткаши. Яна: ўзларини сурбетлик билан артист, актёр деб атовчи турли қаланғи-қасанғилар гуруҳи суратга тушган. Филмда зерикарли воқеа беҳаё кўринишлар фониди суратга олинган. У малакасиз ижро этилган рақслар, суд жараёни, уйқу келтирувчи узундан-узоқ бемаъни нутқлардан эпикалаштирилган. Сийқаси чиққан ёнгин кўринишлари томошабинда даҳшат уйғотишга мўлжалланган. Эсдан оғиш, ўз жонига қасд қилиш кўринишлари фақат газабли кулги кўзгатиши мумкин бўлган аҳмоқона ҳазиллар орасига тиқиштирилган. Томошабинларни огоҳлантирамиз: бу филмни кўрмай кўяқолинг.

— Қалай? — сўрайман ҳамроҳимдан, — энди реклама ҳаммавақт шундай очиқчасига ва жасоратли бўлади.

Давом этаман.. Яна бир эълон: «Арзон сотиб юбориш». Қоҳиранинг катта дўконларида туриб қолган моллар нархини асло туширмай, сотиб юбориш бошланди. Бу моладан қолган моллар сохта «арзон сотиб юбориш» ниқоби остидагина харидор диққатини тортиши мумкин. Маккор кўзбўямачи савдогардан нарироқ юринг.

Яна бир эълон: «Тенги йўқ товламачи». Агар лол қолдирадиган гаройиботни ўз кўзингиз билан кўрмоқчи бўлсангиз даволанувчиларни қаҳрабо ва қимматли тошлар воситаларида тўлиқ даволашни ваъда қилиб, жуда жўн даволаётган табибнинг ҳузурига боринг. Фирибгарлик устига макрга ҳам дучор бўласиз. Бунақа лўттибозларни еримиз қандай кўтариб туради, шунга жуда-жуда ҳайронмиз!

Сиёсий хабарлар саҳифасига ўтаман. Унда «Вазирлар кенгашида» сарлавҳаси остида ёзилибди:

Кенгаш мажлисида сиёсий ҳолат муҳокама қилинди ва 3 соат давом этди.. Залдан чиқаётган вазирларнинг юзи ўта чарчоқликни акс этдирарди. Мухбиримиз уларнинг бирига мурожаат этди:

— Вазият муносабати билан қандай тадбирлар белгиланди?

У жуда ажабланди:

— Вазият дедингизми?

— Ҳа-да! Ҳукумат бугун шуни муҳокама қилди-ку!

— Эҳтимол.

— Хўш, қандай чоралар белгиланди?

— Худо ҳаққи билмайман.

— Қандай қилиб? Ахир, сиз мажлисда иштирок этдингиз-ку!

— Бўлмаса-чи? Бироқ мен яхшигина мизғиб олдим.

Бошқа вазирга мурожаат қиламиз:

— Сиёсий вазиятни муҳокама қилгач, мажлис қандай қарор қабул этди?

— Ҳеч қандай.

— Нега? Ёки бу масала рўзномага қўйилмаган эдими?

— Худди шундай!

— Нимани муҳокама этишди унда?

— Очиғи, ҳеч қандай. А-а!.. Янги тайинланишлар ва тўловлар масаласини. Мажлис охирида савдо ва молия вазирлари бир-бирлари билан жанжаллашиб қолишди.

— Халқаро вазият қандай?

— Бунча ёпишиб олмасанг шу мавзуга? — ғазабини яширмай деди вазир. — Халқаро аҳвол билан менинг нима ишим бор!? Бориб, Бош вазирдан сўра!

Биз бош вазирдан бирор нима билмоқчи бўлдик. Бироқ у қочиб қолди. Орқасидан қувиб етган эдик, у бизга ҳассасини ўқталиб, қўпол сўкинди-да, машинасига ўтириб жўнаб кетди.

Мана бу жойда алоҳида «Вазирлар» рукни бор экан. Унда қуйидагилар ёзилибди:

Қишлоқ хўжалиги вазири жаноб олийлари назорат нияти билан, бунга бирор зарурият бўлмаган эса-да, Ал-Искандарияга жўнаб кетди.

Ижтимоий ишлар вазири жаноби олийлари ўз хонасида икки-уч соат ўтиргач, вазир қанчалик қизғин, баъзан кунига йигирма соатлаб ишлаши тўғрисида газетхонларни огоҳлантириб қўйишни талаб қилди. Вазир бўлиб ишлаш ниҳоятда оғир экан. Агар жаноб вазир ватан ва халқ ғамини ўйламаганларида, аллақачон истеъфога кетган бўлар эканлар.

Ановини қаранглар-у! Бу газетада битта ҳам мунофиқларга хос иккиюзламачилик сўзлари йўқ эди.

Бошқа газетани олдим. Сарлавҳаларни ўқийман: катта ҳарфлар билан — «Ким-кимни» рукнида хабар берилибди:

Газетамизни шундайгина матбаага топшириш олдидан, энг сўнгги дақиқада хабар олдик. Айтилишича, Ҳукумат катта камомад билан давлат бюджетини тасдиқлагани учун Ноиблар палатасини тарқатиб юбориш тўғрисида қарор қабул қилди.

Ўз навбатида Ноиблар палатаси Ҳукуматга ишончсизлик номаси тақдим этди.

— Мана буларга нима дейсиз? — сўрайман сотувчидан.

— Нимага ажабланасан? — Ҳукумат иккиюзламачиликни тугатди. У, албатта, палатани тарқатиб юбориши зарур. Ноиблар палатаси ҳам мунофиқликни тугатди. Демак, у ҳукуматни ағдариши зарур.

Бирданига сотувчининг юзи даҳшатли тус олди. Кўзлари газета саҳифасида қотиб қолди.

— Мана буни ўқидингми? Бу хабар бизнинг ҳақимизда экан.

— Қани?

Сотувчи ҳукуматни истеъфога чиқариш, палатани тарқатиб юбориш хабарларидан пастроқда кичик ҳарфлар билан ёзилган хабарнинг сарлавҳасига кўлини ниқтади: «Рухий сифатлар ўлати». Баланд товушда ўқидим:

“Ошиғич хабар олдик: иккита жирканч жиноятчи олий руҳий сифатлар дориси солинган қопни дарёга ағдариб юборишди. Бутун юртга унинг ўлати дарё орқали тарқалди. Билишимизча, бир сергак айғоқчи уларнинг изларига тушган. Улар қўлга олинадилар ва унда қақшатқич жазо олажақлар».

— Энди нима қиламиз? Қандай қутулиш мумкин? — мендан сўрайди сотувчи.

Ўн еттинчи боб

ТАРИХНИНГ СЎНГГИ ВАРАҚЛАРИ

— Мен ўз ҳаётим учун бирор хавф кўрмадим, — сотувчини тинчлантира бошладим. Газетани ерга қўйиб, ўйлаб туриб дедим, — бўлди, қочишдан маъно йўқ. Энди охиригача борамиз.

— Яна қанақа охиригача? Бу ҳали охиримасми?

— Бизнинг устимиздан суд жуда мароқли бўлади-да.

— Нима ҳам қилардик, энди ўзимизни Оллоҳ ихтиёрига топширамиз-да!

Чол ўрииндиққа жойлашди. Мен унинг олдида, ерга чўзилдим.

Кундузги чарчоқлик, ўз кучини кўрсатибди, икковимиз ҳам қотиб ухлаб қолибмиз.

Бироқ бу гал ҳам уйқу узоқ давом этмади. Бизни ланг очилиб кетган эшикнинг тақирлаган товуши уйғотиб юборди.

Полициячи келди, сўроққа олиб кетди.

Терговчининг хонаси эшигидан биринчи бўлиб мен кирдим. Турибман. Диққат билан у менга, мен унга қараймиз.

— Отингиз? — ниҳоят биринчи савол эшитилди.

Унинг бошқа кўп саволларига ҳам жавоб бердим. Ҳар гал савол берганда, мени диққат билан зимдан кузатиб турар, бор ички сирларимни билиб олмоқчи бўларди. Бироздан кейин билдимки, терговчи ўзига берилган мансабдан жуда мамнун, унинг барча имкониятларини маҳорат билан ишга соларди.

Терговчи сўради:

— Кеча кечки ўн бирдан сўнг қаерда эдинг?

Билдимки, терговчи сўроқни барча қонун-қоидаларга риоя қилиб амалга оширмақчи. Ишни чўзиб, қийналишимизнинг олдини олиш учун ҳамма жавобгарликни бўнимга олмоқчи бўлдим.

— Терговчи ҳазратлари! Бекорга ўзингизни қийнаманг. Олий руҳий сифатлар кукунини дарёга мен сепганман. Мен ўз иқрор — эътирофимни ёзиш ва имзолашга тайёрман.

Терговчининг юзи аввал кўкарди, ортидан қийшайди ва рангсиз бир ҳолга етганда тўхтади. Мен уни ўз лаёқатидан фойдаланиб, ҳақиқатга ўзи етиш имкониятидан маҳрум этган эдим.

У пўписа килди.

— Бунақа қилигингни бас қил! Саволга жавоб бер!

— Нега энди? Сиз, яхшиси, менинг айтганларимни ёзинг.

Тафтишчининг юзи энди тўққизил тус олди, у муштини столга бир урди ва полициячини чақирришга чоғланиб очилди. Айни шу лаҳзада телефон жиринглади. У гўшакни олиб, бутунлай ўзгариб қолди. Риёкорона мулойимлик билан жавоб бера бошлади:

— Ҳа-ҳа! Эшитаман-эшитаман! Тушундим, Олий Ҳазрат! Соат еттига. Кечикмаслигим керак. Асло! Хайр!

Терговчи гўшакни қўйди-ю, яна тумшайди. Эсини йиғиб, яна полициячини чақирмоқчи эди, телефон жиринглади.

— Бутун жисмим — қулоқ, пошо! Сиз Олий Ҳазратнинг қўлларини ўпай! Хўп бўлади. Жуда адолатли, жанобим! Жон деб бажараман. Ўзим шу фикрда эдим. Хайр, Жаноби Олийлари!

Бутун суҳбат давомида терговчи эҳтиром кўрсатиб, оёқда турарди. Юзи совун кўпигидек бўртиб турар, ўзи камтарлик ва буюк эҳтиром намунаси эди. У гўшакни қўйди дегунча, дарров ўзгарар, шайтони лаинга ўхшаб қоларди.

Яна телефон жиринглади. Бу сафар ҳазрат терговчи норози, у саросима аралаш гап отди.

— Нима пиширсанг, пиширавер, хоним. Ростдан билмайман. Билганингни қил!

Шу лаҳзада миямга бир фикр келди. Унга сувдан ичириш керак. Уни иккиюзламачилиқдан, бизни ундаги ортиқча расмиятчиликдан халос қилиш керак.

Котибга столдаги сувни кўрсатаман:

— Марҳамат қилиб, жанобга муздек сувдан қуйиб берсанг-чи!

Котиб терговчи олдига бир стакан муздек сув қўйди ва у ўша заҳотиёқ уни олиб, ичиб юборди. У юзига яна, бу учинчи марта, жиддийлик тусини берди:

— Э-э! Биз нима тўғрисида гапиришаётган эдик?

Котиб энди оғиз жуфтлаганида, мен гапни илиб кетдим:

— Жанобим, масала шу қадар содда ва оддийки, уни мурақаблаштиришнинг асло кераги йўқ. Мен ўз соғлом ақлим билан дарёга олий инсоний сифатлар кукуни аралаштирганимни тан оламан ва бу фаолият қандай оқибатлар келтириб чиқарган бўлса, ҳаммаси учун жавоб беришга тайёрман.

— Иккинчисини келтир! — буйруқ берди терговчи полициячига..

Полициячи сотувчини етаклаб келди. У ўз таржимаи ҳолига доир барча саволларга итоат билан муфассал жавоб берди, олий инсоний сифатлар билан улгуржи ва чакана савдо қилишини яширмади, ҳатто уйга элтиб бериш хизмати учун талаблар қабул қилишини ҳам унутмади.

Бунинг ортидан терговчи ишнинг моҳиятига кўчди:

— Қопга солинган руҳий сифатлар аралашмаси ҳақида сенга нима маълум?

— Қоп менга тегишли эди.

— Уни ким сочиб юборди?

— Анови нусха қилди бу ишни. — Сотувчи мени кўрсатди. Бироқ мен ўзимни унга шерик деб ҳисоблайман ва содир бўлган ишлар учун шеригим билан масъуллиқни тенг бўлишга ҳозирман. Тўғри, у зехни пастлигидан, ҳаракати оқибатда нималар келтириб чиқариши мумкинлигини тасаввур эта билмади.

Терговчининг юзидан бизнинг доримиз таъсир эта бошлагани кўриниб турарди. Бошини сарак-сарак қилиб сўради:

— Бу қоп дўконингда қанча вақтдан бери турган эди?

— Анча вақтдан бўён.

— Хом қалла, эш-шак! Ҳеч манфаатсиз, уни беркитиб қўйишга қандай журъат этдинг? Виждонинг қандай қилиб миқ этмади? Ахир сен мунофиқлик инсонлар руҳини қандай балоларга гирифтор этаётганини, уларнинг турмушларини издан чиқараётганини кўриб турардинг-ку? Шундай оғир иллатнинг давоси сенда бор эди-ю, сен уни бошқалардан беркитдинг-а!

Терговчи бизни турмага олиб боришни буюрди ва тушунтирди:

— Иш жуда мураккаб, уни прокурорга ошириш лозим.

Турмада нотинч кунни ва деярли уйқусиз ўтган тунни кечирдик. Эртасига эрталаб бизни яна терговчи ҳузурига олиб боришди. Олиб кетишаётганларида, йўлда эрталабки газеталарни ўқишга имкон бўлди.

Биринчи бетда бутун саҳифа бўйлаб, қизил рангда сарлавҳа берилган эди. «Жиноятчиларнинг иккови қўлга олинди. Тергов бошланди. Сўроқ пайтида терговчи бирданига заҳарланиб қолди ва жиноятчиларни оқлашни ёки дорини татбиқ этишни кечиктирганлари учун жавобгарликка тортишни талаб қилди».

Ахборотнинг ўзида ёзилган эди: «Эрта тонгда иккита қабиҳ жиноятчи қўлга олинди. Улар дарё сувини олий руҳий сифат микроблари билан заҳарлаган эдилар. Соат 0 да жиноятчилар терговчига топширилди, бироқ улар терговчига бир стакан заҳарланган сувдан ичиришга муваффақ бўлдилар. Натижада, у терговни тўхтатиб, прокурорга хабар қоғози йўллади. Унда терговни давом этдиришдан бош тортди ва жиноятчиларни озод этишни ёки юртимизда оғир дард тарқалганини билганлари ҳолда, унинг дорисини, ўзлари эътироф этишларича, узоқ сақлаб туриб, қўлланишга татбиқ этмаганликда айблаб суд қилишни талаб этди. Прокурор улар учун янги терговчи тайинлади. Буниси ҳам хавфли иллатга чалиниб қолмаслиги учун эҳтиётлик чоралари кўрилди.

Газетамизга маълум қилинишича, ҳали заҳарланмаган сув катта миқдорда мавжуддир. У давлат арбобларига, руҳий ва жисмоний соғломликлари қонун ва тартибни сақлаш учун зарур бўлган бошқаларга ажратилган.

Мазкур хавфли жиноятчиларнинг ишини охиригача олиб бориш ўшалар орасидан танланган адлиячиларга топширилади.. Жиноятчилар муносиб жазо олишлари керак.

Яна бизга маълум бўлдики, заҳарнинг таъсирини мўътадиллаштирадиган ҳуқна топиш, бунга ишонч жуда кам бўлса ҳам, йўлида баҳс олиб борилаяпти. Ўлатнинг тарқалиш ҳаракати тўхтадими-йўқми, бу ҳануз номаълум бўлиб қолмоқда. Бироқ ўлатга чалинганларни ажратиб қўйиш йўлида қатъий чоралар кўрилмоқда. Ҳар бир янги тарқалиш ўчоғи маълум бўлганда ҳукуматни огоҳлантириш ҳақида олийшон кўрсатма берилган».

Мен газетадан кўзимни олиб, ҳамроҳимга қарадим.

— Бўлди, ҳеч қандай умид қолмади.

— Нега?

— Ҳукумат ўзини ва ўз тарафдорларини касаллик юқишидан жуда эҳтиётлаяпти. Бугун терговчи олдинги кунги эмас. Бошқа бўлади. Ҳакамлар ҳам ўзгараверади.

Воқеалар силсиласида янги терговчининг пайдо бўлиши ҳеч бир яхшиликдан дарак бермасди. Тергов узоқ давом этмади, чунки биз айбимизни тезгина тан олган эдик.

Кун кетидан кунлар ўтади. Биз эса ҳамон турмада, азобдамиз.

Ниҳоят, мана судга олиб боришяпти. Суд қилинадиганлар учун қўйилган қора ўриндиқларга ўтирдик. Залда одам тирбанд: қариндошлар, дўстлар, танишлар..

Улар бизга қўлларини силкишади, қичқиривади, биздан жиддий қаршилиқ кўрсатиб туриб олишни сўрашади, таслим бўлмасликка даъват этишади.

Мана, суд мажлиси ҳам бошланди. Суд қилувчилар бизга синовчан қараб қўйишди. Биз ҳам. Шундай кўриниб турибди, уларнинг ҳеч бирига янги иллат ҳали юқмаган.

Биринчи гувоҳни чақиришди. У бизни қамоққа олдириш учун полициячиларни етаклаб келган ўша айбоқчи экан. У ҳаммаси бўлиб бир неча дақиқа гапирди. Унинг ортидан мунофиқликдан айрилганлар гувоҳлик беришди. Улардан кейин навбат алдашни унутганларга келди ва ҳоказо.

Ниҳоят, минбарга қораловчи чиқди:

— Жаноблар, энг хавfli жиноятчиларни тутишди. Мана улар кўз ўнгимизда. Тарихда бунақа огир жиноят бўлмаган. Энг даҳшатли жиноятлар ҳам бунисининг олдида, ўтаверсин. Бу жиноятчилар гуноҳига тенг келадиган жазо топилмади.

Ҳа! Қаршингиздагилар — разил жиноятчилар. Улар бутун инсоният ўз пасткашлигини беркитиш учун юзига тутиб олган ниқобни юлқиб олиб ташлаб, уни ҳалок этишни режалаштирганлар.

Инсонга ўз даҳшатли моҳиятини мана шулар кўрсатиб қўйишди. У иккиюзламачиликсиз энди қандай яшай олади? Бир одам ўз мунофиқлигисиз, бошқа одамнинг аблаҳлигига қандай чидай олади? Эр иккиюзламачилик қилмай, бирор кун хотини билан яшашга қодирми? Тадбиркор мунофиқлик қилмай шу замонда ўз ишини юритиш, ўз манфаатини ҳимоя қилиши мумкинми?

Сиёсий партиялар мунофиқликсиз қандай тузила олади? Ҳукуматлар-чи? Минбардан ва матбуот орқали ким ватанпарварлик гоёларини тарғиб қила олади.? Усиз судялар нима қила олган бўлардилар? Адвокатлар-чи?

Жаноби судя ва қасамёд этган маслаҳатчилар! Узоқ сўзлагим йўқ, чунки жиноят очик кўриниб турибди. Буни жиноятчиларнинг ўзлари ҳам тан олишди. Уларга на раҳм, на шафқат бўлмаслиги керак. Улар раҳм-шафқатга нолойиқ одамлар.

Мен жиноятчиларга ўлим жазосини талаб қиламан. Бироқ биламанки, бу жазо улар учун Оллоҳнинг марҳамати. Чунки улар яхшилик, софдиллик, улугворлик билан касалланган бу дунёни ташлаб кетадилар.

Прокурор жимиб қолди. У пешонасидан оқаётган терларини артиб, сув сўради. Полициячи чўзиқ киссасидан шиша чиқариб, стаканга қуйди ва унга узатди. Прокурор бир хўплаб, юзини буриштирди.

— Нима бу? Совуқ сув йўқми?

— Сизга шу сувдан ичиш буюрилган.

Ҳимоячини ўзимиз рад қилдик, чунки айбисизлигимизни билардик. Бунинг устига мен ўзимизни ҳимоя қила олишимга ишонардим.

Сўз сўрайман. Баёнот бермоқчиман:

— Жаноби судя! Қасамёд этган маслаҳатчилар!

Ҳаммангизни олий инсоний сифатлар кукуни аралашган ўша сувдан ичишингизни жуда-жуда истардим. Ахир бизни шу фаолиятимизни деб ушбу қора курсиларга ўтиргиздингиз. Айбловчи ҳам ўша сув учун ўлим ҳукми талаб қилди. Бироқ сиз ҳануз ушбу сувдан ичмаган бўлсангиз ҳам, асло бундай ҳукм чиқармайсиз. Сизнинг адолатингизга ишонамиз.

Сизни ўзгаришлар оқибатида одамларда юз бераётган ижтимоий тартибнинг бузилиши даҳшатга солаяпти. Бироқ бу қонуний ҳол-ку! Кишилар ўзларининг нохуш сифатларидан ажралишлари биланоқ, буларнинг барчаси тез ўрнига тушиб кетади.

Наҳотки, сизга биз яшаётган бу олам ёқади? Наҳотки, ҳеч бирингиз ташқи сиёсат моҳиятини яхшироқ тушунишни хоҳламайсиз? Ахир унинг ижодкорлари ҳурриятни ҳимоя қилиш зарурлиги ҳақидаги қалбаки шиорлари билан ниқобланиб олиб, халқларни биродаркушлик, вайронагарчилик урушига итаришяпти-ку!

Халқ бир уруш етказган яраларни тузатиб улгурмасдан бошқаси бошланади. Агар биз мунофиқликни ер юзидан маҳв эта олсаккина, халқлар ўз ҳокимларининг калтафаҳмлиги тузоғига тушганларини дарров тушуниб етадилар. Бу голибларга ҳам, мағлубларга ҳам тенг даражада тааллуқлидир.

Ер юзидан мунофиқлик супуриб ташланса, жиноятчи сиёсатдонлар тўдалари ҳам завол топади. Асл манфур ниятларини тинчлик, хавфсизлик деган маҳмадона сафсатабозлик орқасига пухта яшириб иш кўраётган, ҳуқуқ доимо кучли томонида деб валдираётган жиноятчи сиёсатдонлар тўдалари ҳам барҳам топади.

Заифларнинг йиғиси уларнинг қулоқларигача ҳеч қачон етиб бормайди. Агар одам ҳалок бўлса, улар «ўзи шунақа бўлиши керак» дейишади. Чунки у қотилдан кучсиз эди ва яшашга қобилиятли эмас эди дейишади. Мунофиқлик бўлмаса, кишилар ўзларининг қонуний ҳуқуқларидан маҳрум этилмас эдилар. Бир халқни она юртидан ҳайдаб, ўрнига бошқаларни жойлаштиришмасди. Агар иккиюзламачилик бўлмаса, меҳмонни уй эгаси деб эътироф этишмас, ҳақиқий уй эгасини эса ўз уйдан қувиб чиқаришмас эди.

Жаноби судялар! Халқимизни мунофиқлар қандай аҳволга солиб қўйдилар-а?! Халқимиз йигирма миллион жон, уларнинг тўртдан учи ачинарли турмуш кечиришга маҳкум этилган. Улар ҳайвонларниқидан оғирроқ шароитда яшашади. Очдан ўлмасликка зўрга етадиган миқдордагина ризқ-рўз ишлаб топишади. Бизда демократия деб қанча жар солишмасин, шу тўртдан уч қисм аҳоли — қуллар шароитида. Яна халқ ҳокимият манбаи эмиш. Бу эмасми мунофиқликнинг олий нуқтаси?

Кўз олдингизга келтиринг, — ҳокимият халқники бўлсин. У ҳолда иккидан бири: Ё халқ ҳокимият манбаи бўлса ҳам, ўзини ҳурмат қилмайди — ўзидан жирканади, ўз турмушини яхшилашни, ўз билагини қашшоқлик, жаҳолат, кишанларидан ҳалос қилишни истамайди. Ёки бу халқ ўзининг бахтсизлигига, бўйнидан хиппа бўғиб турган ҳуқуқсиз ҳаётига кўникиб кетган зоҳид.

Бизни ҳокимият манбаи бўлган шу халқимиз ўз турмушини яхшилаш йўлида нима қила олади? У кўп нарса қилмоқчи, бироқ натижасиз. Нега? Буларнинг ҳаммасига ўша мунофиқлик сабаб.

Юртимизда текин бошланғич таълим ҳақидаги қонун эълон қилингани эсимда. Унга барча бало-офат ва қийинчиликлардан ҳалос этувчи ягона восита сифатида қаралган эди ўшанда. Бу қонун ҳозир ҳам ўз ижодкорларининг ва тарафдорларининг фахри. Бироқ у ўз олдига қўйган хайрли ниятига эришдимиз? Унинг таъсири фақат бойлар болалари доираси билан чегараланиб қолди.

Очиқ равшанки, ростдан ҳам умум ва текин ўқитиш қонунини ҳаракатга келтириш учун аввал зарурий шартларни яратиш лозим. Айтайлик, ҳеч бўлмаса, етарли миқдордаги мактаблар қуриш ва ўқитувчиларни тайёрлаш керак.

Ҳақиқатда, нималар содир бўлаяпти? Ўқитиш мажбурий ва текин деб эълон қилинган-у, мактаблар миқдори қанча бўлса, ўшанча. Демак, қонун илгаридан мактаблар рўйхатида бўлган болаларга текин ўқишга имкон яратди. Шундай эмасми? Қабулда уларга афзаллик берилади.

Кўриб турибсизки, молия ва маориф вазирлигида ишловчиларнинг, бойларнинг болалари текинга ўқишади. Камбағал бечораларнинг болаларига эса, ҳеч бўлмаса бошланғич маълумот олиш учун амалда йўл йўқ.. Қонун бўлса ҳам, мактабларнинг эшиклари улар учун аслида ёпиқлигича қолаверади. Мажбурий текин таълим тўғрисидаги қонун, аслида, ғирт кўзбўямачилиқдир. Унинг муаллифлари эса виждонсиз мунофиқлардир.

Мана, иш ҳақини ошириш ҳақидаги қонунни ҳам олиб кўрайлик. Агар қонун кучи, худди юқорида кўрсатилганидек, бир тўда давлат хизматчиларига жорий этиладиган бўлса, бунақа қонундан элга не манфаат бор?

Мамлакатда энг катта миқдорни ташкил этган ишлаб чиқариш хўжалиги ишчиларини олиб кўрайлик. Қандай қонун чиқарилмасин, уларнинг маиший вазиятлари мутлақо ўзгармай қолаверади.

Яна татбиқ кучига эга бўлмаган сугориш тармоқлари, сахрони ўзлаштириш каби қонунлар ҳам қизил сўзликдан бошқа нарса эмас. Уларни қабул қилиш асносида қанча мажлислар ишлади, қанча митинглар бўлиб ўтди. Қанча оташин нутқлар сўзланди, газеталарда қанча мақолалар ёзилди. Охирида эса уларнинг ҳаммаси оддий кўзбўямачилик бўлиб чиқди. Халқ қашшоқлиги иллатини турли текширишлар уюштириш, ҳар хил мажлислар қилиш усуллари билан даволамоқчи бўлишади.

Буларнинг ҳаммаси иккиюзламачилик, мунофиқлик. Очлик ва камбағаллик касаллигини бир неча ошхоналар ташкил этиш билан даволаб бўлмайди. Қолоқлик билан ваъдалар ва бечоралик билан тилаклар воситасида курашилмайди.

Жаноблар! Юртимиздаги барча разолат ва ёмонликнинг асл сабаби мунофиқлик! Ҳокимият эса мунофиқлар қўлида. Улар халқни ва бир-бирларини алдайдилар.

Кўриб турибман, менга норози боқаяпсиз. Нималардан ҳадик ола-япсиз, ўзи? Айтинг-чи, инсон кўкрагига жойлашиб олган мунофиқликни даволамоқчи бўлганлар жиноятчиларми? Наҳотки, улар шу ишлари учун ўлим жазосига лойиқ бўлсалар?

Жаноб судьялар ва халқ маслаҳатчилари! Сизларнинг тасарруфларингиз остидамиз, истасангиз, ўлим ҳукми чиқаринг! Инсонни мунофиқликдан халос этиш йўлидаги ўлим муносиб ўлимдир.

Нутқим тугагач, залга сукут чўкди. Бироқ уни бир лаҳзагина ўтгач, эҳтиром қичқириқлари ва жамoa қўл силташлари босиб кетди.

Суд маслаҳатга йўл олди. Мен эса дори аралашмаган сув идишини киссасига солиб олган анови полициячини ёнимга чақирдим. Қулоғига аста шивирладим:

— Жаноб! Ҳаётимиз сенинг қўлингда!

— Жоним сизга қурбон! — хўрсиниб жавоб берди у. — Менга ялинишнинг кераги йўқ! Сизга нима кераклигини биламан. Ахир, сизнинг сувингиздан мен ҳам ичганман-да!

Қани энди, у ҳакамлар маслаҳат қилаётган хонадаги сувларни алмаштириб кўяолса!

Мана, маслаҳатчилар ҳам қайтиб қолишди. Шиша кўтарган полициячи ҳам улар билан бирга эди. Қарадим: полициячининг шишасидаги сув тўлалигича турарди. Демак...

Мен тушундим, — энди бизга аёв йўқ! Судя дағал расмий тилда ҳукмини ўқий бошлади:

— ...Прокурор ишора этганидек, сиз шундай жирканч гуноҳ содир этдингиз-ки, бунақасини тарих билмаган. Ўлим жазоси сиз икковингиз учун жуда енгиллик қилади! Чунки, у сизни мунофиқлик иллатисиз қолган аҳоли орасидан жўнгина у дунёга равона бўлишингизга имкон яратади.

Биз сизнинг ҳаётингизни сақлаб қолиш йўли билан сизни мунофиқсизлик келтирадиган барча азобларни иккиюзламачи бўлмаганлар билан бирга мажбуран тоттишга ҳукм чиқардик.

Залда қарсақлар янгради, табрик садолари эшитилди. Бизни шу жойнинг ўзидаёқ озод қилдилар. Оломон елкасида кўчага чиқдик. Халқ бизни кўтариб катта кўча бўйлаб кетди. Ҳар томондан қичқириқлар эшитиларди:

— Мунофиқликни тор-мор этганларга шарафлар!

— Мунофиқлик ва мунофиқлар йўқолсин!

— Олиҳиммат ва виждон душманлари йўқ бўлсин!

Бир тўда намоийшчилар бирданига бу дунё зўравонлари учун тайёрлаб қўйилган сардобага ёпирилишди-ю... ундаги бор сувни зумда ичиб тугатишди.

Энди ҳамма фақат олисифат кукунлар аралаштирилган сувдангина ичиши мумкин эди. Олиҳимматлилик, яхшилик, поклик ер юзи бўйлаб зафарли юришини давом эттирди.

Эҳгирослар аста сусая бошлади. Тартиб бузишлар йўқ бўлиб борарди. Ҳокимият тепасига соф ниятлилар чиқдилар.

Юртимизда биринчи марта тўлиқ эркин сайловлар ўтказилди. Сайловчиларга чин дилдан хизмат қилишга тайёр, виждонли ноиблар парламентда иш бошладилар.

Халқ ҳокимият манбаилиги ҳуқуқини қайта тиклади.

Энди лойиҳа ва режалар зарурлиги исбот этилгандагина, ишлаб чиқаришга татбиқ қилина бошлади.

Ноқонуний топилган пуллар мусодара қилинди. Очларга емак ва иш берилди. Яланғочлар кийинтирилди. Ҳамма одамлар инсончасига яшай бошлади.

Сотувчи амакимнинг савдоси қизигандан қизиди. Харидорлар гуруллашиб келишарди. Унга руҳий фазилатларни сотишда анчагача ёрдамлашиб юрдим.

Мен мунофиқлик устидан галаба нашидасини сурардим.

Сотувчи ўз молларига ҳамон пул олмасди. У ҳаммага уқдирарди:

— Ҳисобни қиёмат қойимда қиламиз!

Харидорлар шу қадар кўпайиб кетишдики, биз тез кунда барча молларни захираларигача сотиб тугатдик.

Оқшомги овқат чоғида сотувчидан сўрадим:

— Энди эртага нима қиламиз? Тўғриси, кукун сўраб келганларга нима жавоб берамиз?

— Ўзингни бос! — деди у, — кукун ўрнига одамларга яхши маслаҳатлар бераман.

Бу тонг ҳам дўкон пештоқи қаршисига кўп оломон йиғилди.

— Сизга нима керак? — сўради хўжайин.

Халқ дув-дув гап бошлади.

— Жасорат, сидқидиллик кукунлари...

Сотувчи жимгина маслаҳат берди.

— Чиданг, оғайнилар! Чиданг! Аслида, буларнинг ҳаммаси ўзингизнинг замирингизда бор. Бироқ улар ичкарироқда жойлашиб олган. Ҳар бир одам билан муносабатда, уни гўё ўзингиз деб фараз қилинг!. Бировнинг арзи борасида жиддий ҳукм чиқаришдан олдин, ўзингизни аризачи ўрнига бир қўйиб кўринг! Яхшилаб ўйлаб кўриб, яхшиликка яхшилик билан жавоб беринг!!

Кишилар сотувчига чин дилдан ташаккурлар айтиб хайрлашардилар.

Тезда дўкон ҳувиллаб қолди. Биз яна учовимиз: сотувчи, мен ва Шулах қолдик.

Сотувчи менинг қўлимни чин дилдан қисди:

— Раҳмат сенга ёрдамнинг учун.

— Сизга ҳам ташаккур, сотувчи амаки! — дедим.

Биз айрилишдик.

Ҳар ким ушбу тилакни такрорлаб, ўз йўлига кетди:

“Сухбатдошинг билан муносабатда уни гўё ўзингиз деб бил!”

Мунофиқлик ва мунофиқлар юрти ҳақидаги қиссам шу эди. Унда андак муболага ҳам бор. Шубҳасиз, бу асарни барча хаёлпарастлар каби тугатсам ҳам бўларди. Масалан:

— Кўзимни очсам, ўзимнинг хонадонимда юмшоққина ўринда чўзилиб ётибман... каби. Бироқ бундай қилмадим.

Романимда баён этилган воқеалар тўқиб чиқарилган эмас. Улар қалбим фарёди эди. Бунинг устига, уларнинг ҳаммаси бир тушгина бўлиб қолишини истамасдим.

Энди эса, рухсатингиз билан, шу жойга етганда қиссамни тугаллайман. Чунки, мен олиймақом ва очиққўнгил кишиларнинг холис истаклари рўёбга чиқишини доим истаганман, шундай бўлишини хаёл қилганман.

Мунофиқлар!

Ҳой, бизнинг орамиздаги иккиюзламачилар!

Қанчалик пасткаш ва қанчалик қабиҳ эканлигингизга одамлар бир назар ташлаб қўйишлари учун сизнинг фаолиятингиздан айрим манзараларнигина кўрсатишга интилдим. Мени эмас, ўзингизни койинг! Аксингизни сўкманг, ўзингизни сўкинг! Агар кимдир бирортангиз мунофиқ бўлмасангиз, майли, менга тош отинг, асло хафа бўлмайман!

*Арабчадан
Эминжон ТАЛАБОВ
таржимаси*

Япон мумтоз назми

РАНСЭЦУ ХАТТОРИ
(1654-1688)

* * *

Мезон ойи
Сиёҳ билан
Қарағайни чизар самога.

* * *

Йилнинг биринчи куни.
Қаргалар узундан-узоқ
Сухбатига чорлар қуёшни.

* * *

Чечак... яна битта чечак...
Ана шундай эгилар олча,
Ана шундай хуш ёқар меҳр.

* * *

Югуриб келган тўлқин
Кетаётган одамни жиққа ҳўл қилар...
Дарё нақадар совуқ!

*Русчадан
Турсун АЛИ
таржималари*

Эътиборингизга ҳавола этилаётган шоирлар япон мумтоз шеъриятининг XVII–XX асрларга мансуб авлоди ҳисобланади. Бу даврда Япониянинг Осака, Киото, Эдо (Токио) шаҳарларида ҳаёт жўшқин тарзда ривожланган. Санъат жуда юқори поғонага кўтарилган. Хокку жанри шеъриятда ўзининг энгил оҳангларидан ўзгара бориб, мавзу жиҳатидан бир мунча бойийди, теранлашади. Калидзима Оницура ва Моцуо Басё ижодиёти мисолида Хокку юксак санъат намунасига айланади. Ўзбек шеърияти ихлосмандлари Ўзбекистон халқ шоири Хуршид Даврон ва истеъдодли олим, шоир Жаббор Эшонқул таржималари мисолида Япон шеърияти намуналаридан яхши хабардор. Бизнинг ушбу таржималаримиз ҳам ўқувчиларни хушнуд этади деган умиддамиз. Зеро, улкан уммон сувларидан ҳамма баҳраманд бўлади...

КИКАКУ ХАТТОРИ
(1654-1707)

* * *

Ойнинг порлоқ шуъласи!
Қарағайнинг сояси
Тушиб турар чилторга.

* * *

Йўлда йўловчи гадо!
Ёзда бор-йўқ либоси —
Узоқ осмон, қаттиқ ер!

* * *

Тонг чоғи онажоним кириб келди тушимга...
Қувиб юборма уни
Сайроғинг билан, какку!

* * *

Бананнинг япроғида
Тебранади, тебранади
Митти қурбақа.

* * *

Чигирткалар чарчади
Телбаларча рақс тушиб...
Яримта ой.

* * *

Сенинг балиқларинг нақадар тотли!
Бироқ сен уларни, кекса балиқчи,
Тотиб кўра олсайдинг ўзинг.

* * *

Нақадар аччиқ фарёд!
Мушук қўлига тушган
Қушнинг онаси йиғлар.

* * *

Қаҳратон қиш.
Кенг саҳрода кўриқчи —
Қарғаларга кўналга.

* * *

Вақт қишга бож тўлади
Ва тинчиб қолди бирдан
Саратонда денгиздай.

* * *

Кунботар шафақ нури!
Сокин кўчалар узра.
Капалаклар пириллар.

* * *

Боғларни суғорайлик,
Чигирткалар, қарғалар
Жиққа хўл бўлгунича!

* * *

Ивиб қолган қалдирғоч!
Ошённингга киргандай
Шамсиямга кириб ол.

КАЛИДЗИМА ОНИЦУРА (1661-1738)

* * *

Тўлиб турган ҳовуздан энди
Ҳеч ёққа сув сачратолмайман...
Ҳамма ёқда куйлар чигиртка!

* * *

Устухонларини одамлар
Ипакка ўраб олди.
Назар солдилар гулларга.

* * *

Ўргимчакнинг тўри новдада!
Жазирама чакалакзорда
Менга қараб олов пуркади.

ДЗЁСО НАЙТА (1662-1704)

* * *

Тоғларнинг ўрқачига
Шовқин солиб тушдилар
Учаётган қушлар галаси.

* * *

Далалар ҳам, тоғлар ҳам —
Секин ҳаммасини ўғирлади қор...
Бирданига ҳаммаёқ бўм-бўш!

* * *

Қорлар ёғади совуқ,
Қумуш этар оқ сочларимни
Қиш фаслида ой.

* * *

Ой шуъласи ёғар осмондан!
Бутхонанинг соясига беркинди
Сўқир кўз бойқуш.

КИКАКУ ТАКАРАН (1611-1707)

* * *

Тўлин ой нури!
Қарағайнинг сояси
Бўйрага тушди.

* * *

Пашшаларнинг енгил галаси
Баланд учар — юзгувчи кўприк
Менинг орзуларим учун.

* * *

Ой гардиши туман ичинда...
Икки соққа ялтирар буталар аро:
Кўзойнаги хира Бойқушнинг.

* * *

Тонг юлдузи!
Олчазорда тинчлик йўқ.
Тоғ бошида булутлар.

БОНТЁ НОДЗАВА (-1714)

* * *

Ёшгина мода товус!
Учта япроқ учади —
Ечинар қиш яланғоч.

* * *

Ҳой, учаётган ғозлар!
Элас-элас кўринасиз
Баҳорги кунботишда.

* * *

Осмондаги ой,
Биргина сен биродар
Қутураётган бўронга.

* * *

Сузмоқда булутлар карвони...
Елкасида авайлаб
Олиб кетмоқдалар чарогон ойни.

* * *

Йўлда совуқ ўтди жонимдан.
Ёзги либосимнинг
Авриси ҳам, астари ҳам йўқ.

СИКО КАГАМИ (1665-1731)

* * *

О заранг япроқлари!
Қанотларин куйдирасиз
Учар қушларнинг.

* * *

Ҳавасим келади нақадар сенга!
Яшнагайсан нақадар баркамол, гўзал
Ва ерга тўкилгайсан, заранг япроғи!

КАГАЛИК ТИЁ (1703-1775)

* * *

Тунда чирмашди чирмовуқ
Қудуғимнинг пақирига...
Сув сўрайман ҳамсоямдан!

* * *

Қўлимда қармоқ.
Қармоғимнинг ипига сал илинди
Ёз ҳилоли.

* * *

Дарё мавжлари узра
Ўзининг соясини
Тутар, тутар ниначи.

* * *

Ой тўлган кеча!
Ҳатто қушлар ошёнларининг
Эшикларин ёпмадилар.

* * *

Заъфароннинг гулида шабнам!
Улар ерга тўкилганида
Айланади оддий бир сувга...

* * *

Мен: “Оҳ какку, оҳ какку”, дея
Қайта-қайта таъкидлагунча
Аллақачон тонг отиб бўлди.

* * *

Оҳ, тўлин ой!
Йўл юрдим, йўл юрдим сен томон,
Узоқдасан, бироқ, сен ҳамон.

* * *

Эшитилар фақат товуши....
Қўринмас оқ қаргалар
Тонгда ёққан қор узра.

* * *

Ухлаётган капалак!
Тушда нимани кўрди?
Қанотларини қоқди.

* * *

Лабларимнинг бўялганин
Ҳам унутдим...
Тоза булоқ!

* * *

Қараолулар гулин
Ҳам атрини ҳадя этгайдир
Шохини синдирган одамга.

БУСОН ЁСА

* * *

Масъум атир!
Гуллаган олхўри новдаси
Ажин босган қўлларда.

* * *

Тутунга бурканган ой...
 Қурбақалар лойқалатди ҳовузни.
 Қайда сув? Қайда осмон?

* * *

Ой нури Фарбга қараб
 Кезар. Гуллар сояси
 Шарққа қараб юради.

* * *

Ит ҳуради қаттиқ
 Остонада савдогарга.
 Шафтолилар гуллаган қийғос!

* * *

Мана, қутилардан чиқдингиз...
 Наҳот, қиёфангиз унута олсам?
 Бир жуфт байрам қўғирчоғи.

* * *

Оғир қўнғироқ.
 Унинг пўлат гардишида
 Мудрар капалак.

* * *

Ёз тунни қисқадир!
 Капалак гумбагида ялтираб кетди
 Тонгги шудринг томчиси.

* * *

Атрофда сариқ гуллар.
 Фарбда қуёш ботади.
 Шарқда эса ой туғар.

* * *

Тошиб келган тўлқинлар
 Кўк қарқара оёгин ювар.
 Кунботар шабадаси.

* * *

Тепаликка чиқдим мен,
 Кўнглимга ғам тўлди, не бўпти?
 Ана, гуллаб ётар наъматак!

* * *

Фудзияма чўққиси фақат
 Пойидаги ёш япроқларнинг
 Тепасидан тупроқ тортмайди.

* * *

Тош йўнади тоштарош!
 Оловли учқунлар
 Дарё бўйлаб сузади.

* * *

Икки ёки уч дона япроқ
 Бир-бирининг устига тушди...
 Саллагуллар учади.

* * *

Бир тутамсан, ёз туни!
 Қамишзорлар орасидан
 Сузар енгил кўпиклар.

* * *

Икки монах-қароқчи кураш
 Тушмоқ учун бир-бири билан
 Ут ичига кўмилиб кетар...

* * *

“Мана, сизга совға хонбалиқ!”
 Дея тун ярмида балиқчи
 Дарвозани тақиллатади.

* * *

Изғирин уфурар тун!
 Уз соямни босаман
 Дарё қирғоғи бўйлаб.

* * *

Салқин шабада.
 Қўнғироқдан учиб чиқиб
 Таралади кечки занг.

* * *

Қишлоқдаги эски қудуқ.
 Сакраб пашша тутди балиқ...
 Зулмат шалоплади тубанда.

* * *

Шиддатли дўл ёғар!
 Тармашади зўрға майсага
 Қарғаларнинг галаси.

* * *

Шундоқ йўлнинг бўйида
 Очилдилар тунги ёмғирда
 Ташландиқ чинни гуллар.

КИТАҲАРА ХАКУСЮ
 (1885-1942)

«Сиёхранг сувратлар» китобидан

Ўн олтинчи кечада тўлин ой
 ёнбошлади уфққа сал.
 Зулмат ичинда ёғду.

Милтирайди олис юлдузлар,
 Нилуфар гул булутлар,
 Зулмат ичинда ёғду.

Денгизлар-да сокин мавж, тўлқинлар ҳам қотган жим
 Довулнинг тараддуди.
 Зулмат ичинда ёғду.

Ой ёнади пориллаб — тепамда хансирап
 Қалин ўсган бамбукзор.
 Зулмат ичинда ёғду.

Барча майсазорларда сайрайди чигирткалар,
 Ялтирар кузги шудринг.
 Зулмат ичинда ёғду.

* * *

Ой туққан тун
 кўринмайди тамаки тутун —
 фақатгина ҳид.

* * *

Гўдак табассуми —
 Эндигина туғилган ой —
 юлдуз мисол хира милтирар.

* * *

Шудринг тушди
 қизғалдоқ япроғига ойдин тунда
 бомбукнинг илдизиди.

* * *

Ёнма-ён янгради
 Одамларнинг товушлари ўтлоқда,
 Наъматак беланган ойнинг нурига.

* * *

Ойдин кечада
кўринмас туманлар эманлар ичра
томчилайди томчилаб.

* * *

Ой ёғдуси остида
ўтлоқдаги сўқмоқда тинмайди асло
бедананинг сайроғи.

* * *

Фира-шира тун чоғи
ой ёритган тўлқинлар ичра
юриб боради қайиқ.

* * *

Ўрмонзор ўтлоғининг нақд юрагида
Улкан дарахтлар аро чувалади тор сўқмоқ.
Туман ва ёмғир аро ўша тор сўқмоқ бўйлаб
Неча йиллар изғиди тоғларнинг бўронлари.

АКУТАГАВА РҮНОСКЭ (1892-1927)

* * *

Бамбукзор ўрмон
Йўл ёқалаб ўнг ва сўлда
Изғирин кеча...

* * *

Қиш бўрони.
Ипга тизилган балиқлар шодасида
денгиз тўлқинини рангги.

* * *

Порлайди қишнинг рангги.
Сийрак шохлар орасидан кўкариб кўринар
Осмон ёмғир мавсумида...

МИДЗУХАРА СҮОСИ

«Одарэмидзу довонида навбаҳор» туркумидан

* * *

Булбул куйлаётир
ёмғирнинг остида тикка қояда —
бўзлаб-бўзлаб чиқар фарёди...

* * *

Ипакқурт гумбаги.
Қорли қоя юксакдан қарайди
дараларнинг тубига...

«Қиш қўшиқлари» туркумидан

* * *

Қандай гўзал Арслоннинг рақси!
Фудзи этагида шуълаларга фарқ
Қўллар, қўллар...

«Хризантемалар ва турналар» туркумидан

* * *

Хризантема ифори!
Бир жуфт турна унсизгина
қўнадилар ўтлоққа.

* * *

Хризантемалар аро
турналар кезар жуфт-жуфт,
гуллар каби покиза, оппоқ...

* * *

Очиқ «хризантема куни».
Оқшом совий бошлади —
турналар товуши аччиқ.

«Накосо чегараси» туркумидан

* * *

Менинг умрим!
Хризантема билан якка
тек қотган сукутда...

* * *

Ошёнларини ташлаб,
Кулбаларнинг қошига
Қўнадилар қушчалар...

«Ямато кўчаси» туркумидан

* * *

Гуллаётган новдалар.
Кўклам, ўтлоқзор сокин —
унинг ўхшаши йўқдир!..

«Норинура тоғи ёнбағирларида» туркумидан

* * *

Тоғнинг чўққиларидан
туман тўлқини тушди,
мавжланди денгиз каби...

* * *

Юлдузлар милтирайди,
Қор босган водийга боқаман хушҳол,
Недандир қайғураман...

Абдулла Қаҳҳор таваллудининг 100 йиллигига

«Янги ер»дан бошланган шуҳрат

Рус драматурги Николай Погодин Абдулла Қаҳҳорнинг “Янги ер” (“Шоҳи сўзана”) драмасини “талантли комедия” деб атаган эди. Бу баҳода катта ҳақиқат бор. Кичик ҳикоялари билан шуҳрат қозониб, “ўзбек Чехови” деган номга муяссар бўлган, романчиликда ҳам машҳур Абдулла Қаҳҳор адабиётнинг қийин жанрида катта ютуқларга эришган эди.

Шу комедия туфайли адибнинг номи бутун мамлакат ва жаҳонга тарала бошлади. “Янги ер” Давлат мукофоти (1951) билан тақдирланди, юзга яқин театрларнинг саҳнасини безади, чет эллардаги катта театрларда саҳнага қўйилди.

“Янги ер”нинг муваффақияти Абдулла Қаҳҳорга янги-янги драматик асарлар ёзишга илҳомлантирди. Изланиш, жанрнинг ўзига хос томонларини ўрганиш, бадиий маҳоратни янада ошириш туфайли яна учта саҳна асари — “Оғриқ тишлар” (1954), “Сўнги нусхалар” (“Тобутдан товуш”) (1962), “Аяжонларим” (1967)ни ёзди. Шундай қилиб у Ҳамза, Яшин, Мақсуд Шайхзода, Уйғунлар қаторида ўзбек адабиётини драматик асарлари билан бойитди.

Адиб драма жанрида биринчи марта “Ташвиш” комедияси орқали (1939) қаламини синаб кўрган эди. Аммо бу асар охирига етказилмади, чунки муаллиф ундан қониқмади.

Абдулла Қаҳҳор ўз ҳикояларида кулгидан маҳорат билан фойдаланиб, катта муваффақият қозонгани маълум. Кулги, юмор, ҳажв руҳи у яратган саҳна асарларининг бағрига чуқур сингиб кетган. Кулги унинг драмалари сюжетига, воқеалар оқимида, қаҳрамонлар характерида, конфликтларнинг моҳиятига катта маҳорат билан едириб юборилган.

А.Қаҳҳор “Аттор ўқиса ҳам, бир жойда кўп ўтириб зерикиб, керишиб уйку босган” кишилар ўқиса ҳам куладиган асарлар яратишга катта эътибор берган.

“Янги ер” комедиясида кишиларнинг бўз ва кўриқ ерларни ўзлаштиришда кўрсатган фидокорликлари тасвирланади.

Бу комедия ўзига хос оригиналиги, услуби билан ажралиб туради. У кўриқ ерларни ўзлаштириш, қишлоқ ҳаётидаги ўзгаришларни акс эттириш, катта ишларнинг маъно ва мағзини чақиб бериш борасида ўзбек адабиётига янги ҳаётий мазмун, мавзу олиб кирди.

Адиб 1948 йилда Мирзачўлга кўчиб келиб, узоқ вақт шу ерда туради, замондошларининг меҳнат қаҳрамонликларини завқ билан кузатади, табиатни ўзгартириб, ўзига бўйсундираётган, сувсизликни енгаётган, чўл-дашларни серҳосил пахтазорларга, боғу бўстонларга айлантираётган фидокорлар тимсолини яратиш учун кўп ҳаётий материаллар тўплайди. У ўз асарининг яратилиш тарихи тўғрисида бундай ёзади: “Табиатни ўзгартириш, янги ерлар очиш мавзуи мени жуда қизиқтирди, обод қишлоқларда юриб, бўлаётган бу улғвор ишларни ўз кўзим билан кўрдим. Менда шу ишларни қилаётган одамларни кўрсатиш орзуси тугилди. Шунинг натижасида “Шоҳи сўзана” пьесаси майдонга келди”.

А.Қаҳҳор Мирзачўлдаги фидойилар тўғрисида йирик асар ёзишдан аввал ишни кичик жанрдан бошлайди. Адиб “Мирзачўлда куз” очеркида бир хўжаликда 18 йил ичида юз берган катта ўзгаришлар — деҳқонлар онгида содир бўлаётган юксалишлар орқали қишлоқнинг ҳар томонлама ободлашиб бораётганини кўрсатади. Адиб уларнинг меҳнатдаги фидокорликлари манбаини очиб бундай

деб ёзади: "...бу одамларда чексиз ғайрат, бу ерларга оташин муҳаббат, порлоқ келажакка комил ишонч бор. Шунинг учун ёшу қари, эркак-аёл, ҳамма ҳар ишга ўн қўллаб ёпишади" ("Қизил Ўзбекистон" 1948 йил 21 ноябрь.) Бунинг натижасида режа ошириб бажарилади, давлатга бир қанча тонна ошиқча пахта топширилади. Шу билан бирга очеркда пахтакорларнинг бой тажрибаси ҳам ёритиб берилган.

"Сўз Ғанишерга" ("Қизил Ўзбекистон" 1948 йил 11 декабрь) очеркида эса, қишлоқдаги айрим нуқсонлар танқид қилиниб, ҳозирги вақтда бахшиларнинг достонига, қўшиқларига тушадиган ишлар бўлаётганлиги, Мирзачўлни Мирзагулбоққа айлантиришга ҳаракат қилинаётганлиги зўр эҳтирос билан куйланади.

Бу очерклар "Янги ер" комедиясининг ижодий мағзи бўлиб хизмат қилди. Муаллиф комедиясида очеркларидоги айрим далиллардан, баъзи вазиятлардан фойдаланиб ва уларни ривожлантирди.

Драманинг яхши чиқишига яна бир асосий сабаб ҳаётдаги характерли конфликтларни танлаб, уларни умумлаштири олишдир. А.Қаҳҳор камчиликларни, олдинга силжишимизга тўсқинлик қиладиган нарсаларни дадиллик билан кескин танқид остига олиб, уларни кулги ёрдами билиб очиб ташлайди.

Ёзувчи Мирзачўлни гулистонга айлантиришга отланганларнинг жиддий қарама-қаршиликларга учрашларини ва бундай қарама-қаршиликларнинг келиб чиқиш сабабларини ёритади.

Тўқнашиш ва конфликтларга олиб борган асосий нарсалар айрим кишилар онгида сақланиб келаётган эскилик сарқитлари эди.

Бундай сарқитлар Ҳамробуви, Холнисо ва Мавлон образларида яққол намоён бўлади. Ҳар бири ўзига хос характерга эга бўлган бу кишилар жамиятимизда юз бераётган катта воқеалар, улуг ишлар моҳиятини тездан тушуна олмайдилар. Натижада, хато ва нуқсонларга йўл қўядилар, олдинга кетишимизга тўсқинлик қиладилар.

Аслида девордармиён кўшни, қадрдон дўст Ҳамробуви ва Холнисолар куда бўлишга ахдлашганлар. Уларнинг фарзандлари ҳам бир-бирига мойил. Бироқ Мирзачўлга ёшларнинг кетиши, икки кампирни дастлаб саросимага солиб қўяди.

Холнисо ўз фазилатлари билан Ҳамробувидан фарқ қилади. У ўз хатосини Ҳамробувига нисбатан тезроқ сезиб олади ва уни енгитишга, тузатишга ҳаракат қилади. У ўглининг Мирзачўлга кетишига хайрихоҳлик қилади ва Ҳамробувини ҳам қизини Мирзачўлга юборишга кўндиради. Холнисо фикрида қатъий, қарориди мустаҳкам туради. Кўнгли анча юмшоқ бўлган Ҳамробуви эса, турмушда юз бераётган ўзгаришларни узоқ вақтгача пайқаб ололмайди, фикри ўзгариб туради.

Икки кампир ўртасидаги келишмовчилик, баҳс-мунозаралар, улар орасидаги муносабатларнинг ёмонлашиши ва узилиши, ширин сўзларнинг кучли кесатиқларга, аччиқ-аччиқ кинояларга айланиши драмада ниҳоятда ҳаётий ва жозибали тасвирланган.

А.Қаҳҳор кураши ва тўқнашувда қаҳрамонларнинг онгида, психологиясида юз бераётган ўсиш-ўзгаришларни, руҳий кечинмалар шиддатини ўқувчи ва томошабинларга катта маҳорат билан етказа олган.

Драматург ўз қаҳрамонлари ички дунёсида рўй бераётган ўзгаришларни, такомил жараёнини жамиятдаги воқеалар билан, халқимизнинг умумий кураш йўли билан боғлаб акс эттиради.

Холнисо ва Ҳамробуви характери муаллиф томонидан ўта жонли ва жозибадор тарзда гавдалантирилади, чунки бу образлар бошқа персонажларга нисбатан кўпроқ зиддиятлар орқали ифодаланади. А.Қаҳҳор бу шахслар характеридаги заиф ва кучли томонларни асар гоёсига мос келадиган кулгили вазиятлар, бадиий воситалар билан очиб беради.

Деҳқонбой ва Ҳафиза дастлабки кучли қаршиликларни енгандан кейин Мирзачўлга келиб, иккинчи жиддий тўқнашувга дуч келадилар. Бунга Ҳафизанинг тоғаси бригадир Мавлон сабабчи бўлади.

Нима учун муаллиф янги конфликтнинг юзага келишини Мавлон фаолияти билан боғлайди?

Мавлон — чўл ўзлаштиришдаги катта хизматлари билан шуҳрат қозонган илгор бригадир. Пахтадан мўл ҳосил олиб, донг таратган. Аммо бу ютуқлар уни

эсанкиратади, ўз кучига ортиқча баҳо беришга олиб боради, мағрурлантириб юборади. У эришилган муваффақиятлар билан кифояланиб қолиб, янги ерларни ўзлаштириш, ҳосилни яна ҳам ошириш тўғрисида гамхўрлик қилмай қўяди. У олдинга, келажакдаги вазифаларга қараб эмас, балки ўтмишда қилган хизматларига суяниб мақтанади ва кибрланади. Мавлон жамиятнинг ўсишидан, ҳаёт тараққиёти ва илгор кишилардан орқада қола бошлайди.

Мавлон бутун жамоа, бутун туман бўйича пахта режасини бажаришга ҳаракат қилиш ўрнига фақат ўз бригадаси ва ўз шухратини ошириш, бошқа бригадалар ичида “кўзга яққолроқ” кўриниш учун курашади. У, “ўз бригадамни ҳаммадан олдин юксакликка олиб чиқаман” деб мақтанади.

Бу ҳол икки куч, яъни янгилик билан эскиликнинг тўқнашуви кучли ҳаётий зиддиятни юзга келтиради. Эски қарашлар ўз ўрнини янги тамойилларга осонликча бўшатиб беришни истамайди, аксинча, янги кучларга қарши курашга киришади. Мавлоннинг қуйидаги гапи бутун ички дунёсини очиб берадиган қалитга айланади. У: “Занглаган миҳ, мени суғуриб ташла, деб калласини омбирга тикмайди”, – дейди. Мавлон эски кучлар тимсоли сифатида жон сақлаб қолишга, йўқолиб бораётган мавқеини тутиш ва мустаҳкамлашга зўр бериб уринади.

“Янги ер” пьесасида, эскилик тарафдорлари бўлган Ҳамробуви, Мавлон ва Холнисоннинг камчиликларини йўқотиш учун Деҳқонбой ва Ҳафиза каби илгор ёшлар кўп ҳаракат қилади.

Деҳқонбой — фронтда мардларча жанг қилиб, урушдан сўнг ўз қишлоғига қайтгач, ақл-фаросати, ишчанлиги билан тез кунда деҳқонларнинг “кўрки” бўлиб танилган йигит.

Ҳафиза ҳам меҳнатда ўсган фаол қиз. Уруш вақтида фронтга кетган деҳқонларнинг ўрнини босиш учун минглаб хотин-қизлар каби, Ҳафиза ҳам далага чиқиб, ўз меҳнати билан галабамизни тезлаштиришга ҳисса қўшган ёш пахтакор.

Деҳқонбой ва Ҳафизалар халқ оммасининг чўлни ўзлаштириш тўғрисидаги қақирғига жавобан олдинги маррада, энг қийин жабҳада бўлишни истайдилар. Мирзачўлга юриш бошланиши билан бу ҳаракатга биринчи бўлиб қўшиладилар. Чунки Мирзачўлда давлатга, халққа яна ҳам кўпроқ фойда етказишларини яхши англайдилар.

Мирзачўлни гулистонга айлантириш мақсадида бўлган Деҳқонбой ва Ҳафиза у ерга бориб, дашту биёбонларни кўриб кўрқиб кетмайдилар, қийинчиликлар олдида довдираб ҳам қолмайдилар. Улар бор кучлари билан ғайрат қилиб, пахта режасини бажарадилар, зовурларни қазिश ва тозалаш, бўз ва кўриқ ерларни ўзлаштириш ташаббуси билан яшайдилар.

Деҳқонбой, Ҳафиза сингари илгор кишилар янгиликни тез сезадилар ва дарҳол қабул қиладилар. Шунинг учун ҳам улар доим олдинги маррага интиладилар.

А.Қаҳҳор пьесаси чуқур мазмуни, характерларнинг ёрқинлиги, тилининг ширалилиги, сербўёқлиги, юморнинг ўткирлиги билан мафтун қилади.

Санъаткор “Оғриқ тишлар”да ўзининг қадрдон жанри – сатирага яна қайтади.

Маълумки, Иккинчи жаҳон урушидан кейин баъзи адабиётчилар конфликтсизлик “назария”сини зўр бериб тарғиб қилдилар. Улар ҳаётимизга доғ тушираётган иллатларни, камчиликларни танқид қилишни тақиқладилар, буларни типик ҳодисалар эмас, деб адабиётга чалкашик олиб кирдилар.

Холбуки, ҳаётда ижобий нарсалар билан бир қаторда салбий ҳодисалар ҳам ҳамиша мавжуд бўлади, кўпинча гуллар билан бирга чақиртиканаклар ҳам ўсиб чиқади.

Сатиранинг ўткир қуролидан фойдаланмай туриб, бундай чақиртиканакларни йўқотиш мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам, сатирик асарлар яратиш адабиёт олдидаги муқаддас вазифалардан бирига айланди. Ҳаётни ҳаққоний тасвирлашга интилган ўзбек адабиёти бу соҳада ҳам жиддий ютуқларни қўлга киритди.

Адиб бу соҳада, айниқса, самарали ижодий меҳнат қилди. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, гарчи “Янги ер” ва “Оғриқ тишлар” комедия жанрида яратилганига қарамай, уларда фош этиш характери, кулгининг йўналиши ва мазмуни бир хилда эмас. “Янги ер” ҳаётбахш юмор билан суғорилган бўлса, “Оғриқ тишлар” асосида фош қилувчи ўткир сатира ётади.

Абдулла Қаҳҳор “Оғриқ тишлар”да турмушда ҳар доим учраб турадиган реал воқеаларни, кишилар онгида яшаб келаётган қолюқ тушунчаларни ярамас

қилмишларни қамрай олди ва умумлаштирди. Ҳаёт А.Қаҳҳорни эски мавзуни янги тарзда, янги воқеалар асосида ёритишга даъват қилди. “Оғриқ тишлар” да сатира тиғи ниҳоятда ўткир. Ёзувчи бошқа асарларида кишилардаги нуқсонлар, ҳаётда учраган иллатларни “Оғриқ тишлар” дагидек кескин, шиддатли, жиддий, кенг очиб ташлаган эмас эди. Бу асар сатира жанрида муаллифнинг жиддий эволюцияга эришганини, камолот даражасини ҳам кўрсатади.

Оилавий муносабатларда илғор ахлоқнинг катта қийинчиликлар билан — эскича урф-одагларни, иллатларни енгиб, ўзига йўл очиб, галаба қозониши — асарнинг асосий ғоясидир.

А.Қаҳҳор қаҳрамони тилидан бундай ёзган эди: “Ёмон одамларни қаламимнинг учига санчиб, бутун мамлакатга кўрсатаман, шарманда қиламан”.

Ҳақиқатан ҳам А.Қаҳҳор ярамас кишиларни, фирибгарларни қоронгидан ёруққа, халқ ҳукмига олиб чиқиб, уларнинг жирканч қиёфаларини фош этди.

Булар Марасул, Заргаров, Фотима, Ризамат, Хуморхон каби нусхалардир. Уларнинг ўзига хос қиёфасини, хатти-ҳаракатларини чизишда драматург катта муваффақиятга эришди. Иллатларни бир киши қиёфасида мужассамлаштиришда Ҳамза, Фафур Фуломларга хос йўлдан борди. Биринчи устози Н.Гоголнинг қўйидаги сўзлари унга ҳамшиша ҳамроҳ бўлди. “Кулги — улуг иш. У кишини на ҳаётдан, на мулкидан маҳрум қилади. Лекин унинг олдида айбдор ўзини худди боғланган қуёндек ҳис қилади”.

А.Қаҳҳорнинг ҳар бир ҳажвий тимсоли худди шу йўсинда яратилди. Кулгининг кучини салбий персонажлар доим сезиб турадилар, ундан ҳайиқадилар, чап беришга уринадилар.

Гапни “Оғриқ тишлар” даги Марасул Ҳузуржоновдан бошлайлик. У ким ўзи?

Марасул — муттаҳам, ёлғончи, айёр кимса. Муаллиф бундан кейин “ваъдалари” ни қандай бажарганлиги мисолида аниқ кўрсатади. У хотини Насибанинг ўқишини “жувонмарг” қилади, илмли бўлишига қарши чиқади, паст назар билан қарайди, инсонга хос ҳар қандай ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум қилади, уйдан чиқармай кўяди, чўрига айлантиради. Насиба болали бўлганидан сўнг баттар камситилади. Марасулнинг бутун қони ва онги эскилик сарқитлари билан сугорилган. Булар унинг эскича тўй қилишида, ахлоқий жиҳатдан бузқўлигида кўринади. Марасул Насибани олгандан кейин ҳам Хуморхон билан ўйнашишдан тийилмайди, хотинини қўйиб, бошқа қизга уйланмоқчи бўлганидан кейингина қиёфаси тўла очилади.

Марасул ўзга оилаларни бузишдан, эр-хотин ўртасида жанжал чиқаришдан тап тортмайди. У Заргаров Оқилани қўйиб, Хуморхонга уйланишига ёрдам беради. Унинг асосий мақсади кам ишлаб, кўп пул топишдан иборат. Асар қаҳрамонларидан бири: “Бир кўзинг одамларнинг тишида, бир кўзинг чўнтагида” деб уни тўғри тавсифлайди. Марасулнинг фаолиятидаги бу ярамасликларни муаллиф қаттиқ сатира тиғига олиб, жамоатчилик танқидига, “катта омбир”га рўпара қилади.

“Катта омбир” сираб қолганлардан яна бири — қўшхотинли Аҳаджон Заргаровдир.

“Бурунги вақтда, — деб ёзади А.Қаҳҳор “Мушкул” фельетонида, — “Эшак минганнинг оёғи тинмайди, икки хотинликнинг қулоғи тинмайди” дейишар эди. Демак, у вақтларда икки хотинли киши кундошларнинг машмашаси-ю, бир-бирининг устидан қиладиган арз-шикоятдан бошқа ташвишни билмас экан. Унинг қулоғигагина эмас, оёғига ҳам, тилига ҳам, дилига ҳам тиним йўқ. Бундан узда қилиш учун қирқоёқнинг оёғи, қуённинг қулоғи, илоннинг тилига эга бўлган эр керак. Адиб асар қаҳрамонларидан бири Заргаров ва унга ўхшаганлар тўғрисида тўхталиб, уларнинг ҳақиқий қиёфасини шундай очиб ташлайди.

“...Ҳозирги Худоёрхонлар шляпа ҳам кияр экан, папка кўтариб ҳам юрар экан, қонунларга чап бериш, жамоатни чалғитиш учун мана бунақа жойларда минбарга чиқиб маст туядай оғздан кўпиклар ҳам сочар экан”. Заргаровнинг гапи билан иши бошқа. Айтганини қилмайди, қилганини айтмайди. Заргаров минбардан туриб, оилани, кишиларимизнинг юқори ахлоқи, хотин-қизларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуққа эга эканлиги тўғрисида вайсайди-ю, турмушда айтганларига зид иш қилади. Уч боласини ташлаб, “жуда ҳалол, меҳнаткаш; фарзандларига жуда меҳрибон... баҳоси йўқ хотин”дан воз кечиб, енгилоёқ Хуморхон билан ҳаётини боғлашнинг ўзи қай даражада тубанлигини кўрсатади.

Ўхшатмай учратмас, дегандай Заргаров ҳаётда Марасул, Хуморхонларга ўхшаш тутуруқсиз, бетайин одамларни ўз атрофига тўплайди, улар билан дўстлашади. Заргаровнинг ёрдами билан Насиба қонунсиз равишда ЗАГС дан ўтказилади, “мактабдан юлиб” олинади. “Насибанинг оёқ-қўлини” боғлашда Ҳузуржонова Заргаров “арқон эшиб” беради. У хотин-қизларга енгилтаклик билан қаровчи ва уларни ҳақорат қилувчи махлуқ. Дўпписи тор келганда, иккинчи хотин Хуморхонга: “Мени ўйнашим дегин” деб маслаҳат бериш даражасигача боради.

Заргаров туман ижроия комитетининг раиси ўринбосари, аммо онги, билим доираси жуда паст. У ҳатто, маъруза матнини ҳам ўзи туза олмайди. Мана унинг билим даражаси:

“Марасул – Ўртоқ Чернишевский ҳозир қаерда ишлайдилар?”

Заргаров (ўйлаб) – Тилимнинг учиди турибди-я! Хайр, майли кейин айтаман..”

Шуни айтиш лозимки, А.Қаҳҳор қаҳрамонлардаги иллатларни фош қилишда, улар устидан кулишда, уларнинг фаолиятини тадрижий кўрсатишда мумтоз санъаткорлар ижодидан илҳомлангани, ўқиб-ўргангани яққол сезилади.

Адибнинг ҳажвий қаламини чархлашда улуг рус ёзувчиси Н.В.Гоголь асарларининг роли катта бўлган. Бу жиҳатдан Н.Гоголнинг “Иван Иванович ва Иван Никифорович ораларида бўлиб ўтган низолар ҳикояси” қиссаси ҳақида билдирган фикри диққатга сазовор.

“Бу китоб менга, бир томондан, рус тилини ўрганишда биринчи дарслик бўлган бўлса, иккинчи томондан, мени янги бир оламга, китобга эмас, ҳаёт, одамларнинг товуши эшитилиб, қиёфаси яққол кўриниб турган, уларнинг ички дунёсини ойнадай акс эттирган адабиёт оламига етаклади”. Шу билан бирга А.Қаҳҳор “Ревизор” ва “Уйланиш” каби саҳна асарларини таржима қилиш асносида устозидан сабоқ олди. Бу ҳол А.Қаҳҳор сатирасининг ўзига хос йўналишида ўз аксини топган. Шу билан бирга адиб Ҳамза ижодини четлаб ўтмади. Аммо Ҳамза қулгиси билан А.Қаҳҳор қулгиси мазмунан бир хил эмас, албатта. Замон ўзгариши, жамият тараққий этиши билан бирга, инсонлар ўзгариб, характерлари ҳам такомиллаша боради. Демак, сатира, қулгининг ҳам моҳияти ўзгаради, ривожланади, у янги мазмун билан бойийди.

Агар Ҳамза салбий персонажлар – Қози, Мулларўзи, Ҳидоятхон (“Майсаранинг иши”), Имом домла, Султон (“Тухматчилар жазоси”)га нисбатан яқсон қилувчи қулгини ишлатган бўлса, А.Қаҳҳор қулги ёрдами билан салбий образни фош қилади, шу воситада унинг хатоларини, иллатларини очиб беради ва тўғри йўлга тушишини, қайта тарбияланишини кўрсатади.

Марасул, Заргаровларнинг кирдикорларини қоралаш ҳаётда уларни оёққа турғизиш ғояси билан уланиб кетади. Бу ўринда Заргаровнинг сўнгги пушаймони характерлидир. У, асар охирида қилмишлари ҳақида бундай дейди: “Қани энди шуларнинг ҳаммаси тушим бўлса-ю, уйғониб кетсам... Қадамимни билиб босар эдим: шу вақтгача калла деб жун чиққан қовоқни кўтариб юрган эканман. Жун чиққан қовоқни”.

“Оғриқ тишлар”да ижобий қаҳрамонларнинг юксак фазилятлари салбий персонажларнинг кирдикорларини очиб ташлашда, уларга қарши фаол курашда намоён бўлади. Насиба, Оқила, Зухра, Роҳилаларнинг онги тўқнашувда, зиддиятларда ўсиб боради. Бу жиҳатдан Насиба тимсоли диққатга сазовордир. У оилавий турмуш нималигини билмасдан, Марасул ваъдаларининг қурбони бўлади. Тажрибасизлиги орқали алданганлигини сезмай қолади, бокира қиз: “чумчүк бола илоннинг оғзига” тушади. Насиба Марасул таъсирида қолиб, эрининг бойлиги билан мақтанчоқлик ҳам қилади. У жамоани алдаб, касалман деб, қалбаки ҳужжат тўғрилаттиради. Лекин ақлли, зийрак Насибанинг кўзи мудҳиш оилада тезда очилади. У ўзи келин бўлиб тушган хонадондаги ифлос ишларни кўриб, ундан нафратланади. “Қоқилган” Насиба дўстларининг ёрдами билан “йиқилишгача” бориб етмасдан, оёққа туриб олади.

“Эски онг, эски урфу одат, — деб ёзган эди А.Қаҳҳор мақолаларидан бирида, — оила учун бир офат. Бу офат, олди олинмаса, шумғиядай, оилани қуритади, ҳатто гунчалигида хазон қилади”. Адиб иллатлар қандай қилиб Насиба турмушини хазон қилганлигини бадиий шаклда, ишонарли қилиб очиб берди. Эскича, ярамас сарқитларга, улар билан онги заҳарланган кишиларга қарши курашишга чорлади.

“Оғриқ тишлар” комедияси бетайин, ёлгончи, муттаҳам, онги эскилик сарқитлари билан суғорилган кишиларнинг “чириб, ириб” кетмасликлари учун, уларни “шамоллатиб” туриш, тарбиялашда катта хизмат қилди.

А.Қаҳҳор диққат-эътиборини порахўрликни фош қилишга қаратиши ҳам бежиз эмас. Чунки порахўрлик кейинги вақтларда янада жирканч, янада ёвуз қирралари билан намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳам А.Қаҳҳор порахўрни саҳнага олиб чиқиб, ҳақиқий башарасини кўрсатиб, сатира қамчиси билан савалаб, жамоатчиликнинг қаҳрини янада оширишни ният қилиб олди. Бунинг оқибати ўлароқ “Тобутдан товуш”, — “Сўнгги нусхалар” ҳажвий комедияси майдонга келди.

Асарнинг номидан ҳам билиниб турибдики, муаллиф ҳаётимизга доғ солиб, соддадил инсонларни қақшатиб, соф ҳавомизни булғаётган, сўнгги нафасларини олаётган, умрларини чўзиш учун жон-жаҳдлари билан курашаётган разил кимсаларни қаттиқ савалайди. У бундай кимсаларнинг пухта тимсоларини яратиб, порахўрликнинг туб илдизини очиб ташлайди. Бу ўринда, айниқса, Нусрат Сухсуров тимсоли кўзга яққол ташланади.

Сухсуровда Марасул қилмишларининг давоми ва ривожини кўрамиз. Булар гарчи турли қиёфада бўлсалар-да, моҳият жиҳатидан эгизак, жамият танасига кўрт бўлиб ёпишиб олган кимсалардир.

Сухсуров муттаҳамликда Марасулдан ўтади. Уни бир чўқишда қочиради. У — учига чиққан порахўр.

Янги даврда порахўрларни биринчи бўлиб Ҳамза қаламга олган эди. У порахўрни гапиртириб қўйиб, ички оламини очади:

Сўзда қуруқ қонун, дилда поралар,
Пора бермаганлар бўлур қоралар.
Шунинг учун кўкрагумдур ёралар,
Олгон червонларим ёдимга тушди.

Зиёфатга айтса иши тўғридур,
Қуруқ сўзли киши шаксиз ўғридур.
Томоғим ёгланса ҳукмим жоридур.
Бу ёлгон қарорим ёдимга тушди.

Сухсуров тимсолида Ҳамза тасвирлаган порахўр билан ҳамоҳанглик бор. Сухсуров ҳам у каби порахўр, текин бойлик топиш билан кун кўради. “Аждаҳодек порога” оғиз очиши, илтимосларни “порасиз ўтмас”лиги, “ер остидан қўлга” қараши, “пора бермаганлар”нинг қора бўлиши, “тўғри сўзли киши”нинг ўғри қилиниши каби иллатлар Сухсуровда ҳам кенг палак отган.

Сухсуров — янги либос ва янги ниқобга ўралган ўша эски “таниш” тимсол. Янги даврдаги муттаҳамда порахўрликнинг оқибатлари чуқурроқ очилди ва янада шафқатсиз фош қилинди. “Ҳеч бир жиноятни порахўрликка тенг кўриб бўлмайди. Ўғри кечаси йўлингизни тўсиб, чўнтагингизга қўл солади, пулингизни олади, оладию, қочади-кетади. Порахўрлар куппа-қундуз куни, яна ҳукумат идорасида ўтириб, чўнтагингизга қўл солади-да, пулингизни олади-ю, қочиб кетмайди, жиноятга сизни шерик қилади. Порахўр... корхона, муассаса эшигида йўлимизни тўсиб пора сўрайди”, — деб ёзганди адиб.

Сухсуровнинг порахўрликда суяги йўқ, порани “қилдек сугуриб, иликдек” ютади. Қаҳрамонлардан бири унга бундай таъриф беради: “Жонини олгани келган Азроилдан ҳам пора сўрайди. Порахўр деган найча қўйиб сўрар эди, бу муттаҳам ўттиз икки тишини баравар ботиради”. У ўз ходими Юсуфдан порани оқизиб олади, акаси қамалган. Шобаротни эса ёрдам бераман, деб тоза талайди. Пора унинг миясига, суягига, бутун вужудига сингиб кетган. “Нафсимга қозиқ қоқиб, арралаб ташлайман” деб лоф уради, лекин нафс балоси, пора “ақлини ялаб”, “виждонининг кўзини кўр, қулогини кар” қилиб қўйган. Сухсуров пора, ҳаромлик йўли билан бир неча данғиллама участка, енгил машиналар, мол-дунё орттиради, булардан оққан мойни эса Нетайхон ва Қорилар итдек ялайдилар.

Нетайхоннинг бу ҳаром мол-дунёлар ичида онги, мияси, дили ва ҳаттоки танаси чириди. Унинг ҳам бирдан-бир маслаги дунё орттириши, маишат. Нетайхон

ўқиш ва меҳнатнинг кўчасидан ўтмаган, шахсий тор манфаатлари йўлида фарзанд кўришдан ҳам воз кечиб, балиқсиз кўл, кийиксиз чўлга айланган. Ахлоқий бузуқликда эса Хуморхонлардан ҳам ўтиб кетган.

А. Қаҳҳор порахўрлик билан ахлоқий бузуқчиликнинг эгизак эканлигини, пора қаерга тумшугини тикса, у ерга ўзи билан бирга бузуқчиликни олиб киришини драмада чуқур тасвирлади.

Янги ҳаётимизнинг “сўнги нусхалари” бўлган Сухсуров, Нетайхон, Қорилар ўзларининг қабих қилмишлари билан аллақачон ўлимга маҳкумдир деган гоё асарга сингиб кетган.

Уларга гўр қазиганлардан бири Нетайхоннинг ўғай укаси, фронтчи Обиджондир. Баъзи адабиётшунослар, адабий танқидчилар сатирада ижобий қаҳрамон бўлмаса ҳам бўлаверади деган фикрларни билдиришган. А.Қаҳҳор эса ўз ижодида ижобий қаҳрамонга катта аҳамият берган. У иложи борича, бундай тимсолларни ёрқин тасвирлашга уринган.

А.Қаҳҳор драмада, ижобий қаҳрамон Обиджонга кенг ўрин берган. Муаллиф бу қаҳрамонни шундай гапиртирадики, унинг ҳар бир сўзи Нетайхон, Қори, Сухсуровлар қалбига заҳарли ўқдай отилади. Обиджоннинг Нетайхонга жавобларини тинглайлик. “Ҳа, айтгандай, пул ширин деган эдингиз, пул ширин бўлса нега ишламайсиз? Ё ишлаб топилган пул тахирроқ бўладими?”. Гап ўғай деган сўз устида кетганда, Обиджон шундай жавоб беради. “... бу сўз ўлганини билар эдим-у, қаерга кўмилганини билмас эдим. Энди билсам, сизнинг кўксингизга кўмилган экан!”. Участка ҳақида гап кетганда Обиджон: “Сиз-чи, участка бериб, мени ириб-чириб кетган ҳаётингизга қопқоқ қилмоқчисиз-ку!” Ҳожарни қораламоқчи бўлган Нетайхонга: “Ие, ўзингиз улгуржи қилиб, унга чаканани ўргатибсиз-да”...

А.Қаҳҳорнинг саҳна асарлари шунга ўхшаш ўткир ибораларга бой. Бу мисолларни келтиришдан мақсад, А.Қаҳҳор сатирада ижобий қаҳрамонни инкор этмоқчи бўлганларга зарба бериб, бу борада ҳам пухта қаҳрамон яратиш мумкинлигини исбот қилган.

Сухсуров устомон бўлишига қарамасдан, унда нодонлик хислати ҳам йўқ эмас. У Норкўзи (“Майиз емаган хотин”)га ўхшаш хотинининг “поклиги”га тариқча ҳам шак-шубҳа қилмайди. Нетайхон уста, муғамбир, эрини Ҳожар билан ўйнашади, деган ёлғон гапни маҳкам ушлаб олиб, уни пуфлаб шиширишидан мақсади ҳам сирини ёпиб турган ниқобнинг ичига чуқурроқ кириш эди.

Қори бўлса, фирибгарлик ва қабихликда Сухсуровни ҳам, Нетайхонни ҳам бир чўқишда қочиради. У ҳар иккаловининг тумшугидан ип боғлаб, ўз манфаатлари йўлига қараб тортади. Булардан яққол кўринадик, ҳар бир образ бир-биридан индивидуал хусусиятлари билан ажралиб туради. Бу образлар моҳиятига кўра А.Қаҳҳорнинг бошқа персонажлари – Марасул, Заргаров, Хуморхонларга ўхшамайди. А.Қаҳҳор ижодида жуда кўп ранг-баранг ҳажвий образларни учратамиз. Ҳаттоки, у бир хил турдаги шахсларга ҳам ўзига хос либос бичди, характерларига турлича мазмун берди, образларнинг индивидуаллигини таъминлади.

А.Қаҳҳор сўнги комедияси “Аяжонларим”да ҳам кулгини катта кучга айлантира олган.

Асар қаҳрамони, олий маълумотли, маданиятли Каримжон учун турмуш қуришдаги асосий омил – севги. Бўстон буви эса ўзига хизмат қиладиган келин олиш пайида, келинни она танлаши, ёқтириши кифоя. Унингча ўғил, бу масалада ҳам онанинг чизган чизигидан чиқмаслиги, айтган гапини қонун сифатида қабул қилиши шарт.

Она-бола ўртасида чиққан бундай зиддият қисман “Янги ер”даги тўқнашувни эсга туширади. Олдинги асарда Холнисо ва Ҳамробибилар ёшларнинг Мирзачўлга кетишига қарши чиққан бўлса, кейингисидан она ўғлининг бошқа қизга уйланишига рози бўлмай, оёғини тираб туриб олади. Ҳар икки асарда ҳам ечим – ёшларнинг ғалабаси, ўз ниятларига етишиши билан ҳал қилинади.

Турмушга янгича илғор ахлоқ талабларидан келиб чиққан, ҳозирги қишлоқ кишиларининг ибратли фазилатларини ўзларида мужассамлаштирган янги типдаги ёшлар Каримжон ва Умида образлари орқали берилади.

А.Қаҳҳор барча сахна асарларини замонавий мавзуда ёзди, ҳаётдаги долзарб масалаларни кўтарди, ижобий идеалларни кенг тарғиб қилди. Бу нарса адиб драмаларининг истиқболини белгилаб берди. “Янги ер”, “Оғриқ тишлар”, “Сўнгги нухалар” ва “Аяжонларим” деярли ярим асрдан бери кишиларни эзгулик, олижанобликка чорлаб, иллатларни фош қилиб келмоқда.

А.Қаҳҳорнинг драмалари ҳам, насрий асарлари ҳам халқ орасига чуқур сингиб кетди, қаҳрамонларининг номи сеvimли исmlарга айланди.

Ўзбекистонда Деҳқонбой, Ҳафиза исmlари кенг тарқалган. Жаҳолат, эскилик сарқитларидан қутула олмаган кимсалар кўп суҳбатларда Марасул, Заргаровга, порахўрлар Сухсуровга қиёсланади. Айрим ёзувчилар А.Қаҳҳор қаҳрамонлари ёки драмалари номидан фойдаланиб, асар ғоясини кучайтиришга интиланлар. Бу жиҳатдан С.Зуннунованинг “Оғриқ тишлар” ҳикояси диққатга сазовор. Муаллиф хотинини камситиб, чўрига айлантиришга уринган Марасулга ўхшаган Усмонов типини чизиб берган. Ҳикоя номи “Оғриқ тишлар” деб қўйилиши ҳам бежиз эмас. Усмонов Марасул, Заргаров каби ҳаётдаги “Оғриқ тишлар”дан биридир. Адиба худди А.Қаҳҳор сингари бундай кишининг жазоси омбир, деган хулосани чиқаради. Усмоновнинг “Оғриқ тиши”ни суғуриб ташлаш учун А.Қаҳҳор асари ёрдамга чақирилади.

С.Зуннунова ҳикояда туш воситасидан фойдаланиб, “Оғриқ тишлар” комедиясининг ҳаётдаги муҳим ролига урғу беради.

“Радиога “Оғриқ тишлар” пьесаси эшиттириляётган эди. – Тавба, – деди Усмонов, – зап ёзувчилар бор-да, шу ҳам гап бўлдимиз? Ёзувчи бу билан нима демоқчи? Ҳаётимизда ўзи тушунган бўла туриб, аёлларни хурмат қилмайдиган, уларнинг меҳнатини қадрламайдиган эркаклар ҳам бор демоқчимиз? Энди бир камимиз хотинларни бошимизга кўтариб юриш қолди, шекилли. Урмасанг, сўкмасанг, куни кўчада ўтса, ишласа... Бундан ортиқ нима керак бу хотинларга? Ёзувчилар ҳам ёзаверар экан-да.

Усмонов жаҳл билан приёмникни ўчириб қўйди. Анчадан кейин унинг кўзларига қум сепилгандай бўлди... Унинг тушига ўша ёзувчи кирди. Унинг кўлида каттакон омбир. Усмоновнинг ярмини қурт еб саргайтириб юборган жағ тишини суғуриб оляётганмиш. Усмонов, ўзига қараб оғзини очиб келяётган ҳайбатли омбирни ушлаб қолай деса, кўллари ишламас, бутун вужуди чириган тишга айланиб қолган эмиш... У алахсираб уйғониб кетди”.

Ҳаётда “Оғриқ тишлар” асари эскилик сарқитларига қарши ўткир тиг сифатида ишлатилганлигини кўрсатувчи бошқа мисоллар ҳам келтириш мумкин. Бу ўринда “Муштум” журналида босилган бир латифани еслатиш билан кифояланамиз.

Ўз вазифасига масъулиятсизлик билан қараб, иш вақтида чой ичиб ўтирган, адабиётдан хабарсиз китоб дўконидаги сотувчи “Оғриқ тишлар” ёрдами билан танқид қилинади. Буни сотувчи билан харидор ўртасидаги суҳбатда кўрамыз:

— “Оғриқ тишлар” борми?

— Кечирасиз, синглим, 32 та тишим ҳам соппа-соғ”.

А.Қаҳҳор пьесасининг ханжардай тиғи фақат оиладаги ярамас кишилар — “Оғриқ тишлар”гагина эмас, шунингдек, халқ ҳўжалигининг ҳар бир соҳасидаги жароҳатларга, қолақларга, нуқсонларга қарши қаратилгандир. Шунга ўхшаш, “Янги ер”нинг ҳам ғоявий йўналиши фақат қишлоқда учраган нуқсонларни йўқотишгагина қаратилиб қолмай, фош қилиш қуввати билан кенг кўлам қасб этган. “Тобутдан товуш” комедиясининг қиймати борган сари ошиб бормоқда. Мазкур асар порахўрларга қарши отилган ўқдай хизмат қилмоқда. Бу эса А.Қаҳҳор драматургиясининг катта бадий кучи, образларининг ҳаётийлиги ва ҳаққонийлигидан далолатдир.

Устоз санъаткор А.Қаҳҳор драмалари жасорат ва бадий маҳорат мактаби сифатида ҳамиша замон хизматидадир. Улар умрбоқий асарлардир.

*Ҳафиз АБДУСАМАТОВ,
филология фанлари доктори*

Анастасия ГРИБ

Жаҳон маданияти ўчоқлари

МУЪМИН-МУСУЛМОНЛАР МАКТАБИ

Исломда дин ва таълим азал-азалдан бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб келган. Лоақал китобнинг¹ шунчаки маъносидан унча-мунча бохабар бўлмоқ учун ҳам араб тилини мукаммал билиш талаб этилади — зеро анъанага кўра Куръони Каримни фақат аслиятда ўқиш шарт, акс ҳолда унинг мазмунига путур етади. Шу боис барча мусулмон дорилфунунлари азал-азалдан масжидлар қошида юзага келгани таажжубланарли ҳол эмас. Шулардан «асосий»си — истисно эмас. Ал-Азҳар дорилфунуни Қоҳиранинг шу номдаги масжидида очилган эди. Афсоналарга кўра, унинг номи Муҳаммад (с.а.в.)нинг тўнгич қизлари соҳибжамол Фотиманинг сифатларидан бири аз-заҳро, «чарақлаган» деган сўзга бориб тақалади. Бугунги кунда мусулмон оламида Ал-Азҳар улкан маъмурий-маърифий мажмуасининг аҳамияти беқийс. Бу на фақат ислом маданиятининг энг муҳим маркази, балки жаҳонда фаолият кўрсатиб турган энг қадимий олий ўқув юртидир. Сўз аввалидаёқ ушбу дорилфунуннинг тузилишини журналхонларга маълум қилиб қўйиш мақсадга мувофиқ бўлса керак. У икки қисмга: эркаклар ва аёллар куллийтларига бўлинган. Эркаклар куллийтлари қуйидагидан иборат: 1. Геология. 2. Араб тили. 3. Ислом таълими. 4. Кимё. 5. Тиш муолажаси. 6. Шариат. 7. Ислом ва араб тадқиқотлари. 8. Тижорат. 9. Тил ва таржима. 10. Тиббиёт. 11. Муҳандислик. 12. Қишлоқ хўжалиги. Хотин-қизлар куллийтлари: 1. Ислом ва араб тадқиқотлари. 2. Гуманитар фанлар. 3. Тижорат. 4. Тиббиёт. 5. Аниқ фанлар.

Қоҳирадан ташқари яна қуйидаги шаҳарларда Ал-Азҳар дорилфунунининг филиал (бўлим)лари мавжуд: Александрия, Дамомхур, Соҳаг, Асийут, Танта, Ал-Мансура, Ал-Мануфия, Аз-Заказик, Шибин ал-Қавм. Шулардан Александрия, Соҳаг ва Асийутдагилар хотин-қизлар филиалларидир.

Ал-Азҳар масжиди 972 йилда Муҳаммад (с.а.в.)нинг қизлари номидан келиб чиққан Фотимийлар сулоласи (909—1171) вақтида очилган эди. Бир неча йил ўтгандан кейин эса унинг саройида биринчи «семинар» бўлиб ўтди: Абулҳасан Али ибн ан-Нуъмон ал-Қайравоний ҳозир бўлганлар ҳузурини «Ал-Ихтисор» (фиқҳ бўйича нутқлар тўплами)дан парча ўқиб берди.

Кўп ўтмай бутун мусулмон оламида Ал-Азҳар мактабининг таъсири бениҳоя катта бўлди. Бир жиҳатдан — бу Африкадан Маккага йўл олган зиёратчилар йўли устидаги муҳим қўналга бўлмиш Қоҳиранинг жуғрофий ҳолатига боғлиқ бўлса, яна бир жиҳатдан — унинг сиёсий мақоми сабаб бўлган эди (X асрда аббосийлар давлати қулагандан кейин шаҳар Фотимийлар халифалигининг пойтахтига айланганди). Аввалига талабалар тўғридан-тўғри катта масжид ҳовлисида ўқитиларди, хорижликлар учун эса равоқ деб аталмиш маҳсус турар-жой ажратиларди. Ал-Азҳар дастлабки кунларданоқ турли мамлакатларнинг кўплаб олим ва серзавқ ёшларини ўзига тортади — унда нимаси биландир ҳозирги «таклиф этилган касб-хунар» ва стипендиялар тизимини эслатувчи тизим анча олдин жорий этилган эди. Бунинг устига Андалусия ва Ўрта Осиёда араб таъсирининг сусайиши билан бу ўқув юрти узоқ вақтгача ўзларининг олдинги истиқомат жойларини ташлаб кетишга мажбур бўлган олим ва

¹ Куръони Карим

мутафаккирлар учун бошпана бўлган. Бошда Ал-Азҳар руҳонийлари орасида хур фикрлиликка кенг йўл очиб берилган: XIII асрда бу ерга энг йирик шиа мазҳаби вакиллари – исмоилийлар, кеч Ўрта асрда эса – суфийлар тўпландилар... XVIII асрга келгандагина дорилфунун чинакам суннийлар марказига айланди ва ҳозир ҳам шундай бўлиб турибди.

Дарвоқе, бугунги кун ҳақида: ҳозирги вақтда Ал-Азҳарнинг таълим тизими дорилфунуннинг ўзи билан бирга яна мадрасани ва уч босқичли тайёрлов ўқув юртини ўз ичига олади. Ярим аср муқаддам илоҳиёт куллиётларига дунёвийлари ҳам қўшилган эди: энди бу ерда тиббиётни, турли аниқ ва гуманитар фанларни ўрганиш мумкин. Тўғри, ҳатто Ал-Азҳардаги дунёвий мутахассисликни ҳам талаба фақат асосий мусулмон мактабининг барча босқичларидан ўтгандан кейингина эга бўла олади.

Аёллар мавжуд фикрга қарши ўлароқ яна олий таълим олиш ҳуқуқига ҳам эга. Улар эркак жинсидаги талабалар қандай мутахассисликка ўқисалар, Аёллар коллежида худди шундай мутахассисликка ўқишади. Албатта, ҳеч қандай ахлоқ эркинлиги тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас, қизлар йигитлардан алоҳида ўқишади ва истиқомат қилишади.

XXI асрда ал-азҳарликларнинг асосий вазифаси расман фақат кенг маънодаги давлатдан иборат бўлиб қолмоқда. Яъни на фақат динни ёйиш (дорилфунунда ҳатто махсус «мубашширлик» куллиёти ҳам мавжуд), балки ундан-да кенгроқ маънодаги иш – ислом маданиятини тарғиб этиш авж олдирилган. Масалан, тусмолларга қараганда, Ал-Азҳарда олий даражада мумтоз араб тили ўргатилар экан – дунё бўйича бу лисоншунослик мактаби бошқа ҳеч қаерда йўқ. Миср билан қўшиб ҳисоблаганда кўплаб мусулмон мамлакатларидаги ялпи ишсизлик ҳолатида обрўли дорилфунун битирувчилари офтобшувоқ жой қидириб, вақтларини исроф қилишга мажбур бўлмайдилар. Уларнинг кўпчилиги адабиёт ўқитувчилари ва дин билимдонлари сифатида уларни кучоқ очиб кутиб оладиган хорижга йўл оладилар. Аммо, ўз-ўзидан маълумки, мусулмон бўлмаганларнинг ва хусусан гайридин одамнинг бу билим даргоҳида қиладиган иши йўқ. Ҳаттоки араб маданияти масалаларида тобланган мухбирларга ҳам кези келганда осон тутиб бўлмайди...

ОЛЛОҲ БЕРГАН ҒУРРА

Биз Ал-Азҳарга октябрнинг ўрталарида кирдик. Ҳамма жойда машгулотлар давом этар (ўқув йили биринчи октябрдан бошланади), шунингдек Рамазоннинг сўнгги ҳафтаси яқинлашиб келарди, бу эса расмий учрашувлар учун гоят ноқулай вақт эди. Намоз билан расмий учрашувни дорилфунунда қўшиб юбориш мумкин эмасди.

Дарвоқе Ал-Азҳар деган ушбу ҳарамда (сўзма-сўз таржимаси – «тақиқланган муқаддас жой») барча ташкилий масалалар «кўнғироқ орқали» ҳал этилади. Ёки башартики устида «асосий одам» имзоси бўлса, хат орқали ечилади. Бизга ҳамроҳлик қилувчи матбуот хизмати ходими бундай хатларни орқасига ортмоқлаб олган – Рамазон туфайли уйқуси чалалигидан бирон жойда эсдан чиқариб, қолдириб кетмаслик учун ва шу билан бирга «махфийлик учун».

Ҳар бир бошлиқ устидан ҳар доим янгиси «ўсиб чиқади». Амалда эса – ҳатто ундан юқориси Ал-Азҳар низоми томонидан ўйлаб топилмаган «бошлиқлар бошлиғи» устидан муҳофаза муассасалари туради. Силсила тугайди. Мана, кўлингидеги қоғозни кўрсатасан ва бармоғинг билан мўътабар имзони нуқийсан, аллақандай «фаррош» эса барибир ҳам «ноқонуний фотосессия»нинг олдини олишда ўзини масъул деб ҳисоблайди. Ахир кейин у ёт одамни Муқаддас Даргоҳ – Ҳарамга қўйиб юбормагани учун бир умр гурурланиб юради-да!

Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, нима бўлганда ҳам ўша энг Муқаддас Даргоҳ – бош масжидга қутилмаган ҳолда осон кирдик. Дорилфунун мажмуасидан фарқли ўлароқ у ерга ҳаммани: фотосуратчилар, сайёҳлар ва ҳатто аёл сайёҳларни қўйверадилар. Ал-Азҳар Жоме масжиди Қоҳиранинг жанубида, эски сарой маҳалласида жойлашган. Шунинг таъкидлаш жоизки, намозлар оралигидаги вақтларда у ерда муҳит анча мўътадил бўлади. Кўплаб талабалар ерда ётиб

олиб, дуолар замзама қилишади. Ҳатто пинакка ҳам кетадилар. Кимдир бир курс олдинга ўтиб олиш иштиёқида кунт билан имтиҳонларга тайёрланади. Кимдир эса совуқ тошга тақводорона телбаллик ила «манглайини уради». Дарвоқе, манглайдаги гурра — кунт ва эътиқод билан тоат қилишнинг «расмий» аломати ҳисобланади ва Ал-Азҳардаги деярли ҳар бир йигит манглайида бундай гуррани кўриш мумкин. Ҳа, айнан йигитлар манглайида: қиз талабалар гурра ортиришлари шарт эмас — улар учун Қурьони Каримни босим мутолаа қилиш билан юзларига рангпарлик ва маҳзун кўриниш ила зеб беришса, кифоя. Уларни одатда масжиднинг ўнг томонида жойлашган аёллар бўлмасида шундай машгулот билан банд бўлиб турганларини кўриш мумкин. Тўғри, ҳовлида ҳам Аёллар коллежи талабалари учраб қолади: улар бу ерга қораламалар, бўз матолар ва буклама курсичалар билан келишади — безак нақшларидан нусха кўчиришади... Бундоқ олиб қараганда, бу ерда ал-азҳарликлар қутилганидек унчалик кўп эмас: бу намозгоҳ улар учун асосий уй бўлса-да, лекин ягона эмас. Масжидлар, табиийки, ҳар бир ўқув биносида ва ҳатто ётоқхонада ҳам мавжуд.

Сайёҳларни марказий эшикни кўриқловчи калитдорлар ва фаррошлар жон-жон деб томоша қилдиришади. Кўзлари ўткир шундай бир чолни мен биринчи марта кўраётганим йўқ. У ўзини Шаъбон номидаги мадраса имомиман¹ деб таништиради. Менга чуқур таъзим қилади ва масжидга кираверишда ечиб қўйишимиз керак бўлган оёқ кийимимни олади. Сўнг жиддий қиёфада, паст овозда хуштак чалиб хиргойи қилганча, мени эшиклари очиқ ҳовлидан бошлаб кетади. Ганч сувоқли ердан унинг дағал ва тақир товонларининг шипиллаган овози қулоққа чалинади. Шаъбон менга барча махфий эшикларни бир-бир очиб боради, ичкаридаги муҳташам ёғоч минбарларни кўрсатади, жумъа намози кунлари у ердан туриб, имом-хатиб жамоага ваъз ўқийди. Мени имом-хатиб ўтирган ўриндиққа ўтириб кўришимни таклиф қилади. У ҳатто азонни маромига келтириб қандай чақиришни ҳам амалда намойиш этади.

Лекин булар барчаси учун бахшиш тўлаш керак бўлади. Калитдорларда бу нарса қонун тусига кириб бўлган. Улар сайёҳларнинг оёқ кийимларини атайлаб ўзлари олиб кўядилар ва сайр сўнгида қилган хизматини рўқач қилиб, сиздан албатта ҳақини ундириб оладилар. Сайёҳ билан кийим эгаси ўртасидаги «савдо» гоҳо соатлаб чўзилиб кетади... Нима бўлганда ҳам менинг омадим чопган экан. Намози аср вақти бўлиб, кун ботишига яқин қолган, намозхонлар тўда-тўда бўлиб, масжидга шошиларди. Аёллар ўнг томондаги танобийга ўтишлари талаб этилади. Шаъбон бошини ҳам қилганча пойабзалимни менга тутқзади — «раҳмдил ва мурувватли Оллоҳ Таоло ўзи қўлласин».

Ҳар бир дорилфунунда шариат куллиёти энг нуфузлиси ҳисобланади. «Шариатни англаган одам юз илмни билган бўлади», дейишлари бежиз эмас.

НАБИЙ (С.А.В.)НИНГ ДАРРАЛАРИ

Ал-Азҳарнинг бир текисда уриб турувчи юраги бўлмиш бош масжиддан салгина нарида дорилфунуннинг уч асосий куллиёти — илоҳиёт, араб тили ва шариат куллиётларини ўз ичига олган мажмуа жойлашган. 11–12 ёшдан 17 ёшгача бўлган болалар ва ўсмирлар учун ўзига хос «махсус мактаб» ҳисобланмиш мадраса ҳам шу ерда жойлашган. Бугун мана шу ҳудудда фақат ўгил болалару қизалоқлар таҳсил олади.

Мадрасада кўпроқ интизомга эътибор берилади, дорилфунунда эса талабаларга муносабат нисбатан мўътадил: масалан, маърузаларда иштирок этишни ҳеч ким назорат қилмайди. Бироқ у ёқда ҳам, бу ёқда ҳам имтиҳонлар қаттиқ олинади. Ўқувчининг неча ёшдалигидан қатъи назар, кўчириб ёзиш гуноҳи азим саналади: кўчириб ёзиш ўғрилиқ билан бир қаторга қўйилади. Қолган нарсаларда дунёвий олий ўқув юртлардагидан деярли фарқ йўқ. Ҳар бир бино эшиги тагида посбон туради, у кираётганларнинг юзига тикилиб қарайди ва фақат ал-азҳарликларгагина ижозат беради. Фақат болалар махсус либос киядилар — уларнинг эгнида кўк кўйлак ва қора шимни кўриш мумкин.

¹ Шаъбон — мадраса имомининг ўз исми.

Катта ёшдагилар ўзлари хоҳлагандай кийинадилар. Қоҳира ёшлари ичида уларни соқоллари ёки юзларидаги жиддий қиёфадан пайқаш мумкин. Мусулмонларнинг анъанавий «эркаклар кўйлаги» деган кийимни фақат Қора Африка мамлакатларидан келган талабалар кийишади. Эркак ўқитувчиларнинг кўпига кўзингиз тушмайди, аммо илоҳиёт олимларини уларнинг саллаларидан дарров пайқаш мумкин... Ал-Азҳарнинг бу қисмида хотин-қизлар деярли кўзга ташланмайди — уларга фақат Аёллар коллежидаги қизлар ва ёш болаларга дарс беришга рухсат этилади.

Мадрасанинг ўқитувчилар таркибида олти аёл муаллима бор. Улар болаларга энг аввало савод ва тўғри гапиришни ўргатишади. Табиийки, ҳар қандай мусулмон таълими Қуръони Каримдан бошланади. Шундан хаттотлик билан ҳам шуғулланидилар — Қуръони Каримнинг қўлёзмаси мумтоз хатларга намуналар беради. Аёл муаллима раҳбарлигида мажбурий тарзда шулардан учтаси — руққа, насх ва сулсни ўзлаштирадилар. Умуман, ҳуснихатга бу қадар жиддий эътибор бериладиган бу бутун Ал-Азҳардаги ягона жой ҳисобланади — ундан юқориги босқичларда ҳуснихат мажбурий фан саналмайди. Истовчилар уни кўшимча дарс сифатида танлашлари ёки Қоҳира масжидлари қошида хаттотлардан хусусий сабоқ олишлари мумкин.

Таълим амалиётининг «аълочи қизлари» билан таништириш мақсадида бизни мактаб биносига бошлашади. Жимжитлик, дарс кетмоқда. Директор бўм-бўш йўлакда олдинда виқор билан оҳиста одимлаб бормоқда. Унинг ўз муассасасидан фахрланаётгани ва уни чет элликларга кўз-кўз қилиши зўр ҳузур бағишлаётгани кўриниб турибди. Мана бу ерда — бу бор, ана у ерда — у бор. Очиқ эшиклардан бири олдида тўхтаб, у қиёмда қоғиб турган бир қанча эркак кишиларни кўрсатади. Барчалари кафтларини лаблари олдида жуфтлаб олган, кўзлари юмуқ. Дуо эшитилади.

Бу ички, уй масжиди. Машгулоти йўқ муаллимлар намоз ўқишаяпти.

Мана бу эса кўплаб оддий дарсхоналардан биттаси. Директор унга биринчи бўлиб киради ва эшик ортида кутиб туришимизни илтимос қилади, бироқ тирқишдан мўраласак, биров бир нарса дермиди?.. У камаридан даррани олади-да, ўқитувчининг столига қарсиллатиб уради. Унинг таҳдидли овози янграйди: «Партада қандай ўтиришни ўргатишмаганмиди? Бу қанақа бемазагарчилик? Гавдангизни ҳам мусулмонга ўхшаб тутинг-да! Ҳар бирингиз Пайгамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) дан ибрат олишингиз керак. Борди-ю, Пайгамбаримиз сизларнинг бунақа шалпайиб, уйқураб ўтирганингизни кўрганларида борми, Ул зотнинг қаҳрига қолар эдингиз. Ул зот сизларни чавақлаб ташлар эдилар!» Яна ҳавода дарра хуштак чалади.

Мана шу шиддатли мўътадилликдан сўнг бизни синфга киритадилар. Болалар қилт этмай ўтиришарди. Кўпларининг лаблари титрайди, кўзларининг пахтаси чиққан, гавдалари — шамдай тик. Муаллима саида («хоним») Мўна доскага — Қуръони Каримдан узун бир оятни ёзади, бир бола эса (афтидан, энг журъатлиси бўлса керак), ихтиёрий равишда муаллиманинг айтганларини такрорлайди. Кейин Саида унинг сарф ва наҳв бўйича йўл қўйган хатоларини ва у ёки бу ҳарфларнинг тўғри чиқмаганини кўрсатади. Директор бизга бир неча бор суратга олишимизга рухсат беради ва дарсига халақит бераётгани учун муаллимадан кечирим сўрайди:

— Келинг, ортиқ болаларни безовта қилмайлик, бўптимми? Яхшиси, нариги қанотга ўтамиз. У ерда хоҳласангиз муаллимага бир-иккита савол билан мурожаат қилсангиз ҳам бўлади. Ҳозир муаллиманинг бўш пайти.

Китобларга тўла қутилар териб қўйилган хонага кирамиз. Саида Асма Ҳасан Закий галадан ажралиб ёлғиз қолган қушга ўхшарди. Унинг кўриниши синф хонимидек важоҳатли эмасди, аксинча, тақволи, дарвешона тусда эди, шундай бўлса-да, жудаям очиққўнғил эди. Бироқ ажнабий жуналистлар олдида у қимтинади ва қизаради. Дафтару дарсликларни шоша-пиша титкилаганча ўқув режаси қандай тузилишини ҳикоя қилади.

— Мен адабиётдан дарс бераман. Араб адабиётидан, албатта, исломий адабиётдан.

— Саида болаларга адабиётдан, сарфу наҳвдан эмас, айнан адабиётдан дарс беради, — изоҳлайди директор, афтидан, бизларни бу нарсалардан мутлақо беҳабар деб тушунган ҳолда. — Саида, марҳамат, давом этинг. Нима демоқчи эдингиз?

– Болалар адабий тилни фақат ўрта аср мумтоз адабиёти асосидагина англаб етишади, – тортинчоқ муаллима яна “сўзга тушади”. – Уларнинг фикр юритиш тарзи у ерда ифода этилган олий мақсадларга монанд бўлиши керак. Биринчи галда биз улар билан, албатта, келсак...– шу ерда у чайналади. Сўнг кутилмаганда кўшимча қилади – Мен болаларни жуда севаман. Жуда. Лекин ўзим турмушга чиқмаганман. Бутун умримни Ал-Азҳарга бағишланганман.

– Йўқ, йўқ, Асма Ҳасан Закий хоним ҳали турмуш қурмаган, – директор буни лавозими обрўси билан тасдиқлашни ўзининг бурчи деб билади.

Начора, яна талай саволлар беришни, дорулфунунда аёлнинг ўрни ва аҳамияти тўғрисида батафсил суриштириб олишни хоҳлардим, бироқ суҳбатдошларим имо-ишоралар билан уларнинг хизмат мажбуриятларига қайтиш вақтлари етганини билдиришди.

КИТОБЛАР ВА ЖОЙНАМОЗ

Ал-Азҳар дорулфунунига Миср фуқароларини имтиҳонсиз қабул қилишади, фақат аттестатларидаги баҳолар яхши бўлса, шунинг ўзи етарли. Лекин бу мактабда ўқиганлар ва чет элликлар учун дорилфунун эшиклари ёпиқ экан-да, деган гап эмас. Бундаги ўқувчилар учун махсус тайёрлов муассасалари ишлаб турибди. Биринчи босқич – бу Дираса Ҳаса (сўзма-сўз таржимаси “махсус дарслар”) бўлиб, бунда уч йил ичида асосий диний таълимни олиш, маҳаллий маданий муҳитда кўниқиш ҳосил қилиш мумкин. Чет элдан келгач, кўпгина талабалар ҳатто тилни ҳам чала-чулпа биладилар. Бундайлар учун иккинчи йилга олиб қолишга рухсат берадиган юмшоқ тизим кўзда тутилган ва бу унчалик уят иш ҳисобланмайди. Баъзан бир йил илгарига “сақраб” ўтишга ҳам имкон беради. Дираса Ҳасада кириш имтиҳонлари ҳам унчалик оғир эмас, кўпроқ расмиятчилик учун олинади.

Дираса Ҳаса чекка жойдаги Аббосия туманида жойлашган, у ерга таксида боришимизга тўғри келди. Жиддийроқ қилиб айтадиган бўлсак, Ал-Азҳар қошида ягона “дорилфунун шаҳарчаси”нинг ўзи йўқ. Гарчи ўқув бинолари миқдори бармоқ билан санарли бўлса-да, улар Қоҳиранинг турли жойларига сочиб юборилган, ҳар бир дорилфунун маҳалласи бошқаларидан алоҳида яшайди. У ёки бу куллиётнинг қаердалигини суриштиргудек бўлсангиз, ҳатто ал-азҳарликларнинг ўзлари ҳам янглишиб қолишади.

Янги бир таниш – хушчақчақ ва сергап Собит бизнинг адашиб қолмаслигимизга ёрдам берди, унинг дўстлари билан биргаликда биз Ал-Азҳар куллиётлари бўйлаб саёҳатга йўл олдик. 28 яшар бу дорилфунун битирувчиси асли Тошкентдан. Унинг учун ўқиш муддати тугалланган. Яна бир ойдан кейин она диёри Ўзбекистонга учиб кетиши учун дипломни пойлаб ўтирибди. Собит бу ерларнинг ҳар бир ўйдим-чуқуригача билади, узоқ йиллар давомида араб тилини мукаммал эгаллаб олган бўлса-да, барибир ҳамон миср лаҳжасида маълум қийинчиликларга дуч келади.

– Дираса Ҳасада асосан куръони Карим ва ҳадислардан иложи борича хотирани мустаҳкамланади. Кейинги тайёрлов босқичлари – Маъҳад ал-ададий ва Маъҳад ас-санавияда аста-секин тафсирга ўтилади. Дорилфунундан фарқли ўлароқ ўқув дарсларида куллиётлар йўқ, ҳаммада дастур бир хил ва фанлар ҳам бир хилда аталади: ҳадисшунослик, куръоншунослик, ҳуқуқшунослик ва илоҳийшунослик (илоҳиёт).

– Бу ерда баҳолар қандай қўйилади? Назорат ишлари бўлиб турадимиз?

– Тайёрлов ўқувларида ва умуман бутун Ал-Азҳарда Мисрнинг барча олий ўқув юртларида бўлгани каби бир хил – 100 баллик. Бу инглизлардан олинган. ҳамма нарсада эскиликка ўч бўлган дорилфунун баҳо қўйишда ўрта аср қоидаларини сақлаб қолгани йўқ. Дипломларимиз бутун дунёда эътироф этилишини ким хоҳламайди, дейсиз. “Бу ерда, Дираса Ҳасада аввалига ҳамма нарсага бағрикенглик билан қарашлари бутунлай бошқа гап – ҳеч қанақа имтиҳон-пимтиҳон йўқ, семестрда бир марта олинadиган назорат ишини ҳисобга олмаганда. Сабаби, кишиларнинг теварак-атрофга кўниқишига, одатланишига вақт ва имкон бериш керак, вассалом. Бироқ дорилфунуннинг ўзида сессиялар

жуда шафқатсиз кечади. Деярли барча фанлардан имтиҳонлар ёзма олинади. Қуръони Карим тажвиди бундан мустасно, бунда ифода ва урғуни жой-жойига қўйиб мутолаа қилиш керак бўлади. Одатда талабаларни синфга бутун кун қамаб қўйишади – ўйла, ёз, бошқа гап йўқ...

Бу орада биз Собит билан сал наридаги бууз – чет эллик йигитлар ётоқхонасига кириб чиқамиз (оилали талабалар ижара уйларига чиқиб кетишади, қоҳираликларга эса уй берилмайди, маҳаллий ва чет эллик талабалар ўртасидаги айирмачилик шу ерда кучли сезилади).

Бу ердаги инфраструктура ҳайратомуз даражада ривожланган: ётоқхона қошида ўз қурувчилари, табиблари, сотувчилари, почтачилару боғбонлари бор. Мажмуанинг бир қисми, умуман, шарқона усулдаги ўзига хос маиший хизмат уйини эслатади: дазмолхона ёнидаги сояли айвонча тагида кениялик талаба чордона қуриб ўтирибди ва Қуръон мутолаа қилаяпти. Қўшни корхонада қоқ ерда телевизор олдида кирчи (эркак киши) узала тушиб ётибди. Токчаларда тоза кийимлар уюмлари – талабалар уларни олишга шошилишмайди. Учинчи хонада тикув машинасида ёши 80 га бориб қолган тикувчи чол чаққон ҳаракатлар билан кийим тикмоқда. Шундоқ ёнгинасида девор ортида сартарош фиқҳ илми талабасининг соч-соқолига оро бермоқда. Ундан сал нарида – алоқа бўлими. Хат-хабарлар ҳар куни келиб туради. Кўз олдимизда ёш йигит Рамазон муносабати билан уйига, Саудия Арабистонига табрикнома жўнатиш учун маркалар сотиб олмоқда...

Буузда ва ундан ташқарида талабаларнинг кун тартибини жоиз дуолар билан белгилаб чиқишади. Ҳар куни ўқувчилар бомдодни ўқиш учун 4.30 да туришади. 8.30 да уларнинг кўпчилиги машғулотларга йўл олади ва тахминан 15.00 да ниҳояга етказида, бироқ Рамазонда улар бир соатга қисқартирилган (одатда дарс 45 дақиқа давом этади, танаффуслар 5-10 дақиқалардан). Ал-Азҳарда дарсларга иштирок этиш мажбурий бўлмагани боис (бироқ амал қилиш талаба виждонига ҳавола этилган расмий қоидаларгина бор) ўқиётганлардан кимлардир бундан фойдаланиб, буузда қолишади – кучларини аяшади ва муқаддас оятларни шу ерда, хурмо ва магнолиялар остида қироат қилишади... Муқаддас Рамазон ойида талабалар ошхонаси вақтинча ёпилади. Буни кўча савдогарлари билишади ва тўғри марказий хиёбоннинг ўзида ўқувчиларнинг ифторликлари учун сотгани ўз моллари – сабзавотлар, мева-чевалар ва кўкатларни ёйиб ташлайдилар. Ўқувчилар эса танаффуслар пайтларида улардан харид қилади. Бошқалар шаҳарга тушиб ифторлик қилишади.

Ҳа, бошқа ёқларга чалғиб кетдик. Собит келгач, икки талабаникига меҳмонга жўнадик. Оёқ кийимларни пойгакда қолдирамиз. Эшикка унниққан, “Бисмиллоҳир раҳмонир роҳийм” деб ёзилган қоғоз лавҳача ёпиштирилган.

– Уйга киришдан олдин, албатта, Парвардигорнинг номини тилга олиш керак, – насиҳатомуз эслатади бошқирдлардан бири.

Хона бағри ёруғ ва шином, ортиқча ҳеч нарса кўзга ташланмайди.

– Мусулмон учун китобу жойнаомздан бошқа ҳеч нарса керак эмас.

– Сизларни зўрлаб итоатда сақлашадими?

– Бундоқ олиб қараганда, ҳар сония ҳар дақиқада мудом Оллоҳ олдида итоатда бўламиз. Қолгани – ҳар кимнинг ихтиёри. Дейлик, уйни тоза тутиш керак, албатта... Баданни ҳам соғлом тутиш – шарт.

– Нима, сизлар бу ерда спорт билан ҳам шуғулланасизларми?

– Бўлмаса-чи. Дорилфунунда бутун жиҳозу ускуналари билан спорт уйи бор. Ўйингоҳ ҳам. Ҳатто футбол мусобақалари бўлиб туради, тагин миллатлараро мусобақалар бўлади. Ҳар бир хорижлик талабалар гуруҳи ўз жамоасини тузади. Ҳамма жон-жон деб қатнашади... Тагин нима қиласизлар дейсизми? Китоб ўқиймиз, албатта... Фақат илоҳиёт китоблари эмас, дунёвий китоблар ҳам ўқиймиз. Баъзилар Платонни ўргангани, антик адабиётни ўргангани – ислом аввалидаги кўплаб олимлар сингари. Маҳфузнинг “Нил узра талваса”ини ҳам ўқишлари мумкин...

– Узоқ вақтгача Ал-Азҳарда фақат ўғил болалар ўқиб келганди, 1962 йилдагина қизлар куллиёти очилиб, аста-секин ҳозирги коллеж даражасигача ўсган. Ундаги барча ўқитувчилар – аёллардир. “Профессор опа”лардаги энг машҳури тиббиёт куллиётининг гинекология кафедрасида дарс беради.

Тайсир Мандурнинг ноёблиги шундаки, ўзи мисрлик бўлгани ва узоқ йиллар Лондонда яшаб, у ерда фан доктори унвони олгани ҳолда у барибир она юртига қайтиб келишдан чўчимаган, шу ерда, куллиётда тақводор Ал-Азҳар учун гайриоддий ҳисобланган фандан дарс бера бошлаган – ахир моддионлик қарашдаги ходимларни ҳам кимдир ўқитиши керак-ку, замон билан ҳамнафас бўлмаса бўларканми? Айтишларича, ҳозирча унинг ишлари ёмон кетмаяпти экан.

Афсуски, Ал-Азҳарнинг хотин-қиз профессор ва толибалари ҳузурига журналистларни осонликча қўйишмас экан, бунга баъзи махсус қоидаларни рўкач қилишади: Рамазоннинг охири кунларида уларнинг ёт одамлар билан гаплашишлари тўғри бўлмас экан. Аёллар коллежидан бир “партизан” қиз ўзи биз билан учрашгани анов-манов жойга эмас, нақ ётоқхонанинг эркаклар бўлимига кутилмаганида кириб келганини кўриб, оғзимиз ланг очилиб қолди. Россиялик журналистлар ташрифидан дарак топган киевлик қиз Катя биз билан танишмоқчи бўлибди. Унинг айтишича, аслида Рамазонда хотин-қизлар учун ҳеч қандай алоҳида тақиқ йўқ. Андрей Семашко билан иккимизга эса коллеж толибалари билан учрашишга рухсат беришмади, бунга биргина сабаб шуки, эркак фотосуратчининг қизлар ҳудудига кириши ман этилган.

Катя тайёрлов курсларида ўқийди. Қоҳирага келгунига довр унинг олий маълумоти бор эди (филологиядан). Уни бу ерга етаклаб келган нарса, унинг сўзларига қараганда, “Трансцендентлик (илоҳийлик)ни кўмсов” бўлган. У болалигида чўқинтирилган ва православ черковига қатнаб юрган, бироқ унга тагин нимадир етишмаётгандек бўлаверган. Тўсатдан акаси буддавийликка ҳавас қўйиб қолгану Англияга жўнаворган. Катя эса исломга ўтишга аҳд қилган. У буни ўз ихтиёри билан танлаган, чунки шу ерда у “ниҳоят насронийликда топишга беҳуда уриниб юрган нарса – Худо билан бирикиб кетишга муваффақ бўлган”.

– Эллик йил муқаддам дорилфунунда хотин-қизлар коллежи пайдо бўлганида, ундаги барча куллиётлар дунёвий бўлган эди. Яқиндагина аёллар учун Қуръон фанларининг биринчи Институти очилди. Мен шу Институтга кирмоқчиман. У дорилфунун куллиёти ҳисобланмайди: шундай бўлса ҳам бутун ўқиш муддати саккиз йилга мўлжалланган, унинг дипломи кўпроқ семинария ёки махсус билим юрти дипломи билан барабар юради. Бироқ танлов катта: мусулмон қизлари орасида бу ўқув юрти жуда оммалашиб кетган.

– Хўш, ундан кейин-чи? Институтни тугатгач, битирувчи қиз “қуръоншунос” деган ихтисосга эга бўладими? Улар қаерда ишлашади?

– Ал-Азҳар битирувчиларини ишга жойлаш гамини сўнгги курсларданоқ ейдилар. Олийгоҳни тугатгач, Қуръон мактабларида болаларга дарс беришлари мумкин. Хайриятки, барча мусулмон мамлакатларида бундай ўқитувчи доим қўлма-қўл.

МЕГАПОЛИСДАГИ “МЕГАПОЛИС”

Эркаклар ва аёллар учун дорилфунуннинг ўзи ва тайёрлов ўқув юртлари билан бир қаторда Ал-Азҳар мажмуига яна бир-бири билан ўзаро чамбарчас боғлиқ муассасалар ҳам киради. Мия – бу Олий кенгаш ёки Олим шайхлар кенгаши. Ундан сал қуйироқда Исломотақвоотлари академияси туради, унда янада мўътабарроқ уламолар мажлис қиладилар. Талабалар билан айирбошлаш, шунингдек Миср ва хориждаги ислом маданият марказлари қошидаги ваколатхоналарнинг ҳудудларида бўлим (филиал)ларга бош-қош бўлиб туриш масъулияти Исломотақвоотлари маданияти бошқармаси зиммасига юклатилган.

Бутун мажмуага олий имом (у дорилфунун ректори ҳам) раҳбарлик қилади. Уни Миср президенти шу лавозимга тайинлайди. Бутун мусулмон матбуоти ҳозирги олий имом, шайх Муҳаммад Саид Тантавий сўзлари ва суратлари билан тўлиб тошган. Беихтиёр у билан бууз стендларида, куллиётларда, маъмурий бинода, хуллас – ҳамма жойда танишсиз. Фарбда Тантавий энг аввало тинчлик учун курашчи сифатида тез-тез нутқлар ирод қилиши, фатволар чиқариши, террорчи – камикадзеларнинг хатти-ҳаракатларини очиқ-ошкора қоралаши, аъмоллари тинч аҳолига қарши қаратилганларни

жабрдийдалар деб эътироф этишдан бош тортиши билан танилган. Францияда ўқувчи қизларнинг давлат мактабларига ёпиқ бош билан кириши тақиқланганда, Тантавий мусулмон фаранг қизларини бу қарорга ҳурмат билан муносабатда бўлишга чақирган.

Қоҳирага келган кунларимиздан бирида бизни олий имомнинг бош муовинларидан бири шайх Умар ад-Дуиб билан учрашгани шайхларнинг йиғилиш жойи Мажаҳит Ал-Азҳарга таклиф қилишди.

– Сизларни кўрганымдан хурсандман! Армияда хизмат қилганимда, мен рус аскарлари билан еб-ичар эдим.

Самимий кириш сўзидан кейин Ал-Азҳар тарихи ва унинг ислом маданияти шаклланишидаги аҳамияти тўғрисидаги ҳикоя бошланди. Асрлар давомида дорилфунун тез-тез тарихий воқеалар марказида бўлиб қолар эди. Масалан, Қоҳира заминига тахтни бошқариш учун Махсус кенгаш тузган: унга тўққиз шайх кирган, Кенгашга эса ўша пайтдаги олий имом раҳбарлик қилган. «Биласиз, Авл. Елена оролида қувғинда бўлиб, ўзининг кундалик ёзмаларида Наполеон бизнинг дорилфунунни Сорбонна университети билан қийслаган». Ҳар қанча галаги туюлмасин, Наполеон юришлари вақтида Ал-Азҳар тескари йўналишда ҳам муҳим роль ўйнаган: айнан ўша ерда французлар истилосига қарши ҳаракат маркази жойлашган эди.

– XV асрнинг машҳур физиги Ибн ал-Ҳайсан шу ерда таҳсил олган ва сабоқ берган, XIII асрда Ал-Азҳарни табиб Абдуллатиф ал-Бағдодий битирган. XIV–XV аср муаррихи Ибн Халдуннинг фаолияти ҳам мусулмон тафаккурининг шу маркази билан боғлиқ. Ватани Тунисдаги руҳонийларнинг адоватли муносабатлари туфайли у Қоҳирага қочиб кетишга мажбур бўлган. Бугунги кунда эса даргоҳимиздан вазирлар ва бош вазирлар етишиб чиқмоқда!

Ал-Азҳарнинг мутахассислар етиштирадиган илм маскани эканини англаш учун ҳисоб-китобларга бирров назар ташлаш кифоя: руҳонийлар, табиблар, муллалар, қозилар ва уламолар билан бир қаторда бу илм масканидан олий рутбали амалдорлар (улар орасида – Шри Ланка, Бирлашган Араб Амирликлари, Сенегал, Индонезия) ва ҳатто давлат раҳбарлари чиққан. Масалан, Малдив республикасининг ҳозирги президенти Мўмин Абдул Қайюм ўз вақтида шарият куллиётида ўқиган. Умар ад-Дуибнинг сўзига қараганда, Ал-Азҳарнинг асосий вазифаси – «барча мамлакатлар мусулмонлари ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш ва уларда исломга бўлган хайрихоҳликни кучайтириш»дир. Шу билан бир вақтда дорилфунун анъанавий тарзда айнан мўътадил исломнинг таянчи ҳисобланади – у ғарб оламининг мусулмонлар олами билан мулоқот олиб борадиган жой ҳисобланади. «Тамаддунлар тўқнашуви, маданиятлар уруши – булар ҳаммаси европаликлар тўқиб чиқарган уйдирмалар. Ислом – тинч-тотув яшаш тарафдори». Террорчи қандай қилиб мўъмин мусулмон бўла олади? Қуръони Карим унга кунда беш вақт намоз ўқишни буюради, унинг кераксиз хаёлларга боргани на вақти бўлади, на имкони!» – бизнинг саёҳатимиз давомида ал-азҳарликларнинг оғзидан бундай гапни бот-бот эшитишимизга тўғри келди. Тўғри, иймон ҳақи шуни айтиб ўтиш керакки, ушбу тинчликпарвар даргоҳ ичидан, барибир, озмунча мутаассиблар чиқмаган – XI асрда ассасинийлар мазҳаби асосчиси Ҳасан I дан бошлаб, Ҳамас етакчиларидан бири, яқинда ҳалок бўлган шайх Аҳмад Ясингача бўлган шахсларни тилга олиш мумкин.

Ислом жаҳон маданиятидаги аҳамияти билан Ал-Азҳар кўҳна кутубхонадан илгари ҳам, ҳозир ҳам ҳар қанча фахрланса арзийди. Кутубхонанинг қўлёзма жамғармаси (42 000 манускриптдан иборат) ноёб ўрта аср нусхаларининг миқдори ва сифати бўйича ҳозирги Александрия хазинаси билан бемалол бўйлаша олади. Кутубхона биноси маъмурий бинога бақамти жойлашган ва унга шайх Муҳаммад Шуфийнинг деярли беш авлоди бу фахрли «унвон»ни ўзларида шараф билан сақлаб келмоқда. Кутубхона директорлари на фақат касб туфайли, балки кўпсонли «оилавий» алоқалар орқали ҳам бир-бирларига аймақлашиб кетган, уларнинг наслида бир неча авлод олимлари Ал-Азҳарда ишлаганлар, шайхнинг беш жигари бир вақтлар бу мактабдан ўтишган, ҳозирги вақтда эса бу қутлуг масканда унинг болалари ва неvara-чеваралари илоҳиёт илмидан таҳсил олмоқдалар.

Кутубхоналарга бизни қўйишмайди, бироқ шайх мажмуанинг, унингча, энг қизиқарли нусхаларини кўрсатишга бажонидил рози бўлди. Пайгамбар Муҳаммад (с.а.в.) ҳаётлари билан боғлиқ улкан кўлэзма тахлами ва шажаралари бизда алоҳида таассурот қолдирди. «Насаб инсон ҳаётини туғилган пайтидан белгилаб берса, тақдир уни сўнгги дақиқасигача бошқариб туради», – доноларча тушунтиради шайх. Кутубхонанинг 1897 йилда таъсис этилган энг бой жамғармаси билан бирга директор «Ал-Азҳар online кўлэзмалар кутубхонаси» номи остидаги янги лойиҳа билан ҳам беҳад фахрланади. Бу лойиҳа амирликнинг ворис шаҳзодаси Дубай ва БАА Мудофаа вазирлиги ҳомийлигида (лойиҳанинг умумий қиймати – 5 млн. доллар) яқинда ишга туширилди. Энди Қуръон хаттотлигининг кўплаб намуналари, шунингдек тиббиёт, фалакиёт ва илоҳиёт бўйича ноёб ўрта аср рисоалари билан сайёрамизнинг Интернет билан фойдаланувчи ҳар қандай аҳли таниша олади.

АСОСИЙ ВАҲИЙ – «ЎҚИ!»

– Муқаддас китобни ўқиётганда диндор кишида пайдо бўлган барча саволларга имом жавоб беришга мажбур, бу унинг асосий мажбурияти.

Биз шариат куллиётининг 3-босқичида ўқиётган талаба билан гаплашамиз. У 23 ёшида имомликка етишган. Муҳаммад Зокир Хусайннинг бизга айтишича, агар ҳар қандай одам муаззинлик қила олса (унинг тўғри ўқиши ва яхши хониш қилиши кифоя), имом муайян билим хазинасига эга бўлиши шарт. Унинг «атиғи» бутун Қуръони Каримни ёддан билиши, фикҳ ва шариатни яхши таҳлил қила олиши зарур. Ал-Азҳар талабалари орасида «донишмандлар»ни талабалар жамоаси танлайди. Масжидда имомликка расман тасдиқланиши учун эса ислом таълими ҳақидаги сертификат ҳам талаб этилади.

– Бундан ташқари, ҳар қандай мусулмон каби, имом қалби, бадани ва турар-жойини пок сақлаши лозим.

Унинг ташқи кўринишига разм солиб қарайман: у жуда ҳам ораста кийинган, қўйлаги қизғиш, бошида йўрма қалпоқча, ўзини мағрур тутди. Жиддийроқ кўриниш учун ёш имом думалоқ кўзойнагини тўғрилаб қўяди. Қўлида Қуръони Карим. Ун дақиқалик суҳбат давомида атрофимизни талабалар куршаб олади. Улар дарахлар остига ўтириб олишади ё руҳонийнинг қироатини диққат билан тинглайдилар, галма-галдан бир-бирларига им қоқиб, «Гап йўқ, қироати зўр, қандини урсин», – дея луқма ташлаб қўйишади. Суҳбатдошим Шри-Ланкадан келган бўлиб, 13 яшар ўсмирлигидаёқ Қуръони Мажидни ёд олган экан.

Унинг ёш, аммо доно чехраси менга ўзгача таъсир қилади ва мен беихтиёр ундаги бундай беғуборлик сирларини билишга қизиқаман:

– Қалб поклигининг мезонлари қанақа?

– Намоз ўқиётганда ўзинг ҳақингда эмас, фақат Худо ҳақида ўйлашдир. Қандай қилиб покликка эришади одам? Гуноҳ ишдан тийилиб. Китобни тинмай ўқиб.

– Талабалар сизга саволлар билан мурожаат қилишадими?

– Ҳар куни. Ҳамма, Худога қандай яқин бўлинади, деб сўрайди. Гуноҳлар ҳақида ҳам сўрашади.

– Худо кечирмайдиган гуноҳлар ҳам бўладими?

– Ширкдан бошқа ҳаммасини кечиради. Бу бошқа илоҳларга ишониш бўлиб, яккахудоликка зид келади. Бундай гуноҳ динсизлик билан тенг туради.

– Маиший масалалар қандай ҳал этилади? Дейлик, талаба дискотекага боргиси келиб қолди?

– Бунга ўлим жазоси берса ҳам бўлади... Ҳазиллашяпман, албатта. Аммо, ростини айтганда, жуфт-жуфт бўлиб рақс тушиш бизда маъқул иш эмас.

Шу топ араб тили куллиёти талабаси журъатсизгина суҳбатга қўшилади: у бундай чекловлардан хурсанд эмас: «Унда қанақа рақс маъқул ҳисобланади?»

– Масалан, дейлик, эркаклар орасида рақс тушишинг мумкин.

– Мен йигитлар билан сира ҳам рақс тушмайман!

– Бўлмаса қоида шу – тақиқланган! Фақат тўйда, оила ичида қизлар билан рақс тушишга рухсат берилган. Дискотекага эса ўзини билган мусулмон қадам босмайди. Ёруғ дунёда Оллоҳ одамлар учун кўп нарса яратиб қўйибди. Фақат нима, қачон ва қаерда қилиш кераклигини билиш керак. Ҳаёт учун зарур бўлган оддий қоидалар бу.

Мен уларнинг баҳсини бўлмоқчи бўламан:

– Бу гапларни мана бундай тушунса бўладими: Ал-Азҳар шундай жойки, бу ерда ҳар ким ўзи учун нима қилиш керагу нима қилмаслик кераклигини белгилаб олади, шундайми?

– Ал-Азҳар – бу тайёр йўл. Бу ерда ҳар бир талаба кун-бакун ўз ишларини фикр элагидан ўтказди, ҳаётий қадр-қимматини ақл тарозусига солади ва ўзидаги камчиликлардан хулоса чиқаради. Қалбини тўғри йўлга солиб юрувчи бундай мураббийни бошқа қаердан топасиз? Бутун масъулиятни у тамомила ўз гарданига олган. Дорилфунунни тугатгач, талаба, худди онадан қайта туғилгандай, бутунлай бошқа одамга айланади. Бу даргоҳда бажариш лозим бўлган асосий нарса – шу.

Дорилфунуннинг профессор-ўқитувчилар нуфуси 6 000 нафардан кўпроқ. Мамлакатдаги барча олий ўқув юртларида, жумладан, Ал-Азҳарда ҳам ўқитувчилар Миср ўлчови бўйича яхшигина маош оладилар – 300 ва ундан юқори доллар. Шу сабабдан ёшлар орасида олий маълумотли бўлишга ҳаракат қилувчилар кўпчиликни ташкил этади. Мисрликлар учун ўқиш текин. Хорижлик фуқаролар ҳақ тўлашга мажбурлар, бироқ уларнинг харажатларини стипендия бемалол қоплайди. Стипендия олиш учун мулла талабанинг моддий аҳволи баён қилинган маълумотнома ёзиб беради. Стипендия миқдори, берилиш сабаблари яккама-якка суҳбатда аниқлаб олинади, кўп ҳолларда қадрдон жамоасининг қўллаб-қувватлаши талаба жонига ора киради. Яхши давомат учун ҳам стипендия олиш мумкин – бу 100 фунтни ташкил этади.

*«Вокруг света» журналининг
2007 йил 2-сонидан олинди.*

*Русчадан
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси*

Наполеон ХИЛЛ

Руҳият олами

Сиз ўзингизни ўзгартирмоқчисиз, аҳамият беринг-чи, сизда ваҳимага тушиш аломатлари борми? Фикрлаш қобилиятингиз бўлса, демак сиз бадавлат инсонсиз. Сизга ҳеч бир нарса тўсқинлик қилмайди.

ВАҲИМАГА ТУШИШНИНГ ОЛТИ ХИЛ КЎРИНИШИ

Менинг қарашларимни, фалсафамни ўзингизда тадбиқ этиб кўришингиз учун, шурунгиш уни қабул қилишга тайёргарлик кўриши керак.

Тайёргарлик кўриш жараёни кўп вақтни олмайди. У инсон ўзини халос этиши лозим бўлган уч душманини — яъни журъатсизлик, иккиланиш ва ваҳимага тушишни ўрганиши, таҳлил қилиши ва англашидан бошланади.

Улардан биронтаси онгингизни банд этар экан, сизга ҳеч ким, ҳатто олтинчи ҳиссиётингиз ҳам ёрдам беролмайди. Бу ҳиссиёт ўзаро жуда яқин, улардан биронтасини сезсангиз, демак, қолган иккитаси ҳам шу ерда ҳозир-у нозир деяверинг.

Ваҳима журъатсизликдан келиб чиқади. Бунинг ўзинида тугинг! Журъатсизлик иккиланиш билан ҳамқорликда шаклланади, улар қўшилишиб ваҳима тусини олади. Баъзан бу жараён секинлик билан кечади. Шу боис юқорида биз тилга олган учлик ўта хавфлидир. У пайдо бўлади, ривожланади, сиз бўлсангиз ундан беҳабар яшайсиз.

Мазкур бобнинг мақсади ваҳимага тушишнинг асосий олти хил турининг юзага келиш сабаблари ва ундан халос бўлиш йўлларига эътиборингизни қаратишдир. Душманни енгиш учун сиз унинг исмини, одатларини, яшаш жойини билишингиз керак. Шу боис ёзганларимни ўқиш жараёнида ўзингизга ўзингиз баҳо бериб боришингизни тавсия этаман, қалбингизда ваҳимага тушишнинг кенг тарқалган олти хил туридан қайси бирига жой топилганини аниқланг. Лекин қўлга тушмас бу душманларнинг хатти-ҳаракатлари сизни гафлатда қолдирмасин, чунки улар шундай яшириниб олишадикки, уларни қидириб топиш ва, табиийки, енгиш ҳам қийинчилик билан кечади.

ВАҲИМА — РУҲИЙ ҲОЛАТ

Ваҳимага тушишнинг кенг тарқалган олти хил кўриниши мавжуд. Ваҳимага тушиш ҳолатини ўзида ҳис этмаган инсон, бахтли инсондир. Ваҳимага тушишнинг яна хиллари бор, биз уларни тутган ўрнига қараб қайд этмоқчимиз. Булар:

қашшоқлик
танқид
хасталик
тез қариш
ўлим хавфи

Наполеон Хилл (1883-1963) — америкалик ёзувчи. Журналистлик фаолияти билан шуғулланган адиб «Ақлингни ишлат ва бой бўл» асари билан машҳур. Эътиборингизга шу китобдан бир бобини ҳавола қилаётимиз.

Ваҳиманинг биринчи уч кўриниши ҳар бир хавфнинг асосида мавжуд бўлади. Қолганлари бўлса унчалик аҳамиятга эга бўлмайди ё аввалгилари билан ёнма-ён туради. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам шуни унутмангки, ваҳима бу сизнинг авзоингиз билан боғлиқ ҳолат бўлиб, уни назорат этиб ва йўналтириб туриш мумкин.

Фараз қилиш амалга оширишдан аввал туради: даставвал фикр тугилади. Сўнг янада муҳимроқ нарса юзга келади. Мияга фикр келдими, у амалга ошиши керак. Сиз буни истайсизми йўқми, бунинг аҳамияти йўқ. Фикрнинг ўзига хослиги айнан мана шунда. Лекин сиз илғаб олишга муваффақ бўлган ўзгаларнинг фикри ҳам инсон тақдирини иш юзасидан, молиявий, касбий, ижтимоий жиҳатдан ўзгартириб юбориши ҳам мумкин. Инсон миясида етилган фикр ҳам худди шу каби натижаларни бериши мумкин.

Биз кўзлаётган мақсад ҳаётда ўта муҳим ҳисобланган бир вазиятни англаб етишга тайёргарлик кўришдир. Бу нима сабабдан баъзилар “омадли”, қачонки айни бир пайтнинг ўзида, бошқаларнинг улардан ақли ҳам, тажрибаси ҳам, салоҳияти ҳам кам бўлмаса-да, доим омади юришмайди. Хўш, бунга сабаб нима? Ўзингиз мулоҳаза қилиб кўринг: ҳар бир инсон ўз онгини тўла назорат этиши мумкин, демак, у миясидаги фикрни бошқалардан яшира билиши ё аксинча, яширмаслиги ҳам мумкин.

Шундай бўлса ҳам табиат инсонга ҳамма нарса устидан, фақат тафаккурдан ташқари, тўлиқ назорат этиш имкониятини берган. Энди сиз бу факт билан ҳар қандай иш мияга келган фикрдан бошланади деган тушунча ўртасидаги муносабатни англаб кўринг. Шунда сиз ваҳимага тушмаслик учун киши ўзини қандай бошқариши мумкинлиги йўллари тушуниб етасиз. Агар хаёлга келган фикрнинг ҳамиша амалга ошиш имконияти бўлса, унда ночор аҳволга тушиб қолиш ҳақидаги ваҳимали ўйлар устидан қандай қилиб ғалабага эришиш мумкин?

ЧОРРАҲАДА

Камбағаллик билан бойлик ўртасида ўзаро келишув деган нарса бўлмайди. Улар томон бошловчи йўллар бутунлай бир-бирига тескарисидир. Агар сиз бойлик орттирмақчи бўлсангиз, қашшоқликка олиб борувчи шароитларга эътибор берманг, улар сиз учун мавжуд эмас (дарвоқе, “бойлик” деганда биз уни кенг маънода қўллаймиз, фақат моддий, молиявий, маънавий, салоҳиятга доир бойликнигина назарда тутмаяпмиз). Келинг, яна бир марта гуллаб яшнашга чорловчи йўл, гуллаб-яшнаш истагидан бошланишини ёдга олайлик. “Орзу” бўлимида, биз сизга имкон қадар нима қилиш лозимлигини тушунтириб бердик. Мазкур “Ваҳимага тушиш” бобида бўлса, биз берган маслаҳатларни амалда тадбиқ этиб кўриш имкониятига эгасиз.

Ишга киришинг, шунда биз берган маслаҳатларни нечоғлик ўзлаштирганингиз ойдинлашади. Сиз тақдирингизни олдиндан кўришингиз ва келажақда сизни нималар кутаётганини башорат қилишингиз мумкин бўлади. Мазкур бобни ўқиб тугатгач ҳам қашшоқликни бўйингизга олмоқчи бўлсангиз, ниятингизга етасиз! Бу шубҳасиз.

Агарда, сиз бойликка интилсангиз, унда қай шаклда ва қанча миқдорда бойликка эга бўлмоқчи эканлигингизни аниқлаштириб олинг. Бойлик томон бошловчи йўл маълум, мен сизни унга олиб борувчи йўл харитасидан воқиф этдим. Агар унга қатъий амал қилсангиз, йўлдан адашмайсиз. Агар ишга киришишга ўзингизда куч топмасангиз ё мақсадга етмасдан ярим йўлда қолиб кетсангиз, бунда ўзингиздан бошқа ҳеч кимни айбланманг. Ҳар бир ҳаракатингиз учун фақат ўзингиз жавобгарсиз, масъулликдан сизни ҳеч ким қутқара олмайди. Чунки шундай бир нарса борки, у фақат сизнинг ихтиёрингизда бўлиб, бу сизнинг тафаккурингиз ҳолатидир. Уни пулга сотиб олиб бўлмайди, у яратилади.

НЕГА ВАҲИМА БОСАДИ?

Қашшоқлик олдидаги ваҳима, бу тафаккур ҳолатидир, ундан бошқа нарса эмас. Лекин у муваффақият томон бошловчи ҳамма йўлларни беркитиб қўйишга қодир.

Ваҳима онгингизни фалажлайди, тасаввурингизни бузади, ўзингизга бўлган ишонччи йўқотади, сиздаги ташаббусни ўлдиради, ғайратингизни сўндиради, орзуингизни ўпириб кетади, инсон ўзини назорат этиш имкониятидан маҳрум бўлади. У фикрингизни бир ерга жамлашингизга халақит беради. Сиздаги қатъийликни бўшаштиради, хотирангизни сусайишга олиб келади, муваффақиятсизликлар гирдобига чорлайди. Сиздаги муҳаббатни сўндиради, қалбингиздаги энг яхши туйғуларни барбод қилади, уйқусизликка олиб келади, гам-ғуссага ботиради... Ва буларнинг ҳаммаси кўнгил истаган нарсанинг барчаси содир бўлиши мумкин бўлган, биз ва истагимиз ўртасида ҳеч қандай зиддият бўлиши мумкин бўлмаган, фақат аниқ мақсаднинг йўқлиги монелик қилиши мумкин бўлган дунёда юз беради.

Ваҳиманинг ҳамма турлари ичида, шубҳасиз, энг даҳшатлиси қашшоқлик олдидаги ваҳима. Уни енгиш қийин. Шу боис ҳам биз мавзуимизни айнан шу масаладан бошладик. Киши тафаккурида атрофидаги дўстларига ем бўлиб қолиши мумкинлиги эҳтимоли ҳақидаги ўй қашшоқликка дучор бўлиш ваҳимасини яна қуюқлаштиради. Ҳайвонларнинг хагги-ҳаракати уларнинг инстинкт – сезгисига боғлиқ. Лекин уларнинг фикрлаш қобилияти чекланган. Шу боис улар бир-бирининг пайига тушади, бири бирини ейди. Фикрлаш ва мулоҳаза юритиш қобилиятига эга инсон бўлса, ўзига ўхшаш одамларни таъқиб қилмайди, лекин олий асаб тизимига эга бўлган инсон атрофидагиларни “иктисодий жиҳатдан емоқ” қа киришади. Инсон шу қадар очкўзки, уни яқинларидан ҳимоя этиш учун жамият турли қонун-қоидаларни жорий этишига тўғри келди.

Қашшоқлик! Бирон-бир ҳолат қашшоқликдек инсонга кучли азият ва хўрлик келтирмайди. Мени, фақат, бу ҳолатни бошидан кечирган одамгина охиригача яхши тушунади. Қашшоқликдан қўрқишимизнинг ҳеч бир ҳайрон бўладиган ери йўқ. Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган тажриба шуни кўрсатадики, пул ва бойлик билан боғлиқ масалаларда айрим одамларга ишонч билдириш мумкин эмас.

Инсон бойликка шу қадар ружу қўйганки, уни қўлга киритиш йўлида ҳеч бир нарсадан тоймайди. Имкон бўлса ҳалол йўл билан, зарурият бўлса ва шароит шуни тақозо этса, ҳаром йўл билан бойликни қўлга киритишга ҳаракат қилади.

Хўш, қандай қилиб бу иллатдан қутулиш керак? Ўз хагги-ҳаракатларингизни таҳлил этиб кўринг, шунда сиз тан олишни истамаётган заиф жиҳатларингиз юзага чиқади. Буни ўртамаёна ва қашшоқликда яшашни истамаган ҳар бир киши билиши зарур. Буни аниқлашда ўзингизга савол берар экансиз, шуни унутмангки, сиз бир вақтнинг ўзида ҳам ҳакам, ҳам ёқловчи, ҳам адвокат, ҳам прокурор, ҳам жавобгар, ҳам даъвогардирсиз. Ва судланаётган киши ҳам ўзингиз эканлигингизни унутманг. Ўзингизга аниқ саволлар беринг ва тўғри жавобни талаб қилинг ва суд жараёни ниҳоясига етганда сиз ўз ҳақингизда анча-мунча нарсаларни билиб оласиз. Агар сиз ўзингизга нисбатан ҳолис ҳакам бўла олишингизга кўзингиз етмаса, сизни яхши тушунадиган бирон кимсадан ҳакамлик қилишини илтимос қилинг. Лекин ўзингизни бир йўла икки ёқдан туриб савол бериб тергов қилишни ҳеч кимга ишониб топширманг. Сиз ҳақиқатни аниқламоқчисиз, ва бунга қандай бўлмасин эришишга ҳаракат қилинг. Умидсизликка тушган кезларингизда ҳам бу йўлдан қайтманг.

Истаган бир одамингиздан, унинг нимадан қўрқишини сўранг. Кўпчилик ҳолларда “ҳеч нарсадан” деган жавобни оласиз. Бу тўғри жавоб эмас. Камдан-кам одам уни ҳам жисмонан, ҳам маънан қўрқув кемираётганини ҳис этади. Одам ўзидаги қўрқинч ҳиссини илғаши шу қадар қийинки, у бутун умр турли хил қўрқинчлар гирдобида яшаб, уни англаб етмаслиги ҳам мумкин.

Фақат бешафқат таҳлил умуминсониятнинг бу душманини юзага чиқишига ёрдам беради. Хўш, ишга киришинг, табиатингизга разм солинг, уни ўрганинг. Сизга ёрдам сифатида ваҳимага тушишнинг айрим белгилари ҳақида гапириб бераман. Уларни ўзингизда қидириб кўринг, бу фойдадан холи бўлмайд.

ҚАШШОҚЛИҚДАН ҚЎРҚИШНИНГ ОЛТИТА БЕЛГИСИ

1. Лоқайдлик — инсонда гурур, қашшоқликка қарши курашиш истагининг йўқлиги, тақдир кароматларига қаршилиқ кўрсата билмаслик, ҳафсаласизлик, ташаббуссизлик, ўзини назорат эта олиш каби хислатларнинг йўқлигидир.

2. Журъатсизлик — унинг учун бошқалар ўйлашини одат тусига кириши, ўзи бўлса қулай вазиятни пойлаб ўтиришидир.

3. Иккиланиш — одатда изоҳ бериш, кечирим сўраш кўринишида бўлади, шу йўсинда ўзининг омадсизлигини оқламоқчи бўлади; баъзан иккиланиш бошқаларнинг муваффақиятини кўролмаслик ё уларни танқид қилиш билан бирга намоён бўлади.

4. Бзовталиқ — ўзгаларнинг хатосини топишга ҳаракат қилиш, кўрпага қараб оёқ узатмаслик; ўзининг ташқи кўринишига бепарқлик, хўмрайиб юриш; ароқ ичишдан ўзини тўхтага олмаслик, баъзи ҳолларда гиёҳвандликка берилиш, асабийлик, ўзига ишонмаслик каби ҳолатлардир.

5. Ҳаддан ташқари эҳтиёткорлик — ҳамма нарсанининг фақат ёмон томонини кўриш, қандай қилса муваффақиятга эришиш мумкинлигини ўйламасдан, фикр-хаёлини эҳтимолий омадсизликнинг банд этиши; мағлубиятга учрамаслик йўлини қидириш ўрнига, муваффақиятсизликка олиб келадиган йўлларнинг барчасидан воқифлик, “ўз соати”ни пойлаб кун кечириниш, омади чопмаганлар ҳақидаги хотиралар, омади чопганларга бепарволик билан қараш; “Э, ҳаммаси бўлмаган гап!” — деган зайлда фикрлаш, бу эса умидсизликка, ошқозон фаолиятининг бузилишига, нафас йўлларининг касалланишига олиб келади ва умуман касалликка мойиллик уйғотади.

6. Сусткашлиқ — бир йил олдин қилиниши мумкин бўлган ишни эртага қолдириш; ишлаш ўрнига бекор ўтказилган вақтни оқлашга куч сарф қилиш; сусткашлиқ ўта эҳтиёткорлик, шубҳа каби иллат билан бирга кўшилиб келиши бу масъулиятдан қочиб дегани; курашиш ўрнига ён бериш, муроа устунлик қилади; ҳаёт қийинчиликларини енгиш ўрнига (ахир улар олға қараб қадам босишга йўл бермайдиган тўсиқ-ку!) уларга мослашишдир. Тақдирдан гуллаб-яшнаш, бойлик сўраш ўрнига, ҳар бир тийин учун қийишиш; муваффақиятсизликка учраган тақдирда ҳамма кўприкларни ёндиргандан кўра орқага қайтмаслик учун бу вазиятдан чиқиш йўлларини батафсил режалаштириб қўйиш; ожизлик, ўзига ишонмаслик, аниқ мақсадининг йўқлиги, ўзини назорат эта билмаслик, ташаббус, гурур, ақлни бир жойга жамлаб фикрлашнинг етишмаслиги; янада бойишга интилаётган бойлар билан ҳамсуҳбат бўлиш ўрнига, камбағалликка кўниккан одамлар билан мулоқотда бўлиш.

НЕГА «АЙНАН ПУЛ»

Кимдир: “Нима учун Сиз пул ҳақида ёздингиз? Ахир бойлик пул билан белгиланмайди-ку?” — деб айтиши мумкин. Кўпчилик қалбга маъқул келадиган бойликнинг бошқа турлари кўп деб билади. Ҳа, ҳақиқатдан ҳам, бойлик — бу фақат пул эмас. Лекин дунёда яшовчи миллионлаб одамлар борки, улар сизга: “Менга мен истаганча пул беринг-да, қолгани билан ишингиз бўлмасин, у ёгини ўзимга қўйиб беринг”, — деб айтишади.

Бу китобни ёзишга ундаган сабаб — миллионлаб эркак ва аёлларни фалаж этувчи қашшоқлик олдидаги ваҳимадир. Бу қўрқув нималарга олиб келиши ҳақида Уэстбрук Пенглернинг ҳикоясини эшитинг:

“Пул — бу шунчаки темирдан ясалган доирачалар боғлами, қоғоз қийқимларидир. Лекин пулга сотиб олиб бўлмайдиган қалб бойликлари ҳам бўлади.

Руҳан тушкунликка тушган одамлар бу ҳақда ўйлаб ҳам ўтиришмайди. Бир одам “кўча” да қолди дейлик. У ўзини жарга қулаб тушгандек ҳис этади. Хўш, унинг қалбида нималар кечади? Унинг бу ҳолати ташқи қиёфасидан, елкаларини ичига кириб кетгани, бош кийимини қандай кўндирганидан, қараб туриб ҳеч нарсани кўрмаётганидан ҳам билиниб туради. Унинг ичини ҳаммиша бир дард кемиради, у доимий иш жойи бор, ўзига тўқ одамлар орасида ўзини ноқулай сезади, гарчанд ҳам салоҳияти, ҳам табиати, ҳам қобилияти билан улардан анча устун турушини яхши билса-да.

Ўз навбатида бу одамлар (ҳатто дўстлар ҳам) унинг олдида ўзларини унга нисбатан мавқелари баландлигини баъзан ўзлари истамаган, беихтиёр ҳолда намоийиш этишади, унга бемор одамга қарагандек муомала қилишади. Маълум бир муддат атрофдагилардан қарз олиб яшаш имконияти бўлади. Лекин бу пуллар, албатта, унинг аввалги ҳаёт тарзини сақлаб қолиши учун етарли эмас. Ва умуман, бутун умр қарз бериб турадиган одамни топиш қийин. Унинг устига у қарзни фақат “нон пули” учун олади, бу эса уни янада тушкунликка туширади. Чунки қарзга олинган пуллар ишлаб топилган пуллардан фарқли ўлароқ кишига қувват бермайди. Мен, албатта, ишққмас, танбал, бекорчиларни назарда тутмаяпман, менинг бу гапларим ҳали орияти, гурурини йўқотмаган эркакларга тегишли.

Бундай вазиятга тушган аёллар бўлса, назаримда ўзларини бутунлай бошқача тутишади. Йўл-йўлакай мен яна шуни таъкидлашни истар эдимки, жамиятда ортиқча бўлиб қолган кишилар ҳақида ўйлаганимизда, биз хаёлимизга аёлларни келтирмаймиз. Ҳақиқатдан ҳам тиланчи аёллар эркакларга нисбатан кам учрайди. Бу гап кўчадаги гадой аёлларга тегишли эмас. Кўчада тиланчилик қиладиган гадой, дарбадарлик қилувчи аёлларнинг ҳам, эркакларнинг ҳам сони тенг бўлса керак. Гап ўз ҳурматини билган, зиёли аёллар ҳақида кетаяпти. Улар кўпчилиқни ташкил этишади. Лекин улар бошдан аёлларга муваффақиятсизликларини, ўлимга рози бўлса бўладики, бировга билдирмасликка ҳаракат қилишади. Ҳаётда ўз ўрнини тополмаган кишининг ўйлашга вақти етарли бўлади. У иш қидириб “дунёнинг нариги чекаси”га ҳам боришга тайёр бўлади, гарчанд у жой банд деган гапни эшитиб келса-да, ёки бирон-бир бозори касод молни қандай сотиш кераклигини ўрганишга боради, агар бирон кимсанинг раҳми келиб сиздан бозори ўтмаган молни сотиб олса, унда сотилган молдан тушган пулнинг сизга тегишли фоизига яшашингиз мумкин бўлади. Хуллас, бу ишдан ҳеч нарса чиқмаслигини тушуниб етгач, у боши берк кўчага кириб қолганини англайди. Шунда у кўчаларда юраверади, юраверади. Ойнавандли магазинларни, олишга қурби етмайдиган қимматбаҳо, кўзни ёндирувчи молларни томоша қилади. У томоша қиляётган молларни сотиб олишга қурби етадиганларга жойини бўшатиб беради. Шу тариқа у ўзини худди ташландиқ, иккинчи навли одамдек ҳис эта бошлайди. Сўнг у бироз исиниб олиш ва оёқларига дам бериш мақсадида метро ё кутубхонага киради. Алмисоқдан қолган уст-боши эғнида яхши ўтирибди, лекин кийими ундаги руҳий тушкунликни яшира олмайди. У ўз иши билан банд минглаб одамларни — газета сотувчилар, қоровуллар, чипта сотувчилар, дорихонада ишловчиларни кўради ва уларга ҳавас билан боқади. Улар эркин, ўзига ишонган, гурури баланд. Бу бўлса ўзини улардан кам эмаслигини, у ҳам яхши инсон эканлигига ўзини ишонтира олмайди, гарчанд ўзи билан ўзи мубоҳасага киришганда баҳс ўзининг фойдасига ҳал бўлса-да.

Айнан пул, аниқроғи унда пул йўқлиги уни мана шундай ўзгартириб юборди. Агар унинг озгина бўлса-да пули бўлганида эди, у яна асли ҳолига қайтар эди.

ТАНҚИДДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

Танқиддан қўрқиш қандай пайдо бўлади? Бу саволга бирон кимса аниқ жавоб беролмайди. Лекин шуниси аниқки, у ҳар бир инсонда бор ва анча ривожланган бўлади. Эҳтимол, бу инсон табиатидаги яқинларини оғзидаги оши, қўлидаги мулкни тортиб олиб, яна ўзини оқлаш учун ҳамма айбни

жабрланувчига тўнкаш каби одатлар билан изоҳланар. Сир эмас ўғрилар кимни чув туширган бўлса, шуни сўкишади, сиёсатчилар бўлса, сайловларда қўллари баланд келгач, жаҳонга ўз иқтидорларини намойиш этиш ўрнига рақибларини қоралаш билан банд бўлишади.

Келинг, кийим-кечак модасини яратувчилар қандай қилиб танқид олдидаги кўрқувни енгишганини кўриб чиқайлик. Кийимлар модаси йилда ўзгариб туради. Лекин бу кимнинг талаби билан юз беради. Албатта, кийим сотувчининг истаги билан эмас, балки кийим-кечак кийувчиларнинг хоҳиши билан бўлади. Хўш, нима сабабдан кийимлар модаси йилда ўзгариб туради. Табиийки, кўпроқ сотилиши учун. Ёки автомобилларни олсак. Ҳар йили янги, замонавий турлари ишлаб чиқилади. Ва камдан-кам одамда маркази эскирган автомобилни ҳайдаш истаги бўлади.

Биз айтиб ўтган нарсалар, албатта, унчалик муҳим эмас. Келинг, нисбатан жиддий вазиятда танқид таъсирида одамлар ўзларини қандай тутишини кўриб чиқайлик. Масалан, ўзини анча босиб олган (бу тахминан 35-40 ёшлардаги одам бўлади) инсоннинг хаёлини ўқий олсангиз, унга ёшлигида айтиб берилган бирон-бир воқеага кўпинча ишонмаслигининг гувоҳи бўласиз. Лекин ишонмаслиги ҳақида очиқ айтмайди. Хўш, бундай ҳолат нима сабабдан юз беради. Чунки улар танқиддан кўрқийшади. Чунки олдинги замонларда бирон-бир нарсага шубҳа билан қараган одамларни гулханда ёндиришгани маълум. Биздаги кўрқувнинг негизи ҳам шунда бўлса керак. Умуман олганда, танқид учун жабр кўрганлар ҳозир ҳам учраб туради.

Танқид олдидаги кўрқув ташаббусни бўғади, имкониятни ишга солишни чегаралайди, ишончни сўндиради, умуман кўпчилик ҳолларда панд беради. Ҳа, айниқса, ота-оналарнинг танқиди қалбда битмас жароҳат қолдиради. Болалигимдаги дўстларимдан бирининг онаси ҳамиша ўёлига “20 ёшга тўлмасингдан қамоқхона сени кучоқ очиб қарши олса керак”, - деб кўп уришар эди. Ҳақиқатда ҳам ўғил 17 га тўлмасдан болалар ахлоқни тузатиш колониясига тушди.

Танқид бизда керагидан ҳам ортиқча. Умримиз давомида сон-саноксиз даражада танқид эшитиб келамиз. Айниқса, яқин қариндошлардан. Менимча, боласини танқид қилавериб кўз очирмаган ота-она жиноятчидан фарқ қилмайди (Бу ҳам болага нисбатан жиноятнинг энг ашаддий кўринишидир). Инсон табиатини яхши тушунган раҳбарлар ходимларини танқид қилиб эмас, балки яхши муомалада бўлиб, ўзаро ишонч асосига куради. Ота-оналар ҳам худди шундай йўл тутиши мумкин. Чунки танқид кишини ранжитади, ўзига ишончини синдиради. Лекин танқид зинҳор инсонларнинг бир-бирига меҳрини оширмайди.

ТАНҚИДДАН КЎРҚИШНИНГ ЕТТИ ХИЛ БЕЛГИСИ

Танқиддан кўрқиш, худди камбағал бўлиб қолишдан кўрқиш каби кенг кўламлидир. Асоратлари шундан иборатки, у кишидаги ташаббусни бўғади, бирон ишга қўл бормаи қолади. Шундай қилиб, унинг асосий белгилари куйидагилардир:

1. Уятчанлик — нотаниш одамлар билан гаплашганда асабийлашиш, ҳаракатларининг қовушмаслиги, кўзларининг олма кесак теришида намоён бўлади.

2. Салга ловуллаб ёниб кетиш — ўз хатти-ҳаракатини назорат эта билмаслик;

3. Кўнгилчанлик — қарор қабул қилишда қатъиятсизлик; фикрни аниқ тушунтира билмаслик; истарасининг иссиқлиги билан бошқаларда ўзига нисбатан мойиллик уйғота билмаслик; бугунги ишни эртага қолдириш одати; ўйлаб ўтирмасдан бировнинг фикрига қўшилиш.

4. Ўзига нисбатан ишончсизлик — ишни амалда эмас, оғизда бажариш; бошқаларда таассурот уйғотиш учун баландпарвоз (баъзан ишлатаётган сўзларининг асл маъносига тушуниб етмаган ҳолда) гаплар қилиш; кийинишда, гапиришда, ўзини тутишда бошқаларга тақлид қилиш; эришган

муваффақиятлари ҳақида оғиз кўпиртириб ҳикоя қилиш. Бундай кишилар бошқалар олдида ўзи ҳақида қўлини қаерга узатса, ўша ерга етадиган киши сифатида таассурот қолдиради.

5. Файриодатийлик — ҳамма нарсаси бошқаларникидан кам бўлмаслигига ҳаракат қилади, бу эса, албатта, кўрпага қараб оёқ узатмасликка олиб келади.

6. Ташаббуссизлик — олдинга интилиш учун имкониятдан фойдалана билмаслик; ҳаёлига келган гоёнинг амалга ошишига ишонмаслик; саволга аниқ жавоб беришдан ўзини олиб қочиш; қовушмаслик; ёлғонни кўп ишлатиш.

Гурурнинг йўқлиги — танбаллик; бир қарорга тез кела билмаслик; таъсирчанлик; ўз ўрнига эга бўлишга ҳаракат қилмаслик; бировларнинг орқасидан ёмон гапириб, олдида мақташ; муваффақиятсизликларга қаршилик кўрсата олмаслик, оз бўлса-да, қаршилик сезса бошлаган ишидан енгиллик билан воз кечиш; ҳамма нарсадан шубҳаланавериш; гаплашганда кўполликка йўл қўйиш; хатоларини бўйинга олишни истамаслик.

КАСАЛ БЎЛИБ ҚОЛИШДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

Бунинг ҳам ижтимоий, ҳам жисмоний сабаблари бор. Касал бўлишнинг илдиэлари ҳақида гапирадиган бўлсак, у қарилик ва ўлимдан қўрқиш билан ўзаро чамбарчас боғлиқ. Гарчанд ҳеч бир киши нариги дунё ҳақида маълум бир тасаввурга эга бўлмаса-да, ўлимдан қўрқади. Бундан фойдаланган айрим хайрихоҳлар “узоқ умр кўриш” йўллариини ўргатишга ҳаракат қилиб пул ишлайди. Умуман олганда, одамларнинг ўлимдан қўрқиши нариги дунё ҳақидаги тасаввурлари билан ҳамда ўлимдан сўнг юз бериши мумкин бўлган иқтисодий қийинчиликлар билан боғлиқ.

Машҳур бир шифокор одамларнинг 75 фоизи ипохондрия касаллигига дучорлигини айтади. Улар ўзлари хавфсираган касаллик билан оғриганликларига гумонсираб шифокорга мурожаат этишади. Шу нарса аниқ исботини топганки, ўзини хавфсираган касаллиги билан оғриганликда гумонсираган киши ўзида айнан ўша касаллик аломатларини сеза бошлайди. Инсон тафаккури шу қадар кучлики, у ҳам яратувчилик, ҳам кўпоровчилик қудратига эгадир. Бундан фойдаланган баъзи бир кўзбўямачилар одамларнинг умрини узайтиради деб ваъда бериб “ҳаёт суви”ни сотишади ва бунинг орқасидан анча-мунча пул ишлаб олишади.

Биз ўтказган тажрибалар шуни кўрсатдики, кишини сен касалсан деб ишонтириш мумкин. Биз тажриба учун танлаган одамларга уч марта айнан бир хил: “Сизни нима безовта қиляпти? Кўринишингиз жуда ёмон”, деган саволлар билан мурожаат этишди. Бу савол биринчи бор берилганда, тажриба учун танланган киши кулимсираб: “Ҳаммаси жойида”, - деб жавоб берди. Ундан иккинчи бор сўралганда: “Аниқ билмайман, лекин ҳақиқатда ҳам ўзимни нохуш ҳис этяпман”, - деб жавоб беради. Учинчи бор сўралганда эса: “Ҳа, бетобман”, деган жавоб олинди.

Кулманг, ишонмасангиз бу ҳазилни танишларингиздан бирида синаб кўринг. Фақат ошириб юборманг, танишингиз ҳақиқатдан ҳам касал бўлиб қолмасин. Дарвоқе, биз ўтказган тажрибани душманларидан ўч олиш учун амалда қўллайдиган гуруҳлар ҳам мавжуд. Фақат улар бу каби саволларни уч марта эмас, олти марта беришади. Бу гексаэдра усули деб номланади. Лекин улар буни сеҳр-жодуга ўраш деб номлашади.

Касаллик ёмон хаёлларга боришдан бошланганини тасдиқловчи ажабтовур мисоллар ҳам кўп. Ёмон фикрни кишида уйғотиш ҳам мумкин, ёмон фикр киши онгида туғилиши ҳам мумкин.

Шу боис бир донишманднинг “Бирон кимса мендан, аҳволинг қалай?” — деб сўраса, тумшуғига туширгим келади”, — деб берган маслаҳатига амал қилинг. Унинг бу маслаҳати ўта донишмандлигига шубҳа уйғотмайди.

Шифокорлар кўп ҳолларда вақтинча ҳаво алмаштиришни маслаҳат беради. Бунда улар муҳитни ўзгартиришни назарда тутишади. Касал бўлиб қолишдан қўрқиш ҳар бир инсонга хосдир. Бу қўрқувни таҳликага тушиш, муваффақиятсизликлар, севги бобидаги, ишдаги омадсизликлар янада жонлантиради, ҳаёт бахш этади. Севги бобидаги, ишдаги муваффақиятсизликлар рўйхат бошида туради.

Бир йигит жавобсиз севгидан шундай азоб чекадики, оқибатда касалхонага тушади. Бир ой давомида у ўлим билан олишади. Ниҳоят, руҳий хасталикни даволовчи шифокорни таклиф этишади. Шифокорнинг биринчи қилган иши касалга қараётган аёлни гўзал бир ёш аёлга ўзгартиради. Шифокор билан олдиндан келишиб олган бу аёл касал йигит билан биринчи кундан бошлаб оқибатда муносабатда бўла бошлайди. Уч ҳафта деганда бу йигитни касалхонадан чиқаришади, у ҳамон азоб чекарди, фақат бошқа хасталиқдан азоб чекарди. У яна севиб қолган эди. Бу дарднинг давоси топилади. Йигит ўша аёлга уйланади.

КАСАЛГА ЧАЛИНИШДАН ҚЎРҚИШНИНГ ЕТТИ ХИЛ БЕЛГИСИ

Улар қуйидагилар:

1. Ўзини ишонтириш — хасталик аломатларини ўзида қидириш; касалга чалингани ҳақидаги ўй-хаёлларини ҳақиқат деб қабул қилиш ва бу ҳақда мароқ билан бошқаларга гапириш; касалимни тузатишга ёрдам беради деб, турли дори-дармонларни сотиб олиш; операциялар, бахтсиз ҳодисалар ҳақида кўп гапириш ва ҳ.к. Шифокорнинг кўрсатмасисиз парҳез қилиш, бадантарбия билан шуғулланиш; озиш усуллари билан, турли дори-дармонлардан фойдаланиш

2. Ипохондрия — касаллик ҳақида оғиз кўпиртириб гапириш, фикр-хаёлини шу мавзу банд этиши, қачон касалга чалинишини пойлаб ётиш ва оқибатда асабларнинг бунга дош бермаслиги. Бу ҳолатга тушган кишига бирон-бир дори-дармон кор қилмайди. Ипохондрия касаллигини киши хаёлини банд этган ёмон ўйлар юзага келтиради. Бундай ҳолатдан фақат ниятни яхши қилиш йўли билан қутулиш мумкин. Ипохондрия соғлиққа киши ҳақиқатда ҳам касалликка чалинганда қандай зиён етса, шундай зарар етказди деб гапиришади. “Хоним, сизни нима безовта қилади? — деб сўрашганда “асаб” деб жавоб беришади. Ваҳоланки, аёлларнинг асаби анча чидамли ҳисобланади.

3. Ланжлик — касалга чалиниб қолишдан қўрқиш, кўпинча одамларни бадантарбия билан шуғулланишдан тийиб туради; бу одатда ортиқча вазнга, кам ҳаракатлиликка олиб келади, уй шароитига мосланади.

4. Табсирчанлик — дардга чалинишдан қўрқиш организмнинг курашувчанлик фаолиятини сусайтиради ва касаллик орттириш имконияти ортади. Дардга чалиниш ваҳимаси баъзан қашшоқликдан қўрқиш ваҳимаси билан бирлашиб кетади. Айниқса, касал бўлсам даволанишга пулни қаердан топаман деб сурункали ваҳима остида яшайдиган ипохондрикларда бу ҳол кўпроқ учрайди. Бундай одамлар дардга чалинсам ё қазо қилсам деб пул тўплашга тушади. Ахир дафн маросимига ҳам анча-мунча сарф-харажат бўлади-да.

5. Ўзини юпатмоқ — атрофдагиларда ўзига нисбатан ачиниш ҳиссини уйғотиш, ўзини бошқаларга касалманд қилиб кўрсатишдан мақсад — ялқовлигини яширишдир.

6. Ўзини идора қила олмаслик — бош оғриғидан қутулиш учун ароққа ружу қўйиш ёки гиёҳвандликка берилиш.

7. Безовталиқ — турли хил дориларни ташвиқ этувчи тиббиётга доир адабиёт ва рисоаларни ўқишга берилиш ва оқибатда “касал бўлиб қолмасам эди”, — деб таҳликага тушиш.

СЕВГИ БОБИДА ОМАДСИЗЛИККА УЧРАШДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

Бу кўпроқ кўп никоҳли, аёлларни олиб қочиш анъана бўлган, эркин муҳаббат тарафдорларига тегишлидир.

Рашк ва асабийликнинг унга яқин кўринишлари муҳаббат мавзуи бўлмиш аёлни йўқотиб қўйиш олдидаги ваҳимадан ўсиб чиқади; Ваҳиманинг бу тури биз санаб ўтган олти турнинг ичида энг аянчлисидир. У киши ҳаётини издан чиқаради, қалбини жароҳатлайди.

Тош даврида эркаклар аёлларни куч ишлатиб олиб қочишган: улар бу ишни ҳозир ҳам давом эттиришади, фақат олиб қочиш усули ўзгарган. Энди эркаклар аёлларни ишонтиришади, чиройли кийим, машина олиб беришни ваъда қилишади, бу куч ишлатишдан кўра самаралироқ таъсир кўрсатади.

Лекин атрофлича олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аёллар севгида муваффақиятсизликка учрашдан эркакларга нисбатан кўпроқ кўрқишар экан. Улар ўз тажрибаларидан билишадики, эркаклар табиатан хотинбоз ва уларни рақибларининг қўлига ишониб топшириб бўлмайди.

СЕВГИДА МУВАФФАҚИЯТСИЗЛИККА УЧРАШНИНГ УЧТА БЕЛГИСИ

1. Рашк: дўстлардан, яқинлардан асоссиз шубҳаланиш; эри ёки хотинини хиёнатда айблаш (асоссиз, албатта); умуман ҳеч кимга ишонмаслик.

2. Ҳаммадан айб қидириш: хоҳ у дўст, қариндош, ҳамкасаба, севгилиси бўлсин. Бунга асос бўлса ҳам, бўлмаса ҳам.

3. Авантюризм: севгилиси учун пул топиш мақсадида ўзини ўққа-чўққа уриш, ўғрилиқ, товламачилиқ, ҳеч нарсадан қайтмаслик. Севгини пулга сотиб олса бўлади деган мақсадда қилинади бу; ўзини яхши кўрсатиш учун, совға оламан деб қарзга ботиш; уйқусизлик, асабийлашиш, ўзини назорат эта билмаслик, журьатсизлик, ўзига ишонмаслик, иккиланиш, ёмон кайфият.

ҚАРИЛИКДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

Бунинг манбаи иккита. Биринчидан, қарилик ночорлик аломати эканлиги. Иккинчидан, қарилик қарамлилик билан боғлиқлигидир.

Бундан ташқари қариликдан кўрқишнинг яна иккита асосли сабаби бор. Биринчиси, сизга тегишли мол-мулкка бирон яқинингиз эга чиқиб олиши мумкинлиги; иккинчиси, нариги дунё ҳақида эшитган кўрқинчли воқеаларингиз.

Бунинг ёнига яна касалга чалиниб қолишдан кўрқиш келиб қўшилади. Чунки ўзининг эркаклигини йўқотишдан кўрқмаган эркак йўқ.

Ночор аҳволга тушиб қолиш эҳтимолини ҳам унутмаслик лозим. “Қариялар уйи” ибораси юракка ўқдек қадалади. Умрининг сўнгги онларини қариялар уйида ўтказиш эҳтимоли мавжудлигидан ҳеч ким кафолатланмаган.

Ва, ниҳоят, қарилик бу эркинлик, мустақилликни ҳам жисмонан, ҳам иқтисодий жиҳатдан йўқотишдир.

ҚАРИЛИКДАН ҚЎРҚИШНИНГ ТЎРТ ХИЛ БЕЛГИСИ

Энг кенг тарқалган белгилари қуйидагилар:

1. Тушқунликка тушиш. Қирқ ёшга кирганда инсоннинг тушқунликка тушиши назарда тутиляпти. Аслида бўлса бу унинг энг етилган даври ҳисобланади.

2. “Мен қарияни, кечиринг...” Қирқ, эллик ёшга кирган кўпчилик қариялар кечирим сўрашганда, айнан, мана шу иборани ишлатишади. Бунинг ўрнига яшаш бахтига муяссар бўлганига, қарилик насиб этганига шукроналар айтгани мақсадга мувофиқроқ бўларди.

3. Ташаббуссизлик. Ўзини қаридим деб ҳисоблаган одамда ташаббус, ўзига ишонч йўқола боради.

4. Ёш кўринишига ҳаракат қилиш, кийинишда, ўзини тутишда ёшларга тақлид қилиш. Табиийки, бу қариндош-уруғ, яқинлар, дўстларнинг кўзига хунук кўринади.

ЎЛИМДАН ҚЎРҚАСИЗМИ?

Ўлим ваҳимаси айрим одамларга жуда кучли таъсир кўрсатади. Сабаби, маълум. Нариги дунё ҳақида кўп эшитган одамлар дўзах азобидан қўрқиб, ҳаётга қизиқиши ҳам сўнади. Гарчанд, инсонни нариги дунёда ё жаннатга, ё дўзахга жойлаштириш кўлидан келадиган бирон кимса топилмаса-да, дўзахга тушиш азоби одамнинг хаёлини, эс-хушини фалажлайди ва кишини ўлим ваҳимаси боса бошлайди.

Ҳозирги ёшлар ўлимдан унчалик қўрқишмайди. Чунки улар ўқиган, хат таниган, дунё кўрган ёшлардир. Уларни дўзах азоби билан қўрқитиб бўлмайди. Чунки улар биология, астрономия, геология каби фанлардан бохабардирлар.

Дунё икки нарсадан яралган. Бу энергия ва материя. Биз бошланғич физика курсидан биламизки, материя ҳам, энергия ҳам на яратилади, на емирилади. Улар кўринишини ўзгартириши мумкин, лекин емирилмайди.

Ҳаёт — бу қувват! Ва энергиянинг бошқа кўринишлари каби турли трансформацияни кечирishi ёки кўринишини ўзгартириши мумкин. Ўлим ҳам фақат трансформациядир. Демак, ўлим бу кишини узоқ муддатга, умрбод ширин уйқуга кетишидир. Шундай экан, ухлашнинг нимасидан қўрқиш керак? Ўзингиздаги ўлимдан қўрқиш хавфини енгинг!

ЎЛИМДАН ҚЎРҚИШНИНГ УЧТА БЕЛГИСИ

1. Ўлим ҳақидаги хаёллар. Бундай хаёлларга кўпроқ қариялар берилади, лекин ёшлар ичида ҳам ҳаётдан лаззатланиб яшаш ўрнига бундай хаёлларга бериладиганлари топилади. Бу кўпинча ўзига маъқул келадиган ишни топмасликдан ё топишни истамасликдан келиб чиқади. Ўлимдан қўрқмасликнинг энг яхши даъвоси нимагадир эришиш, одамларга хизмат қилиш истагининг мавжудлигидир. Иш билан банд одам ўлим ҳақида ўйламайди.

2. Ночорлик билан боғлиқ томони: кимдир қазо қилгандан сўнг, ўзининг ҳам “сафари қаригани” — ўлими яқинлашганидан қўрқиш ҳисси мавжудлигидадир.

3. Касалга чалиниш ё безовталиқ билан боғлиқ томони: ваҳима одамни руҳий сиқилиш ҳолатига солиши мумкин. Жавобсиз севги, асабийлашиш, гайришуурий ҳолат ҳам ўлимдан қўрқишга сабаб бўлади.

БЕЗОВТАЛИК ҲАМ ҚЎРҚИШНИНГ АЙНИ ЎЗИ

Безовталиқ қўрқиш оқибатида юзага келадиган онгнинг ҳолатидир. У, секин, лекин қатъият билан таъсир қилади. Қадам-бақадам инсон онгини забт эта бошлайди, токи уни соғлом фикрлаш имкониятидан маҳрум этмагунича, ундаги ўзига ишонч, ташаббусни сўндирмагунича қўймайди. Безовталиқ бу тинимсиз қўрқув ҳосиласидир, замирида инсондаги иккиланиш ётади. Бу ҳам онг ҳолати бўлиб, уни назорат этиш мумкин ва лозимдир.

Кўнгил гашлик — ожизликдир. Бу ҳолатни инсондаги иккиланиш, журъатсизлик юзага келтиради. Кўпчилигимизда зудлик билан бир қарорга келиш учун, қарор қабул қилингандан сўнг бўлса, уни қўлда тутиб қолиш учун куч-қувват етишмайди.

Маълум бир қарорга келганимиздан сўнг юзага келадиган вазиятлар ҳақида ўйламаймиз.

Бир вақтлар мен икки соатдан сўнг ўлим жазосига маҳкум этилиши лозим бўлган маҳбус билан суҳбатлашишимга тўғри келди. Бу маҳбус ўлим жазосига ҳукм этилган қолган саккизта маҳбус ичида энг хотиржами эди. Ундаги хотиржамлик мени унга “оз фурсатдан сўнг боқий дунёга рихлат қилишингизни била туриб, аҳволингиз қандай?” — деб савол билан мурожаат этишга мажбур этди.

“Ёмон эмас, дўстим! Ўзингиз ўйлаб кўринг, ахир оз фурсатдан сўнг мени ҳамма муаммоларим барҳам топади. Ҳаётда муаммолардан бошқа ташвишим йўқ эди. Мен ҳамиша қийинчилик билан ўзимга егулик, кийим-кечак топардим. Тез орада бу ташвишларнинг ҳаммасидан қутуламан, менга ҳеч нарса керак бўлмайди. Мен ўлимга маҳкум этилганимни аниқ билганимдан сўнг, ҳақиқатдан ҳам ўзимни хотиржам сеза бошладим. Шунда мен ўзимча қарор қилдим, ўлимни яши кайфият билан кутиб оламан деб».

Буларни гапирар экан, у уч кишилик овқатни паққос тушириб ер, ва чайнаётган ҳар бир луқмасидан лаззат олар эди. Худди олдинда уни бирон-бир фожеа кутмаётгандек тугарди ўзини у. Бу киши қабул қилган қарор уни тақдирга тан беришга ёрдам берди! Сиз келган қарорингиз сизни нохуш вазиятлардан сақлаб қолиши ҳам мумкин.

Кўрқувнинг энг асосий кўринишлари айнан инсон табиатидаги иккиланиш туйғайли безовталиқ, жонсарақлик тусини олади. Ўлим муқаррар эканлигини тан олинг ва бир умр ўлим олдидаги кўрқувдан халос бўлиб яшанг. Камбағалликдан ҳам кўрқманг, бундай ҳаёлларни каллангиздан чиқариб ташланг, баҳоли қудрат имконият етганича яши яшайман деган қатъий бир қарорга келинг. Бошқалар мен ҳақимда нима деб ўйлар экан ё нима дер экан деган фикрни ҳаёлингиздан чиқариб ташланг, бу нарсалар сизни бошқа ташвишлангирмасин. Бундай ҳолатга янгича муносабатда бўлинг, уларни тўғаноқ сифатида эмас, балки ҳаётни тушуниш, етилиш, назорат этиш имконияти деб қабул қилинг ва ўзингиздаги кўрқувга барҳам беринг. Дардга чалинишдан кўрқмаслик учун унинг белгиларига эътибор берманг, уларни унутишга ҳаракат қилиб, ўзингизни кўрқувдан халос этинг. Муҳаббат бобида омадсизликка учрашдан кўрқманг, керак бўлса муҳаббатсиз ҳам умр кечириш мумкин деб ўзингизни ишонтиринг.

Умуман, хавотир олиб яшашни бас қилинг. Шундай бир қарорга келингки, дунёдаги ҳеч бир нарса хавотирда яшашингизга арзаймайди. Шунда сиз ўзингизда хотиржамлик сезасиз, ўзингизга нисбатан ишонч пайдо бўлади, ишларингиз ҳам юришиб кетади.

Вужудини кўрқув босган киши фақат ўз имкониятларини чегаралаб қўймасдан, балки у билан мулоқотда бўлган бошқа одамларга ҳам таъсир кучини ўтказиб, уларнинг ҳам имкониятларини кесади, ҳаракатдан қолдиради.

Ҳатто ит ёки от ҳам хўжайинларини ваҳима босганини сезишади. Инсондаги кўрқув уларга ҳам кўчади ва улар ўзларини шунга хос тутишади. Интеллекти ўта паст даражадаги ҳайвонларда ҳам ўзгалардаги кўрқувни сезиш ҳисси бўлади.

ФИКР — ҲАЁЛОТ

Бир инсондаги кўрқуш ҳисси бошқа одамга шундай тезлик билан кўчадики, бамисоли инсоннинг овоз пардасидаги ўзгаришлар радиопередатчикдан радиоприёмникка кўчгандек. Овоз чиқариб салбий фикр билдираётган кишининг юз фоиз ишончи комил бўлиши мумкинки, ундаги салбий муомала, фикр ўзига ҳар нарсани барбод этувчи куч билан қайтади. Ҳатто ҳаёлига келган негатив фикрлар ҳам бир неча йўналиш бўйича ўз таъсирини кўрсатади. Муҳими, инсондаги салбий фикр-ҳаёлларни онгнинг ижодий тасаввур этиш қобилиятини анча пасайтириб юборади. Буни ёдда тутмоқ лозим.

Иккинчидан, инсон фикрини банд этган салбий хаёллар инсонни заҳарлайди, одамлар ўзини ундан олиб қочади ва бундай шахсларга нисбатан кишилар душманлик муносабатида бўлишади. Учинчидан, инсон онгини қамраб олган салбий хаёллар фақат атрофдагиларга салбий таъсир кўрсатибгина қолмасдан, балки унинг табиатининг бир бўлагига айланади.

Сизнинг иш фаолиятингиз, даставвал муваффақиятни қўлга киритишга қаратилган бўлади. Бунга эришиш учун онгингизни жиловлай билишингиз, барча моддий бойликларга эгаллик қилишингиз ва бахтли бўлишингиз лозим. Лекин муваффақиятга эришишнинг ташқи кўринишини ташкил этувчи бу чизгилар куч-қувватни онгдаги ўй-хаёллардан олади.

Сиз тафаккурингизни назорат этишингиз, ундаги истаган ўй-хаёлни ажратиб олишингиз мумкин. Лекин бу имкониятдан ижобий фойдалана оласизми? Шундай масъулият ҳам юклайди. Сиз онгингиздаги ўй-хаёлларингизга нечоғлик ҳўжайинлик қила олсангиз, ҳаётдаги тақдирингизнинг ҳам шу даражадаги соҳибидирсиз. Лекин сиз ўзингиздаги бу имкониятдан воз кечишингиз ҳам мумкин. Унда сиз ҳаёт оқимиға қараб сузишингизга тўғри келади, ҳаёт оқими бўлса, сизни катта дарёдаги хас-чўпни у томондан бу томонга улоқтиргандек улоқтиради.

СИЗ ЖУДА ТАЪСИРЧАНМИСИЗ?

Юқорида келтирилган ваҳимаға тушишнинг олти кўриниши сизға кам туюлмаслиги учун одамларни азият чекишға олиб келадиган яна бир кўриниши ҳақида гапириб бермоқчиман.

Бу турли омадсизликларни келтирувчи ёвузликнинг энг кўп учрайдиган хилидир. У шунчалар ёвузки, унинг иштироки борлигини илғаш анча қийин. Уни кўрқув деб аташ мумкин эмас. Унинг тўғри таърифини берувчи мақбул иборанинг йўқлиги сабабли, салбий таъсирға берилишни юзаға келтирувчи ёвузлик деб номлаймиз.

Мол-мулк тўпловчи кишилар ҳамиша ўзларини салбий таъсирға берилишдан сақлашади. Қашшоқликка маҳқум кишилар зинҳор бундай йўл тутишмайди. Агар сиз бирон-бир касб эгаси бўлиб, муваффақият чўққисига эришган бўлсангиз, салбий таъсирға берилишдан ўзингизни сақланг. Агар сиз менинг ўғитларим билан бойлик орттириш мақсадида танишаётган бўлсангиз, унда бу борада янада баъзи аниқликларни киритиб олишингиз зарур. Агар ўз-ўзингизни таҳлил этишдан, ўрганишдан қочсангиз, унда орзуларингиз ушалишиға умид қилмасангиз ҳам бўлади.

Ўзингизға имтиҳон уюштиринг. Сиз учун тайёрланган саволлар билан танишиб чиққач, вақтида жавоб беришға тайёрланинг. Берилган топшириқни шундай аниқлик билан бажарингки, бамисоли пистирмада бекиниб ётган душманни қидиргандек қидиринг. Ва топган хатоларингизға душманға бўлгандек муносабатда бўлинг. Ўғри, киссавурдан ўзингизни қонун йўли билан ҳимоя эта билишингиз мумкин, чунки давлат сизни ҳимояловчи қонун жорий этган. Лекин биз юқорида тилға олган ёвузликка қарши туриб бериш жуда қийин, чунки у, хоҳ уйғоқ, хоҳ уйқуда бўлсин, сизнинг эркингиз кушандасидир. У сизға тазийқ ўтказаетганини сезмайсиз ҳам.. У сизға зарба бериш учун қўллайдиган қуроли кўзға кўринмайди, чунки унинг қуроли, бу сизнинг авзоингиздир. У сизнинг шуурингизға баъзан онгингиз қатламларидан қариндош-уруғларнинг гап-сўзлари сифатида ҳам кўчиб ўтиши мумкин. У мисоли заҳар, лекин ўта секинлик билан ўлдиради.

ЎЗИНГИЗНИ ҲИМОЯ ЭТИНГ!

Ўзингизни ўзингиздан ёки атрофингиздаги номақбул кишиларнинг салбий таъсиридан ҳимоя этиш учун ҳамиша кучли қудратта эға эканлигингизни унутманг. Сиз унга ҳамиша суянинг ва у сизда кучли иммунитет ҳосил қилади.

Сиз табиатан (биз ҳаммамиз ҳам шундаймиз) танбал, бепарқ ва ўта таъсирчан эканингизни тан олинг.

Салбий импульслар шурунгишга онгсиз равишда киришини тушуниб етишга ҳаракат қилинг, шу боис ҳам уни илғаб олиш қийин. Нохуш кайфият уйғотувчи ёки саросимага солувчи одамлар билан мулоқотда бўлишни йиғиштиринг.

Шуни унутмангки, биз табиатан юқорида тилга олинган кўркувнинг ҳамма олти турига дучор бўлиш хавфи остидамиз ва бизда ягона бир йўл бор, бу унга қарши чора топишдир.

Бунинг учун даставвал, уйингизда дорилар сақланадиган қутидаги дориларни ташлаб юборинг. Шамолладим, бошим оғрияпти деб вужудингизни банд этган хасталикларни ардоқлашни бас қилинг.

Фикрлашга, фаол ҳаётга иштиёқ уйғотувчи кишилар билан мулоқотда бўлинг. Безовталикка изн берманг.

Инсондаги энг нозик тор, бу салбий таъсирга берилувчанликдир. Кўпчилик бу хасталикка дучор бўлганини тан олмайди, тан олган тақдирда ҳам курашмайди, шу боис назорат доирасидан чиқиб кетади ва инсонга янада кўпроқ шикаст етказди.

Куйида келтирилган саволлар ўзи ҳақида маълум тасаввурга эга бўлишни истаганлар учун ёрдам бўлсин деб тузилди. Саволларни ҳам, жавобларни ҳам шундай овоз чиқариб ўқингки, токи овозингизни эшитинг. Бу инсонга ўзи билан самимий бўлиши учун ёрдам беради.

АВВАЛ ЎЙЛАНГ!

Сиз соғлигингиздан тез-тез шикоят қилиб турасизми? Шикоятингиз бўлса, унинг қандай сабаблари бор?

Бўлар-бўлмас сабаблар билан бошқалардан нуқсон излайсизми?

Ишда хатога кўп йўл қўясизми? Қайси сабабларга кўра?

Одамлар билан қандай гаплашасиз, киноя биланми ё хужумкорлик биланми?

Бирон кимса билан мулоқотда бўлишдан ўзингизни олиб қочасизми? Олиб қочсангиз, бунинг сабаби нимада?

Тез-тез ошқозонингиз овқат ҳазм қилмаслигидан шикоят қиласизми?

Ҳаёт маъносиз, келажакдан бўлса умид йўқдек кўринадими сизга?

Касбингиз ўзингизга ёқадими? Ёқмаса, бунинг сабаби нимада?

Тез-тез ўзингизга раҳмингиз келиб турадими? Раҳмингиз келса, бунинг сабаби нимада деб ўйлайсиз?

Сиздан нимаси биландир устун турувчи одамларга ҳасад қиласизми? Нималар ҳақида кўпроқ ўйлайсиз? Муваффақиятга эришишни ёки мағлубиятга учраш ҳақидами?

Улғайган сари сизда ўзингизга ишонч ортадими ё камаядими?

Қариндош-уруғларингиз ё таниш-билишларингиз сизни хавотирга қўйишига йўл қўясизми? Йўл қўйсангиз, нима сабабдан?

Баъзан шодликдан осмоннинг еттинчи қаватида учиб, умидсизлик, ғам ботқоғига тушган кезларингиз бўладими?

Ким сизга энг кўп илҳом бахш этади? Бунинг сабаби нимада?

Сизга салбий таъсир кўрсатган ёки гафлатда қолдирган одамларга нисбатан сабрлимисиз, гарчанд бундай ҳолларни четлаб ўтиш мумкин бўлса-да.

Ташқи кўринишингизга нисбатан бепарқмисиз? Бепарқ бўлсангиз, қайси ҳолларда бепарқсиз ва нима сабабдан?

Қалбингиздаги нотинчликни, ғашликни иш билан енгишга қодирмисиз? Уларни енгиш даражасида ишга берилиб кета оласизми?

Сиз ҳақингизда бошқалар бош қотиришига имкон берганингиз учун, ўзингизни иродаси бўш деб айтаоласизми?

Четлаб ўтиш мумкин бўлган изтироблар сизни нечоғлик тез-тез безовта этиб туради ва нима сабабдан бу изтиробларга нисбатан сабрлимисиз?

“Асабингизни тинчлантириш учун” спиртли ичимликлар ичасизми, гиёҳванд моддаларни истеъмол қиласизми, тамаки чекасизми? Истеъмол қилсангиз, нима учун унинг ўрнига иродангизни ишга солмайсиз?

Сизга нисбатан бирон кимса “тирноқ орасидан кир қидирадими”? Қидирса, нимага асосланиб қилади бу ишни?

Ҳаётингизда сиз кўзлаган олий мақсад борми? Бўлса, у нимадан иборат? Уни амалга ошириш учун қандай режаларни ишлаб чиқдингиз?

Кўркувнинг сизга маълум олти асосий турининг биронтасидан кўрқасизми? Кўрқсангиз, айнан қайси кўринишидан кўрқасиз?

Салбий таъсирга берилмаслик учун ўзингизни ҳимоя қила биласизми?

Фаолиятингизни ижобий нуқтага йўналтириш учун ўйлаб иш тутасизми? Ўзингизни шунга тайёрлай биласизми?

Сиз учун нима қимматли — моддий бойликми ё ўз қарашларингизни назорат эта олишингизми?

Сизнинг истак-хоҳишингизга қарши таъсир ўтказиш мумкинми?

Бугунги кун сабоқлари сизнинг билимингиз ва қарашларингизга бирон қимматли қўшимча кирита оладими?

Сизни бахтсиз этувчи вазиятга тик қарай оласизми ёки масъулликдан бош тортасизми?

Йўл қўйган хатоларингиздан ва дуч келган бахтсизликлардан сабоқ чиқариш мақсадида уларни таҳлил этасизми ёки бунга зарурат йўқ деб биласизми?

Сизга қаттиқ зиён келтирувчи табиатингизга хос бўшанглик нимада эканлигини айтиб бера оласизми? Уни бартараф этиш учун қандай чоралар кўрасиз?

Ёнингизга бошқалар маслаҳат сўраб, ҳамдардлик излаб келиши учун уларда ўзингизга нисбатан мойиллик уйғота оласизми?

Олга қараб қадам ташлашингизда сизга нима кўпроқ ёрдам беради, шахсий ҳаётингиз тажрибангизми ё бошқаларнинг таъсирими?

Ташрифингиз бошқаларда салбий ҳолат уйғотадими?

Одамларнинг қайси бир қилиғи сизнинг асабингизни бузади?

Бирон фикрга ўзингиз мустақил келасизми ё бошқаларнинг таъсирига бериласизми?

Сизни саросимага солувчи бошқаларнинг таъсирдан ўзингизни ҳимоя этишни ўргана оласизми?

Касбингиз сизга олам-олам қувонч ва умид бахш этадими?

Сиз ўзингизда турли кўркувларга қарши туриб бера олувчи маънавий куч сеза оласизми?

Ўзганинг дардига шерик бўлишни ўзингизнинг бурчингиз деб биласизми? Бурч деб билсангиз, бунинг сабаби нимада?

Агар сиз “чиллаки узум чиллакидан ранг олади” деган мақолга амал қилсангиз, дўстларингизга қараб, ўзингиз ҳақингизда нима дея оласиз?

Сиз дуч келган муваффақиятсизликлар билан мулоқотда бўлган инсонлар ўртасида боғлиқлик бор деб биласизми?

Сиз қалин дўст деб билган кимса салбий таъсири туфайли аслида энг ашаддий душманингиз бўлиши мумкинми?

Қайси белгиларига қараб кимнинг сизга фойдаси тегади, кимники тегмаслигини ажратасиз?

Атрофингиздаги кишилар салоҳияти жиҳатидан сиздан баланд турадими ё паст?

Ҳар куни а) ишга; б) уйкуга; в) кўнгили очиш ва дам олишга; г) фойдали билим олишга; д) ҳеч нарса қилмасдан кунни бекор ўтказишга қанча вақт сарф қиласиз?

Дўстларингиздан қайси бири сизни энг кўп: а) илҳомлантиради; б) эҳтиёт қилади; в) саросимага солади.

Сизни энг кўп нима безовта қилади? Нима учун бунга чидайсиз?

Сизга бирон кимса текин маслаҳат берса нима қиласиз? Ўйлаб ўтирмасдан маслаҳатини қабул қиласизми ёки таҳлил этасизми?

Ўйлаб кўринг, нимани энг кўп истайсиз. Ўз орзуларингизни амалга оширишни истайсизми? Қолган ҳамма орзуларингизни ягона мана шу орзуингизнинг рўёбга чиқиши учун сафарбар эта оласизми?

Бир кунда мақсадга эришиш хусусида неча бор ўйлайсиз?

Қарорингизни тез-тез ўзгартириб турасизми? Ўзгартирсангиз, бунинг сабаби нимада?

Бошлаган ишингизни ниҳоясига етказасизми?

Бошқаларнинг мансаби, даражаси, бойлиги сизга кучли таъсир кўрсатадими?

Атрофдагиларнинг сиз ҳақингизда қандай фикрдалиги сиз учун муҳимми?

Одамларнинг мансаби, жамиятда тутган мавқеи ва бойлигига қараб лаганбардорлик қиласизми?

Ҳозир ҳаёт одамлардан кимларни машҳур деб биласиз? Қайси ўринларда уларнинг сиздан устун жиҳатлари бор?

Мазкур саволларга жавоб бериш учун қанча вақтингиз кетди? (Менимча, бунинг учун бир кун етарли).

Агар сиз саволларга сидқидилдан, тўғри жавоб берган бўлсангиз, ўзингиз ҳақида бошқаларга қараганда анча-мунча нарсаларни билиб олган бўлишингиз аниқ. Бу саволларни синчиклаб ўрганинг, бир неча ой давомида ҳафтада бир марта уни таҳлил қилинг, шунда сиз самимий жавобларингиз туфайли нечоғлик билимга эга бўлганингизнинг шоҳиди бўласиз. Агар айрим саволларга жавоб беришда қийналсангиз, сизни яхши билганларга мурожаат этинг (муҳими, бу одамлар сизга ялтоқланиб, ёлғон гапиришга асоси бўлмасин) ва ўзингизни уларнинг нигоҳи билан баҳоланг. Сизни ишонтириб айтаманки, бу жуда ажойиб тажриба бўлади.

ЎЗ-ЎЗИНИ НАЗОРАТ ЭТИШ НИМА БЕРАДИ?

Инсон ҳамма нарсани, ҳатто ўз фикрларини ҳам назорат эта олишга қодир. Бу муҳим ва инсонга маълум фактларнинг энг илҳом бағишловчиси ва Худо томонидан инсонга берилган энг олий неъматдир. У инсондаги илоҳий чизгиларни қайд этади. Бу Худо томонидан киши ўз тақдирини ўзи белгилаши учун берилган ягона воситадир. Онг — бу сизнинг маънавий бойлигингиз. Уни эҳтиёт қилинг ва асраб-авайлаб ишлатинг. Бунинг учун сизга куч-қувват, ирода берилган.

Афсуски, билиб ё билмасдан онгимизга салбий таъсир кўрсатиб, уни заҳарлаётган инсонлардан қонун бизни ҳимоя эта олмайди. Инсон онгига салбий таъсир кўрсатувчи одамларни қаттиқ жазолаш даркор, ахир улар табиат ҳимоя этувчи инсонларни моддий бойликка эга бўлиш ҳуқуқини бузишмоқда.

Бу каби “хайрихоҳ одамлар” Томас Эдиссонга ҳеч қачон одам овозини тасмада қайд этувчи машинани ихтиро этиб бўлмаслигини уқтиришди. Чунки бундай машина ҳеч яратилмаганди. Лекин мистер Эдиссон уларга ишонмади. Чунки у онг хаёлига келган, ўзи ишонган ҳар қандай нарсасини яратишга қодир эканлигини билар эди. Ундаги бу қудрат уни оммадан юқори қўйди. Унга хайрихоҳ бўлмаганлар Ф.У.Волтерга 5-10 фоиз чегирма билан сотиб касофатга учрашини айтишди. У бунга ҳам ишонмади. Чунки, агар ишончинг комил бўлса, ҳар нарсанинг уддасидан чиқиш мумкинлигини у аниқ биларди. У ўзидаги табиат инъом этган бошқаларнинг таъсирига берилмаслик каби хусусият орқали 100 000 000 доллардан зиёд бойлик орттиришга муваффақ бўлди.

Бир иш чиқишига шубҳа қилганлар Генри Форд ўзи ясаган бироз дағал ишланган автомобилни Бостон кўчаларидан бирига олиб чиққанида кинояомуз қулиб қўйишди. Баъзилар бу матоҳ ҳеч қачон иш бермайди деб ўйлашди. Бошқалар

уни бирон кимса пулга сотиб олмайди дейишиди. Генри эса: “Менинг мақсадим жаҳон юзини ўзи юрувчи автомобилларга тўлдириш», - деди. Ва у бунинг уддасидан чиқди! Ҳамма шуни ёдда тутсинки, пули бор бойлар билан Форднинг ўртасидаги ягона фарқ шу эдики, Фордда ақл бор эди ва у уни назорат эта биларди. Ақл ҳаммада бор, лекин камдан-кам одам уни ишлата билади.

Назорат — бу инсондаги интизом ва унга хос одатнинг маҳсулидир. Ё сиз онгингизни бошқарасиз. Ё онг сизни бошқаради. Бу борада мураса бўлмайди. Онг устидан назорат этишнинг энг қулай усули уни (маълум режа асосида), аниқ бир мақсад сари йўналтиришдир. Муваффақият қозонган истаган бир кишини у бажарган ишлар рўйхатини олиб танишинг, сиз у ўзини ўзи назорат эта билганини кўрасиз ва бу қўлланма аниқ бир натижаларга эришиш оқибатида юзага келган. Назорат этиш мумкин бўлмаган муваффақиятнинг ўзи бўлмайди.

АЙБСИЗЛИГИНГИЗНИ ИСБОТЛАШГА ИНТИЛАСИЗМИ?

Омадсизларнинг ҳаммаси бир-бирига бир жиҳатдан ўхшайди: улар ҳамма муваффақиятсизликларнинг сабабини билишади ва сизга нима учун муваффақиятсизликка учраганлари борасида инкор этиб бўлмайдиган далилларни келтиришади.

Келтирилган далилларнинг кўпчилиги ўринли, айримлари далилу исботлари билан келтирилади. Лекин бу далилларнинг биронтаси пул ўрнини босмайди. Дунёни фақат эришилган натижалар қизиқтиради.

Куйида бир руҳшунос томонидан тузилган ва кўп ишлатиладиган далиллар билан танишасиз. Ўзингизни синчиклаб ўрганинг ва келтирилган далилларнинг қай бирини кўпроқ ишлатишингизни аниқланг.

Агар менинг хотиним ва оилам бўлмаганда эди...

Агар менинг “ҳимоячим” бўлганда эди...

Агар менинг пулим бўлганда эди...

Агар маълумотим бўлганда эди...

Агар иш топганимда эди...

Агар соғлигим яхши бўлганда эди...

Агар вақтим бўлганда эди...

Агар замон бошқа бўлганда эди...

Агар мени тушунишганда эди...

Агар бошқа шароитда яшаганимда эди...

Агар ҳаётимни янгидан бошлаш имконига эга бўлганимда эди...

Агар одамлар нима дейишидан қўрқмаганимда эди...

Агар менга имконият беришганда эди...

Агар ҳозир менда имконият бўлганда эди.

Агар бошқалар менга қарши бўлмаганда эди...

Агар менга ҳеч нарса монелик қилмаса...

Агар мен ёш бўлганимда...

Агар мен нима истасам шуни қилганимда эди...

Агар мен бой бўлиб туғилганимда эди...

Агар мен “яхши одамлар”ни учратганимда эди...

Агар менда бошқаларга ўхшаб истездод бўлганда эди...

Агар мен шижоатли бўлганимда эди...

Агар мен ўз имкониятимни илгарироқ ишга солсам эди.

Агар асабимга тегишмаса эди...

Агар менинг зиммамда уй ишлари билан болаларга қараш бўлмаса эди...

Агар олдиндан пул жамғара олганимда эди...

Агар мен бошлиғимизга ёққанимда эди...

Агар менга кимдир ёрдам берганида эди...

Агар оиламда мени тушунишганда эди..

Агар мен катта шаҳарда яшаганимда эди...
 Агар мен бир бошлаб олсам эди...
 Агар мен эркин бўлсам эди...
 Агар менда ўзимга хос хислат бўлганида эди...
 Агар мен бунчалар семиз бўлмаганимда...
 Агар одамлар менинг қобилиятимдан хабардор бўлишганида эди...
 Агар менга нафасимни ростлаб олишга имкон беришганида эди...
 Агар қарзларимдан қутулганимда эди...
 Ага ўша муваффақиятсизликка учрамаганимда эди...
 Агар мен нимадан бошлашимни билганимда эди...
 Агар ҳамма менга қарши бўлмаганида эди...
 Агар муаммоларим шунчалар кўп бўлмаганида эди...
 Агар ўзимга мос аёлга уйланганимда эди...
 Агар одамлар бунчалар каллаварам бўлишмаганида эди...
 Агар оилам бунчалар таниқли бўлмаганда эди...
 Агар ўзимга ишончим комил бўлганида эди...
 Агар омад мендан юз ўгирмаганида эди...
 Агар бахтли юлдуз остида туғилганимда эди...
 Агар “пешонага ёзилгани бўлади”ган ҳаёт бўлмаганда эди...
 Агар ишим енгилроқ бўлганида ...
 Агар пулимни йўқотмаганимда эди...
 Агар бошқа муҳитда яшаганимда эди...
 Агар ўтмишим бўлмаганида эди...
 Агар ўзимнинг корхонам бўлганида эди...
 Агар менга қулоқ солишганда эди...
 Агар ...энг муҳими “агар” менда ўзимни аслида қандай эканлигимни баҳолашга шижоат етишса эди... мен ўзимдаги барча камчиликларни бартараф этган бўлар эдим. Йўл қўйган ҳағоларимдан хулоса чиқариш имконияти бўлар эди. Ўзимдаги қайси камчиликларимни тузатишни билганимда, ўзимга хос жиҳатларни кўпроқ таҳлил қилиб, ўзимга мос мавқега эга бўлар эдим.

ПЕШОНАГА ЁЗИЛГАНИ

Инсон ҳамиша ўзининг омадсизлигини изоҳлаш билан овора бўлиши, бу миллатга хос одат, аниқроғи миллий мусибат деса ҳам бўлади. Бу одат дунё каби кўҳна ва омадсизлик белгисидир. Нима учун одамлар бу қадар омадсизлигини изоҳлашга, оқлашга одатланганлар? Саволнинг жавоби маълум — чунки изоҳ топа билиш инсон учун нажот-да. Изоҳни ўйлаб топиш, бу санъат. Санъат эса инсон учун фарзандидек гап. Фарзандми, демак уни асраб-авайлаши табиийдир.

Албатта, бу одатнинг илдизлари чуқур. Маълумки, одатни тарк этиш, амри маҳол. Айниқса, улар бизнинг ҳағти-ҳаракатимизни оқлаш билан боғлиқ бўлса. Афлотун: “Энг муҳими галаба, бу инсонни ўз “мен”и устидан қилинган галабасидир, “мен”ни инсон устидан голиб келиши бу ўта уятли ва аянчлидир”, — деб айтганида, айнан мана шу ҳақиқатни назарда тутган.

Бу ҳақда бошқа файласуф ҳам бош қотирган: “Мен бошқа бировлардаги нуқсонларни пайқанимда, ҳайратдан ёқа ушладим, чунки бу табиатимга хос чизгининг ойнадаги акси эди”, - деган эди у. Элберт Хаббард эса бундай деган эди: “Одамлар нима учун ўзини ўзи алдаш учун шунчалар кўп вақт сарфлаши мен учун ҳамиша жумбоқ бўлиб қолмоқда”. Аксинча, нуқсонларни бартараф этиш учун айнан шу вақтнинг ўзи етарли бўлар эди. Шунда инсон ўзини оқлаши учун изоҳ қидиришига зарурат ҳам қолмас эди.

Йўл-йўлакай яна шундай фикрни ҳам айтиб ўтмоқчиман: “Ҳаёт — бу шахмат тахтасидир, вақт эса сизга қарши туради. Сиз шахматнинг қайси донаси билан юришни билмай, вақтни бой берсангиз, вақт шахмат доналарини ейди. Сиз вақтни бой берганни кечирмайдиган рақиб билан ўйнаяпсиз!”

Агар авваллари сизда ҳаёт нима учун сизга сиз хоҳлаган нарсангизни бермаётгани ҳақида изоҳингиз бор бўлган бўлса, эндиликда қўлингизда ҳаётни қандай бошқариш лозимлигини очиб берувчи, хазина томон бошловчи калит бор. Бу калит кўзга кўринмайди, лекин зўр қудратга эга! У тафаккурингизда бойлик орттиришга мойиллик уйғотади. Синаб кўринг. Лекин фойдаланилмаган имкониятлар учун ҳамиша бадал тўлашга тўғри келади: унинг нархи — омадсизликдир. Омад келтирувчи калитдан фойдаланинг, эвазига хотиржамлик ҳиссини туясиз. Ўзини енгган, ўз устидан голиб келган, ҳаётдан истаганини тўлиқ олган ҳар бир киши хотиржамлик туяди. Бу — қилган ҳаракатларингизга арзийдиган мукофотдир. Хўш, ишга киришдикми? Ишонч ҳосил қиламизми? Машҳур Эмерсон бу борада қуйидагиларни айтган: биз бир-биримиз томон интилдик. Демак, тақдиримизда бир-биримиз билан учрашиш ёзилган. Унинг фикрини давом эттириб: “Ҳурматли китобхон! Бизни бир-биримиз томон номаълум бир куч тортди ва биз мазкур китоб орқали Сиз билан учрашдик”.

* * *

Кўрқиш ҳисси ҳаммада бор ва уларнинг кўпчилиги баъзан ўринлидир. Лекин кўрқувнинг айрим турлари бизнинг ихтиёримизга қарши юзага келади ва илдири отади. Улар кишидаги иккиланиш, журъатсизлик туфайли юзага келади. Ҳайданг бундай кўрқувни! Сиз ўзингизни оқлашга қанчалик уринманг, мен барибир сизни қандай инсон эканлигингизни айтиб бераман. Фикр юрита оладиган ва бойлик орттира оладиган кишилар учун уларни оқлайдиган далил, изоҳга ҳожат йўқ. Бахт пулда эмасми? Лекин, айнан, пул бахтга эришишга, узоқ умр кўришга, лаззат олишга, хотиржамлик ҳиссини туйишга ёрдам беради-ку. Соғлиқ — туман бойлик. Кўрқувни енгинг — шунда сиз кўрқувга чорловчи касалдан фориғ бўласиз. Қимматбаҳо хазина сизга мунтазир!

Кўз кўрқоқ, қўл ботир!

*Русчадан
Раъно ИБРОҲИМОВА
таржимаси*

ИЛМ БИЛА ФАЗЛ ГУЛИСТОНИ

Мухаммад Сиддиқ Залилий XVIII аср уйғур адабиётининг энг йирик намояндаси ва кўп асрлик туркий шеърят анъаналарини муносиб давом эттирган оташнафас шоирдир. Залилий адабий меросини чуқур ўрганиш Машраб (1640-1711), Хувайдо (1704-1780) ҳаёти ва ижодига доир баъзи муаммоларни аниқлашда ҳам катта аҳамиятга эга. Чунки бу уч шоир яшаган ижтимоий-сиёсий муҳит макон ва замон нуқтай назаридан ўзаро яқиндир.

I

Шоирнинг асл исми Мухаммад Сиддиқ бўлиб, «хорликнинг энг тубан даражаси» маъносидаги арабча «Залил» сўзини ўзига адабий тахаллуси қилиб танлаган. Залилийдан бой адабий мерос қолган. 196 газал, 18 мухаммас, 27 рубоий, 6 мустаҳзод, 2 қасида, 2 соқийнома, «Сафарнома» достони, «Тазкирайи Чилтон» ва «Тазкирайи Хўжа Мухаммад Шариф Бузруквор» номли назмий тазкираларни ўз ичига олган тўлиқ девонининг борлиги ҳам бунинг далилидир. Шоирнинг шеърлар девони 1985 йили Пекиндаги «Миллатлар нашриёти»да чоп этилган (мақолада келтирилган шеърлар мазкур нашрдан олинди). Залилийнинг туғилган вақти ҳақида унинг ўз асарларида қисман ишоралар бор. Масалан, шоирнинг ҳижрий 1157 – (милодий 1744) йили ёзган “Тазкирайи Хўжа Мухаммад Шариф Бузруквор” достонидаги:

Хаста Залилийдир чу ўлмади ҳануз,
Бўлмади қирқ ёшида мусулмон ҳануз,—

деган байт мазмунига кўра Мухаммад Сиддиқ Залилийни тахминан ҳижрий 1087-1091 йиллар (милодий 1676-1680 йиллар) оралиғида туғилган деб ҳисоблаш мумкин. Залилийнинг қаерда туғилганини ҳам шеърлари асосида аниқласа бўлади:

Кетти Залилий телба имомон тавофиға,
Ёрканд ичида найласун обу замини йўқ.

(Телба Залилий икки имомни, яъни Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайнни тавоф қилгани кетди. Ёркентда тегишли ер-суви бўлмаса, бошқа нима ҳам қилсин?)

Билоди Ёрканддин юз туман минг орзу айлаб,
Ажамнинг Маккасин ҳаж қилай деб бегумон келдим.

(Жуда катта орзулар билан Ёркентдан Ажамнинг Маккаси деб аталган Хўтанга тавоб қилиш ниятида келганим бегумон).

Бу мисралар Залилийнинг Ёркентда туғилганлигини ҳамда бу шаҳарда 30 йилдан зиёд турганлигини кўрсатади. Шу боис ҳам шоир «Сафарнома»да Ёркентни «чаман» (гулшан)га, Ақсу — Кўчарнинг ёқутига муқояса қилиб мадҳ этади.

Залилий Ёркентдаги хонлик мадрасасида таҳсил олган. «Сафарнома»даги мана бу мисралар шундан далолат беради:

Чашмаи чироғи ҳама мамлакат,
Равнақи боғи чамани маърифат...

Бир тарафи мадрасаи хонидур
Илм била фазл гулистонидур...

Шоир бу байтларда ўзи билим олган хонлик мадраса (мадрасаи хон)ни илму фазилат гулистони, маърифат нури билан жаҳонни ёритувчи олимлар тўпланган жой, кўнгилли мутолаа бўлиб турадиган, ҳикмат бобида Афлотунга дарс берувчи олим — уламолар йиғилган маскан дея таърифлайди. Ўқувчи кўз ўнгиди ўқув юртининг жонли лавҳасини яратади. Бу ҳол Ёркент хонлиги замонида тараққий этган фан ва маданият Залилий 40 ёшдан ошган даврларда ҳам ўша даражада бўлганини тасдиқлайди.

Шоир навқирон ёшида тўсатдан сафар қилмоқ орзусига тушади. Сафарнинг боиси турлича талқин қилинган бўлса-да, у йўлга чиқиш муддаосини куйидагича баён этади:

Яхшироқ улдулки, сафар айлайн,
Доғ чекиб ёр жафосини дейин...

Телба Залилий сайр этар кўнглида матлуби сафар,
Юрса жаҳонда дарбадар манзилидир Хўтан ҳануз...

У сафарда кўп риёзат тортади. Борган ерларида «Ошиқ қаландар» сифатида мазорларни тавоф этади. Бир ерда икки йил, яна бирида уч йил туради. Залилий бутун сафар жараёнида укаси Далилий, дўсти Мулла Ғазал билан бирга бўлади. Шоир тахминан 50 ёшларида Хўтанга борган ва онасини олиб келиб, у ерда муқим яшаган. Хўтаннинг Луп, Қорақош, Керия, Чира деган ерларигача зиёрат этади. Куйидаги байт мазмунига кўра Ёркент шаҳрида шоирнинг кўнгил қушини овлаган бир маҳбубаси булганини ёхуд туғилган юртини соғиниб бу оташ мисрани ёзганини фарз қилиш мумкин:

Мени овора қилган Ёрканд шаҳрида моҳимдир,
Қоронғу айлаган оламни гўё дуди оҳимдир.

Шоирнинг қачон ва қаерда вафот этгани ҳақида аниқ маълумот йўқ. Хижрий 1155 — (милодий 1744) йили ёзган «Тазкираи Хўжа Муҳаммад Шариф Бузруквор» номли асаридаги «Умри етмишга етиб мард ўлмади» деган мисра билан 11-рубойидаги:

Етмишга етибдурман, оғзимда тишим йўқ,
Ҳафтад ду миллат элига энди ишим йўқ,

каби байтларининг мазмуни асосида шоир 70 ёшдан ошиб узоқ умр кўрган деб айта оламиз. Баъзи маълумотлар шоирнинг Хўтанда вафот этганини кўрсатади. Хўтаннинг «Олтинлиқум» маҳалласидаги «Олтун мазор»да «Муҳаммад Сиддиқ Ёркандий қабри» номли бир улкан мақбара бўлиб, яқин кунларгача кишилар уни Муҳаммад Сиддиқ Залилийнинг қабри деб тавоф қилишган. Яна Муҳаммад Сиддиқ икки ўғли ва онаси билан муайян даврда яшаган «Олтинлиқум» маҳалла аҳли шоирни Хизр сифатли одам каби кўриб, ўз фарзандларига «Муҳаммад Сиддиқ» деб исм қўйганлар.

Ҳозирда Хўтан ва Ёркентда Залилийнинг бир неча авлодлари яшаб келмоқда.

II

Шарқ адабиётида девон тузиш шоир салоҳиятини белгилайдиган асосий мезон бўлиб келган. Салмоқли лирик мероси ва «Сафарнома», «Тазкираи Чилтон», «Тазкираи Хўжа Муҳаммад Шариф Бузруквор» каби дostonларини қамраб олган 663 саҳифали девон Залилийнинг уйгур адабиётида тутган ўрни беқиёс эканини кўрсатади.

Залилий шеърларида ижтимоий-сиёсий, ошиқона-орифона, тасаввуфий-фалсафий талқинларни ўз даврининг илғор эстетик гоёлари муштараклигида жўшқин туркона услубда тараннум қилди. Ватанпарварлик, халқпарварлик, вафодорлик ва маърифий баркамоллик сингари бадиий адабиётнинг барҳаёт мавзуларини ахлоқий-дидактик моҳият ва тасаввуфий рамзлар уйғунлигида назмга солди. Бошқа мумтоз адабиёт вакиллари каби турли жанрларда муваффақиятли қалам тебратган Залилий лириканинг юқори чўққиси бўлган газалнависликда алоҳида маҳорат кўрсатди.

Лирикада намоён бўладиган эстетик идеал ташқи таъсирга ички руҳий муносабат маҳсули бўлиб, амалиётда бу эмоционал-ҳиссий фикрлаш самараси — «қалб диалектикаси», «руҳият ойнаси» бўлган газалнинг ўз-ўзидан ихчамлашишини талаб қилади. Залилий девонидаги 70 та 5 байтли, 65 та 7 байтли газал теран мазмуни, бетакрор бадиияти билан алоҳида ажралиб туради.

Залилий лирикада жаҳонгашта сўфий ва файласуф сифатида инсон маънавиятини юксак мезонлар асосида баҳолади. Унинг шеърларида ҳақиқат ханжари мажоз ғилофи билан зийнатланиди. Шуниинг учун шоир лирикасининг ҳар сатр — бандидаги фикр шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат, ваҳдоният, тажалли, комил инсон, пири муғон, ошиқ-маъшуқ, ломакон, мосуво, хирқа — харобот, ориф — муршид, ҳудҳуд — симурғ, қаландар — девона, нуха, силсила, май — қадаҳ, қош — кокил, шам ва парвона сингари тасаввуфий шеъриятга хос тимсоллар воситасида ифодаланган. Буни шоирнинг ўзи қуйидагича изоҳлайди:

Эй Залилий, бу нечук сўз дебон айб этмагил,
Жилва бермайди ҳақиқатнинг мажози бўлмаса.

Бу байт моҳиятан «мажоз — ҳақиқатнинг кўпригидир» ҳадисига мувофиқ келади.

Шоир лирикасида энг кўп ва муваффақиятли қўлланган бадиий санъат — талмеҳдир. Унинг шеър — газалларида «Таврот», «Инжил», «Забур» ва «Қуръон»да номи зикр этилган Пайғамбарлар; Суқрот, Афлотун ва Искандар Зулқарнайн каби юнон донишмандлари; Рай— Кай, Баҳром, Хусрав, Рустам сингари тарихий сиймолар, Увайс Қараний, Боязид Бистомий, Ибн Сино, шайх Санъон, Аҳмад Ясавий, Шамсиддин Табризий, Фаридиддин Аттор, Қосим Анвар, Хожа Убайдулла Аҳрор каби тасаввуф муршидлари ва Шарқ мугафаккирлари қайта-қайта тилга олинган. Талмеҳ санъати воситасида мазмуннинг теран, бадииятнинг гўзал бўлишига эришилган.

Залилийнинг 20 га яқин газал ва мухаммасларида Ҳалложга мурожаат қилинади. Румий, Жомий, Навоий ва Машрабларга ташбеҳ — ишора ва татаббуълар тез-тез учрайди. Шоир лирикаси таҳлили — унинг ўз замонасида ҳар томонлама етук олим ва кўп қиррали сўз санъаткори бўлгани ҳақидаги хулосага олиб келади.

Залилий ижодининг асосий қисми унинг лирик газалларидан ташкил топган, шунга кўра унинг лирик «мен»и шоирнинг ўзидир.

Маълумки, лирика — ҳиссиёт ва тафаккур маҳсули. Унинг ички руҳий жавҳари бўлган индивидуал кечинма лирик таъриф ва бадиий умумлаштириш орқали лирик образга айланади. Лирика — Олам ва Одам муносабатларидаги зиддиятларни, инсоннинг маънавий қиёфаси, ҳиссиёти, ўй-фикри дунёқарашининг мифологик, романтик ва реалистик талқинларини кўрсата оладиган ойна. Залилийнинг

“Сен ўзунга томошо қил, ҳар ажойиб борки одамда”

мисраси лириканинг айни хусусияти ҳақидаги фикрни тасдиқлайди.

Шоир газаллари ва «Сафарнома» достони мазмунича, Тангрининг оламини бунёд қилишдаги мақсади — Инсон. Оллоҳ куёш бўлса, Одам ундан таралган нур — зиё, фақат Инсонгина Тангри гўзаллигининг тажаллиси ва мужассами, руҳий-жисмоний баркамоллик тимсоли, коинот сирларининг шоҳиди ва барча махлуқот гултожи. Инсон Олам уйғунлигининг кўзгуси, барча сир —

ҳикматларни яширин сақловчи «жавоҳир». Бу каби талқинлар Муҳаммад Сиддиқ Залилийнинг тасаввуф фалсафасидаги «Ваҳдат ул-вужуд» таълимоти таъсирига берилган адиб эканини кўрсатади.

Шоирнинг башарият улуглаган гуманистик тушунчалари такомиллашиб, унинг нақшбандийликка хос дунёқарашада умумлашган. Залилий газалларида «аносир», «иқлими аносир» иборалари кўп қўлланган. «Сафарнома» достонида:

Кирмас эди чор аносирга руҳ,
Тутмас эди дунёни тўфони Нуҳ, –

дея тўрт унсур — тупроқ, сув, ҳаво ва оловга ишора қилади. Залилий талқинича, коинотдаги барча мавжудот Яратганнинг зикри билан банд. Унинг яккаю ягона эканига шаҳодат келтиради:

Бу коинот ичра зарра-зарра мавжудот,
Дедилар: «Ашҳаду ан ло илоҳа иллаллоҳ».

Маълумки, Шарқ мумтоз шеърятининг асосий ва етакчи мавзуи — Ишқ: – Шу боис, Навоий «Маҳбуб ул-қулуб»да замон тушунчаси бўйича ишқни мажозий (инсоний) ва ҳақиқий (илоҳий) дея таснифлайди ҳамда бу икки хусусият барча мумтоз ижодкорлар асарларига чуқур сингиб кетган.

Шоирнинг ҳақиқий ишқ борасидаги ғоявий-эстетик талқинларини, унинг тасаввуфдаги тажалли фалсафасига оид қарашининг табиий такомили, деб тушуниш мумкин.

Залилий лирикасида ҳам бошқа мумтоз шоирларда бўлгани каби «ишқ» ва «ёр» (маъшук) эгизак тушунчалардир. Тор маънода «ёр» — «мен»нинг севгиси бўлса, кенг маънода «мен»нинг дўсти, биродари ва ҳамроҳидир.

Маълумки, тасаввуфда инсонни севиш — Оллоҳни севишнинг муҳим шарти, дея қаралган. Бу жиҳатдан Залилий ҳам ҳақиқий, ҳам мажозий ишқни тараннум этувчи шоирлар сирасига мансуб. Шоирнинг таъриф, тавсиф, мадад ва шарҳи ҳол мавзуидаги газалларида айна талқин етакчилик қилади. Залилий тасаввуфдаги Нақшбандия тариқатининг содиқ муриди бўлган.

Кўрки, Бухорода шоҳи Нақшбанд,
Маоний сипеҳрида моҳи Нақшбанд...

Тариқи Нақшбанди англадим зебо равишликдур,
Кўнгул масти илоҳий ул кўзида порсо бўлмоқ...

Шоир лирикасида Шарқнинг буюк мутасаввуфларини кўп бор тараннум этган, уларнинг назмларига таҳмис боғлаган, назиралар битган. Қосим Анвар ва Навоий каби салафларга татаббу қилинган мана бу мисралар ҳам фикримизни тасдиқлайди:

Кўҳна лангаре олам, карвон эрур одам,
Дам олиб ўтар бир дам сан бу дам ганимат тут...

Холиқо, бу умр ганиматдурур,
Ҳар нафаси дурри бо қимматдурур.

Аёнки, мазкур иқтибосда шоир Нақшбандиянинг машҳур «хуш дам» қоидасига ишора қилган. Яъни, тасаввуфнинг ҳаётда ҳар дамни қадрлаб, Тангри ато этган ҳаёт ганимат эканини, уни ғафлатда ўтказиш инсон учун номуносиблигини таъкидлаган. Муҳаммад Сиддиқ таҳминан 40 ёшларда маърифий баркамоллик, идеал покланиш ва орифлик мақомига эришиш мақсадида Нақшбанднинг «сафар дар ватан» ақидасини раҳнамо қилиб Шарқий Туркистон буйлаб 10 йил сафар қилган. Тасаввуфдаги

Оллоҳга етишиш — Ташри сирларини билиш учун зоҳирий ва ботиний сафардан иборат ҳар икки жиҳат Залилий ҳаёти ва ижодида ўз тажассумини топган. Шоир бу ҳақда шундай ёзади:

Сайри жаҳон қилмоғим — тарки жаҳондур гараз,
Айлагани имтиҳон яхши ёмондур гараз...

Муҳаммад Сиддиқ шариат арконларини ҳам, ислом маърифати моҳиятини ҳам теран англаган олим ва шоир эди. Шу маънода, унинг ота хоки пойини Макка тавофидан ҳам баланд қўйиши шариат талабларига асло зид эмас:

Ҳожилар тавфи ҳаром айлама, ранж тортадур,
Макка тавфидан отанг хоки пойи ўзгача.

Шоир бир газалида «Чун Ватанни аслийга доим қараб, учмоқ учун ҳар дам этар изтироб» деб ёзганидай, Тангригоғ атрофида руҳий ҳаловат қидириб сафар қилар экан, ҳаётни ўрганади. Халқ турмушини кузатар экан, кечинмаларини қуйидагича ифодалайди:

Халқни кўрдумки, ажаб дилрабо,
Ё раб, улар кўрмасун ҳаргиз бало.

Таъкидлаш керакки, иттифоқсизлик, ўзаро адовату нифоқ Залилий яшаган даврда Қашқарни «оқтоғлик» ва «қоратоғлик»дан иборат икки душман бўлукка айирди. Бунинг устига, Жўнгор қалмоқларини бошлаб келиб, тарихда икки юз йилга яқин салтанат юргизган Саидия уйғур хонлигини таназулга учратди. Урушлар билан диний риёкорлик инқирознинг бош сабабларидан эди. Фикримизча, адабиёт тарихида Навоийдан сўнг шайх — зоҳидлар худбинлигини, улар аъмолидаги сохтакорлик ва риёни Залилийчалик фош этган бошқа шоирни топиш маҳол.

Мағрури намоз ўлмағил, эй зоҳиди худбин,
Деҳқон самандар қошида тўдаю хасдур...

Залилий хонақоҳи кўнглунг ичра арбаъин ўлтур,
Мажозий шайхларнинг суҳбати ужбу риё охир...

Залилий маснавий, рубоий ва мусамматларида ижтимоий масалалар, ҳаёт ҳодисаларига муносабатини фалсафий мушоҳадалар воситасида акс эттиради. Шоир ростгўйлик, вафодорликни оила, муҳаббат ва инсониятга алоқадор ахлоқий мезонлар сифатида гўзал ташбеҳлар билан тараннум қилади, анъанавий мавзулардан дидактик ҳаётий хулосалар ясайди:

Эгриликдин чаман ичра тикан,
Хор турур гарчи гул узра Ватан...

Ёр эмас дардманд бўлган чоғда санга ёр ўлмаса
Ким, йиқилганда тутуб илқинг мадаккор ўлмаса.

Шарқ адабиётида Форобий ва Юсуф Хос Ҳожиб бошлаб берган «одил подшоҳ» гоясини Навоий маромига еказган. Бу гояни ўзига хос равишда давом эттирган Залилий бундай ёзади:

Шоҳ раиятга ситам қилмағай,
Бир нафас адли кам қилмағай —

Бинобарин, Залилий лирикасининг умрбоқийлиги ва чуқур фалсафийлигини таъминлаган омиллардан бири ҳам адолат эди.

III

«Ўн икки мақом» — халқ муסיқий тафаккури ҳосиласи. Юзага келиш тарихи, мазмуни, шакли ва тузилиши билан ўзбек ва уйғур мақомлари ҳар жиҳатдан уйғун. «Ўзбек халқ муסיқаси»¹ нинг IV жилдида айрим мақомларининг қашқарча варианты берилгани ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Уйғур мақомларининг мумтоз қатори рок, чобият, мушовирок чоргоҳ, панжгоҳ, ўзғал, ажам, ушшоқ баёт, наво, сеғоҳ ва ироқдан иборат бўлиб, жами 320 муסיқий оҳанг, 3127 мисра шеърдан тузилгандир. Уни бир кеча-кундуз давомида ижро этиш мумкин. Машраб бир шеърда мақом номларини зикр этиб қуйидагича ёзган:

Сеторим ториға жон риштасидин тор эшиб чолсам,
Анингки ноласидин бенавонинг кўнглини олсам.
«Баёт»и, дилбаримни ёдида чолсам паё-пайким,
Ки кўнглим бенаво бўлгонидин айлаб «Наво» чолсам.
Мақомларнинг атосини «Хусайний»у «Ажам» дерлар,²
Булардин ҳам юқори пардаида «Панжгоҳ» чолсам.
Аролаб чолсам «Ушшоқ» у мақомни «Рок»ка эткузсам,
Ки ул шому саҳарларда «Мушовирок»ни ман чолсам,

Машраб бу газали орқали ўз даврида кенг тарқалган ўзбек ва уйғур мақомлари ҳақида маълумот берган.

Уйғур мумтоз муסיқасидаги «Ўн икки мақом» Ёрқент хонлиги (1514—1680) даврида сараланган ва яхлит ҳолга келтирилган. Туркий адабиётнинг сара намуналари, айниқса, Навоийнинг 100 тача газали бу мақомларга солиб қуйланган. «Ўн икки мақом»га газаллари киритилган шоирлар орасида Залилий алоҳида ўрин тутайди. Шоир шеърларида най, уд, арғанун, қонун, чанг, рубоб ва ҳоказоларни тилга олган. Айниқса, арғанун ҳақида анча кўп тўхталган. Жумладан:

Чу қонун муҳаббат устихоним пурсадо бўлди,
Раги аъзоларимдан арғанунға тор бўлгайм?

Ёки яна бир газалида шоир бундай ёзади:

Мен навою, нолаи найдан ҳузури топмадим,
Арғанун мажлиси ушшоқ хуш оҳангдур.

Шоирнинг шеърлари билан яқиндан танишиш унинг муסיқага алоҳида муҳаббатидан, бу илмни теран билганидан далолат беради. Қуйидаги мисралар ҳам буни тасдиқлайди:

Нағма билан тозадур жонлар,
Нағма билан шод паришонлар,
Нағма билан шаҳри жунун бўлди пур,
Узди миҳорини жунундан шуур,
Нағма билан руҳ гирифтори тан,
Нағма билан қилди фаромуш ватан.

Қуйидаги мисралар ҳам Залилийнинг анъанавий уйғур мумтоз мақомларига муҳаббатидан далолат беради:

Мажлис ичига ўт солур пардаи “Ироқ”,
Машқ жунундин айлагач савти тараннуми “Ажам”,
Ажойиб мажлиси гарм ўлди бу дашти биёбонким,
Навою нолаи Мажнун билан оҳу кабоб эрди.

¹ Ўзбек халқ муסיқаси, IV том. Тошкент. 1958, 260-бет.

² Абдушукур Мухаммадамин. Уйғур классик муסיқаси. Ўн икки мақом. 1997. Урумчи. 367-бет.

Уйғур мақомларига солиб қўшиқ қилинган лирик газаллар чуқур реализм руҳи билан суғорилган. Мақомларда кенг маънодаги яхшилик, гўзаллик, ватанпарварлик, адолат, ҳаётсеварлик, муҳаббат, севги алангасида ёнган инсон, унинг орзу-армонлари, курашлари, кечинмалари, вафо-садоқати сингари фалсафий-дидактик мазмунлар сеҳрли мусиқий кайфият билан ифодаланган. Бундан ташқари, бевафолик, нодонлик, зўравонлик, риёкорлик, ижтимоий ва шахс эркинини поймол қилинишига қарши норозилик каби ифодаланган. Бу маънода, мақомлардаги Залилий шеърлари Навоий, Машраб, Ҳувайдо ва Фузулий газалларига ҳамоҳангдир.

Залилий «Ироқ» мақоми мусиқаси билан айтилган газалида ишқни — маҳбубани қуйидагича улуғлаган:

Кирмагайман жаннат ул—маъвога дилбар бўлмаса,
Эгни бирлан тушмагай дарёга гавҳар бўлмаса.

Таъкидлаш лозимки, Залилийнинг мақомларга солиб қуйилган шеърларида ватан муҳаббати алоҳида ўрин тутлади.

«Ўн икки мақом»га солиб қуйилган шеърларидан ҳам маълумки, шоир Муҳаммад Сиддиқ Залилий «Рўйи замин сайқали» деб аталган Самарқанд билан ислом қудратининг рамзи ҳисобланган Бухорога қанчалик ҳурмат бажо келтирса, ўзи яшаётган азиз маскан — Хўтанни шунчалик эъзозлаган.

Умуман, Шарқ мумтоз шеърятининг бошқа вақиллари мероси қатори Муҳаммад Сиддиқ Залилий ижодининг машҳур «Ўн икки мақом» билан боғлиқ жиҳатларини янада теран тадқиқ этиш муҳим илмий хулосаларга олиб келади.

IV

Тарихдан маълумки, ўзбек — уйғур халқи қардош, қариндош ва тақдирдошдир. Водий билан қашқар орасидаги жуғрофий қўшничилик, икки миллат адабиётининг муштарақ анъаналари ҳам бунинг далилидир. Машраб билан Залилий ижодидаги ҳамоҳанглик шундай хулоса чиқаришга асос беради.

Биз ўзбек-уйғур мумтоз адабиёти матнларини қиёслаб ўрганиш орқали буюк ўзбек шоири Бобораҳим Машраб девонидаги¹ айрим газаллар билан «Залилий девони»даги газалларда ўхшашлик, баъзан эса айнан уйғунлик мавжудлигини аниқладик. Бу асосан Залилийнинг Машрабга муҳлис бўлгани, улуғ салафи ижодини ибрат билиб, маъно-мазмун ва вазн жиҳатдан ҳамоҳанг шеърлар ёзгани билан изоҳланади. Масалан, Муҳаммад Сиддиқ Залилий лирика ва дostonларида тазмин санъатидан фойдаланиб, Машраб шеърятига хос бўлган «Аршнинг кунгураси» иборасини тез-тез қўллаган.

Девондаги 40-газалида:

Чаманнинг гулларин, булбул, кўрубон чекмагил ҳасрат,
Қаландар машрабона риндининг тарзи кулоҳидур.

деб ёзган бўлса, 125-газалида:

Машраби оли умамнинг шеъри шаққарборидин,
Дона-дона ангубимни не жудо келтурмишам,—

байти орқали Залилий Машрабни пир-устоз тутганини таъкидлайди.

Машраб ва Залилий девонларидаги газал ва мухаммасларнинг қиёсий таҳлили уларда, айрим тафовутларни эътиборга олмаганда, бир-бирига айнан ўхшаш бир қанча шеърлар мавжудлигини кўрсатади. Қуйида айрим мисолларни келтириб ўтамиз (ўхшаш ва такрорланган ўринлар ажратиб кўрсатилди).

«Машраб девони», 207-ғазал:

«Сани Лайлийи раънодек ажойиб дилрабо дерлар,
Мани Мажнуни шайдодек куйингда бир гадо дерлар.

Кеча-кундуз эшигингда фиғону нолалар қилсам,
Ки ҳарчанди наво қилсам, ҳанузам бенаво дерлар.

Бориб сўрдум табиблардин: «Бу дардимга даво борму?»
Алар айтурки: «Эй нодон, бу дардни бедаво дерлар!»

Боқибон ул пари кўз учидин юз ноз қилиб ўтти,
Руҳи чун ул маҳи тобонни анворул худо дерлар.

Тафарруж айлабон ногаҳ назар қилса гўристонга,
Қўпуб гўрдин ҳама одам, ҳама: «Во ҳасрато!» дерлар.

Қани Лайли, қани Мажнун, қани Ширин билан Фарҳод,
Алар ўтти бу оламдин, бу олам бевафо дерлар.

Итини хоки пойиники Машраб кўзига суртти,
Нидо келдики оламдин бу кўзга тўтиё дерлар.»

«Залилий девони»даги 52-ғазал Машраб ғазалига кўп жиҳатдан уйғун экани аён бўлади:

«Сени Лайлию раънодек ажойиб дилрабо дерлар,
Мани Мажнуни ҳайрондек кўйингда бир гадо дерлар.

Ажабдур эй шоҳи ҳубон кеча-кундуз эшигингда,
Ҳамиша ман наво қилсам дағи сан бенаво дерлар.

Боқибон эл сари, жоно, юзингдин бир ниқоб олсанг,
Руҳингки чун моҳи анвор тажаллийи Худо дерлар.

Табассум айлабон токи назар қилсанг гўристонга,
Қўпуб гўрдин бори мурда ҳама во ҳасрато, дерлар.

Машраб девонидаги 97-ғазал ва Залилий девонидаги 128-ғазал ҳақида ҳам худди шу фикрларни айтиш мумкин.

Залилий девонидаги

Қаландарман, жаҳонни тарк этиб қилдим сафар танҳо,
Чу семурғки парвоз айлағай беболу пар танҳо.

матлали 5-ғазалга шоирнинг ўзи мухаммас боғлаган¹. «Машраб девони»нинг 491-саҳифасидаги мухаммас Залилий ғазалига ёзилган тахмис бўлиб чиққани ажабланарли ҳолдир. Бир вазнда, бир-бирига монанд қофияда, бир хил радиф ва мавзудаги муштарак мухаммаснинг дастлабки банди куйидагича:

Зиҳи расволиғим оламга солди шўру шар танҳо,
Бўлибтур Нуҳ фулки ғавғоси зарра, алҳазар танҳо,
Нигорим бирла ман бир пираҳанда, халқ дер танҳо,
Қаландарман жаҳонни сайр этиб қилдим сафар танҳо,
Чу семурғки парвоз айлағай беболу пар танҳо.

Залилий мухаммаси 9 банддан таркиб топган бўлса, Машраб мухаммаси 8 банддан иборат.

¹ Жамолиддин Юсупов нашрга тайёрлаган ва 2006 йили Тошкентда чоп этилган нусхаси назарда тутилади.

Тахмис боғланган газалнинг сўнги байтидаги озгина фарқни ҳисобга олмаганда, мухаммаслар таркибидаги газал байтларининг сўз ва мазмуни асосан ўхшаш. Ҳар икки мухаммас матни деярли бир-бирини такрорлайди.

Бундан ташқари, Машраб девонидаги 197-газал билан шоир тахмис боғлаган «Залилий девони»даги газал ҳам матн нуқтаи назаридан бир-бирига мутаносиб.

Демак, Залилий Машраб шеърятининг ҳақиқий шайдоси ва мухлиси бўлган. У Машраб ижодидан таъсирланиб, ҳар жиҳатдан унинг газалларига ҳамоҳанг шеърлар ёзган. Бунинг биринчи сабаби маломатийларнинг зоҳидлик мактабларидан бўлган тасаввуфнинг қаландарлик фалсафасидаги маслакдошлиги бўлса, иккинчи сабаби, ҳар икки шоирнинг Қашқар муҳитида яшагани бўлса ажаб эмас. Бошқа тахминларга кўра, Машраб Қашқарда бўлган 1665 йиллари Залилий ҳали дунёга келмаган эди. Машраб қатл этилган. 1711 йили эса Залилий 35 ёшларда бўлиб, эҳтимол анча кекса ёшида шоҳ Машраб ёш шоир Залилий газалига мухаммас боғлагандир. Бу ҳол котибларнинг хатоси билдан боғлиқ бўлиши ҳам мумкин...

Залилий ижоди борасида шуни ҳам айтиш мумкинки, шоир замонасида шарқ мумтоз шеърятининг улкан вакиллари қаторида танилган. «Тазкираи Қайюмий»да Пўлатхон домланинг ёзишича, Залилий девони ўша кезлари Фарғона шоирлари орасида севиб ўқилган ва Умархон саройигача етиб келган. Амир Умархон шоирнинг «Тайёр» радифли газалига (мазкур газал шоирнинг Пекинда нашр этилган девонига киритилмаган) тахмис боғлаган. Шоир жуда кучли ва ҳушоҳанг туркий шеърлар ёзган. Маҳмуд қори ва бошқа шоирлар ҳам Залилий газалига тахмис боғлаган, назира ва татаббу қилганлар. Пўлатхон домла яна кўлёма баёзларда Залилийнинг кўплаб шеърлари учраши, кўлида шоирнинг ашъорларидан бир нечтаси борлиги ҳақида маълумот берган. Янада қимматли жиҳати, «Тазкираи Қайюмий» орқали шоирнинг девонига киритилмаган шеърлари билан ҳам танишиш мумкин. Адабиёт мухлислари эътиборига мазкур тазкира асосида Амирийнинг Залилий газалига боғлаган куйидаги мухаммаси матнини келтиришни зарур деб билдик:

Ғамингдин эй пари рухсорки, жони нотавоним бор,
Қилурга ранги ҳижронинг қиличин қатра қоним бор,
Фироқинг богида булбул каби минг достоним бор,
Юзунгни кўрмагач, эй гул узорим юз фигоним бор,
Жаҳон богида истарман сени, то танда жоним бор.

Туташти ишқ ўти кўнглим аро тадбир этолмайман,
Гули рухсори серобинг анга тасвир этолмайман,
Муҳаббат шарҳини жон ўртанур тақрир этолмайман,
Жунун мактубини мазмунини таҳрир этолмайман,
Эшитган халқ йиғлар шуълаи оҳи фигоним бор.

Қадам кўйгон муҳаббат кўйига афсона бўлмасму?
Парилар бирла суҳбат айлаган девона бўлмасму?
Ғамин ёр истаган агёрдин бегона бўлмасму?
Жунун шаҳри саросар оқибат вайрона бўлмасму?
Кўзин ёши чу дарё ҳар тараф оби равоним бор.

Амиро, манга ўхшаб ғамда муътод ўлмағил ҳаргиз,
Асири жилваи ул сарви озод ўлмағил ҳаргиз,
Мени маҳзун топиб, эй ишқ, жаллод ўлмағил ҳаргиз,
Йиқилди деб Залилийнинг адув шод ўлмағил ҳаргиз,
Мадақорим мени султон Сатуқи Буғрохоним бор.

Яна Амир Умархоннинг (1787—1822) суюкли хотини Моҳларойим Нодира (1792—1842) «Ўзбек халқ мусиқаси»нинг VII томига (91-бет) киритилган «Кет» радифли мухаммасининг мақтаъсида:

¹ “Залилий девони”. 11-бет, мухаммас 387-бет.

Кўп чўзма Залилий сўзларингни,
Ағёр билур ромузларингни,
Сурткил эшигига юзларингни,
Кел ишқ йўлида кўзларингни,
Эй Нодира, дур фишон этиб кет.

дея Залилий газалларини ўқиганига ишора қилади.

Хуллас, Пўлатхон домла Қайюмий таъбири билан айтганда, «жуда кучли хушоҳанг туркий шеърлар сўзламиш қашқарли шоир» Муҳаммад Сиддиқ Залилий лирик шеърлари билан XVIII аср уйғур шеърлятида анъанавий романтизм ва символизмдан фарқли ўлароқ реалистик моҳиятни гўзал бадиий шаклда ифодалади. Шеърлятга халқона ўйноқи оҳанглари олиб кирди. «Залилий лирикасини ўқир эканмиз, унинг ҳар бир шоир ҳаётида содир бўлган воқеаларнинг акс-садоси, муаллифнинг оғир ички кечинмалари, бахтсиз севгиси ва рўёбга чиқмаган орзуларининг ифодаси сифатида ҳис қилинади» дея ёзади «Уйғур адабиёти классиклари» китоби муаллифи Усмон Мамаатохунов. Шоир бундай қайғули кайфиятини ўқувчига тўлиқ чизиб бериш учун бадиийликка хос шеърини санъатлардан «туркийзабон»лик билан эстетик таъсирчанликка мутаносиб гипербола ва литота, ташбеҳ, истиора, ҳарфий образ, шеърини таърих, сифатлаш, ружуъ ва мажоз сингари юқори даражали услубий воситалардан фойдаланди.

Шоир асарлари ўз даврида ва вафотидан кейин жуда кенг тарқалган эди. XIX асрда Тошкентда чоп этилган «Тухфат ул- обидин», «Баёзи Муқимий», «Девони Маҳмуд қори», «Тазкирайи Қайюмий» каби баёз ва тазкираларга шоир асарлари ва у ҳақдаги талқинлар киритилган. Шарқ мумтоз шеърлятининг улкан вакиллари билан бўлмиш Залилий ижодий меросини кенг тадқиқ этиш мутахассисларнинг галдаги вазифаларидандир.

*Турсун Қурбон Туркаш,
уйғур адабиётшуноси.
ЎзМУ Ўзбек филологияси
факультети тадқиқотчиси*

Бобурий маликага эҳтиром

1992 йилда Бобур халқаро жамғармаси ва унинг илмий сафари ташкил этилган эди. Ҳар бир илмий сафар давомида буюк ўтмишдошларимизнинг нодир мероси, хусусан Бобурийлар яратган илмий-адабий, тарихий мерос, салтанатнинг улуғ вакилларига бағишланган асарлар юртимизга кела бошлади. Ҳозирги кунда юзлаб ана шундай асарлар, уларнинг қўлёзмалари, таржималари, турли нашрларидан иборат улкан хазина Андижонда, Бобур боғида ташкил этилган «Жаҳон маданияти» номли жамғармада сақланмоқда ҳамда имкон қадар илмий муомалага киритилмоқда. Бобурийларга бағишланган асарлардан бири инглиз адабаси Румер Годен (1907-1998) қаламига мансуб «Гулбадан» номли тарихий китобдир. Яқинда Бобур халқаро жамғармаси ҳомийлигида мана шу китобнинг ўзбекча таржимаси чоп этилди.

Авалло, муаллиф ҳақида икки оғиз сўз. Таниқли инглиз адабаси Маргарет Румер Годен нафақат тарихий асарлар муаллифи, балки шоира ва журналист сифатида ҳам ном қозонган. Унинг номи Буюк Британия ва Ҳиндистонда яшши маълум. Адиба баракали ижод қилган — олтмишдан ортиқ китоби нашр этилган.

Маргаретнинг отаси XX аср бошларида Калькуттада жойлашган кемачилик компаниясининг вакили бўлиб хизмат қилган. Адибанинг болалик йиллари Ҳиндистонда ўтади, у бу сирли ва сеҳрли юртни севиб қолади. Годенлар оиласи 20-йилларда Англияга қайтиб кетади, лекин Маргарет Ҳиндистонга тез-тез келиб туради. У 1929 йили Калькутта шаҳрида байналмилал рақс мактабини ташкил этади ва шу даврдан эътиборан дастлабки асарларини ярата бошлайди.

Маргарет ушбу даргоҳда 20 йилдан ортиқ ишлайди. 1949 йили Англияга қайтиб боради ва Ҳиндистонда жами ўттиз йилдан ортиқ давр мобайнида олган билим ва тажрибаси, истеъдод ва куч-ғайратини бадиий ижодга

сарфлайди. У кўплаб асарлар ёзади, уларнинг айримлари унга катта шуҳрат келтиради. Жумладан: «Дарё», «Ҳинд қуёши остидаги икки киши», «Шиванинг кабутари», «Қора тулпор» ва ҳокозо. Мазкур асарларнинг кўпчилиги асосида бадиий фильмлар суратга олинган.

«Гулбадан» асари 1980 йилда яратилган. У Бобурнинг қизи Гулбадан-бегимнинг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган бўлиб, қизиқарли илмий-публицистик усулда баён қилинган. Муаллиф Ҳиндистонда уч асрдан кўпроқ давр мобайнида ҳукмронлик қилган бобурийлар салтанатининг ёрқин вакилларида бири Гулбаданбегим шахсиятини даврнинг мураккаб ва чигал воқеалари, тож-тахт учун курашлар, инсон руҳининг чексиз ғалаёнлари билан узвий боғлиқ ҳолда ўзига хос тарзда акс эттирган.

Темурийлар сулоласида етук истеъдод соҳиблари бўлмиш шаҳзодалар билан бир қаторда тарих зарварақларида ўчмас из қолдирган машҳур маликалар ҳам талайгина. Масалан, Сарой Мулкхоним, Гавҳаршодбегим, Хадичабегим, Гулбаданбегим, Нуржаҳонбегим, Аржуманд Бонубегим, Зебуннисобегим ва бошқалар. Булар орасида Гулбаданбегим алоҳида ажралиб туради. Бобуршоҳнинг суюкли қизи Гулбаданбегим номини дунёга машҳур қилган асар «Ҳумоюннома» дир. Гулбаданбегим асарнинг бошида китобнинг яратилиш тарихини келтиради. Асар унинг жияни Акбаршоҳнинг фармонида кўра ёзилган эди:

«Бисмиллаҳ-ир раҳмон-ир раҳим.

Ул фирдавсмалкон (Бобур) ва жаннатошиён (Ҳумоюн) билан боғлиқ воқеалардан нимани билсангиз, ёзингиз, деган буйруқ бўлганди. Ҳазрати фирдавсмалкон фоний дунёдан боқий дунёга йўл олганларида, бу ҳақир (Гулбаданбегим) саккиз ёшда эдим, шу сабабли бўлиб ўтган воқеаларнинг камроқ қисми хотирамда қолган эди.

Подшоҳнинг амрига биноан, нимаики эшитган ва хотирамда қолган бўлса, қоғозга туширдим».

Гулбаданбегим ўз асарида қисман отаси Бобур шоҳ даври, асосан акаси Ҳумоюн подшоҳнинг ҳаёти ва фаолиятини ёритган. «Ҳумоюннома»нинг ўзига хос томони шундаки, уни аёл киши ёзган, эркаклар билмайдиган ёки эътибор қилмайдиган жиҳатларни тасвирлаган – саройдаги турли-туман икир-чикирлар, шаҳзодалар, умуман кишилар орасидаги муносабатлар, воқеа-ҳодисалар, сарой аҳлининг ҳаёт тарзи, Бобуршоҳ хонадонига оид хусусиятлар, оилавий шароитлар, тўй ва аза билан боғлиқ урф-одатлар, уй-рўзғор жиҳозлари, кийим-кечак ва бошқаларга аёл кўзи билан қараган ва улар ҳақида муфассал маълумот берган. Мазкур сабабларга кўра асар беқиёс тарихий аҳамият касб этади. Шу жиҳатдан «Ҳумоюннома» асари «Бобурнома»ни тўлдиради, унинг мантикий давоми ҳисобланади.

Таниқли бобуршунос олима Сабоҳат Азимжонованинг таъкидлашича, Ўрта ва Яқин Шарқ халқларининг ўрта аср тарихида фақат биргина аёл — Гулбаданбегим тарихий асар яратган, бинобарин, у ягона аёл тарихчидир. Гулбаданбегим мазкур асарни яратиш учун отаси Бобуршоҳ, сингари кундалик тутмаган, хотираси асосида, кўрган-билганларини ёзган. Лекин услуб борасида, тилининг содда ва раволиги масаласида отасининг йўлидан борган.

Асар форс тилида битилган ва унинг ягона нусхаси «Британия музейи»да сақланмоқда. Инглиз адабаси «Гулбадан» асарини мана шу китоб асосида ёзган.

Адибанинг бобурийлар, хусусан Гулбаданбегим шахсига ниҳоятда самимий, илиқ муносабати бутун асар давомида яққол сезилиб туради. Жалолиддин Акбарнинг Бобуршоҳ ва Ҳумоюншоҳ ҳақида нимаики билсангиз, ёзингиз, деган фармони хусусида сўз юрита туриб Р. Годен мана бундай дейди: «... Бундай фармон яна икки кишига — Ҳумоюншоҳнинг яқин мулозимларидан бўлмиш Жавҳар офтобачи ва содиқ вазири Шайх Боязидга ҳам берилган эди. Ўрта асрларда сарой маликалари орасида саводхон аёллар, эҳтимол, кўп бўлмагандир, лекин Гулбаданбегим ўз даврининг энг мукамал билимли, фозила аёлларидан эди. У ҳамisha мутолаа билан машғул, таъби назм эгаси бўлса-да, бироқ тарихий асар ёзишга илк бор қўл урмоқда эди». Адибанинг бу гапидан икки нарса

маълум бўлади: биттаси, Бобур ва Ҳумоюнга бағишланган асар ёзиш бошқа кишиларга ҳам буюрилгани ва Гулбаданнинг шеър ёзгани. Кези келганда айтиб ўтиш керакки, Гулбаданнинг шеър ҳам битгани ҳақида Мир Маҳди Мирзонинг «Тазкират-ул хавотин» асарида ҳам маълумот келтирилган.

«Ҳумоюннома»нинг услуби ҳақида инглиз адабаси бундай фикр билдиради: «Муаллифнинг ифода услубида отаси Бобуршоҳнинг хотираномасида табиат манзаралари, гул-чечаклар, мева-чева ва паррандалар дунёсини тасвирлашда қўлланган содда, аниқ ва ихчам иборалар кўзга ташланади». Р. Годен «Ҳумоюннома»ни инглиз тилига таржима қилган таниқли шарқшунос А.С. Бевериж хонимнинг «...Муаллиф мулоҳазаларининг самимийлиги сарой тарихчиларининг кўпларини лол қолдириши ва уялтириб қўйиши ҳам мумкин» деган гапларини келтириши диққатга сазовордир.

«Гулбадан» асарини ўқиган киши учта улуғ бобурий – Заҳририддин Бобур, Насириддин Ҳумоюн ва Жалолиддин Акбар тўғрисида, улар яшаган давр, воқеа-ҳодисалар, саройдаги аёллар ўртасидаги муносабатлар ҳақида қизиқарли ва муҳим маълумотларга эга бўлади. Масалан, Бобурнинг хотинларидан бири хусусидаги куйидаги парчага эътибор берайлик: «Ҳарамда Биби Мубориканинг ҳурматини жойига қўйишарди, чунки у Бобурдан фарзанд кўрмаган эди. Айниқса, Дилдор оғача бегим унга нисбатан рашк ўтини сочиб турарди.

Гулбадан Биби Муборика билан тез-тез кўришиб турарди ва уни «Афғоний оғача» деб атарди. Бу ҳол унинг аслзодалар оиласидан эмаслигига ишора қилса керак. Бобурнинг қолган учала хотинлари «бегим» ёки «малика» деб аталарди. Шайбонийхон ҳарамда ўн йил яшаб келган аммаси – Бобурнинг опаси Хонзодабегимни «оқажоним», «хоним ҳазратлари», «истарали хоним» деб атаса, Моҳимбегимни «бегим ҳазратлари» дея эҳтиром билан тилга олади.

Маълумки, Ҳумоюншоҳ билан Гулбаданбегим ота бир, она бошқа – Ҳумоюннинг онаси Моҳимбегим, Гулбаданники эса – Дилдорбегим. Лекин шундай бўлса-да, Гулбаданбегим ҳар гал акаси ҳақида гап кетганда, уни ўта эҳтиром ва самимият билан тилга олади. Бу қадар иззат-ҳурмат ва самимиятнинг сабаби нима? Тарихга назар ташланса, «она бошқа»ларда бунақа

иноқлик, бунақа хурмат кам учрайди. Р. Годен бунинг сабабини кўрсатиб, Ҳумоюн волидаи муҳтарамасини жуда эъзозлар эди, уни Гулбадан билан боғлаб турган ришта ҳам аслида шу эди, дейди. Гулбадан саккиз йил давомида Моҳимбегимнинг тарбиясида бўлганлиги инобатга олинса, ака-сингил орасидаги самимиятнинг сабаби ойдинлашади.

Гулбаданбегим китобида ўзи ҳақида жуда кам маълумот берган. Жумладан, ўзининг ҳаж сафари тўғрисида ҳам хотираномасининг сўнгида қисқа хабар беради. Лекин англиз адибаси бошқа манбалар асосида мазкур сафарни анча батафсил баён қилади – ундан ҳаж сафари жами 7 йил давом этгани, Гулбадан шундан уч ярим йил давомида Маккада истикомат қилгани ҳамда 4 йўл ҳаж амали бажарганини билиб олиш мумкин.

Шершоҳ билан бўлган бир жангда катта талафот ва қурбонликлар кўрилган ҳамда Ҳумоюннинг икки хотини ва қизи Ақиқа дом-дараксиз йўқолган эди. Гулбадан бу ҳақда «Ҳумоюннома»да ўкинч билан ёзган. Р. Годен мана шу шармандаларча мағлубият хусусида ёза туриб, Гулбаданнинг ўкинчига шерик бўлади: «Темурийлар олиб борган жанглар тарихида биринчи бор аёллар ва болалар ўлдирилди ёки бедарак йўқолди», дейди англиз адибаси.

Гулбадан акаси билан бир неча йилдан кейин кўришганда, у Гулбаданни танимай қолади: «...Гаурга юриш қилган пайтда сен тоқи кияр эдинг, ҳозир лачак (рўмол) ва қасавада кўрганам учун танимай қолдим» деган. Р. Годен Ҳумоюннинг мана шу гапини шарҳлайди: «Бу малика Гулбаданнинг никоҳда эканининг биринчи аломати эди. Куёвга узатилган қизлар, одатда, маржон ва уқарлар билан безатилган ҳарир қасава ёки лачак боғлашарди». Ушбу шарҳ англиз адибасининг ўша даврдаги удумлардан яхши хабардор эканидан дарак беради. Муаллиф удумларни яхши билишига яна битта мисол: «...Маликалар фил устидаги маҳофадан тушадиган бўлсалар, фил чодир ичига киритилар

ва номаҳрам бўлгани боис, филбонлар юзларини қалин мато билан ўраб турардилар.»

«Ҳумоюннома» асари Комрон Мирзонинг кўзига мил тортиш билан боғлиқ «Подшоҳ ҳазратлари мил тортгандан кейин...» деган ерга келиб узилиб қолган ва бизгача бир мўъжаз китоб ҳолида етиб келган. Китобнинг ҳажми аслида қанча бўлганлиги, унинг нима сабадан тўла эмаслиги хусусида ҳеч қаерда маълумот сақланиб қолмаган. Лекин англиз адибаси бу масала юзасидан ҳам ўз фикрини билдиради: «...балки қолган қисми йўқолган бўлиши мумкин ёки ўз биродарига раҳми келганидан, юз берган кейинги воқеаларни тасвирлашга муаллифнинг журъати етмагандир».

«Гулбадан» асари катта қизиқиш билан ўқилади. Таржиманинг тили раво, матбаа ижроси, безаклари бекаму кўст. Лекин китобда айрим камчиликлар кўзга ташланади. «Ҳумоюннома»да ҳам «Бобурнома»даги каби ҳиндча сўзлар – исмлар, жой номлари, турли атамалар, асар номлари учрайди. Шуларнинг имлосида чалкашликлар бор. Масалан, Рано Санго эмас, **Раана Сангаа**, Фотехпур Секри эмас, **Фатухпур Секрий**, рупий эмас, **рупия**, «Айни Акбарий» эмас, **«Ойини Акбарий»** ва бошқалар. Таржимада баъзи ноаниқликлар мавжуд — **...раққосаларнинг билаклари ва болдирларига тақилган кўнгироклар...** деган жумлада болдирларига эмас, **тўпикларига** бўлиши керак. Китобнинг айрим ерларида услубий хатолар бор. Масалан, **фарзанду аржуманд** эмас, фарзанди аржуманд бўлиши керак. Машҳур ўзбек мақолининг шакли ўзгариб қолган: **...шўрвадан оғзи куйган одам қатикни ҳам пуфлаб ичади... ва ҳоказо.**

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Р. Годеннинг «Гулбадан» асари бобурийларнинг беназир намояндаси Гулбаданбегим ҳақидаги тасаввуримизни бойитади. У бобурийлар даврини ўрганишга қўшилган муносиб ҳиссадир.

*Ансориiddин ИБРОҲИМОВ,
филология фанлари номзоди,
доцент*

Тоғай Муроднинг қайтиши

“Мен қайтиб келаман”. Хотиралар.
“Янги аср авлоди” нашриёти – Тошкент, 2007.

Ўзбек тилида “қайтиш” сўзи ўз маъносидан ташқари фоний дунёни тарк этиш, чин дунёга рихлат қилиш мазмунини ташийди. “Янги аср авлоди” нашриётида чоп этилган “Мен қайтиб келаман” китоби атоқли адиб Тоғай Мурод ҳақида замондошлари хотираларидан иборат бўлиб, чин маънода ёзувчини замонамизга, халқимизга қайтариб берди.

Сабаби, нисбатан қисқа умрида фаол ва тинимсиз бадиий ижод билан банд бўлган санъаткор адиб, ҳар хил сабабларга кўра ўз-ўзини, бетакрор ижодини, ноёб асарларини реклама, тарғиб-ташвиқ қилолмади, қилдирилмади.

Аслида, унинг асарларига бундай кўмак, ёрдамнинг кераги ҳам йўқ эди. Дўст-душман олдидан Тоғай Мурод адиб, инсон, замондош сифатида номаълумлигича, сирлилигича ўтиб кетди. Ўз шахсий ва адабий ҳаётига ҳеч кимни яқинлаштирмаган адиб ҳақида турли-туман афсоналар тўқилди. Унинг шахси ва ижодига нисбатан маломат тошлари отилди.

“Мен қайтиб келаман” хотиралар китоби Тоғай Мурод, унинг яқинлари, чин ихлосманд ўқувчилари учун зулмат қаъридан балқиб чиққан қуёш ўрнини босди. Қуёш нурлари қоронғилик, туман, губорларни тарқатиб, очик, беғубор, мусаффо осмонни ёритди. Бу Тоғай Мурод осмони, ўзига хос бадиий олами эди. Тоғай Муроднинг сирли, сеҳрли дунёси эди...

Адибнинг жафокаш жуфти-халоли, адиба Маъсума Аҳмедова жонсараклиги билан яратилган ушбу китоб Тоғай Мурод воситасида ўзбек адабиётининг маълум бир саҳифалари ҳақида, устозлару адибнинг содиқ шогирдлари тўғрисида, ўзи кўрган ва мутлақо танимаган мухлису ихлосмандлари хусусида, ичи тўла дард, ижод булоғи қайнаган, турли авлод вакиллари ҳақида ёрқин, самимий, холис, ноёб маълумотлар бериши би-

лан адабиётшунослигимиз тарихида муҳим ўрин тутди.

Ҳозир нима кўп, хотира китоб кўп. Нияти, пули, имконияти бор одам, ота-бобоси, хотини, бола-чақаси, ўзи ҳақида “бестселлер” асарлар яратиб, китоб жавонларини безатишдан эринишмаяпти. Шоир айтмоқчи, “бирова отамга дер, бирова онамга” дея бу борада ҳам ўз ҳақларини ҳеч кимга олдирмаяптилар...

“Мен қайтиб келаман” китоби – бу мутлақо бошқа асар. Тўплам тузувчиси таъкидлаганидай, адиб замондошлари Тоғай Муроднинг ноёб истеъдоди, ўзбек адабиётидаги ўрни ҳақида сўз юритиб, айна пайтда китобхон кўз ўнгида бадиий сўз устаси, чўнг адибнинг худди асарлари каби қайтарилмас, ўзига хос феъл-атвори, қатъиятли, олижаноб қиёфасини гавдалантирадилар.

Саид Аҳмаддай устоз адиб Тоғай Муродни “сўз зарғари” деб атайди. Одил Ёқубов “Тоғай Муроднинг адабиётда алоҳида ўрни бор. Буни дунёда ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайди”, деди. Пиримкул Қодиров адиб китобларини “умрбоқий асарлар” дея атайди. Шухрат Аббосовдай санъаткор ёзувчи романини кинолаштиргани билан ифтихор қилади ва “Тоғай Мурод билан ўзбек адабиётида бир давр ўтди” деб ёзади.

Академик Тўра Мирзаев ёзувчи асарлари озиқ олган халқ оғзаки ижоди манбаларини ҳаққоний кўрсатиб беради. Жуманиёз Жабборов ватанпарвар ва миллатпарвар адиб Тоғай Муроднинг тоталитар тузум давридаги жасорати, қаҳрамонлигидан ҳайратланади. Адабиётшунос Умарали Норматов таърифида Тоғай Мурод руҳшунос адибга айланади. Носир Фозилов, Неъмат Аминов, Иброҳим Фафуровлар адиб истеъдоди, инсоний фазилатларининг турли қирраларини самимият билан очиб берадилар. Абдуғафур Расулов

санъаткор ижоди ички қатламларига киришга интилади...

Адиб ҳақида хотира ёзган қарийб эллик ижодкорнинг барчаси, ҳеч истисносиз, Тоғай Мурод ижодининг ўзбек адабиётида тутган мавқеи беқиёс баландлигини эътироф этиб, йирик ижтимоий шахс ва санъаткор сифатидаги фазилатларини очиб берадилар.

Тўпلامга кирган мақолалар орасида Сайфиддин Ҳодиевдек кураш бўйича жаҳон чемпионлари борлиги барчамизни тўлқинлантиради. Сайфиддин полвон Тоғай Муродни эл таниган паҳлавон деб, айниқса, унинг асарлари ўзбек халқининг доврўғини дунёга таратувчи полвонлар етиштириб чиқаргани, келажакда бу мактаб юзлаб ўзбек курашчиларини тарбиялаб беришини башорат қилади.

Эътироф этиш керакки, тўпلامга бирорта ҳам бўш, шунчаки, мажбурият юзасидан ёзилган мақола киритилмаган. Уларнинг барчаси, юрак даъвати, виждон амри билан ёзилган.

Ҳалима Худойбердиеванинг дostonга арзирли мақоласи, Тожиддин Раззоқнинг бадиаси, Мирпўлат Мирзонинг дўстига битган бағишлови, Чоршаъмнинг “Шоир укам, яхши” воқеий ҳикояси, Каримберди Тўрамуродовнинг Тоғай Муроднинг ўз услубида жигаридан жудо бўлган адиб

бўлиб бўзлови, ёзувчининг дўстлари Хуршид Дўстмуҳаммад, Йўлдош Эшбек, Носир Муҳаммад, Шодмон Отабек... қўйинг-чи, барча хотиралар ўқувчига манзур бўлади. Сабаби, уларда устоз меҳри, дўст дийдори, шогирд ҳурмати бор,

Тоғай Мурод ҳақида дил сўзларини тўлқинланиб ёзган Дилфуза Шомаликова адибни шахар марказида афтодаҳол кўргани, қаҳрамон, бугун Олой бозорида учар болалар унинг олдига похол ташлаганлари, тишининг қавагида сақлаб юрган юз долларини алмаштиришда, “бўлақолинг, хитлар келиб қолмасин”, деб соддадил ёзувчига ости-устига икки купюра, ўртада қоғоз уюми пачкаланган матоҳни тутқазишганини айтиб дардиҳол қилади.

Шифохонадаги Маъсумага деб харажат қилиб юрганини айтади. Мана шу кичик деталда Тоғай Муроднинг буюк адиблиги билан бир қаторда нақадар содда, оқкўнгил ўзбек фарзанди экани очилади.

Гапнинг очигини айтганда, ўзбек адабиётида шу кунга қадар бирор катта санъаткор адиб ҳақида бу қадар самимий, ранг-баранг ва теран хотира китоби яратилмаган эди.

Тўпلام талабчан китобхонлар, нозик дидли ўқувчилар учун умри узок, ардоқли совға бўлди.

Маҳмуд САТТОРОВ

Азиз НЕСИН

Ҳикоялар

ЎЗИНГ АЙБДОРСАН

Ишдан ҳайдалганингда дунё кўзингга қоронғу кўринади. Ҳаммасидан қийини қизиқувчан дўстлар ва таниш-билишларга нима сабабдан ҳайдалганингни тушунтиришдир.

Йўқ-йўқ, мен бу гал бошимга тушган ғурбатларни гапирмоқчи эмасман.

Одатда биронтаси ёрдам кўлини чўзармикин ёки сал энгил тортармиканман деб дўстларга дардимни айтаман. Бунга жавобан эса улар мени исканжага олиб сўроқ қилишади, сабабларини ковлаштиришади, оқибатда барча кўнгили-сизликларнинг айбдори ўзим бўлиб қолавераман. Мен ундоқ қилмаганимда, бундоқ йўл тутганимда хўжайин менга тегмас эмиш. Хуллас, қовун туширибманми — демак, ўзим айбдорман!

— Ўзинг айбдорсан! — дея ҳукм чиқаришади ва шу асно юзларида мамнун бир ифода пайдо бўлади.

Кунлардан бир куни ўз ёғимга ўзим қовурилиб, хаёл сурганча кўчада кетаётган эдим. Тўсатдан кимдир елкамдан ушлаб қолди. Қайрилиб қарасам — Усмон Камол... У ёнимда шахдам келаётган эди. Башарамдаги тушкунликни кўриши ҳамон бошқа қиёфага кирди.

— Мен... тушунаман... — деди у маънодор қилиб.

Демак, у менинг ишдан ҳайдалганимни билади. Энди ундан қутулиб бўпсан. Ҳозироқ ҳаммасига ёлғиз ўзим айбдор эканимни исботлаш учун пашшадан фил ясай бошлайди.

Сохта хайрихоҳлик қиёфасидаги яширолмаган қувноқ ифодага монанд эмас эди. Мен гўё унинг «Тушунаман» деганини англамагандек сўрадим:

— Нима бўлди? Бошингга бирон мушкулот тушдими?

— Менга жин ҳам ургани йўқ, аммо эшитишимча, сен яна ишсиз эмишсан... — деди у.

— Ҳечқиси йўқ, — дедим дадил, бу мавзуда мижғовлангим келмай.

— Қанақасига ҳечқиси йўқ бўларкан, азизим... — У кўча ўртасида турволиб, таъкидларди: — «Эҳ-эҳ!» Қаҳвахонага кирайлик, биттадан қаҳва ичамиз ва сен бу воқеа қандай бўлганини сўзлаб берасан... — дея тақлиф қилди.

— Айтишга арзирли нарсанинг ўзи йўқ, — дедим.

— Қанақасига йўқ бўларкан! Башарангга қара — кимга ўхшаб қолдинг! Кетдик, кетдик! Дардингни айтсанг энгил тортасан.

— Гўё шу билан бир нима ўзгарадигандек...

— Сен мени хафа қиляпсан... Ахир мен сенга дўст эмасманми?

Биз қаҳвахонага кирдик.

— Хўш, қани айт-чи энди, нима бўлди ўзи?... — қаҳвани хўплай бошлашимиз билан у қистовга олди.

— Хўжайин мени ишдан ҳайдаб юборди...

— Нима учун?

— Мен қаёқдан билай. Ўзидан сўра...

— Сен ишдан кеч қолармидинг? — сўроқ бошланди.

- Йўқ, мен ҳамиша ишга ўз вақтида келардим.
- Топшириқларни бажармасмидинг?
- Йў-ўқ... У ишимдан рози эди.
- Эҳтимол, хўжайинингнинг иши юришмай қолгандир? — дўстим худди бошқотирма ечаётгандек тусмолларди.
- Аксинча, унинг омади чопиб турганди.
- У қўлларини жағига тираб, ўйланиб қолди:
- Эҳтимол, унга гап қайтаргандирсан?
- Йўқ... Мен ҳамиша хўжайин нима деса хўп деб турганман.
- Камол бетоқат бўлиб, тирноқларини гажий бошлади:
- Яхши! Сен маошинг оширилишини сўраганмидинг?
- Йўқ...
- У ҳақда бирон нима дегандирсан, эҳтимол, нохайрихоҳ...
- Э йўғ-э, барака топгур!
- Шу зайлда яна узоқ сўроққа тутилдим.
- Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ!.. Нима учун у сени ишдан ҳайдаб юбордийкин? Эҳтимол, сен унинг юзига ҳам худди ҳозир менга қарагандай сурбетлик билан қарагандирсан?
- Билмадим... Қарасам қарагандирман.
- А-ҳа. Мана гап қаерда! Мен айтдим-а, бир сабаби бор деб. Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ одамни ишдан ҳайдамайди. Ўзингдан бошқа ҳеч ким айбдор эмас. Худди сени еб қўйгудек бақрайиб тикилиб турадиган одам кимга ҳам ёқарди? Тўғриси айтсам, сен ўзинг айбдорсан!
- Шундай дея у енгил тортди...
- Дўстим билан беҳолгина хайрлашиб, қаҳвахонадан чиқдим. Хўжайин ишдан ҳайдаганда ҳам кўнглим бунчалик гаш тортмаганди.
- Мен автобус бекатига бордим.
- Биз эшитган узун-қулоқ гаплар тўғрими? — автобус ичкарасига киришим ҳамон кулоғимга шу гап чалинди. Орқа ўриндикда бошқа бир танишим ўтирарди.
- Тўғри...
- Афсус... Хўш, нима учун?
- Билмадим.
- Фаройиб жиноят устида бош қотираётган полициячи мисол гап қотди:
- Воҳ, воҳ! Сабабсиз одамни ишдан ҳайдашмайди, бир балоси бордирки...
- Ҳарҳолда...
- Эҳтимол, сен ҳақингда маълумот етказишгандир...
- Йўғ-э...
- Балки ўрнингга бошқа — муносиброқ одам топгандир.
- У ҳамиша ишимдан рози эди.
- Балки у камроқ маошга ҳам рози бўладиган одам топгандир?
- Бунақасини топиб бўпти!
- Ундай бўлса нега сени ишдан бўшатди? Эҳтимол, сен у билан муомалани йўлга қўелмагандирсан?
- Қанақасига қўелмаганман? Оддийгина муомала қилганман...
- Воҳ, мана энди ҳаммаси равшан.
- Нимаси равшан экан?
- Ҳаммаси равшан... Ахир хўжайин билан оддий муомала қилиб бўларканми? Асло мумкин эмас... Сен унга сенлаб гапиргансан, у эса бундан хафа бўлган...
- Э йўқ, огайни... Ўзи хўжайиннинг башарасини ойда бир марта кўрардим. Кўрганимда эса у мен билан гаплашмасди ҳам...
- Ҳаммаси тушунарли... Сен беҳуда гапларинг билан унинг бошини қотиргансан, бундан хўжайиннинг энсаси қотган. Албатта, хўжайин ҳақ. Сен ўзинг айбдорсан...
- Шундан кейин унинг ҳам кўнгли жойига тушди.

Биринчи бекатдаёқ автобусдан тушдим. Кўнглим шу қадар хижил эдики, кимгадир дардимни айтмасам бўлмасди. Мен эски дўстимнинг уйига бордим.

— Мени ишдан бўшатишди, — дедим унга остонадан ҳатлабоқ, — аммо сендан жуда ҳам илтимос қиламан — мендан ҳеч нарса сўрама ва сабабини ҳам суриштирма...

Менинг гапларимдан кейин у баттар қизиқиб қолди:

— Демак, муҳим сабаби бор экан-да...

— Худо ҳаққи сўрама...

— Сен уни байрамлар билан табриклаб турармидинг? Уйига бориб йўқлармидинг?

Мен ҳеч қачон хўжайиннинг уйига бормагандим, аммо дўстимни чалғитиш учун дедим:

— Албатта... Ҳар байрамда, ҳар янги йилда, ҳамиша, ҳар бир қулай фурсатда...

— Ҳаммаси тушунарли.. Ҳадеб бораверсанг...

— Йўқ, мен унақа... тез-тез бормасдим...

У бошқалар каби мени саволларга кўмиб ташлади.

— Қизиқ, сен унинг асабига тегмасмидинг?

— Аксинча...У мени ёқтирарди.

— Унда яна нима бўлиши мумкин? Ақлим бовар қилмаяпти...

Тоқатим тоқ бўлди ва хонада ҳовлиқиб юра бошладим.

— Туфлинг фарчилляпти-ку!.. — дўстим ногоҳ хитоб қилди.

— Ҳа, фарчилляйди! — дея тан олдим.

— Қачондан буён?

— Сотиб олганимдан буён, беш ойдан бери кияман, ҳаммавақт фарчилляйди.

— Сен шуни кийиб ишга ҳам боргандирсан?

— Ҳа.

— Воҳ, воҳ... Мен айтдим-а, ишдан бекорга ҳайдашмайди деб.

— Сен мени нима учун ишдан ҳайдашгани сабабини топдингми? — деб сўрадим.

Дўстим ўриндиққа қулай ясланиб олгач, иддаосини бошлади:

— Эртадан кечгача туфлининг фарчиллаганига қайси аҳмоқ тоқат қиларди! Хўжайининг ҳақ!.. Мана, огайничалиш, айбинг қаерда...

— Тўпа-тўғри, айб менда... — жаҳл билан қичқирдим, — айбдорман, айбдорман! Аммо бошимга кулфат тушган кунни олдингга буни эшитиш учун келмовдим.

Мен эшикни қарсиллатиб ёпдим у чиқиб кетдим.

Оқшомда паромга чиқиб, Кадикўйга жўнарканман, хаёлимдан ҳамон ўша можаро кетмасди.

— Намунча узоқ ўйланиб қолдинг? — деб сўради бир нотаниш. — Бирон кўнгилсизлик бўлдими?

— Йўқ, ҳечқиси йўқ...

— Юзингдан кўриниб турибди, таъбинг тирриқ. Айтавер, балки ёрдамим тегиб қолар.

— Хўжайин мени ишдан ҳайдаб юборди...

— Нима учун?

— Билмайман.

— Балки бирон айб қилгандирсан?

— Менинг туфлим фарчилляйди... Бундан хўжайиннинг асаби бузилади.

— Азизим, ахир шугина учун ишдан бўшатишмайди. Бу ерда бошқа бир гап бўлса керак.

— Мен хўжайиннинг башарасига синчков тикилардим, бу унга ёқмасди...

— Буниям тўқиб чиқаряпсан.

— Мен у билан камдан-кам гаплашардим.

— Арзимайдиган гап.

Мен нотаниш одамнинг юзига қараб туриб кулиб юбордим.

— Э-ҳа, сен ҳойнаҳой хўжайиннинг юзига қараб туриб ҳам худди шундай масхараомуз қулгандирсан-да?

— Ҳа, ҳа, айнан шундай — масхара қилувдим. Ва оқибат, хўжайин мени ишдан ҳайдаворди. Айбдор ўзимман. Энди тушунгандирсан? Кўнглинг жойига тушдими?

Мен шартта қайрилиб, жўнаб қолдим.

Нохуш кунни шу зайлда ўтказиб, уйга қайтдим. Кечки таомдан кейин Иброҳим келиб қолди. У жуда тажанг эди. Ўн кун олдин уни ишдан бўшатишганди.

— Воҳ, воҳ-воҳ... — Нима учун бўшатишди? — деб сўрадим.

— Билмадим... Хўш, ўзингни нега ҳайдашди?

— Билмадим...

— Албатта, сабаби бор.

— Сени ҳам бекорга бўшатишмагандир... Ишга тез-тез бормасмидинг?

— Сен касаллигинг ҳақида маълумотнома бермаганмидинг?..

Биз бир-биримизни сўроққа тута бошладик. Суҳбат давомида Иброҳим тез-тез аксириб, йўталар, рўмолча билан бурнини артар эди.

— Сен, Иброҳим, ҳойнаҳой тумов бўлиб қолгансан? — деб сўрадим.

— Мен эскидан шунақаман. Сурункали тумов...

Мен ўрнимдан сакраб турдим ва қўлларимни ёйиб:

— Мана энди тушунарли — нега сени ишдан ҳайдашгани!.. — дедим. — Айбдорни қидириб ўтирма, айбдор ўзингсан...

Иброҳим ҳангу манг бўлиб, менга қараб қолди.

— Сен мана шунақа қилиб доимо бурнингни рўмолчада артиб юрасан, боёқиш хўжайинга бу ёқармиди?.. Албатта сени ишдан ҳайдаш керак эди? Шундай эмасми?

Мен энгил тортиб қолдим. Ҳатто хурсанд ҳам бўлдим. Худди янгидан ишга киргандай.

АДАБИЁТ МУХЛИСИ

Уйимизнинг иккинчи қаватига янги қўшни кўчиб келди. Унинг нарсаларини нақ бир ҳафта ташишди. Бу ҳозирги замон уйлари эскиларига ўхшамаслигини ўзингиз яхши биласиз. Янги уйлардаги одамлар шундоққина биқинида ким яшаётганлигини ҳам билишмайди. Мисол учун, шундоққина бизга қўшни хонадонда исловотхона очиб қўйган бир малла хотин яшаган экан. Бу нарса полиция аралашиб, газеталарда овоза бўлгандан кейингина маълум бўлди.

Мен янги қўшнилардан ҳеч кимни танимасдим. Бир куни йўлакда мен билан бир киши жуда сертакалуф салом-алик қилди. Мен унинг саломига жавоб бериб, жўнамоқчи бўлиб турганимда гапга тутиб қолди.

— Камина — Мўмин Акрам Озанер, — дея ўзини таништирди. — Мен айнан сизнинг тепангиздаги қаватда яшайман. Бирон кун оқшомда ташриф буюришингизни сўрайман. Сиз билан танишганимдан бағоят мамнунман.

Шу тариха Мўминбей билан йўл-йўлакай танишиб қолдик.

Оқшомда унинг хизматкори келди:

— Бей-афанди уйларига ташриф буюрмогингизни сўраяптилар.

— Кечиргайсиз, бугун бандман, меҳмонларим бор.

Ўша кундан эътиборан Мўминбей ҳар куни канда қилмай мени меҳмонга таклиф қиларди. Албатта, бориб қўйсам ҳам бўларди, аммо унда унинг ўзини ҳам меҳмонга чорлашим лозим эди. Уйимизда эса тўртта маймоқ стулчадан бошқа ҳеч вақо йўқ. Бегона одам олдида хижолат бўлгим келмасди. Ҳар оқшом унинг хизматкори келиб, хўжайини астойдил меҳмонга таклиф қилаётганини айтиб кетарди. Ахийри мабодо бормаидиган бўлсам, судраб бўлса-да, мени уйига олиб кетадигандек туюлди...

Бир куни кечки таомдан сўнг ўша қўшнимникига кириб бордим. Худди кўргазмага қўйилгандек замонавий маиший жиҳозлар ҳақида гапириб ўтирмайман. Совуткич, чангюткич, радиола, кирювиш машинаси, тезпиширар товалар уйини безаб турарди.

Мўминбей мени ўз хонасига таклиф этди. Кирдиму ҳангу манг бўлиб қолдим — ердан шифтгача деворлардаги токчаларда лиқ тўла китоблар тахланиб қўйилганди. «Демак, у ҳақда мен нотўғри фикрга борган эканман-да!». Мен Мўминбейни шунчаки омади чопган бойвачча бўлса керак деб ўйлагандим.

— Зиёли одамларга ихлосим баланд,- деди у.

Гап-сўзлари андак дағалроқ эди. «Хўш, нима бўпти!..»

— Нима иш қиласиз?

— Бир идорада ишлайман, — деди у.

Мўминбей шеърларидан ўқиб берди.

— Қалай экан? — деб сўради.

— Зўр!..

У яна ўқишда давом этди. Кейин шеърятдан ҳикояларга ўтди.

— Ҳикояларим яхшироқ чиққан, — деди у.

Кейин пьесаларини ўқишга ўтди. Кўнглим айний бошлади. Уни бу машғулотдан чалғитиш учун китоб токчаларига қўл чўздим:

— Қанча йиллардан буён адабиёт билан шуғуллансам ҳам бунчалик бой кутубхонага эга бўлолмадим.

— Токчалардаги бу китобларнинг ҳаммаси — совға! — дея мақтанди Мўминбей.

— Шунақами?.. Ким совға қилган?

— Ҳамма ёзувчилар, муаллифлар билан танишман... Улар мени ҳурмат қилишади, асарлари чиққанда ҳамиша тухфа этишади.

Мен ҳайратдан лол қолдим.

— Сиз Фалих Рифқи билан танишмисиз? — деб сўради у.

— Унинг номини эшитганман, — дея жавоб қилдим.

У токчадан китобни олиб кўрсатди:

— Мана унинг совғаси...

Мен китобни қўлимга олдим. Бу Фалих Рифқининг «Зайтунзор» деган китоби эди.

— Менга нима деб ёзганини ўқиб кўринг.

Китобнинг зарварагида шундай ёзув битилганди: «Менинг оғам, ҳурматли жаноб Мўмин Ақромга дўстлигимиздан хотира сифатида тақдим этаман. Фалих Рифқи...».

Фалих Рифқининг «дўстлигимиздан хотира сифатида» деб ёзиши... Тағин ким билади дейсиз!..

— Мана бу Рашод Нуридан хотира...

«Чолиқуши»... Мўминбейга эҳтиром ила... Рашод Нури».

— Мен савдо билан шуғулланаман, бу ёзувчиларнинг ҳаммаси менинг дўстларим.

У менга яна бир китобни узатди:

— Бу Рушен Ашрафбейнинг совғаси...

Китобдаги дастхатни унинг ўзи ўқиб берди:

«Менинг оғам Мўминбейга чуқур ҳурмат-эҳтиром ила... Рушен Ашраф».

Ёқуб Қадрийнинг «Бегона»си... Холид Эдиннинг «Юрак изтиробини»... Ҳаммасига дастхат битилган. Гоҳо токчаларда кўримсизгина китоблар ҳам учраб қолар, лекин уларда ҳам дастхатлар бор эди.

Китобларни титкилаётиб мен ногоҳ ўзимнинг романимни кўриб қолдим. Ўшанда мен асарларимни тахаллус билан чоп эттирдим. Китобимнинг зарварагини очиб кўрсам, у ерда ҳам дастхат бор экан: «Муҳтарам Мўминбей афандига... Эҳтиром ила Ҳасан Якто».

Ҳазабим жунбушга келди.

— Сиз Ҳасан Якто билан танишмисиз? — деб сўрадим.

— Агар мен у билан таниш бўлмаганимда китоби шу ерда турармиди?.. У кечагина шу ерда бўлганди.

Мен ўрнимдан қўзғолдим.

— Эртага сизни уйимда кутаман!.. — дедим хайрлашаётиб.

— Безовта қиларканман-да!.. — дея жавоб қилди.

Дарҳақиқат, келгуси оқшомда у мени ростдан ҳам «безовта қилди». Мен бу нуханинг андак танобини тортиб қўйиш учун бир шумликни ўйлаб қўйдим. Қаҳва ичиб бўлганимиздан кейин мен унга шундай дедим:

— Менинг китобларим сизникичалик кўп эмас, аммо дастхат битилганлари ҳам бор.

— Жуда яхши-да... Қандай китоблар экан?

Мен токчадан Аҳмад Вофиқ пошонинг¹ Мольердан қилган таржимасини олиб, Мўминбейга узатдим.

— Қани ўқиб кўринг-чи, Аҳмад Вофиқ пошо менга нима деб ёзган экан?

У китобдаги дастхатни ўқиди:

— «Қимматли ўғлим Ҳасанбейга... Аҳмад Вофиқ».

— Бу Аҳмад Вофиқ пошо дегани учинчи ҳарбий қисмда қўмондон бўлмаганмиди? — сўраб қолди меҳмон.

Жавоб ўрнига мен Наим 1 қаламига мансуб бўлган тарих китобини олдим. Мен унинг қовун тушириб қўйганини ўзи ҳам пайқаб, уялса керак деб ўйладим.

— Буни қаранг, Наим менга қандай дастхат битган: «Камтарона асаримни ихлосим рамзи сифатида тақдим этаман. Ҳурмат-эҳтиром ила сизнинг қулингиз Наим».

Мен Мўминбейнинг қиёфасидаги ўзгаришни кузата бошладим. У жимгина китобларни томоша қиларди. «Ҳарқалай, қандай бемаъни иш қилиб қўйганини англаб етгандир» деб ўйладим-у ўзим ҳам шу асно хижолат чекдим.

— Бу Наим деганингиз қаҳвани хориждан олиб келиб сотиш билан шуғулланмасмиди? — ногоҳ сўраб қолди у.

Мен серрайиб туриб қолдим. Агар шу тобда оғиз очолганимда эди бу нуханинг ҳолига маймунлар йиғларди.

— Сизда машҳур шахсларнинг асарлари йўқми?..

Мен китоблар орасига қўл узатиб, «Фауст»ни олдим.

— Мана Гёте! — дедим. — Унинг дастхатига қаранг: «Менинг Ҳасанжонимга».

— Муаллифини ким дегингиз? — деб сўради.

— Гёте... Гёте... Гёте... — дея бир неча бор такрорладим. — Э, дарвоқе, эсладим, бу йигит бир вақтлар «Дож» автомобилини сотиш бўйича агент бўлган.

Қотиллар содир этилган жиноятлари ҳақида ҳикоя қиларкан, энг даҳшатли жойига келганда шундай дейишади: «У ёғини эслолмайман». Мен ҳам кейин нима бўлганини эслолмайман.

Мен полиция маҳкамасида Шекспир томлигини ушлаганча ўзимга келдим. Мўминбейнинг афт-ангори мўматалоқ бўлиб кетганди.

— Мен бу безори устидан арз қиламан, — деди у мен томонга ишора қилиб.

— Нима гап ўзи? Ораларингдан қандай оламушук ўтди? — полиция комиссари менга мурожаат қилди.

Мен Шекспирнинг портрети акс этган китобни узатдим.

— Ким бўлди бу соқолли кимса? — деб сўради комиссар.

— Шекспир!..

— А-ҳа!.. Демак, хорижий?..

— Англиялик!..

— Нима иш қилади?

¹ Аҳмад Вофиқ пошо (1823-1891) — турк ёзувчиси ва таржимони.

— Шоир...
 — Қаерда яшайди? Қачон, нима мақсадда сиз у одам билан танишгансиз? Мен Мўминбейга ўтирилдим.
 — Мени ушла, маҳкамроқ ушла!.. — деб илтимос қилдим:
 Комиссар иккита полициячига ишора қилди.
 — Буларни сиёсий полицияга олиб бор, биз бунақа ишлар билан шуғулланмаймиз.

ЭСИНИ КИРГИЗИБ ҚЎЙДИ

Таҳририятда иш қизгин эди. Мен ўшанда полиция ва суд хроникасида репортёр эдим. Хонамизга Ҳасан кириб келди. У биринчи хавфсизлик бошқармасида матбуот масалалари билан шуғулланарди. Қорачадан келган юзлари тиржайиб турарди. Бу яхшилик аломати эмасди. Ҳатто ҳамкасбининг ўлими ҳақидаги шумхабарни ҳам у худди хушхабар келтиргандек маълум қиларди.

Мухаррир унинг башарасидаги илжайишни кўриб, синиқ овозда сўради:

— Совуқ гапми? Ҳойнаҳой, яна бир ишқал чиққандир.

Ҳасан шу заҳоти «хушхабар»ини эълон қилди:

— Сизларнинг газеталарингиз ёпилди. Шунини маълум қилиб қўймоқчиман.

«Маълум қилиб қўймоқчиман» дегани унинг оғзидан худди «табриклайман» дегандай жаранглади.

— Нега энди? — деб сўради муҳаррир.

— Фавқулодда ҳолат муносабати билан ҳукумат чиқарган фармон. У «фавқулодда ҳолат» деганида товуши қувончдан титраб кетгандек бўлди.

— Нима, расмий фармойиш чиққандими? — деб сўради муҳаррир.

— Кейинроқ чиқади, — жавоб қилди Ҳасан.

Малайлик суяк-суягигача сингиб кетган бу Ҳасан дегани шу қадар бетоқат кимса эдики, ҳеч қачон, ҳар қандай ҳолатда телефонограмманинг машинкадан чиқишини кутиб ўтирмас, нохуш хабарни ҳамиша ўзи маълум қилар эди. Оллоҳга шукурки, энди замона сал енгиллашди. Лоақал «Фармойиш чиққанми?» деб сўраш мумкин. Ваҳолонки, бундан ўн олти ой муқаддам бунақа саволни бериб ҳам бўлмасди.

Мана, узоқдан мотоциклнинг шовқини эшитилди. Ҳар гал мотоциклнинг шунақа пот-поти қандайдир бир нашрнинг ёпилганидан ёки шунга ўхшаш бир нохушликдан дарак берарди. Мотоцикл минган полициячи газетанинг ёпилгани ҳақидаги фармойишни келтирганди. Биз тишимизни тишимизга босиб, жим турардик. Кейин бирдан тарқаб кетдик. Йигирма олти нафар ходимнинг ҳаммаси таҳририятни тарк этди. Булардан етти нафаримиз ўн кун муқаддам ёпилган газетадан келган эдик.

Ўша даврда газета хўжайинлари ишдан бўшатишга журналистларга нафақа тўламасди. Касаба иттифоқи ҳам йўқ эди. Биз ишсиз ва пулсиз қолдик. Икки ой мобайнида мен учта газетада ишлаб кўрдим, ҳаммасини навбати билан ёпишди.

Ҳар бир бўшаган ходим ўрнига ўнлаб талабгор тайёр турарди.

Ишсизликнинг иккинчи ойдан кейин аҳволим жуда танг бўлиб қолди.

— Газетамизда мусаҳҳиҳлик ўрни бор. Мен сени тавсия қилдим. Ҳойнаҳой, олишса керак. Тезда етиб бор, ҳеч кимга оғиз оча кўрма, — деди менга раҳми келган бир танишим.

Бу газетанинг нуфузи анча баланд эди. Унинг хўжайини ҳукмдор партиядан депутат эди.

Мен ишга жойлашганимда депутат Европа бўйлаб саёҳатда эди.

Бошлигимиз қурумсоқлик қилиб, ҳар бир хонага телефон ўрнатмаганди. Шундай катта газета таҳририятида бор-йўғи иккитагина телефон ўрнатилганди — биттаси хўжайиннинг хонасида, иккинчиси ходимлар ўтирадиган хонада эди. Мен кечалари бўш турадиган ана шу хонада ишлар эдим. Тунда навбатчилик қиладиган котиб кўшни хонада ўтирар, мен уни телефонга деворни дукиллашиб чақирардим.

Бизнинг котибимиз қип-қизил хотинбоз эди. Ресторан-кафелардаги жамики қизлар, раққосалар, киноактрисалар билан апоқ-чапоқ. Ҳар кеча уни ўнлаб аёллар қидириб қоларди. Мен тинимсиз деворни дукиллатардим. Аммо у хонасида навбатдаги жонони билан маишатдан бўшамас, телефонга ҳам умуман келмас ёки ҳадеганда келавермас эди.

Мен ниҳоят иш топганимдан жуда мамнун эдим ва ишдан ҳайдаб юборишларидан кўрқиб-қалтирардим. Узоқ муддат ишсиз юриб, камхаржликдан қийналганим учун ҳар қандай оғир юмушни бажаришга ҳам тайёр эдим. Шу боис мендан нимани илтимос қилишса, йўқ демасдим.

Мени ишга жойлаб қўйган танишим шундай дерди:

— Хўжайиннинг хотинидан бошқа ҳеч кимдан кўрқма. Ундан нарироқ юрсанг, ҳеч ким мушугингни пишт демайди.

— Хўжайиннинг хотини билан ишим нима?

— Ундай дема... Бу хотин эмас, нақ азроилнинг ўзи... Ҳамма ерга бурнини суқади.

Газета ходимлари унинг номини эшитибоқ титраб-қалтирарди.

Чексиз ҳокимликни қўлган киритган аёллар каби уни бегойим деб аташарди. У ҳаммани кўркувда ушлаб турарди. Мен у билан тўқнашмасликка интилардим.

Иш бошлаганимга ҳам уч ой бўлиб қолди. Бир куни тунда корректурани тузатиб ўтирувдим. Бу бир спортчи ҳақидаги жуда қизиқарли роман эди. Мутолаага берилиб кетгандим. Шу маҳал телефон жиринглаб қолди. Мен гўшакни кўтариб аёл овозини эшитдим. Котибни сўрашаётган экан.

Мен деворни бир неча бор урдим. «Бир дақиқа, келяпти», — дея жавоб қилиб, гўшакни столга қўйиб қўйдим. Ўзим яна корректурани ўқишга берилиб кетдим. Роман ҳам тугади. Котиб хонада кўринмади ёки муҳим ишлар билан банд эди. Мен телефон гўшагини жойига қўйдим.

Дарҳол яна кўнғироқ бўлди.

— Сизни эшитаман.

— Менга қара, кимсан ўзинг? — деб сўради ўша овоз.

— Сен ўзинг кимсан?

Мен кўнғироқ қилаётган бу аёлни котибнинг тунги жазманларидан бири бўлса керак деб ўйлабман. Бу хўжайиннинг хотини экан!..

— Мен сендан котибни чақириб қўйишингни сўраганмидим?

— Сўраган эдинг... Мен деворни дукиллатиб чақирдим.

— Яхши, аммо қани у?

— Мен қасдан билай?..

— Сеними, шошмай тур, ҳозир ўзим бораман!

«Мана сенга тарбиясиз, кўча аёли!»

— Сен сал ўпкангни босиб ол! — дедим.

Кейин, аёл мени сўккач, шундай дедим:

— Менинг тарбиям сен билан бошқа гаплашишга имкон бермайди.

Телефондан яна шангиллаш эшитилди:

— Вой хомкалла-ей!.. Қаерда бунақа тарбия олгансан? Тўнка!

— Жим!

— Эшак!..

— Ўзинг эшаксан!

— Чўчқа!

— Ўзинг чўчқасан!

У ҳар гал сўкинганида «Ўзинг шунақасан» деб туравердим. Ниҳоят:

— Мен сенга кўрсатиб қўяман! — деди.

— Қани келиб кўр-чи, шунда кўрамиз ким кимга кўрсатаркин! — дея жавоб қилдим.

— Туф сенга, аблаҳ!

— Ўзинг аблаҳсан! Сен нима — ақлдан оздингми? Намунча менга ёпишиб қолдинг?

— Оҳ, ҳозир ўзимдан кетиб қоламан! Мен сендан котибни чақириб беришни сўровдимми? Ахир сен уни ҳозир келади демаганмидинг?

У худди пүлемёт каби тинимсиз тариллаб, сўкинарди. Мен бўлсам ҳаммасига «Ўзинг шунақасан, ўзинг шунақасан, бу сенсан, бу сенсан» деб жавоб қилардим.

- Қани, менга котибни чақириб қўй-чи!
- Сен нафсинга камроқ овқат егин-да, тежалган пулга хизматкор ёллаб ол. Бу ерда малайинг йўқ.
- Мен фиғоним фалакка чиқиб, деворни урдим ва котибга бақирдим:
- Телефонга келсанг-чи... Сенинг исқирт суюқоёқларинг жонимга тегди. Бунақа оғзи шалақларни қай гўрлардан ковлаб топгансан ўзи?
- Бу гапларни ҳалиги хотин ҳам эшитсин деб телефон гўшагига қичқириб айтдим.
- Котиб келиб, телефонда гаплаша кетди:
- Мен эшитаман Сизни... Буюринг хоним... Қандай?... Ҳа-а... Нималар деяпсиз!.. Кечирим сўрайман... Сизнинг содиқ қулингиз... Кечиргайсиз... Биз... Ҳа... Мусаҳҳиҳ... Яқинда ишга келувди, хоним... — Котибнинг юзлари гезариб кетди. У гўшакни қўйди.
- Менга қара, нима қилиб қўйдинг ўзи? — деб сўради у.
- Нима бўпти?
- Сен бегойимни сўкибсан...
- Хушимдан кетиб қолаёзим.
- Ҳайдаворишармикин? — дедим инграб.
- Хўжайин ҳозир Европада, — деди котиб. — Қайтиб келиши ҳамон сени ишдан бўшатади.
- Агар унга ялиниб-ёлборсам-чи, кечирим сўрасам-чи, англашилмовчилик бўпти десам-чи...
- Фойдаси йўқ. У хотинидан ўлгудек кўрқади. Бегойимнинг гапини икки қилолмайди.
- Демак, мени яна ишсизлик, қашшоқлик кутиб турарди. Мен шу ҳақда ўйлаб турганимда телефон жиринглаб қолди. Яна ўша овоз экан. Нима бўлганда ҳам барибир мени ишдан ҳайдашади энди, нажот йўқ... Ўладиган ҳўкиз болтадан қайтмайди.
- Сенга нима керак яна? — биринчи бўлиб ўзим ҳужумга ўтдим.
- Мен унинг яна шаллақилик қилишини билардим.
- Сиз яқинда мен билан гаплашувдингиз ва ҳойнаҳой ким билан сўзлашганингизни билмагандирсиз?
- Билувдим. Сиз ўша — бегойим деб аташадиган жодугарсиз. Сиз билан нима ҳақдаям гаплашиш мумкин?
- Хоним жазавага тушди:
- Нима-а? Демак, билгансан...
- Мен шу заҳотиёқ телефон гўшагини қўйиб қўйдим.
- Энди ортга йўл йўқ эди.
- Бу воқеадан тахминан бир ҳафта ўтгач, хўжайин саёҳатдан қайтиб келди. Мен кўрқувдан титраб-қақшардим. Хўжайин қайтган кунининг эртасига мени чақирди. Мен унинг хонасига кирдим. Мен илинж билан хаёл қилардим: «Агар илтимос қилиб кўрсам, балки раҳми келар!»
- Мен унинг рўпарасида қорнимни асабий силаб турардим.
- Марҳамат, ўтир, ўғлим.
- Э йўғ-э...
- Ўтир, ўғлим, ўтир...
- У жилмайиб турарди. Мен рўпарасидаги ўриндиққа ўтирдим.
- Мен сени табриклайман. Раҳмат... Мен бир умр сендан қарздорман... Сен бизнинг бегойимнинг эсини жойига келтириб қўйибсан... Баракалло!.. Ун саккиз йил чеккан азобларимнинг ўчини олиб бердинг. Қойил!.. Ахир унга бир оғиз гап айтиб бўлмасди-я. Уни ҳам сўкиш мумкинлигини тасаввур қилолмасдим. Тўғри қилибсан. Пастга тушгин, айтиб қўйганман, сенга эллик лира мукофот пули беришади.
- Бухгалтерияда мен эллик лира олдим. Шундан буён ҳар бир телефон кўнғироғига югуриб бораман. Балки яна бегойим кўнғироқ қилиб қолса, оғзимга келган сўзлар билан сўкарман деб. Аммо у бошқа телефон қилмасди. Фақат бир оқшом унинг ўзи ташриф буюриб қолди. Мен хонамда ёлғиз эдим. Бегойим кириб келдилар.
- Сизмисиз мусаҳҳиҳ? — деб сўради.

— Ҳа.

— Телефонда мени сўккан сизмидингиз?

Бегойимнинг ким эканлигини шунда билдим. Телефонда гаплашиш қаёқда-ю, у билан шундоқ юзма-юз туриш қарда... Мен бошимни эгиб, индамай туравердим.

— Мен сизни табриклайман, — деди у. — Мен кўнглидагини шундоқ дангал айтадиган одамларни ёқтираман. Сиз менга тикилманг: ошқозоним касал, шунинг учун жуда асабийман. Мен эримга сиз учун икки юз лира мукофот пули ажратишини тайинладим.

Демак, мени хўжайин эмас, бегойим мукофотлаган экан. Бунинг устига инсофсиз юз эллик лирани уриб қопти.

— Нега индамаяпсан? Эҳтимол, бермагандир? Билардим-а, унинг бермаслигини! — дея қичқирди-ю, эрининг хонасига югуриб кетди. У ерда даҳшатли тўс-тўполон кўтарилди. Мени чақириб қолишди. Хўжайин қўрқापса сўради:

— Уғлим, ахир мен сенга икки юз лира бермовдимми?

Бегойим гоҳ менга, гоҳ эрига қарайди. Кўзларидан олов сачрарди. Агар шу тобда «бермади» десам, эрини уриб сулайтиради, «берди» десам мени уради. Мен хўжайинга дедим:

— Хўжайин, менга тегишли икки юз лиранинг эллигини олдим. Қолганини ҳар ойда олиб тураман.

— Мана кўрдингми, азизам, сен бўлсанг ишонмовдинг.

Кейин у менга ўтирилиб деди:

— Энди, ўғлим, тезда бориб қолган пуллариңни ол!..

ОДАМ ҚАНДАЙ АҚЛДАН ОЗАДИ?

— Жаноблар, — деди кўзойнакли киши тантанавор оҳангда, — биз бир тўхтама келишдан олдин ҳаммасини обдон ўйлаб, пишитиб олишимиз керак. Бунақа ишда шошма-шошарлик кетмайди.

— Тўппа-тўғри, — дея қўллаб гапирди даврадагиларнинг энг ёши, — жуда жиддий ўйлаб кўриш керак. Акс ҳолда бошимизга бало бўлади.

— Аввало биз ундан розимизми — шуни аниқлаб олишимиз лозим, — деди сепкилли жаноб.

— Норозимиз! — йиғилганлар жўровоз бўлиб жавоб қилишди.

— Нима учун? — яна сўроқлади сепкилли.

— Ахир у жинни-ку! — кўзойнакли жаноб хитоб қилди.

— Ҳа, ҳа, жинни!

— Жинни! — ҳар томондан қичқаришди.

— Тушунарли, — бош ирғади сепкилли, — ҳамма гап шунда. Бизнинг вазифамиз — гафлатда қолмаслик ва яна жиннини сайламаслик.

— Олдингиси ҳам тентакроқ эди, — қўшимча қилди семиз киши.

— Мен билганларнинг ҳаммаси тентак эди.

— Хўш, шундай экан, келинлар обдон ўйлаб кўрайлик ва ниҳоят ақли расороқ бир кимсани сайлайлик, — деди ёш йигит донолик билан.

— Ажабо, биз уларни сайлаганимизда ҳаммасининг ақл-хуши жойида эди, — деди кўзойнакли жаноб ҳайрон бўлиб. — Ҳа, улар ақли, олийжаноб одамлар эди. Аммо энг ақлиси ҳам охир-оқибат тентак бўлиб чиқди.

— Э Оллоҳ, — деди даврадаги кекса киши тамшаниб, йўталаркан, — ёзугимиз не эди? Ҳаммаси мана шу лаънати амалга минганда ақлини йўқотади-я.

— Айни биз шу мансабга сайлаган кимсалар! — қўшимча қилди семиз киши.

— Гап лавозимда ҳам эмас! — деди ёш йигит. — Ҳойнаҳой, номзодларимизнинг аввалданоқ сал... томи кетган, аммо улардаги тентаклик аломатлари сайловгача билинмасди. Лавозимга ўтиришлари билан уларнинг дарди қўзиб, кучайиб кетади.

— Эскисими ёки янгисими, хотирам панд бермаса, ҳаммаси охир-оқибат ақлини йўқотарди. Биронта эс-хуши жойида бўлганини кўрмадим, — деди чол йўталини араңг босиб.

— Нималар деб валдираяпсизлар! Биз у билан мана ўттиз йилдан буён дўстмиз. Ҳокимликка сайлангунча унда ҳеч қандай касаллик аломатлари сезилмаган! — деди сепкилли жаноб аччигланиб.

— Ҳмм... Онадан тугма тентак бўлиб дунёга келадиган одам камдан-кам учрайди. Демак, ақлдан озиш учун олдин ҳоким бўлиш керак экан.

— Жаноблар, ортиқча тортишишдан фойда йўқ, — ҳамсухбатларнинг гапини бўлди кўзойнакли киши. Олдимизда бундан ҳам муҳим вазифа турибди: бу гал кимни шаҳар ҳокими этиб сайлаймиз?

Йигилганларнинг ҳар бири қандайдир номзодни тилга олишар, аммо шу заҳотиёқ ҳар бир номзодга эътирозлар ёғиларди. Ахир бўлажак ҳоким сайловгача ҳам, ундан кейин ҳам жинни бўлмаслиги лозим эди-да. Юзлаб номзодлар тилга олинди.

— Тўхтанлар! — қутилмаганда кўзойнакли жаноб хитоб қилди. — Мен топдим! Расимбей ҳақида нима дейсизлар?

— Худога шукур, имонли одам.

— Ҳалол. Тарбия кўрган. Камтарин.

— Ҳасадгүй эмас. Ҳаммага яхшилик тилайди.

— Уддабурон, бегараз, хушмуомала.

— Ишчан.

Расимбей шаънига мақтовлар ёғилиб кетди.

— Аммо, менимча, Расимбей ҳоким бўлишни истамайди, — эътироз билдирди семиз киши.

— Сиз ҳақсиз, мен уни болалигидан биламан. Рози бўлишига кўзим етмайди, — ковшаниб кўшимча қилди чол.

— Ўла қолсан ҳоким бўлмайди у! — тасдиқлади сепкилли.

— Нима қилиш керак? — кўзойнакли одам калласини чангаллади. — Мен ҳам шундай фикрдаман, аммо нима қилсак экан? Энди муносиб номзодни топганимизда... ҳаммаси чаппасига кетса!

Агар бу одамлар тавсия қилган номзод сайловда ўтмай қолганда ҳам бошқа гап эди. Халқ уларга ишонади ва кўрсатилган номзодни сайлайди.

Йигилганлар ўрндан туриб, Расимбейнинг уйига равона бўлдилар. Унга ўз таклифларини айтдилар. Гап орасида ҳамма ҳокимлар эртами-кечми ақлдан озишини ҳам писанда қилиб кўйишди.

— Демак, сизлар менинг ҳам жинни бўлишимни истайсизларми? Менда қасдинлар борми ўзи? — Расимбейнинг фиғони фалакка чиқди.

— Худо ҳаққи, ўзингни бос. Сен ақлли одамсан. Илтимосимизга йўқ дема.

— Йўқ, иложим йўқ.

— Бу сенинг Ватан олдидаги бурчинг, Расимбей.

— Миллатнинг бор-йўқ умиди сендан.

— Бу ахир давлат аҳамиятига молик масала.

— Ҳай майли, мен розиман, фақат бир шартим бор...

— Марҳамат! Бир оғиз сўзинг...

— Менинг шартим шундай. Кейин мени сўкиб юрмаслигингиз учун гапнинг пўсткалласини айтмоқчиман. Менга хушомадгүйлар керак эмас... Зиёфату тантаналар бекор қилинади, тилёғламалик ва маддоҳлик унутилади. Хўш, қалай, ёқадими? Талабимни уддалаш қўлинглардан келадими? Мен ҳам худди сизлар каби оддий бир хомсут эмган бандаман. Худо ҳаққи, мени тентакка чиқарманглар. Розимисизлар энди?

— Розимиз! — ҳамма суюниб хитоб қилди.

... Расимбей кўпчилик овоз билан ҳоким бўлди. Ўша куннинг ўзидаёқ эллиқдан ортиқ телеграмма келди. У булардан бирини олиб, муқаддимасини ўқиб кўрди: «Муҳтарам афанди, ўз халқининг асл фарзанди, жаноб Расимбей...» Расимбей бошқа телеграммаларни очиб ўтирмади.

— Ё Оллоҳим, ўзинг қўллагайсан! — дея тавалло қилди.

Орадан кўп ўтмай эшик тақиллаб қолди.

Кўзойнакли жаноб каттакон гулдаста кўтариб кирди. Чуқур таъзим ила Расимбейни табриклади.

Орадан яна бир муддат вақт ўтгач, қандайдир бир қўлтиқтаёқли, қотма чол ҳам гулдаста кўтариб келди. Шу аснода у Расимбейнинг қўлини ҳам ўпиб қолди.

«Беҳуда овора бўляписизлар!» деди у совуққонлик билан, кескин оҳангда. Аммо булар ҳали ҳолва эди: табриклаш учун сепкилли ёш йигит билан семиз киши ҳам ташриф буюришди. «Яратганнинг ўзи ақлимдан мосуво қилмасин!» — деди Расимбей хит бўлиб.

Айни чоғда унга «Сизнинг шарафингизга зиёфат уюштирилмоқда!» деган хабар етказилди. Расимбей зиёфатга борсамми йўқми дея ҳали бир тўхтама келиб улгурмай эшиги ёнида машина тўхтади.

Зиёфатхона шоҳ саройига ўхшарди. Қирқ нафар кишига мўлжаллаб дастурхон тузалган. Қандиллар, гуллар, шамдонлар кўзни қамаштиради.

Кўзойнакли киши кўлига қадаҳ олиб ўрнидан турди. Расимбей шаънига кутлов сўзи айтиб, уни юқори лавозим — шаҳар ҳокими этиб сайлангани билан табрикларкан, шундай деди:

— Жаноблар, ҳузуримизда ноёб ақлу заковат соҳиби турибди! Бу — улуг шахс. Бу — камёб инсон! Унинг беқиёс истеъдоди туфайли бизнинг шаҳримиз қисқа бир фурсатда...

Расимбей даргазаб бўлди, намоишкорона зиёфатни тарк этди.

— Эҳтимол, бу уларга сабоқ бўлар! — деб ўйлади у.

Эртаси куни у ишга кетаётиб, кўчадаги байрамонга тантанани кўриб қолди. Унинг уйидан то шаҳар ҳокимлигигача гиламдан поёндоз тўшалганди. Карнай, сурнай ва дўмбиралар жўрлигида ўйин-кулги қилишарди. Чор атроф дафна япроқлари билан безатилган. Йўлакларда ўкувчилар саф тортган. Расимбей кўринган заҳоти қарсақлар чалинади ва «Яшасин ҳокимимиз!» деган хитоблар янгради

Ёшгина бир йигит дўмбирачининг қулоғига қичқиради:

— Дадилроқ, дадилроқ чал!

Болаларни ҳам қистаб кўяди:

— Каттиқроқ, қаттиқроқ қичқиринглар!

Расимбейнинг оёқлари остида кўйлар қурбонликка сўйилди. Шаҳар ҳокимлиги биноси пештоқида дафна япроқлари билан безатилган шундай шиор осилганди: «Янги ҳокимнинг умри боқий бўлсин!»

Минбарни бор сохт-сумбати билан эгаллаб олган семиз киши шундай қичқирарди:

— Янги ҳокимимиз ҳамшаҳарларимиз қалбини ўзининг ишчанлиги, адолатпарварлиги, олийжаноблиги билан забт этди.

Даргазаб Расимбей олдинга ташланади, семизнинг кўлидан маъруза матнини тортиб олиб, йиртиб ташлайди.

— Менга бунақа пахта кўйишлар керак эмас! — деб наъра тортади.

— Ватандошлар! — деди бунга жавобан сепкилли йигит. — Сиз умрингизда шунақа камтарин инсонни кўрганмисиз? Яшасин янги ҳокимимиз!

— Яшасин! Яша-син!

Гулдурос қарсақлар янгради. Боёқиш Расимбей худди дўлдан қочгандек маъмурият биносига ўзини уриб яширинди. Қабулхона ҳокимни табриклаш учун келганлар билан гавжум эди.

— Буюрсинлар! — ёшгина йигит кўл қовуштириб, буйруққа маҳтал турарди.

— Ҳеч ким Сизчалик ўз ишига бу қадар юксак масъулият билан ёндошмаган! — деди қотма чол.

— Худо ҳаққи қасам ичиб айтаманки, мен истеъфога чиқиб кетаман! — аччиғланди Расимбей. — Кўзимдан йўқолинглар!

Ташриф буюрганлар кўрқа-писа ташқарига чоғланишди:

— Бир оғиз сўзингиз!

— Хизматингизга мунтазирмиз! Ҳар қандай буйруғингизни бажаргаймиз.

Расимбей чор-ночор уҳ тортди: «Ё, Оллоҳ!»

— Дамингизни олинг, афандим! — гамхўрлик билан маслаҳат берди сепкилли киши.

— Кетинглар! — қичқирди ҳоким.

Ишлашга имкон йўқ эди. Расимбей кўчага чиқди.

— Четланинглар! Ҳоким келмоқда! — қандайдир бир ёш йигит йўловчиларни тарқата бошлади.

Расимбей минг машаққат билан уйига етиб олди. Шу куни у ҳеч қаёққа

бормади. Эртаси куни у шаҳарда чиқадиган иккита газетани келтиришни сўради. Бу газеталар биринчи саҳифаларида унинг йирик фотосуратини босиб чиқарганди. Улардан бирида шундай тагсўз битилганди: «Ҳамюртлар фахрланадиган буюк заковат эгаси», бошқасида эса «Жаҳондаги энг ишчан ҳоким» деб ёзилганди.

Оқшомда уйига келишди:

— Жанобларига қай бири маъқул — раққосалар уйингизга келишсинми ёки казинога ўзлари ташриф буюрадиларми?

— Ўзим бораман, — деди Расимбей.

— Биз ҳокимимиз билан бир ҳаводан нафас олаётганимиздан бениҳоя фахрланамиз, — деди казинодаги ёш нотик йигит. У ярим соат нутқ ирод қилди. Расимбей унинг сўзини бўлмади.

Нотикдан кейин кўзойнакли одам сўз олди.

— Бизнинг ҳокимимиз олийжанобликнинг ёрқин тимсоли эканлигидан мамнунмиз!

... Орадан бир йил ўтди. Кўзойнакли одам, семиз киши ва қотма чол ўзаро гурунглашишарди.

— Биз у билан ҳеч нарсага эришолмаймиз! Ахир жинни билан бир иш қилиб бўладими?!

— Ҳа, ҳа, у — фирт жинни!

— У олдингилардан ҳам баттар экан. Ҳоким эмас, бошимизга битган бир бало бўлди.

— Худди тоғни толқон қилгандек мақтанишини айтсанг-чи.

— Гўё ўзидан бошқа бу дунёда ҳеч ким йўқдек.

— Буюклик касалига чалинган!

— Тутқаноғи ҳам бор. Улар асли шунақа бўлади, мен аниқ биламан.

— Энди уни нима қилсак экан? Наҳотки янги сайловгача чидаб юрсак?

— Қанақасига чидашимиз керак экан? Унинг жойи — жиннихона. Ўз уйида музей очганига ўласанми? Майдонда ҳайкалини ўрнатишга қарор қилганичи!

— Кеча қабулига илтимос билан келган бир одамнинг юзига туфлади.

— Ўтган туни столда қип-ялонғоч рақсга тушибди.

— Нима қилсак экан?

— Дўхтирдан жиннилиги ҳақида маълумотнома олиб, жиннихонага тикиб кўйиш керак.

— Вақтни бой бермайлик, — деди кўзойнакли хурсанд бўлиб. — Худо кўрсатмасин яна биронтасига ташланиб қолса...

— Тўппа-тўғри!

— Эрталаб, тонг шаҳарда қўл-оёғини боғлаб, жиннихонага элтамиз. Шундан кейин янги сайловни белгилаймиз.

— Жуда соз! Дарвоқе, энди кимни ҳоким қиламиз?

— О-о, энди эҳтиёт бўламиз! Бу гал ақли ҳуши жойида бўлган одамни сайлашимиз керак.

— Ҳа, ҳа... биз бунақа жиннилардан роса тўйдик!..

*Русчадан
Шодмон ОТАБЕК
таржималари*

АЗИЗ ЎҚУВЧИЛАР!

Журналимизнинг кейинги сонларида
қуйидаги асарлар билан танишасиз:

МАСАРУ ЭМОТО (Япония) **Сувнома**. *Публицистика*.

ХАЛИЛ ЖУБРОН (Ливан). **Қайрилган қанотлар**. *Қисса*.

БОГОМИЛ РАЙНОВ (Болгария). **Менинг номаълум соҳибжамолим**. *Қисса*.

ТЎЛЕПБЕРГЕН ҚАИПБЕРГЕНОВ (Қорақалпоғистон). **Ойдўс бобо**. *Драма*.

КОНСТАНТИН ПАУСТОВСКИЙ (Россия). **Ҳикоялар**.

СОМДЕВ (Ҳиндистон). **Шоҳ Удаян қиссаси**.

САМУИЛ АЛЁШИН (Россия). **Йўқ ўлмайман мен буткул**. *Драма*.

НИКОС КАЗАНДЗАКИС (Греция). **Исо Масихнинг сўнги васвасаси**. *Роман*.

ЧЖАН ЖУН (Хитой). **Ёввойи оққушлар**. *Қисса*.

Булардан ташқари Фарб ва Шарқ шеъриятидан намуналар, фалсафий ва тарихий мақолалар, адабий-публицистик тадқиқотлар билан ҳам танишиб борасиз.

Муҳтарам муштарийлар!

**«ЖАҲОН АДАБИЁТИ» ЖУРНАЛИГА ОБУНА БЎЛИШНИ
УНУТМАНГ!**

Индекс:

Якка тартибда — 828.

Ташкилотлар учун — 829.